

Торайғыров университетінің
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайғыров университета

**ТОРАЙҒЫРОВ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ**

Гуманитарлық сериясы
1997 жылдан бастап шығады

**ВЕСТНИК
ТОРАЙҒЫРОВ
УНИВЕРСИТЕТА**

Гуманитарная серия
Издается с 1997 года

ISSN 2710-3439

№ 2 (2026)

Павлодар

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайгыров университета

Гуманитарная серия
выходит 4 раза в год

СВИДЕТЕЛЬСТВО

о постановке на переучет периодического печатного издания,
информационного агентства и сетевого издания

KZ46VP400029271

выдано

Министерством информации и общественного развития
Республики Казахстан

Тематическая направленность
публикация материалов в области истории,
правоведения и общественных наук

Подписной индекс – 76131

<https://doi.org/10.48081/BGQF2108>

Бас редакторы – главный редактор
Аубакирова С. С.

доктор PhD

Заместитель главного редактора Кожамжарова М. Ж., к. филос. н.

Ответственный секретарь Исакова З. С. магистр

Редакция алкасы – Редакционная коллегия

Ветренко И. А.,	д. полит. н., профессор (Россия);
Шашкова Я. Ю.,	д. полит. н., профессор (Россия)
Дронзина Т. А.,	д. полит. н., профессор (София, Болгария)
Севальников А. Ю.,	д. филос. н., профессор (Россия);
Уразалиева Г. К.,	к. филос. н., доцент (Россия);
Турсунов Л. Э.,	к. филос. н., доцент (Узбекистан);
Акишев А. А.,	д. полит. н., профессор;
Таштемханова Р. М.,	д. и. н., профессор;
Сагикмызы А.,	д. филос. н., профессор;
Исмагамбетова З. Н.,	д. филос. н., профессор;
Карипбаев Б. И.,	д. филос. н., профессор;
Избасарова Г. Б.,	д. филос. н., профессор;
Альмуханов С. Х.,	к. филос. н., доцент;
Алтыбасарова М. А.,	к. полит. н., ассоц. профессор (доцент);
Ермаханова С. А.,	к. социол. н.;
Ахметова Г. Г.,	к. филос. н.;
Ермагамбетова К. С.,	доктор PhD;
Абдикакимов М. Т.,	доктор PhD;
Уызбаева А. А.,	доктор PhD;
Кадыралиева А. М.,	доктор PhD;
Шакиров С. Е.,	доктор PhD;
Құранбек Ә. А.,	доктор PhD;
Утегенов М. З.,	доктор PhD;
Темирғалинова А. К.	(тех. редактор).

За достоверность материалов и рекламы ответственность несут авторы и рекламодатели

Редакция оставляет за собой право на отклонение материалов

При использовании материалов журнала ссылка на «Вестник Торайгыров университета» обязательна

МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT

«ФИЛОСОФИЯ» СЕКЦИЯСЫ
СЕКЦИЯ «ФИЛОСОФИЯ»
SECTION «PHILOSOPHY»

Абдина А. К., Джубатчанова И. Т., Уызбаева А. А. Методология Research-Oriented Study (ROS) в преподавании философии для IT-специальностей	5
Abylov T. T., Yelubayev B. K., Erşahin S. Freedom of religion as a category of political philosophy: the European experience	24
Баймаханбетова М. Т., Кемербай Р. А., Құдабаев А. Ж Жалаладдин Руми мен Мәшһүржүсіп Көпейұлы дүниетанымындағы Алла мен адам болмысы: салыстырмалы зерттеу	41
Барлыбаева Г. Г., Садық А. С. Қазақ халық ән өлеңдеріндегі ұлттық дүниетаным: тұлға, тағдыр және уақыт философиясы	56
Кожамжарова М. Ж., Аубакирова С. С., Ахметова Г. Г., Мажитова А. Ә. Религиозная грамотность, культурная толерантность и модернизация общественного сознания: методические рекомендации	73
Муканова А. К., Манасова М. М. Урбанизационные процессы как фактор трансформации социальных режимов солидарности	87
Нұрадин Г. Б., Аташ Б. М., Құранбек Ә. А. Практикалық философияның қолданбалы өрісі: қазақ дүниетанымындағы «Айналайын» концептісі мысалындағы интерпретация	102
Омирбекова А., Оралқұл Ә. Бала тәрбиесі философиялық мәселе ретінде: дәстүрлі тәжірибелер мен қазіргі әдістерді салыстыру (Қазақстан мен Қырғызстан негізінде)	117
Попандопуло М. П., Мукатова Д. Р., Мусобекова Г. П. Эстетические взгляды Абая Кунанбаева: философский анализ творчества поэта	135

Сейтахметова Н. Л., Сабирова Р. Ш., Турганбаева Ж. Ж.
Трансгенерационные контексты постколониального
переосмысления исламской идентичности 153

«САЯСАТТАНУ» СЕКЦИЯСЫ
СЕКЦИЯ «ПОЛИТОЛОГИЯ»
SECTION «POLITOLOGY»

Алтыбасарова М. А., Каппасова Г. М., Мустафанова А. М.
Влияние глобальных трансформаций
на геополитическую стратегию Казахстана 172

Қоғ Veli, Kaliyev I. A., Tursynbek A.
Socio-political processes in the border regions
of the Republic of Kazakhstan 189

Қанафин К. К., Сулейменов М. А.
Перспективы развития отношений Казахстана
со странами Центральной Азии до 2030 гг. 202

Ци Лю, Мармонтова Т. В.
Продовольственное сотрудничество между Китаем и Казахстаном
в контексте инициативы «Один пояс, один путь» 214

Смагулова Б. Т.
Роль гражданского общества
в формировании общественных ценностей 235

Авторлар туралы ақпарат
Сведения об авторах
Information about the authors 243

Авторларға арналған ережелер
Правила для авторов
Rules for authors 256

Жарияланым этикасы
Публикационная этика
Publication ethics 268

«ФИЛОСОФИЯ» СЕКЦИЯСЫ

МРНТИ 02.11.00

<https://doi.org/10.48081/BGQF2109>

А. К. Абдина¹, И. Т. Джубатчанова², *А. А. Уызбаева³

¹ Университет Миннесоты, Колледж образования и развития человека,
США, Миннеаполис;

^{2,3} Astana IT University, Республика Казахстан, г. Астана.

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1819-7492>

² ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-0403-9074>

³ ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4354-705X>

*e-mail: anar.uzybayaeva@astanait.edu.kz

**МЕТОДОЛОГИЯ RESEARCH-ORIENTED STUDY (ROS)
В ПРЕПОДАВАНИИ ФИЛОСОФИИ
ДЛЯ ИТ-СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ**

В статье обосновывается необходимость и раскрывается педагогический потенциал исследовательски-ориентированного обучения (Research-Oriented Study, ROS) в преподавании философии будущим ИТ-специалистам. Актуальность работы обусловлена возрастающими этическими вызовами цифровой эпохи и потребностью в формировании у разработчиков критического мышления и способности к комплексному анализу последствий технологий. Авторы утверждают, что традиционное преподавание философии уступает место подходу, который трансформирует ее из абстрактной дисциплины в практический инструмент исследования.

Целью работы является анализ возможностей методологии ROS для развития у студентов ИТ-направлений системного критического мышления и исследовательских компетенций, необходимых для решения философско-этических проблем в сфере искусственного интеллекта и цифровых технологий. На основе синтеза существующих подходов предложена практическая модель реализации ROS, структурированная в четыре этапа: определение проблемного поля, концептуальный анализ, синтез и аргументация, оформление результатов. Модель апробирована на примере

этического кейса по разработке системы предиктивной аналитики, где студенты последовательно применяли философские концепции (от принципов Аристотеля до этики ответственности Йонаса) для анализа рисков, операционализации понятий и построения аргументации.

Делается вывод, что ROS эффективно формирует у будущих IT-специалистов навыки работы с неоднозначными проблемами, воспитывает интеллектуальную скромность и способность к междисциплинарному синтезу. Исследовательский подход трансформирует изучение философских теорий в активную практику, делая их действенным инструментом для критического осмысления и ответственного проектирования технологий. Перспективы дальнейшей работы видятся в адаптации модели к другим разделам философии и оценке ее долгосрочного образовательного эффекта.

Ключевые слова: преподавание философии; IT-специалисты; Research-Oriented Study (ROS); критическое мышление; исследовательские компетенции; философия искусственного интеллекта; этика технологий.

Введение

В современном университете преподавание философии приобретает повышенную значимость в период развития искусственного интеллекта, поскольку философия тренирует критическое мышление, обязательно предполагает этическую рефлексию и вырабатывает способность к концептуальному анализу. В условиях информационной перегрузки и узкой специализации философия даёт «интеллектуальный компас», позволяя студентам размышлять о фундаментальных вопросах бытия, познания и ценностей, выходящих за пределы их прямой профессиональной деятельности. Она способствует становлению гармоничной личности, склонной к саморефлексии и ответственным решениям.

Технологии ИИ имеют долгую историю. Рождением термина «искусственный интеллект» (далее – ИИ) считается 1956 год, когда на Дартмутской конференции он был официально введён [1]. Хотя ИИ существует уже почти шесть десятилетий, долгое время он оставался второстепенной технологией вплоть до недавних кардинальных сдвигов («большого скачка»), вызванных увеличением объёмов данных (big data), доступной вычислительной мощностью и прогрессом в машинном обучении [2, с.8]. ИИ постоянно и активно эволюционирует и в настоящее время представляет

собой междисциплинарную область, охватывающую информатику, логику, когнитивные науки, теорию познания, системологию и биологию.

На сегодняшний день ИИ достиг практических успехов в сферах обработки знаний, распознавания образов, машинного обучения, обработки естественного языка, теории игр, автоматизации, автоматического программирования, экспертных систем, интеллектуальных роботов и других направлениях.

Согласно ряду исследований, искусственный интеллект задействуется в образовательном процессе как минимум по десяти направлениям: 1) автоматизированные системы оценивания; 2) напоминания и уведомления; 3) обратная связь со стороны преподавателя; 4) виртуальные учителя; 5) персонализированное обучение; 6) адаптивное обучение; 7) дополненная и виртуальная реальность; 8) интеллектуальные системы чтения; 9) интеллектуальный кампус; 10) дистанционное обучение [3, с. 550–551]. Например, в венгерском университете Иштвана Сечени теоретическая часть курса философии для первокурсников была дополнена визуальными материалами, использовались виртуальная комната и интерактивная поддержка ИИ. После итоговой письменной работы в очном формате студенты добровольно заполнили анкеты и предоставили отзывы о курсе. Более половины опрошенных сочли виртуальный материал высокоэффективным, а 80 % студентов получили высокие итоговые отметки по дисциплине «Философия». Качественная обратная связь свидетельствует о полной вовлечённости обучающихся в учебный процесс, что связывают с иммерсивной 3D-презентацией и интерактивной помощью ИИ. Эти данные подтверждают положительное влияние виртуальных и ИИ-методов в высшей школе на академические успехи студентов, особенно по дисциплинам, где важны абстрактное мышление и понятийное понимание [4].

Специфика преподавания философии для будущих IT-специалистов складывается из нескольких ключевых акцентов. Во-первых, это связь философии сознания и искусственного интеллекта, проблема соотношения мозга и сознания, прогнозы относительно сильного ИИ и возможных последствий его появления. Так, например, образование сегодня всё чаще интегрируется с такими ИИ-технологиями, как распознавание речи и смыслов, распознавание изображений, AR/VR, машинное обучение, нейронаука, квантовые вычисления, блокчейн. Во-вторых, акцент на злободневных вопросах современной этики технологий, ответственности разработчика, конфиденциальности данных, алгоритмической предвзятости, а также воздействия социальных сетей на общество. Это связано с тем, что нынешнее технологическое развитие сопровождается широкой цифровизацией на основе алгоритмов ИИ и систем работы с большими

данными. Данный процесс выдвигает на передний план не только аспекты технической эффективности, но и комплексные социально-этические проблемы, нуждающиеся в философской рефлексии [5]. Дилеммы, связанные с защитой приватности, устранением алгоритмической предвзятости и определением ответственности за действия автономных систем, формируют спрос на специалистов, способных к критическому анализу и этической рефлексии. Третий важный момент философской составляющей в подготовке IT-специалиста – это логика и философия науки, аргументация и детерминизм, строение научного знания, критерии верификации и фальсификации, природа алгоритмического мышления. И наконец, глубоко философский и онтологический вопрос: что есть «реальность» в контексте виртуальных миров и цифровых двойников?

Следует отметить, что в настоящее время практически отсутствуют исследования, касающиеся применения ROS в обучении философии студентов IT-направлений. Научная новизна представленной работы заключается в анализе возможностей и педагогического потенциала ROS в контексте философского образования будущих айтишников. Учитывая высокую востребованность IT-профессий в современных условиях и нарастающие этические вызовы, сопряжённые с развитием технологий, рассматриваемая тематика представляется крайне актуальной и значимой для современной образовательной и философской мысли.

ROS (исследовательский подход) – это не отдельный метод сбора данных, а целостная парадигма, стратегия выстраивания всего познавательного процесса. Её фундаментальное отличие от традиционного «учебного» подхода заключается в смене целевой установки. Если стандартное обучение нацелено на усвоение уже готовых знаний, то исследовательский подход во главу угла ставит порождение нового знания. Это процесс, в котором само проведение исследования становится главным средством обучения и профессионального становления, формируя не просто специалиста, а самостоятельного учёного и аналитика.

Акцент на методологию ROS при обучении философии необходим, поскольку он превращает философию из абстрактной науки в прикладной инструмент. Учащиеся осваивают не пассивное запоминание исторических доктрин, а активную работу с философскими проблемами: формулирование исследовательских вопросов, анализ аргументов, выстраивание собственной позиции и её критическую проверку. Такой подход развивает навыки, напрямую востребованные в науке и IT – умение расчленять сложные задачи на составляющие, работать с гипотезами и проводить системный анализ. Философия становится не собранием ответов, а

живой методологией поиска истины, что делает её неотъемлемой частью современного научно-технического образования.

Исходя из сказанного, нами сформулирован следующий исследовательский вопрос: каков потенциал методологии ROS в выработке у студентов IT-специальностей исследовательских компетенций и системного критического мышления, необходимых для решения комплексных философско-этических проблем в области цифровых технологий?

Материалы и методы

Выбор методологии исследования базировался на обзоре литературы, демонстрирующем разнообразие подходов к исследовательски-ориентированному обучению (ROS) в высшем образовании. Анализ публикаций позволяет выделить несколько основных аспектов – от оценки эффективности и измерения компетенций до конкретных методических примеров в разных дисциплинах.

Если большинство исследований фокусируется на впечатлениях преподавателей, пробовавших подобные практики, то работа Marleku с соавторами смещает внимание на оценку удовлетворённости студентов [6]. Ключевой вывод: предпочтение студентами исследовательского обучения напрямую зависит от их предыдущего исследовательского опыта, причём решающую роль играет характер взаимодействия преподавателей и учащихся. В качестве положительного эффекта авторы отмечают, что студенты чаще выбирают методологию ROS по сравнению с другими подходами. Негативный эффект заключается в том, что исследовательское сотрудничество с профессорами нередко получает низкую оценку, особенно у студентов без методологической подготовки, которые не смогли улучшить свои навыки в ходе проекта. Это говорит о необходимости структурированной поддержки и методологического обучения в рамках наставничества.

Вопросами измерения эффективности ROS занимаются ученые Бёттхер и Тиль (Böttcher and Thiel) [5]. Они разработали кросс-дисциплинарную модель исследовательских компетенций (RMRC-K-model) и валидный инструмент для её оценки (R-Comp). Модель включает пять измерений: 1) навыки работы с литературой (R – reviewing); 2) методологические навыки (M – methodology); 3) рефлексия полученных результатов (R – reflection); 4) коммуникативные навыки (C – communication); 5) предметные знания (K – knowledge). Надёжность и валидность предложенной модели была доказана авторами через показатели коэффициента Кронбаха и конструктивной надёжности (N). Данное исследование доказывает, что исследовательские компетенции студентов можно измерить и развить посредством исследовательско-ориентированного обучения независимо от их специализации.

Методологическую основу для реализации ROS затрагиваются в работах Рубин и Бэбби (Rubin and Babbie) [7], Касанав (Casanave) [8]. Книга Рубин и Бэбби является своего рода практическим руководством по формированию у обучающихся навыков и целостного видения процесса исследования, начиная от постановки проблемы и гипотезы, и заканчивая как анализировать полученные данные и написать отчет. К. Касанав (Casanave) в своем эссе обосновывает о необходимости учета социально-политического контекста в исследованиях и приводя в пример кейс Японии показывает, что нельзя просто переносить западные исследовательские рамки в другие контексты. Потому как в исследовании следует рассматривать предмет и объект изучения в более широком аспекте – социальном и политическом. Данные работы представляют собой содержательную методологическую базу для ROS и дает направление студентам, что именно нужно исследовать и как. Метод ROS, в свою очередь дает педагогическую рамку, которая позволяет студентам стать активными следопытами, а не пассивными наблюдателями.

Особый интерес для понимания роли метода ROS в современном университете представляют исследования Купер (Cooper) [9] и Мартинелли (Martinelli) [10]. Несмотря на различия в исследовательских задачах, оба подхода отражают тенденцию к усилению общественной и экономической роли университетов. Так, Купер и его коллеги считают, что университеты сегодня выполняют «третью миссию» – социальное развитие помимо первых двух функций обучения и научных исследований. И подчеркивают необходимость университетов ориентироваться на практическое применение результатов исследований, наряду с традиционным обучением и фундаментальными исследованиями. И в данном вопросе они используют термин практико-ориентированное фундаментальное исследование (Use-Inspired Basic Research). Тогда как Мартинелли и со-авторы рассматривают кейс исследовательски-ориентированного университета, внедряющий трансфер технологий с середины 1990-х годов, становится своего рода предпринимательским университетом, где университетские научные разработки последовательно внедряются и коммерциализируются. Данные работы подчеркивают факт важности и необходимости наличия исследовательских навыков в современных реалиях.

Вместе с тем ряд исследований демонстрирует применение методологии ROS в конкретных учебных курсах. Так например, Гарбет и Овенс (Garbett and Ovens) [11] демонстрируют как цифровые технологии меняют педагогическую практику и самостоятельное обучение (self-study) при подготовке учителей, акцентируя на использование практик ориентированных на профессиональное будущее студентов. Работа

Ху (Hu) [12] представляет собой методическое руководство по внедрению исследовательски-ориентированного обучения по дисциплине механика колебаний и обращает особое внимание на выбор методов обучения, учет предпочтений студентов. Данный подход приобретает особое значение при применении их на курсе философии, так как философия по своей природе требует использование навыков самостоятельного анализа и исследований понятий, теорий, ценностных оснований. И в этом смысле исследования Чон (Jeong) [13] и Рубаи (Rubai) [14] показательны не столько с точки зрения учебного курса, а как в методологическом плане. Они рассматривают использование в учебном процессе платформы NORA – как специализированный аналитический инструмент и объективно-ориентированных исследовательских подходов в образовательных программах медицины и инженерии. Данные исследования показывают, что синтез научно-исследовательских методов в учебном процессе возможна и весьма продуктивна вне зависимости от специализации обучающихся. Перенос этой логики в философски ракурс обосновывает участие студента не как реципиента, а как самостоятельного юного исследователя, умеющего формулировать проблему, находить и строить аргументацию, критически осмысливать позиции и ситуации.

Результаты и обсуждение

На основе вышеизложенного для практической реализации в качестве методологической базы был выбран синтез подходов, предложенных упомянутыми авторами. Центральным методом определён кейс-стади, соответствующий принципам исследовательского обучения [5]. Модель реализована через четыре последовательных шага. В качестве примера взят этический кейс «Разработка системы профайлинга для предиктивной аналитики в розничной торговле».

На первом этапе ставится задача выделения проблемного поля с этической точки зрения. Для формулирования проблематики предлагается использовать проблемно-ориентированный анализ, построенный на принципах качественного исследования [7]. Здесь особую значимость обретает многоуровневая карта стейкхолдеров, позволяющая системно представить всех участников анализируемой ситуации. Данный инструмент предполагает создание иерархической схемы с детализацией степени влияния и уязвимости каждой группы. Практическое применение заключается в наглядном выделении четырёх ключевых категорий стейкхолдеров: пользователи, сотрудники организации, представители регулирующих органов, общество в целом. Методика основана на ранжировании по десятибалльной шкале, что даёт возможность объективно расставить

приоритеты при учёте интересов различных групп в процессе принятия этических решений. Далее студенты выполняют декомпозицию технического задания на систему, сосредоточиваясь на потенциальных этических дилеммах. Они переводят язык техзадания («собрать поведенческие данные», «оптимизировать персонализацию») на язык философской антропологии. Вопрос «Какие данные собирать?» трансформируется в проблему границ человеческой автономии в цифровую эпоху. Здесь вступают в диалог концепция «управляемой субъективности» Фуко и современные теории цифрового посредничества. Студенты обнаруживают, что проектирование интерфейса получения согласия – это не просто юридическая формальность, а конструирование определённого типа субъектности, что созвучно идеям этики ответственности Йонаса [15], предписывающей учитывать отдалённые последствия технологических решений. В результате проделанной работы появляется матрица этических рисков, систематизирующая потенциальные нарушения по категориям конфиденциальности, справедливости, автономии и прозрачности. На практике этот инструмент реализуется через создание таблицы с пятнадцатью ячейками рисков, где каждый потенциальный этический конфликт подвергается комплексной оценке по трём параметрам: вероятность возникновения, серьёзность последствий и сложность устранения. Полученные результаты представляют собой не просто перечень возможных трудностей, а систему этических рисков. Студенты формулируют проблемы сквозь призму конкретных технических решений, что показывает их способность к междисциплинарному анализу.

Следующий шаг включает в себя анализ понятий, направленный на аналитическую работу с первоисточниками и академическими текстами современных исследований, осуществление сравнения различных подходов к ключевым философским понятиям [8]. Особую значимость в данном анализе имеет операционализация понятий, когда абстрактные философские категории переводятся в конкретные технические задачи. Практическое применение данного шага можно наблюдать при интерпретации философских понятий как проверяемых параметров. Так, например, понятие «справедливость» трансформируется в измеримый параметр алгоритма, в том числе неравенство ошибок между различными категориями пользователей и прозрачность применяемых параметров. Методические принципом выступает разделение сложных понятий на более простой уровень.

Далее на третьем этапе обучающимся предлагается полученные ранее данные синтезировать и привести аргументы и контраргументы в письменном академическом стиле [9]. Далее преподаватель организует дискуссию о вероятности прогнозирования поведения по протоколу Оксфордского

формата. Данный формат – это структурированный спор, в котором команды (команда утверждения и команда отрицания) отстаивают противоположные взгляды на заранее заданную тему. Особенность такого формата в том, что все активно вовлечены в процесс. Преподаватель на занятии распределяет роли, объясняет правила и регламент выступлений, а студенты принимают участие. Дебаты включают в себя организацию слушаний по спорным этическим вопросам и фиксацию выдвинутых аргументов и контраргументов.

Таким образом, в дебатах используется деонтологическая защита личности и утилитаристская логика о максимизации полезности, а студенты начинают понимать, что этическая дилемма происходит не по причине дефицита знаний, а из-за столкновения несовместимых, но одинаково важных и обоснованных ценностей. Как мы можем наблюдать здесь находит проявление философский плюрализм: моральный выбор предстает не как выбор между неправильным и правильным, а как выбор между разного рода благ. Организатору необходимо придерживаться строго тайминга в выступлениях. Можно предложить следующую схему: основное выступление – 7 минут, после выступление оппонирование – 3 минуты, и пять минут на вопросы других участников. Практическая ценность данного приема заключается в создании специализированных диаграмм, где находит визуальное отражение аргументы, и их логическая связь между различными утверждениями и контраргументами.

Последний завершающий шаг – это оформление результатов. Студенты сами создают структуру итогового отчета, основываясь на этических и техно-экономических принципах. Итогом всей деятельности является комплексный документ, включающий в том числе такие разделы как краткое описание потенциальных рисков, предлагаемые меры их минимизации, а также детальный план внедрения в жизнь и систему критериев оценки эффективности принимаемых решений. Это представляет собой практическое воплощение аристотелевского фронезиса – способности применять общие принципы к конкретным ситуациям. Разрабатывая этическое технико-экономическое обоснование, студенты ведут поиск равновесия между конфликтующими требованиями в конкретных обстоятельствах. Чек-лист этической оценки можно интерпретировать как принцип «золотой середины» Аристотеля, где каждая крайность (полный отказ от данных или тотальная слежка) признаётся пороком, а добродетель находится в ситуативно определяемом балансе. Методической основой служат принципы проектного менеджмента, адаптированные для целей этического обоснования технологических решений [10].

На начальном этапе исследования было проведено пилотное исследование по апробации ROS методологии обучения студентов. В исследовании участвовали 19 студентов третьего курса Astana IT University. Следует особо подчеркнуть, что в ходе данной апробации не проводилось балльной оценки успеваемости участников, поскольку главной целью являлась проверка практической применимости метода.

Большинство студентов – 13 человек, вовлечённых в апробацию, высказали положительную оценку своей деятельности в рамках экспериментального метода. Основной причиной такой оценки стала отмеченная ими практическая ориентация учебного процесса. В ходе выполнения заданий студенты успешно освоили теоретические положения этических учений и получили непосредственный опыт их экстраполяции на конкретные случаи, требующие морального суждения и поступка. Однако, при выполнении данного задания не все студенты активно принимали участие, поэтому важно заранее продумать и запланировать систему вовлечения студентов с учетом разноуровневой заинтересованности студентов в предмете и в самой активности.

Данный прием способствует трансформации декларативного знания в процедурное, когда студенты не только слушают и запоминают, но и создают новое знание. Вместе с тем, в зависимости от особенностей студентов, разного уровня их предыдущего опыта, их мотиваций в учебе эффективность метода можно считать ситуативной. И желательно интегрировать в более широкий контекст других педагогических технологий.

В формировании системного критического мышления и исследовательских навыков у будущих IT-профессионалов высокий потенциал методологии ROS неоспорим. Синтез исследовательски-ориентированного обучения с модулями философии, в том числе философии науки и IT-технологий создает уникальную образовательную среду, где у студентов зарождается возможность не только познавать, но и выдвигать гипотезы и решения комплексных проблем в IT-сфере.

В настоящее время в научных публикациях в области образования и ИИ можно наблюдать изменения направлений исследований. Если ранее до 2022 года изучался вопрос о передаче знаний, абстрактных возможностей, наблюдался техно-оптимистический прогноз, то после 2022 года ученые начинают критически переосмысливать роль человека и его мышление в этом процессе, уделяя развитию критического мышления обучающихся и исследовательской инициативы у студентов важное место. За относительно короткий период своего существования ИИ в образовании претерпел

несколько парадигмальных сдвигов. Китайские ученые Ф. Оуян и П. Цзяо (Ouyang & Jiao) определили три парадигмы [16]:

1) ИИ-ориентированная парадигма «ИИ направляет – ученик получает» (AI-directed, learner-as-recipient). Здесь обучающийся пассивный получатель услуг ИИ;

2) ИИ-ассистируемая парадигма: «ИИ поддерживает – ученик сотрудничает» (AI-supported, learner-as-collaborator). Студент выступает в качестве коллаборатора, сотрудника ИИ, взаимодействует с ним в процессе обучения;

3) ИИ-расширяющая парадигма: «ИИ расширяет возможности – ученик становится лидером» (AI-empowered, learner-as-leader). На этом этапе студент лидер собственного обучения. В этой парадигме ИИ используется для усиления автономии обучающегося, представляет рекомендации и адаптации под индивидуальную траекторию обучения студента, но он сам формирует запросы и принимает решения. Данная работа показывает, что аналитический склад ум, автономность мышления, критическое осмысление, исследовательские навыки становятся сегодня главными компетенциями в современном образовании и в мире, тем самым подтверждая актуальность использования методологии ROS в учебном процессе. Таким образом, ROS трансформирует изучение философских концепций из пассивного усвоения в активную исследовательскую практику. Вместо заучивания отдельных теорий студенты применяют их как инструменты для анализа реальных кейсов. Например, широко известная «Китайская комната» Джона Серля представляет собой классический мысленный эксперимент, критикующий представление о том, что формальное следование синтаксическим правилам (как в компьютере) порождает семантическое понимание, или сознание. Другими словами, данный кейс является сильнейшим аргументом, «который опровергает всякую возможность создания сильного искусственного интеллекта» [17].

Или «Тест Тьюринга», который строится на строгой логической конструкции, где способность машины к мышлению операционализируется через её возможность успешно имитировать человека в диалоге. Его логическая сила заключается в замене метафизического вопроса «Может ли машина мыслить?» на проверяемый эмпирический критерий «Может ли машина вести себя неотличимо от человека?». Таким образом, Тьюринг использует логический приём редукции, сводя сложную проблему сознания к наблюдаемому и верифицируемому результату [18].

На философские основания логики искусственного интеллекта проливают свет идеи Людвиг Витгенштейна. Критика Л. Витгенштейном о границах формальной логики показывает важность учета человеческого аспекта

смыслообразования, который не сводится к описанию алгоритмических процедур. В рамках методологии ROS это значит, что студент-исследователь должен научиться определять, где заканчивается формальная логика и начинается интерпретация, основанная на контексте и жизненных реалиях. Философия Л. Витгенштейна помогает обучающимся ставить вопросы о результатах работы ИИ: всегда ли эти результаты можно считать полноценным «пониманием» или они являются лишь имитацией логических операций.

Также в качестве методологического инструмента ROS можно использовать принцип фальсификации К. Поппера [19]. Например, обучающиеся могут научиться формулировать гипотезы об алгоритмах и ИИ-системах таким образом, чтобы их можно было экспериментально опровергнуть. Это формирует у студентов навыки детального тестирования и объективной надежности ИИ, что можно отнести к первоочередной компетенции в исследовательской работе.

Теория научных парадигм Т. Куна представляет ROS еще один аналитический инструмент посредством которого можно сделать реконструкцию истории и эволюции информационных технологий [20]. На практических занятиях по философии студента можно предложить обсуждение «Парадигма символического ИИ», основанная на правилах и логических выводах и как она постепенно была сменена «парадигмой коннекционизма», опирающейся на математические модели нейронных сетей. Такая ретроспектива, выполненная по логике ROS, позволяет студентам осознать, что смена технологий – это не просто технический прогресс, а это прежде всего смена картин мира, научных допущений и критериев рациональности.

Таким образом, методология Research-Oriented Study (ROS) в преподавании философии IT-специалистам эффективно реализуется через анализ классических философских концепций, которые становятся инструментом для решения современных технологических проблем. ROS трансформирует историко-философский материал в живой методологический инструментарий для критического осмысления и развития цифровых технологий.

Перспективным направлением дальнейшей работы является создание и валидация критериальной системы оценивания, адаптированной специально под ROS-методологию. Её внедрение призвано комплексно повысить вовлечённость всех участников образовательного процесса. Одновременно ставится задача минимизации административно-методической нагрузки на преподавателя, которая в текущем формате реализации метода является

чрезмерной (разработка контента, сбор и обработка аналитических данных), что ограничивает масштабируемость подхода.

Выводы

Проведённое исследование демонстрирует высокий потенциал методологии Research-Oriented Study в формировании исследовательских компетенций у студентов IT-специальностей.

1) разработанная модель, опирающаяся на принципы структурированного исследовательского обучения [5], позволяет у студентов формировать и развивать навыки работы со сложными этическими проблемами, что особенно актуально в современном цифровом мире;

2) практика академического письма и аргументации в учебном процессе благотворно влияет на становление системного критического мышления [8], которое важно и необходимо для анализа последствий внедрения и использования цифровых технологий. Студенты учатся не только формулировать собственное мнение, но и строить аргументы и контраргументы с учетом философской теоретической базы;

3) примененный комплексный подход оценки результативности данной методологии [10] подтверждает ее эффективность в достижении поставленных образовательных целей и результатов обучения, демонстрируя положительную динамику в развитии исследовательских компетенций и способностей обучающихся критически мыслить и рефлексировать.

Методология исследовательски-ориентированного обучения в преподавании философии студентам IT-направлений успешно реализуется через анализ и практическое применение классических концепций философии, которые могут быть использованы при решении современных проблем IT-технологий. ROS превращает историко-теоретическую философию в методологический инструментарий.

Сочетание исследовательски-ориентированного обучения, критического осмысления IT-технологий и этических аспектов способствуют формированию и развитию у студентов таких ключевых компетенций как:

- способность к постановке и самостоятельному решению исследовательских задач;
- навыки анализа этических аспектов при разработке и внедрении IT-технологий;
- адаптивность к стремительно развивающемуся цифровому миру и обществу.

Дальнейшие исследования могут быть связаны с адаптацией рассмотренной модели к другим разделам философии. Например, эпистемология, философия науки и техники, эстетики и дизайна.

Немаловажным видятся будущие исследования по вопросу разработки критериев оценки долгосрочного эффекта по внедрению методологии исследовательско-ориентированного обучения в образовательном процессе других образовательных программ. Перспективным также представляется проведение сравнительных исследований эффективности данной методологии в различных культурных и институциональных контекстах.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Luo, J., Meng, Q., Cai, Y.** Analysis of the impact of artificial intelligence application on the development of the accounting industry [Text] // *Open Journal of Business and Management*. – 2018. – Vol. 6. – № 4. – P. 850–856.

2 **Pedro, F. et al.** Artificial intelligence in education: Challenges and opportunities for sustainable development [Text]. – Paris : UNESCO, 2019. – 45 p.

3 **Liu, Y., Saleh, S., Huang, J., Abdullah, S. M. S.** Review of the application of artificial intelligence in education [Text] // *International Journal of Innovation, Creativity and Change*. – 2020. – Vol. 12. – № 8. – P. 548–562.

4 **Vehrer, A., Pálfalusi, Z.** The application of virtual environments and artificial intelligence in higher education: Experimental findings in philosophy teaching [Text] : preprint. – 2025. [Electronic resource]. – URL: <https://arxiv.org/pdf/2509.00110> (Access date:15.04.2024).

5 **Böttcher, F., Thiel, F.** Evaluating research-oriented teaching: a new instrument to assess university students' research competences [Text] // *Higher Education*. – 2018. – Vol. 75. – № 1. – P. 91–110.

6 **Marleku, A., Peshkopia, R., Voss, D.** Research-oriented studies in political science: How research collaboration shapes Southeast European student learning preferences [Text] // *Journal of Political Science Education*. – 2024. – Vol. 20. – № 1. – P. 31–46.

7 **Rubin, A., Babbie, E. R.** Research methods for social work [Text]. – 9th ed. – Boston : Cengage Learning, 2017. – 688 p.

8 **Casanave, C. P.** Looking ahead to more sociopolitically-oriented case study research in L2 writing scholarship [Text] // *Journal of Second Language Writing*. – 2003. – Vol. 12. – № 1. – P. 85–102.

9 **Cooper, D.** The university in development: Case studies of use-oriented research [Text]. – Cape Town : HSRC Press, 2011. – 312 p.

10 **Martinelli, A., Meyer, M., Von Tunzelmann, N.** Becoming an entrepreneurial university? A case study of knowledge exchange relationships and faculty attitudes in a medium-sized, research-oriented university [Text] // *The Journal of Technology Transfer*. – 2008. – Vol. 33. – № 3. – P. 259–283.

11 **Garbett, D., Ovens, A.** Being self-study researchers in a digital world [Text] // *Self-Study of Teaching and Teacher Education*. – 2017. – Vol. 16. – P. 3–10.

12 **Hu, H.** Preparation of research-oriented study [Text] // *Vibration Mechanics: A Research-oriented Tutorial*. – Singapore : Springer Nature Singapore, 2022. – P. 25–50.

13 **Jeong, D. et al.** A reliability study using Network Oriented Research Assistant (NORA®) examining the use of digital photographs in the assessment of psoriasis [Text] // *British Journal of Dermatology*. – 2019. – Vol. 181. – № 1. – P. 214–215.

14 **Rubaai, A.** Object-oriented control system design using on-line training of artificial neural networks [Text]. – Washington : NASA, 1997. – 112 p. – (NASA/CR-97-206526).

15 **Jonas, H.** Toward a philosophy of technology [Text] // *Hastings Center Report*. – 1979. – Vol. 9. – № 1. – P. 34–43.

16 **Ouyang, F., Jiao, P.** Artificial intelligence in education: The three paradigms [Text] // *Computers and Education: Artificial Intelligence*. – 2021. – Vol. 2. – Art. 100020.

17 **Нечаев, С. Ю.** Китайская комната Дж. Р. Серля в контексте проблем философии искусственного интеллекта [Текст] // *Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия: Философия. Психология. Педагогика*. – 2010. – Т. 10. – № 4. – С. 19–23.

18 **Горбачева, А. Г.** Тест Тьюринга: взгляд через призму современных компьютерных и сетевых технологий [Текст] // *Вестник НГУЭУ*. – 2014. – № 4. – С. 322–330.

19 **Поппер, К. Р.** Логика научного исследования [Текст]. – М. : Республика, 2005. – 447 с.

20 **Кун, Т.** Структура научных революций [Текст]. – М. : Рипол Классик, 1975. – 288 с.

REFERENCES

1 **Luo, J., Meng, Q., Cai, Y.** Analysis of the impact of artificial intelligence application on the development of the accounting industry [Text] // *Open Journal of Business and Management*. – 2018. – Vol. 6. – № 4. – P. 850–856.

2 **Pedro, F. et al.** Artificial intelligence in education: Challenges and opportunities for sustainable development [Text]. – Paris : UNESCO, 2019. – 45 p.

3 **Liu, Y., Saleh, S., Huang, J., Abdullah, S. M. S.** Review of the application of artificial intelligence in education [Text] // *International Journal of Innovation, Creativity and Change*. – 2020. – Vol. 12. – № 8. – P. 548–562.

4 **Böttcher, F., Thiel, F.** Evaluating research-oriented teaching: a new instrument to assess university students' research competences [Text] // Higher Education. – 2018. – Vol. 75. – № 1. – P. 91–110.

5 **Vehrer, A., Pálfalusi, Z.** The application of virtual environments and artificial intelligence in higher education: Experimental findings in philosophy teaching [Text] : preprint. – 2025. [Electronic resource]. – URL: <https://arxiv.org/pdf/2509.00110> (Access date:15.04.2024).

6 **Marleku, A., Peshkopia, R., Voss, D.** Research-oriented studies in political science: How research collaboration shapes Southeast European student learning preferences [Text] // Journal of Political Science Education. – 2024. – Vol. 20. – № 1. – P. 31–46.

7 **Rubin, A., Babbie, E. R.** Research methods for social work [Text]. – 9th ed. – Boston : Cengage Learning, 2017. – 688 p.

8 **Casanave, C. P.** Looking ahead to more sociopolitically-oriented case study research in L2 writing scholarship [Text] // Journal of Second Language Writing. – 2003. – Vol. 12. – № 1. – P. 85–102.

9 **Cooper, D.** The university in development: Case studies of use-oriented research [Text]. – Cape Town : HSRC Press, 2011. – 312 p.

10 **Martinelli, A., Meyer, M., Von Tunzelmann, N.** Becoming an entrepreneurial university? A case study of knowledge exchange relationships and faculty attitudes in a medium-sized, research-oriented university [Text] // The Journal of Technology Transfer. – 2008. – Vol. 33. – № 3. – P. 259–283.

11 **Garbett, D., Ovens, A.** Being self-study researchers in a digital world [Text] // Self-Study of Teaching and Teacher Education. – 2017. – Vol. 16. – P. 3–10.

12 **Hu, H.** Preparation of research-oriented study [Text] // Vibration Mechanics: A Research-oriented Tutorial. – Singapore : Springer Nature Singapore, 2022. – P. 25–50.

13 **Jeong, D. et al.** A reliability study using Network Oriented Research Assistant (NORA®) examining the use of digital photographs in the assessment of psoriasis [Text] // British Journal of Dermatology. – 2019. – Vol. 181. – № 1. – P. 214–215.

14 **Rubaai, A.** Object-oriented control system design using on-line training of artificial neural networks [Text]. – Washington : NASA, 1997. – 112 p. – (NASA/CR-97-206526).

15 **Jonas, H.** Toward a philosophy of technology [Text] // Hastings Center Report. – 1979. – Vol. 9. – № 1. – P. 34–43.

16 **Ouyang, F., Jiao, P.** Artificial intelligence in education: The three paradigms [Text] // Computers and Education: Artificial Intelligence. – 2021. – Vol. 2. – Art. 100020.

17 **Nechaev, S. Yu.** Kitajskaya komnata Dzh. R. Serlya v kontekste problem filosofii iskusstvennogo intellekta [J. R. Searle's Chinese Room in the Context of the Philosophy of Artificial Intelligence] [Text] // Izvestiya Saratovskogo universiteta. New Series. Series: Philosophy. Psychology. Pedagogy. – 2010. – Vol. 10. – No. 4. – Pp. 19–23. – 2010. – T. 10. – № 4. – Pp. 19–23.

18 **Gorbacheva, A. G.** Test T'juringa: vzgljad cherez prizmu sovremennyh komp'yuternyh i setevyh tehnologij [The Turing Test: A Look Through the Lens of Modern Computer and Network Technologies] [Text] // Vestnik NGUJeU. – 2014. – № 4. – P. 322–330.

19 **Popper, K. R.** Logika nauchnogo issledovanija [The logic of scientific research] [Text]. – Moscow : Respublika, 2005. – 447 p.

20 **Kun, T.** Struktura nauchnyh revoljucij [The structure of scientific revolutions] [Text]. – Moscow : Ripol Classic, 1975. – 288 p.

Поступило в редакцию 23.01.26.

Поступило с исправлениями 11.06.26.

Принято в печать 17.06.26.

А. К. Абдина¹, И. Т. Джубатчанова², *А. А. Уызбаева³

¹Миннесота университеті,

Білім беру және адам дамуы колледжі,

АҚШ, Миннеаполис;

^{2,3}Astana IT University, Қазақстан Республикасы, Астана қ.

23.01.26. ж. баспаға түсті.

11.06.26. ж. түзетулерімен түсті.

17.06.26. ж. басып шығаруға қабылданды.

ЗЕРТТЕУГЕ БАҒДАРЛАНҒАН ОҚЫТУ (RESEARCH-ORIENTED STUDY, ROS) ӘДІСТЕМЕСІНІҢ АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР МАМАНДЫҚТАРЫНА ФИЛОСОФИЯНЫ ОҚЫТУДА ҚОЛДАНЫЛУЫ

Бұл мақалада болашақ АТ мамандарына философияны оқытуда зерттеуге бағдарланған оқытудың (Research-Oriented Study, ROS) қажеттілігі негізделіп, оның педагогикалық әлеуеті ашылады. Жұмыстың өзектілігі цифрлық дәуірдің өсіп келе жатқан этикалық сындарымен және технология әзірлеушілерде технологиялардың салдарын кешенді талдау қабілетін қалыптастыру қажеттілігімен айқындалады. Авторлар философияны дәстүрлі оқыту әдісінің орнын

оны абстрактілі пән ретінде іс-тәжірибелік зерттеу құралына айналдыратын тәсілге беретінін айтады. Жұмыстың мақсаты – жасанды интеллект пен цифрлық технологиялар саласындағы философиялық-этикалық мәселелерді шешу үшін қажетті жүйелі сыни ойлау мен зерттеу құзыреттерін АТ бағытындағы студенттерде дамыту үшін ROS әдістемесінің мүмкіндіктерін талдау. Қолданыстағы тәсілдерді синтездеу негізінде ROS-ты іске асырудың төрт кезеңнен тұратын практикалық моделі ұсынылды: мәселелік өрісті анықтау, тұжырымдамалық талдау, синтез және дәлелдемелеу, нәтижелерді ресімдеу. Модель болжамдық аналитика жүйесін әзірлеудің этикалық кейсі мысалында сынақтан өткізілді, онда студенттер тәуекелдерді талдау, тұжырымдамаларды операционализациялау және дәлелдемелер құру үшін философиялық тұжырымдамаларды (Аристотель принциптерінен Йонастың жауапкершілік этикасына дейін) ретімен қолданды. ROS-тың болашақ АТ мамандарында белгісіз мәселелермен жұмыс істеу дағдыларын тиімді қалыптастыратыны, интеллектуалдық кішіпейілділікті тәрбиелейтіні және пәнаралық синтезге қабілеттілікті арттыратыны туралы қорытынды жасалады. Зерттеуге бағдарланған тәсіл философиялық теорияларды оқуды белсенді іс-тәжірибеге айналдыра отырып, оларды технологияларды сыни түсіну мен жауапкершілікпен жобалаудың тиімді құралына айналдырады. Әрі қарайғы жұмыстың перспективалары модельді философияның басқа бөлімдеріне бейімдеу және оның білім берудегі ұзақ мерзімді әсерін бағалау болып көрінеді.

Түйінді сөздер: философияны оқыту; АТ-мамандар; Зерттеуге Бағдарланған Оқыту (ROS); сыни тұрғыдан ойлау; зерттеу құзыреттері; жасанды интеллект философиясы; технологиялар этикасы.

A. K. Abdina¹, I. T. Jubatchanova², *A. A. Uyzbayeva³

¹Minnesota University, College of Education and Human Development, USA, Minneapolis.

^{2,3}Astana IT University, Republic of Kazakhstan, Astana.

Received 23.01.26.

Received in revised form 11.06.26.

Accepted for publication 17.06.26.

THE METHODOLOGY OF RESEARCH-ORIENTED STUDY (ROS) IN TEACHING PHILOSOPHY TO IT SPECIALTIES

This article substantiates the necessity and elucidates the pedagogical potential of Research-Oriented Study (ROS) in teaching philosophy to future IT specialists. The relevance of the work is determined by the growing ethical challenges of the digital age and the need to cultivate critical thinking and the capacity for comprehensive analysis of technological consequences among developers. The authors argue that the traditional teaching of philosophy is giving way to an approach that transforms it from an abstract discipline into a practical research instrument. The purpose of the work is to analyze the capabilities of the ROS methodology for developing systemic critical thinking and research competencies in IT students, necessary for solving philosophical and ethical problems in the field of artificial intelligence and digital technologies. Based on a synthesis of existing approaches, a practical model for implementing ROS is proposed, structured into four stages: defining the problem field, conceptual analysis, synthesis and argumentation, and presentation of results. The model was tested using an ethical case study on the development of a predictive analytics system, where students sequentially applied philosophical concepts (from Aristotle's principles to Jonas's ethics of responsibility) to analyze risks, operationalize concepts, and construct arguments. It is concluded that ROS effectively shapes future IT specialists' skills in dealing with ambiguous problems, fosters intellectual humility, and enhances the capacity for interdisciplinary synthesis. The research approach transforms the study of philosophical theories into an active practice, making them an effective tool for the critical comprehension and responsible design of technologies. Prospects for further work are seen in adapting the model to other branches of philosophy and assessing its long-term educational impact.

Keywords: teaching philosophy; IT specialists; Research-Oriented Study (ROS); critical thinking; research competencies; philosophy of artificial intelligence; ethics of technology.

<https://doi.org/10.48081/BGQF2110>

T. T. Abylov¹, *B. K. Yelubayev², S. Erşahin³

¹Abai Kazakh National Pedagogical University, Republic of Kazakhstan, Almaty;

²Al-Farabi Kazakh National University, Republic of Kazakhstan, Almaty;

³Ankara University, Republic of Türkiye, Ankara.

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7152-1802>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5438-9950>

³ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2551-9629>

*e-mail: bainur.yelubayev@gmail.com

FREEDOM OF RELIGION AS A CATEGORY OF POLITICAL PHILOSOPHY: THE EUROPEAN EXPERIENCE

The article provides a comprehensive examination of the historical development and evolution of the principles of religious freedom and secularism in Europe. The authors thoroughly explore the relationship between these concepts and spiritual, social, and political changes in society. Particular attention is paid to the transition from religious dogma and church domination in the Middle Ages to the principles of freedom of thought and the social contract during the Renaissance and Enlightenment. The study describes the complex processes that led to the formation of individual freedom of conscience through religious freedom, the emergence of nation-states and the establishment of a secular legal system. An attempt was made to explore the philosophical foundations of religion and freedom of conscience, including an examination of the thoughts of philosophers who contributed to the social contract theory. Various models of the relationship between religion and the state that have developed throughout historical experience, based on the struggle between religious and political power, as well as between the masses and the church, are examined. Additionally, an overview of the legal and institutional mechanisms for protecting freedom of religion in contemporary European countries will be presented. The authors endeavour to prove that freedom of religion is not only a legal issue but also a complex phenomenon with social, cultural and philosophical dimensions.

Keywords: Europe, church, freedom of religion, social contract, secularism, human rights.

Introduction

The necessity for human beings, as social creatures, to live together, as well as the fact that religion, as a natural phenomenon, is inextricably linked to human existence, places upon people – endowed with reason and free will – the responsibility for their own choices and decisions. Similarly, a person's belief in the afterlife guarantees the protection of their inner world, their conscience, from external pressure. This affords them freedom within society. The presence in society of people of different faiths, as well as non-believers or those belonging to different denominations within a single religion, is linked to this freedom of religion.

Apart from its connection to a person's most intimate inner world, freedom of religion has, since the emergence of religions, also been a characteristic that stands in opposition to domination. Thus, religion concerns not only the afterlife but, thanks to its worldly dimension, also exerts influence and acquires political significance. In other words, sacred values give meaning to life in this world and reveal the truth.

The concept of 'human rights and freedoms' came into use. In this context, mainly towards the end of the 18th century, the idea arose of establishing freedom of religion and conscience as an independent legal category. The development of this concept was influenced in particular by the emergence of social contract theory, which originated in Europe during the Enlightenment. The social contract theory is considered one of the most influential and consistent theoretical traditions in the history of political philosophy. The concepts developed within this tradition have had a significant influence on the evolution of ideas about the normative aspects of politics. According to the social contract tradition, political legitimacy and obligations derive from individual consent, and the state is governed only with the people's consent.

Although the historical roots of many rights, such as the right to life, which are today recognised as 'human rights', can be traced back to the dawn of human civilisation, the very concept of 'human rights' and the ideas that constitute it emerged and were systematised as a phenomenon specific to European civilisation. Although this concept is a relatively new (two or three centuries old) European and historical concept, an understanding of human rights existed in various religions and civilisations even before its formulation; one might even speak of a tradition based on human rights.

From its origins as the concept of 'freedom of religion' to its significance today, it has travelled a long and complex historical path. During this period, human rights have not only developed theoretically and conceptually, but have also been significantly enriched and expanded in substance. Today, human rights, including freedom of religion, are regarded as a new field of law, constantly evolving in all its aspects.

Materials and Methods

This study employs a comprehensive historical-comparative, dialectical, analytical, and chronological approach to analyse the historical and philosophical development of concepts concerning religious beliefs and freedom of conscience in Europe. The historical method is used to examine the development of religious freedom across different eras (for example, antiquity, the Middle Ages, the Renaissance, and the Enlightenment). Religious conflicts, reforms, legal acts and shifts in public opinion at each stage are systematically investigated. The comparative method is used to identify similarities and differences in the relationship between religion and the state in various European countries. This method allows for a better understanding of national characteristics and differences in levels of religious tolerance. The analytical method is used to examine the philosophical, legal and social aspects of the concept of ‘freedom of religious belief’. This approach allows for the study of the thinkers’ works and key documents adopted in Europe. The chronological method allows for a step-by-step examination of the concept of freedom of religion, describing significant historical events and their impact in a logical sequence. The collection and analysis of materials are based on historical sources, legal documents, philosophical works and contemporary academic research.

Results and Discussion

Freedom of Religion in European History

It is generally accepted that discussions on freedom of religion and conscience in Europe began with the Reformation. However, it could be argued that the relationship between religion and the state, particularly in the European context—namely, the relationship between Christianity, or more precisely, the Church and the state—has existed since the advent of Christianity in Europe. When Christianity was in its infancy, it gave hope to the poor, oppressed Palestinian Jews, and Jesus’ teachings were perceived as a threat by both the local Jewish authorities and the Roman Empire, which at that time ruled the region [1, p. 57].

The story of Jesus’ encounter with Pontius Pilate – who was arrested, put on trial, and ultimately crucified as a result of such fears – remains, to this day, one of the cornerstones of the Christian faith in its definition of the relationship between state and religion. The conversation between Pontius Pilate and Jesus is described in the Gospel of John. When Pontius Pilate interrogates Jesus, he first asks: ‘Are you the King of the Jews?’ Jesus explains to him that he is not a king in the earthly sense, and says: ‘My kingdom is not of this world.’ Pontius Pilate, dissatisfied with the answer, repeats: ‘So you are a king.’ Jesus replies: ‘You say that I am a king. For this I was born, and for this I came into the world, to bear witness to the truth. Everyone who belongs to the truth hears My voice.’ Pontius

Pilate did not like this answer and asked, ‘What is truth?’ [2, p. 55]. Pontius Pilate’s question, ‘What is truth?’, can be interpreted as the result of fear stemming from religion’s desire for domination.

According to Christian belief, Jesus rose from the dead after his death and appeared to his 11 apostles, who believed in him, which marked the beginning of the spread of Christianity. Christianity began to spread thanks to the missionary work of Paul, who was initially a persecutor of the faith. Still, it later became known as the ‘Apostle’ due to his conversion [1, p. 60].

At first, this new religious community, which had not been subjected to any particular pressure, came to be regarded as a threat, and its followers began to face pressure and persecution. The persecution of Christians in the Roman Empire ceased only after Constantine came to power, marking the beginning of a period in which Christianity was adopted as the state religion.

Originally, Christianity preached the separation of religion from worldly affairs – a concept that, one might say, entered the system of beliefs with the saying: ‘Render unto Caesar the things that are Caesar’s, and unto God the things that are God’s.’ Even one of the earliest Christian theologians, Aurelius Augustine (354–430), speaks of two distinct realms: the ‘City of God’ and the ‘City of Man’. This was followed by the ‘two swords’ theory, based on the ‘two powers’ doctrine proposed by Pope Gelasius I, according to which one of the swords, or powers, represented the ‘spiritual’ or ‘religious’, and the other the ‘temporal’ or ‘secular’. From the perspective of religious freedom, the historical process that began with the founding of the Carolingian Empire in 800 and led to the establishment of the ‘City of God’ on Earth was truly significant. The establishment of the ‘Kingdom of God’ on Earth, contrary to Augustine’s assertion, led to the Church’s dominance. As soon as the Church achieved this dominance, it began to exercise its power, citing the biblical phrase ‘to God only through me’, which marked the beginning of a period of darkness and tyranny. The Church, regarding this phrase as proof of the absolute power and dominance of Christianity on Earth, abused it for its own ends [3, p. 118].

If we look at the history of Europe, we see that relations between religion and the state took four different forms. These also played a defining and guiding role in state governance. Despite these different forms, a common similarity is evident in all of them. This similarity lies in the idea of ‘dualism’ in Christian thought.

The model of segregation. This model, based on the opposition between the state and the Church, arose from the conflict between Christians who did not recognise the authority of the emperor (Caesar) and the Roman state, which sought to subjugate them, and came to the fore during the first two centuries of Christianity’s existence. During this period, Christianity was a minority religion and lacked strong religious institutions. However, the state’s struggle against a

religion that did not draw its strength and foundation from this world seemed doomed to failure from the outset [4, p. 95].

The Byzantine model. In this model, also known as ‘Caesaropapism’, political power also dominates the religious sphere. Religion is entirely under the state’s control and has no autonomy. Such was the model in Rome, where Christianity was adopted as the official religion, and in Orthodox Byzantium in particular. The state possesses the official religion and a monopoly. Opposing elements are not accepted, and Christianity, having ceased to be the persecuted party, becomes the party that exerts pressure, oppresses and persecutes.

The theocratic model. A model implemented in the Middle Ages and dominant in the Catholic Western world. The Pope was regarded as God’s representative on Earth and infallible. Theological explanations of the dogma of papal infallibility allowed the clergy to establish their authority over the laity and secular rulers [4, p. 95]. According to this model, the fundamental principles of state governance must correspond to divine principles. This is viewed as an earthly kingdom intended as preparation for the afterlife. In this process, religious leaders, who understand God’s commandments, must assist rulers. In this model of governance, the clergy constitute the ruling class, which dominates all state bodies and administrative organisations. This class monopolises all power and dominates society.

The model of separation. In this model, the state seeks to minimise its influence on religion, adopting a neutral stance towards it. With the emergence of this model in the modern era, the relationship between Church and state – which, over the Church’s 1,500-year history, had been marked by conflict, subjugation, and domination – came to an end. During the constitutional debates of the early 19th century, a series of legislative acts was adopted to regulate relations between religion and the state, and to separate the religious sphere from state institutions.

It can be said that the model of separation has, to date, gone through three stages. The first stage of this model involves preventing state bodies from discriminating against people based on their religious beliefs. For example, equal treatment of representatives of the Catholic and Protestant faiths. This was made possible by the Peace of Westphalia. After this stage, state religious ceremonies continued for some time. In the second stage, the practice of a ‘state religion’ was abolished, and religion was removed from the public sphere. In the third stage, religious provisions were excluded from the norms governing the legal system, education and other spheres of state activity.

These stages have led to the model of the separation of religion and state being implemented differently in each country. Three main manifestations can be identified: general indifference in the state’s attitude towards religion, hostile separation, and mutual tolerance. Despite these models, some European countries still have an official

state religion today. For example, in England the official state church is the Church of England, and in Italy it is the Catholic Church [5, pp. 304–305].

In the Netherlands, the relationship between Church and state, which has existed since 1796, is a striking example of the separation model. Since then, the distinction between the state and religious institutions has been very clear. The pluralistic social structure, which occupies an important place in the country’s political tradition, has led the state to maintain a neutral position towards all religious organisations. Today in the Netherlands, relations between the Church and the state are effectively separated. The state maintains an equal distance from all religions and churches, thereby fostering friendly relations.

An example of mutual tolerance between religion and the state within the separation model can be seen in countries such as Portugal and Spain. However, in France, although it also follows the separation model, the situation is different. France has its own secular model (laïcisme), which has completely separated religion and the state. The Revolution of 1789, alongside the human rights movement, also had a significant impact on relations between the Church and the state.

Before the Revolution, France had a church system that, as in other European countries, was closely intertwined with the state. Still, after the Revolution of 1789, these relations changed completely: the Church was stripped of all rights over legislative and executive powers, and even its property was confiscated. On 12 July 1790, the National Assembly adopted the Civil Constitution of the Clergy; fifty bishops were removed from their posts without consultation with the Pope, and new ones were appointed in their place. Furthermore, any foreign religious institutions, including the Pope, were prohibited from interfering in the activities of religious institutions in France. Thus, ties between Rome and France were effectively severed. Bishops and the clergy were required to take an oath of allegiance to the state [6, p. 29].

Thus, following the Revolution of 1789, France laid the foundations for its own unique model of secularism. Article 10 of the ‘Declaration of the Rights of Man and of the Citizen’, adopted shortly after the Revolution, proclaimed that no one should be disturbed on account of their religious beliefs, provided they did not disturb public order. However, the principle of laïcité did not immediately take root in French society, and in the 19th century, there were various disputes on this issue even amongst the political elite itself. The Education Acts of 1882 and 1886 were the first steps towards raising secular citizens free from religious influence. The 1905 law put an end to the debates on the relationship between religion and the state in France. This law stipulated that the state would not recognise, finance or support any religion or religious denomination [7, p. 38].

The cooperation model. In essence, this is a specific form of the separation model, which can be termed the ‘cooperation’ model, applied in relations between religion and the state in Germany. Similar examples can be found in German-speaking Central Europe, namely in Austria and Switzerland. This model, like all those mentioned above, is in fact based on the separation of church and state. However, in Germany, churches are granted special status by law. Alongside constitutional and financial rights, churches also receive state support [8, p. 203].

The cooperation model was developed based on the experience of Germany and German-speaking countries in the sphere of relations between religion and the state. In this model, the rights and powers of religious associations and their subordinate organisations are regulated by constitutions and the laws enacted based on them. These provisions constitute norms relating more to collective freedom of religion than to individual religious freedom.

In particular, the provisions of the Weimar Constitution governing freedom of religion, to which the 1949 German Constitution refers and which were adopted in accordance with the 1919 Constitution, form part of German law and religion – which demonstrates that it has not abandoned its unique historical experience in the field of freedom of religion, and religious communities are granted the right to self-government and independence in internal affairs within the limits established by law as well as the freedom of religious communities to manage their administrative structures and capital, and to train their leaders within the framework of existing legislation, which is one of the key features of this model.

Another important feature of this model is the status of ‘legal entity under public law’ granted to religious communities in Germany. This status affords religious communities significant tax benefits. Furthermore, they are permitted to teach religion in schools. The most important feature of the German model of secularism is that, regardless of their status, religious communities enjoy equal constitutional rights, independence in internal affairs, and rights regarding state interference [7, p. 41].

The examples given show that each of the European states founded on Christian tradition and culture has established its own distinctive relationship between religion and the state.

The first known example of such relations between state and church in Germany can be traced back to the Frankish Kingdom. The Frankish state, having adopted the structure and hierarchy of the Roman Church in its cities, served as a model for the creation of dioceses within the German state system, ensuring their preservation to the present day in virtually unchanged form.

One of the factors that played a significant role in the creation of dioceses within the constitutional framework – and which was inherited by subsequent periods – was the king’s granting of certain privileges to the dioceses within

the Frankish Kingdom. In particular, the preservation of the churches’ internal autonomy in the process of electing the clergy, as well as the economic independence of churches and monasteries, in turn, prevented the counts from using them as a tool against the central authority, whilst allowing the church to cooperate with it. This episcopal system is known today as a model that is still in use in Germany.

The concept of freedom of religion as a human right and the social contract theory.

The concepts of ‘rights’ and ‘freedom’, which have existed since the earliest stages of human history, merit separate study and in-depth philosophical analysis. The concept of ‘rights’ is inseparable from humanity and has existed since ancient times. Rights can also be divided into moral and legal rights. Moral rights are also referred to as natural rights. So-called ‘human rights’ also fall under the category of natural rights, as they are considered rights that have existed alongside humanity since its inception. Thus, human rights imply rights inherent to a person, regardless of any specific conditions [9, p. 142].

The concept of ‘rights’ has existed alongside the struggle for freedom ever since the first humans began to populate the Earth. From a historical and philosophical perspective, the conceptual roots of the notions of ‘rights’ and ‘freedom’ lie in Ancient Greece. Although rights and the concept of freedom were not particularly well developed in Ancient Greece, the philosophical and political roots of these concepts can be traced back to that very country. The famous Greek philosophers Aristotle and Plato reflected on these concepts of limited freedom and rights.

The ‘Magna Carta’, proclaimed in 1215, is considered the first human rights document in Europe [10, p. 20]. In the context of modern European thought, the emergence of freedom of religion as an individual right deserving of protection, as noted above, is closely linked to the relationship between the state and the church. Although this phenomenon had not yet fully taken shape, the beginnings of the expression of opinions and discussions concerning the Protestant Church and freedom of religion date back to the period following the Thirty Years’ War, also known in history as the Confessional Wars, namely: the Peace of Augsburg in 1555 and the Peace of Westphalia in 1648, which are directly linked.

Following bloody struggles for human rights, freedom of religion and conscience became one of the fundamental rights and freedoms enshrined in constitutions during the 18th and 19th centuries – a period in Europe marked by constitutional movements. This right consists of two main components. The first is freedom of religion, which includes the right of a person to practise a particular religion, to express and disseminate their views in accordance with that religion, to worship, and to live in accordance with the tenets of that religion. The second is freedom of conscience, which, although historically considered alongside freedom

of religion, became an independent right and a distinct legal concept by the second half of the 20th century [11, p. 54].

In this sense, the concept of 'conscience' is primarily regarded as a matter of ethics. Although freedom of conscience primarily concerns a person's inner world, within the framework of legal protection, it encompasses not only an individual's inner convictions, but also the freedom to live and act in accordance with those convictions. A striking example of the external manifestation of freedom of conscience in Europe, which is also protected by law, is the right to conscientious objection to military service (*Kriegsdienstverweigerungsrecht*) [12, p. 692]. The object of protection of freedom of conscience is specific individuals, whilst its external manifestation may take various forms. This may manifest itself both in a refusal to perform one's official duties based on conscientious convictions and in active conduct in accordance with the dictates of one's own conscience. It is irrelevant which specific source (religion, moral principles or metaphysical grounds) underlies a person's conscience. Any of these foundations may serve as the basis for the external manifestation of a person's conscious convictions. It is considered sufficient grounds that a person describes their actions as the result of their convictions.

As regards the legal protection of freedom of conscience, the scope of legal protection also includes a person's right to change their inner convictions. However, the external expression of these beliefs falls outside the scope of legal protection when it disrupts public order or contradicts generally accepted moral principles.

With the development of the Renaissance and Reformation movements in the 15th and 16th centuries, the concept of law began to move away from its medieval meaning. According to some authors, the Reformation, or, in other words, the Enlightenment – a period which, first in Europe and then throughout the world, was marked by a mental transformation and a philosophical break that altered the course of history, representing a reaction against all established legal norms in the social and political spheres [13, pp. 30–31]. This state of nature implies the equality of all, and from this equality arises a state of war of all against all and the absence of any rights [14, p. 94]. The way out of this state of war lies in people establishing a state, transferring all their powers and freedoms to the state, 'Leviathan'. The state, according to Hobbes, is the power that ensures the preservation of the social contract between people. Hobbes, having proposed various definitions of religion, asserts that religions will not survive in their original form and that new religions may arise from individual invention. In his view, when religious authorities lose their ability to persuade, or when doubts arise regarding the preservation of religion and religious institutions, it is necessary to submit to the rules of the

state. On this basis, he concludes that revelation cannot under any circumstances contradict natural reason. Consequently, Hobbes asserts that the papacy's claims to supremacy over the state are unfounded and harmful [14, pp. 89–90].

Another philosopher who put forward important ideas on human rights in the post-Enlightenment period was John Locke. Unlike Hobbes, Locke believed that those who enter into a social contract do not relinquish their natural rights. Locke asserts that the state is obliged to protect these natural rights – which he calls the right to life, liberty and property – as its primary duty [15, p. 34]. From a religious perspective, the scope of human perception is limited, and the likelihood of error in contentious matters is very high. No one can know that their own faith is true and another's is false.

Two important points stand out in this matter, serving as the basis for Locke's idea of tolerance. On the one hand, he asserts that religious truths are difficult to establish, that the search for truth is complex, and that in this respect all religions are equal; on the other hand, he asserts that wars waged for religious reasons harm society and constitute a serious obstacle to tolerance. In his view, the decisive factor in this matter is not the existence of differing opinions about the truth, but the intolerance of religious groups towards one another's ideas. People who, in entering into a social contract, did not relinquish their natural rights, will not relinquish them by joining any religion or denomination.

One of those who, even before the French Revolution, guided it with his ideas was J. J. Rousseau, like the thinkers whose ideas we have briefly outlined above, was a significant figure whose ideas played an important role in shaping the social and political structure of Christian Europe. Rousseau, with his new theories, developed the ideas of Hobbes and Locke, setting out their key points in his work *The Social Contract*. According to Rousseau, when people remain in their natural state, their attempts to secure their freedom prove insufficient and meet with resistance. They will perish unless they change their way of life. However, people can create an authority capable of overcoming the existing force of resistance without creating a new one. This new authority is governed by the people themselves [16, pp. 102–103]. Thus, a 'general will' is formed, which prioritises only the common good. While remaining within the framework of the general will, individuals do not relinquish their own will and retain their freedom. According to Rousseau, this is the main problem that the social contract resolves [17, p. 14]. According to Rousseau, individuals link their existence and desires to those of society. This is a situation in which everyone is equal. In such a case, no one has any interest in harming others. The 'general will', or, in other words, the powers of the state, must be used in accordance with the purpose of the state's creation, namely, for the good of every individual.

According to Rousseau, this unified whole is the sovereign and the sole entity exercising this will [17, pp. 23–24].

Rousseau, whilst acknowledging that God is the source of all power, also asserts that all evil proceeds from Him, thereby demonstrating that power does not create legitimacy and that man must submit only to lawful authority. The foundation of this lawful authority is the social contract. When speaking of religion, Rousseau has in mind the original, uncorrupted Christianity. Thanks to this uncorrupted faith, when people who worship the one God are together, not even death can separate them. According to Rousseau, corrupted Christianity has become the religion of the popes, a religion harmful to society [17, p. 129]. Religion in its original, uncorrupted form has no connection whatsoever with politics. Strong religious unity and people's faith separate them from the state, alienating them from worldly affairs rather than subjecting them to them. This runs counter to the spirit of society. Such a religion has no connection with this world. It concerns itself with matters of the afterlife [17, p. 130].

Freedom of religion, enshrined and regulated in modern constitutions, often manifests as freedom of belief and the individual's freedom to live according to their religion or to practise it. The basis of this freedom is the right to believe in a religion, that is, freedom of religion. The Turkish scholar Ali Fuat Başgil refers to the right to believe in a religion, which forms the basis of this freedom, as 'freedom of religion' [18, p. 111].

Within the framework of freedom of religion or belief, the right not to adhere to any particular religion must also be taken into account. The freedom not to practise a particular religion must also be recognised as an independent right and enjoy legal protection.

Individual rights arising within the framework of freedom of religion and deserving of protection include: freedom of religion (the right to practise a religion), the right to freely perform religious rites, the right to religious education and upbringing, the right to publish religious material, the right to preach religion, the right to act in accordance with the requirements of religion in all spheres, and the right to live in accordance with religious and moral values in both private and public life.

The human right to profess and practise one's faith is recognised as an absolute right which may not be restricted by law under any circumstances. However, certain manifestations and rights arising from freedom of religion may be subject to specific restrictions in accordance with the law and traditions. At the same time, such restrictions must not conflict with religious principles. One of the main criteria for imposing such restrictions is respect for others' equal rights. This is the primary factor in determining the extent of the restriction. The second important criterion is

the maintenance of public order. The aforementioned rights, which are an external manifestation of freedom of religion, provided they do not violate public order, are subject to a fundamental criterion: the rights and freedoms of others must not be infringed upon, and public peace must not be disturbed; these rights may not be restricted against a person's will or for political purposes [18, p. 153].

Freedom of religious belief is one of the values that arises from complex interpersonal relationships. These values cannot replace a person's faith and are not integral to it. If, in the course of practising their religion, a person causes harm to the beliefs of others, this means that the boundaries of freedom of religion have been exceeded. From that point onwards, the state or a state body is entitled to regard this new situation as grounds for restricting freedom of religion and, if necessary, to take appropriate measures. In other words, if someone, acting in accordance with their religious beliefs, infringes upon the legal rights of others, the authorities or the state may impose certain restrictions on freedom of religion.

Conclusion

The emergence and development of religious freedom in Europe represent one of the most significant stages in the development of human civilisation. Whilst in antiquity this concept was reduced to submission to the prevailing religious system, in the Middle Ages it reached its zenith, marked by Church's dominance and religious intolerance. However, as a result of historical developments and socio-political processes, attitudes towards religious freedom in Europe gradually shifted.

The schism caused by the emergence of Protestantism led to a new situation in relations between the state and religion. The weakened Catholic Church, with the support of states and monarchs whom it considered its allies, resorted to pressure and force to suppress this new religious system, seeking to weaken the Protestant movement.

The Peace of Westphalia removed religion's dominant influence from the spheres of political power and ideas, ushering in a new era. The beginning of this period was marked by the development of ideas and philosophical concepts aimed at broader sections of society across Europe. This historical process gave rise to concepts such as 'citizen', 'nation', 'social contract' and 'general will'. Concepts such as 'citizen', 'nation', 'social contract', 'general will' and 'individual rights' entered everyday public discourse, laying the foundations for the formation of a powerful and sophisticated oppositional rhetoric directed against the Church. This critical discourse directed against the Catholic Church, whilst initially weakening the Church's political and social prestige, subsequently evolved into a struggle that, as the example of France shows, had extremely grave consequences.

As a result of these historical processes, the separation of religious institutions from the state was implemented on the strict principle of 'laicism', as in France.

However, this practice was not uniform across all European countries. During the period of constitutional movements from the Reformation to the early 20th century, each state shaped the relationship between religion and the state in accordance with its own historical experience. These historical characteristics contributed to the emergence in each country of different models of the relationship between religion and the state, which persist to this day. Ultimately, these models also directly influenced the development of freedom of religion or belief as a human right.

In modern Europe, freedom of religious belief is enshrined as a core value by institutions such as the European Union and the Council of Europe. However, safeguarding this freedom faces new challenges, such as the integration of migrants, the fight against extremism and religious discrimination. Thus, freedom of religious belief is not only a legal principle but also an active part of public dialogue that must be continually taken into account and requires balance and respect for diversity.

Funding

This research was funded by the Scientific Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan. (Grant No. AP25796197 “Ways to implement the principles of religious freedom and secularism: Kazakhstani and world experience”).

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 **Salihpaşaoğlu, Y.** Din ve Devlet Arasındaki İktidar Mücadelesi : Avrupa Örneği [Текст]. – Ankara: Adalet Yayınları, 2014. – 254 p.

2 **Агамбен, Дж.** Пилат и Иисус [Текст]. – Moscow : ООО «Издательство Грюндриссе», 2014. – 128 с.

3 **Мәлік, Г., Сағиқызы, А.** Ортағасырлық Батыс теологиясындағы билік концепциясы [Текст] // Адам әлемі. – 2022. – №4 (94). – Б. 112-122.

4 **Canatan, K.** Din ve Laiklik [Текст]. – İstanbul: İnsan Yayınları, 1997. – 299 p.

5 **Yılmaz, Ö.** Avrupa Birliği Üye Ülkelerinin Ulus Anayasalarında “Din ve Vicdan Özgürlüğü” [Текст] // Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. – 2007. – №1(11). – P. 299–315.

6 **Gunn, T.J.** Din Özgürlüğü ve Laisite [Текст], çev.: Bal H., Altıntaş Ö.F. – Ankara: Liberte yayınları, 2014. – 137 p.

7 **Мажиев, Г.** Қазіргі заманғы Батыс елдеріндегі зайырлы мемлекет және дін қатынасының үлгілері мен формалары [Текст] // Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы. Тарихи ғылымдар. Философия. Дінтану сериясы. – 2020. – №3(132). – Б. 37–47.

8 **Akbulut, O.** Anayasal Dinsel Çoğulculuk [Текст]. – İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2016. – 430 p.

9 **Yücel, M. T.** Hukuk Felsefesi [Текст]. – Ankara : Adalet Akademisi, 2014. – 372 p.

10 **Заппаров, А. Р., Сайтбеков, А. М., Алимова, Э. А.** Еуропалық Одақтың негізгі құқықтар туралы Хартиясының саяси-құқықтық маңызы [Текст] // Journal of Actual Problems of Jurisprudence. – 2023. – № 105(1). – Б. 17-25.

11 **Онучко, М., Габдулина, Б.** Свобода совести в контексте государственно-конфессиональных отношений [Текст] // Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия: Политические науки. Регионоведение Востоковедение. Тюркология. – 2018. – № 3(124). – С. 53–59.

12 **Dilbirliği, M.** İnsan Hakkı Olarak, Din Ve Vicdan Özgürlüğü'nün Sosyolojik Ve Felsefi Gelişimi: Tarihi Süreçte Din Ve Vicdan Özgürlüğüne İlişkin Ortaya Çıkan Modeller [Текст] // Adalet Dergisi. – 2021. – № 66. – P. 667–700.

13 **Özipek, B.B.** Muhafazakarlık [Текст]. – İstanbul: Timaş Yayınları, 2011. – 270 p.

14 **Hobbes, T.** Leviathan [Текст], çev.: S. Lim. – İstanbul: Yapı Kredi yayınları, 2007. – 495 p.

15 **Locke, J.** Hoşgörü Üstüne Bir Mektup [Текст], çev.: M. Yürüşen. – Ankara: Liberte yayınları, 2017. – 88 p.

16 **Yelubayev, B., Olay, C.** Benjamin Constant's Liberal Objections To Rousseau In The Name Of Modern Liberty [Текст] // Balkan Journal of Philosophy. – 2023. – Vol. 15, Issue 2. – P. 101-106.

17 **Rousseau, J.** Toplum Sözleşmesi [Текст], çev.: V. Günyol. – İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2012. – 136 p.

18 **Başgil, A. F.** Din ve Laiklik [Текст]. – İstanbul: Yağmur Yayınları, 2015. – 317 p.

REFERENCES

1 **Salihpaşaoğlu, Y.** Din ve Devlet Arasındaki İktidar Mücadelesi: Avrupa Örneği [Text]. – Ankara: Adalet Yayınları, 2014. – 254 p.

2 **Agamben, G.** Pilat i İisus [Pilate and Jesus] [Text]. – Moscow : ООО «Izdatel'stvo Grjundrisse», 2014. – 128 p.

3 **Malik, G., Sagikyzy, A.** Ortagasyrlyk Batys teologijasyndagy bilik koncepcijasy [The Concept of Power in Medieval Western Theology] [Text] // Adam Alemi. – 2022. – №4 (94). – P. 112-122.

4 **Canatan, K.** Din ve Laiklik [Text]. – İstanbul: İnsan Yayınları, 1997. – 299 p.

5 **Yılmaz, Ö.** Avrupa Birliği Üye Ülkelerinin Ulus Anayasalarında “Din ve Vicdan Özgürlüğü” [Text] // Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. – 2007. – №1(11). – P. 299-315.

6 **Gunn, T.J.** Din Özgürlüğü ve Laisite [Text], trans.: Bal H., Altıntaş Ö.F. – Ankara: Liberte yayınları, 2014. – 137 p.

7 **Majiev, G.Z.** Qazirgi zamangy Batys elderindegi zajyrlıy memleket zhane din qatynasynyn ulgileri men formalary [Models and forms of a secular state and religious relations in modern Western countries] [Text] // Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Historical Sciences. Philosophy. Religious Studies, – 2020. – №3(132). – P. 37–47.

8 **Akbulut, O.** Anayasal Dinsel Çoğulculuk [Text]. – İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2016. – 430 p.

9 **Yücel, M.T.** Hukuk Felsefesi [Text]. – Ankara: Adalet Akademisi, 2014. – 372 p.

10 **Zapparov, A. R., Saitbekov, A. M., Alimova, E. A.** Europalyq Odaqtyn negizgi quqyqtar turaly Hartijasynyn sajasi-quqyqtyq manyzy [Political and legal significance of the Charter of fundamental rights of the European Union] [Text] // Journal of Actual Problems of Jurisprudence. – 2023. – №105(1). – P. 17–25.

11 **Onuchko, M., Gabdulina B.** Svoboda sovesti v kontekste gosudarstvenno-konfessional'nyh otnoshenij [Liberty of conscience in the context of the state religious relations] [Text] // Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University. Political Science. Regional Studies. Oriental Studies. Turkology Series. – 2018. – №3 (124). – P. 53–59.

12 **Dilbirliğı, M.** İnsan Hakkı Olarak, Din Ve Vicdan Özgürlüğü'nün Sosyolojik Ve Felsefi Gelişimi: Tarihi Süreçte Din Ve Vicdan Özgürlüğüne İlişkin Ortaya Çıkan Modeller [Text] // Adalet Dergisi. – 2021. – №66. – P. 667-700.

13 **Özipek, B.B.** Muhafazakarlık [Text]. – İstanbul: Timaş Yayınları, 2011. – 270 p.

14 **Hobbes, T.** Leviathan [Text], trans.: S. Lim. – İstanbul: Yapı Kredi yayınları, 2007. – 495 p.

15 **Locke, J.** Hoşgörü Üstüne Bir Mektup [Text], trans.: M. Yürüşen. – Ankara: Liberte yayınları, 2017. – 88 p.

16 **Yelubayev, B., Olay, C.** Benjamin Constant's Liberal Objections To Rousseau In The Name Of Modern Liberty [Text] // Balkan Journal of Philosophy. – 2023. – Vol. 15, Issue 2. – P. 101-106.

17 **Rousseau, J.** Toplum Sözleşmesi [Text], trans.: V. Günyol. – İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2012. – 136 p.

18 **Başgil, A. F.** Din ve Laiklik [Text]. – İstanbul: Yağmur Yayınları, 2015. – 317 p.

Received 31.01.26.

Received in revised form 12.03.26.

Accepted for publication 17.06.26.

Т. Т. Абылов¹, *Б. Қ. Елубаев², С. Эршахин³

²Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,

Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

³Анкара университеті, Түркия Республикасы, Анкара қ.

31.01.26 ж. баспаға түсті.

12.03.26 ж. түзетулерімен түсті.

17.06.26 ж. басып шығаруға қабылданды.

ДІНИ СЕНІМ БОСТАНДЫҒЫ САЯСИ ФИЛОСОФИЯНЫҢ КАТЕГОРИЯСЫ РЕТІНДЕ: ЕУРОПАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕ

Бұл мақалада Еуропадағы діни сенім бостандығы мен зайырлылық ұғымдарының тарихи дамуы мен эволюциясы жан-жақты қарастырылады. Авторлар бұл ұғымдардың қоғамдағы рухани, әлеуметтік және саяси өзгерістермен қалайша сабақтасып отырғанын жан-жақты талдайды. Орта ғасырлардағы діни догмалар мен шіркеу үстемдігінен бастап, Қайта өрлеу дәуірі мен Ағартушылық кезеңіндегі ой еркіндігіне және әлеуметтік келісімшарт концепциясының қағидаларына қарай бетбұрысқа ерекше назар аударылады. Зерттеуде діни сенім бостандығы идеясының қалыптасуы, ұлттық мемлекеттердің пайда болуы және зайырлы құқықтық жүйенің орнығуы арқылы жеке тұлғаның ар-ождан еркіндігін қамтамасыз ету жолындағы күрделі үдерістер сипатталады. Дін мен ар-ождан бостандығының философиялық негіздеріне тереңірек үңілуге талпыныс жасалып, соның ішінде әлеуметтік келісімшарт философтарының ой-пікірлерін қарастыруға әрекет жасалады. Діни және саяси билік, бұқара халық пен шіркеу арасындағы күрес негізінде тарихи тәжірибелер арқылы пайда болған дін-мемлекет қатынастарының түрлі үлгілері қарастырылады. Сонымен қатар, қазіргі Еуропа елдеріндегі діни сенім бостандығын қорғауға бағытталған құқықтық және институционалдық тетіктерге шолу жасалады. Авторлар діни сенім еркіндігінің тек құқықтық мәселе емес, сонымен бірге әлеуметтік, мәдени және философиялық өлшемдері бар кешенді құбылыс екенін дәлелдеуге ұмтылады.

Кілтті сөздер: Еуропа; шіркеу; діни сенім бостандығы; әлеуметтік келісімшарт; зайырлылық; адам құқығы.

Т. Т. Абылов¹, *Б. К. Елубаев², С. Эрияхин³¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Республика Казахстан, г. Алматы;²Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Республика Казахстан, г. Алматы;³Университет Анкара, Турецкая Республика, г. Анкара.

Поступило в редакцию 31.01.26.

Поступило с исправлениями 12.03.26.

Принято в печать 17.06.26.

**СВОБОДА ВЕРОИСПОВЕДАНИЯ КАК КАТЕГОРИЯ
ПОЛИТИЧЕСКОЙ ФИЛОСОФИИ: ЕВРОПЕЙСКИЙ ОПЫТ**

В статье всесторонне рассматривается историческое развитие и эволюция принципов свободы вероисповедания и светскости в Европе. Авторы анализируют взаимосвязь этих концепций с духовными, социальными и политическими изменениями в обществе. Особое внимание уделяется переходу от религиозных догм и господства церкви в Средние века к свободе мысли и принципам концепции общественного договора в эпоху Возрождения и Просвещения. В исследовании описываются сложные процессы, приведшие к становлению индивидуальной свободы совести через формирование идеи свободы вероисповедания, возникновение национальных государств и установление светской правовой системы. Была предпринята попытка углубиться в философские основы религии и свободы совести, в том числе попытка рассмотреть мысли философов общественного договора. Рассматриваются различные модели отношений религии и государства, сформировавшиеся в ходе исторического опыта, на основе борьбы между религиозной и политической властью, а также между массами и церковью. Кроме того, будет представлен обзор правовых и институциональных механизмов, направленных на защиту свободы вероисповедания в современных европейских странах. Авторы стремятся доказать, что свобода вероисповедания – это не только юридический вопрос, но и сложное явление, имеющее социальные, культурные и философские измерения.

Ключевые слова: Европа, церковь, свобода вероисповедания, общественный договор, светскость, права человека.

FTAMP 02.15.21

<https://doi.org/10.48081/BGQF2111>***М. Т. Баймаханбетова¹, Р. А. Кемербай², А. Ж. Құдабаев³**^{1,2}Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,

Қазақстан Республикасы, Астана қ.

³Торайғыров университеті, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.¹ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-5556-371X>²ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0404-8621>³ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-1802-4145>*e-mail: baimachanbetova.moldir@mail.ru**ЖАЛАЛАДДИН РУМИ МЕН МӘШҮРЖҮСІП КӨПЕЙҰЛЫ
ДҮНИЕТАНЫМЫНДАҒЫ АЛЛА МЕН АДАМ БОЛМЫСЫ:
САЛЫСТЫРМАЛЫ ЗЕРТТЕУ**

Мақалада көрнекті қазақ ойшылы, ақын Мәшүр Жүсіптің (Мәшүр Жүсіп Көпейұлы) және парсы философы, мистигі Мәулана Жалаладдин Румидің Алла мен адам болмысы туралы метафизикалық және экзистенциалды дүниетанымы зерттелген. Қос ойшыл түрлі мәдени кеңістікпен тарихи контексттерден шыққанымен, Құдайдың бірлігі мен адамның трансценденттілікке деген ұмтылысын түсінуде бір-біріне ұқсас. Руми үшін адам өмірінің мәні Құдаймен қайта қауышуды аңсауында, мұнда махаббат «мен» шекарасын ысырып тастауға трансформациялық жолына айналады. Мәшүр Жүсіп ислам теологиясы мен Түрік мәдени дәстүрлерінен бастау алғанымен, адамның моральдық жауапкершілігі мен болмыстың аспектілерінде абсолютті жаратылысты талдайды.

Адамзатты ақиқат шындығының көрінісі ретінде және түпкі ақиқатын іздеуші негіз болатын ортақ рухани шындықтар арқылы салыстырмалы талдаулармен Құдай мен адамның бөлінбейтін кеңістік екендігін тереңірек түсіндіріп береді. Адамның қалы мен хәлі бір болмыс емес, шексіз болмыстың айнасы екендігін ашып көрсетеді. Дүниетанымдарында адам мазмұны/ұғымы басты орын алады: «Өзін білетін адам, өз Құдайын біледі» немесе «Өзін таныған, Құдайын таныған». Адам өзін-өзі тану мен Құдайлық білімнің бөлінбейтіндігін және адам оқшауланған болмыс емес, шексіз Құдайдың көрінісі мен айнасы.

Мәулана Румидің тылсымға толы философиялық дүниетанымында жанның дененің шекарасынан шығуға деген ұмтылысы ғарыштық саяхатты, көптіктен бірлікке оралуды білдіреді. Мән іздеушіні махаббат, ажырасу және қайта қосылу кезеңдерінен өткізетін символикалық ғалам мағыналарын галактика деп тануы. Адам денесі – түрме емес, жанның трансформацияға түсуі арқылы илаһи жақындыққа апаратын жолды үйренетін ыдыс, я көпір деп тұжырымдауы.

Мәшһүр Жүсіп Ислам теологиясы мен Түркі космологиясына сүйене отырып, адамгершілік жауапкершілік пен рухани санамен байланысты және адам баласы ғаламның қақ ортасында орналасатын бірін-бірі толықтыратын перспектива. Еңбектерінің басым бөлігі адамның микрокосмосын (тәні мен жаны) макрокосмоспен (ғалам, мешіт және илаһи тәртіп) байланыстыруы. Жан жердегі, көктегі, уақытша мен шексіздің арасында жүретін мәңгілік саяхатшы.

Румидің Мәснауи метафизикалық «планета» ретіндегі параллельдерін және Мәшһүр Жүсіптің адам ағзасын тірі ғарыш ретінде қарастыруын зерттей отырып, мәдени дәстүрлердегі рухани онтологияның бірлігін талданған.

Мақалада екі ойшылдың адамзатты үлкен Құдайлық сәулет аясында қалай орналастырғанын жіктеп, талдап, ұсынады: мешіт тәртіптің символы ретінде, галактика шексіз жаратылыстың метафорасы ретінде және жан мен тәннің байланысы экзистенциалды мағынаның осі.

Кілтті сөздер: Жәлаладдин Руми, Мәшһүр Жүсіп, Мәулана, жан, галактика, аспан әлемі, дүниетаным, мешіт, медресе, адам, мәснауи, болмыс.

Кіріспе

Ғасырлардан ғасырларға ұласып, заман, адам, технология бәрі өзгереді. Бірақ адам зор иігіліктерге жеткендігіне қарамастан өзінің жаратылыстағы болмыс мәселесі философия ғылымындағы өзекті тақырыптардың бірі. Ғаламды қай тұрғыдан зерттесе де, ең көп зерттеуге түсетін тақырып, әлі де – адамның өзі және болмысы. Анатомия арқылы – тәнін/ағзасын зерттеген болса, өнер арқылы – бойындағы түрлі күйі мен сезімдерін, психология арқылы – психикалық өзгешеліктерін зерттеп бағады, ал философия арқылы – адамның болмысы мен ерекшеліктерін барынша зертеуге тырысады [1].

Болмыс ішіндегі болмыс тақырыбы көптеген ғалымдардың даналық ойлар мен пікірлерін нақ ортасы. Алайда сырға толы, даналы ой-

пікірлерімен Мәулана Жәлаладдин Румидің алатын орны ерек. Адам болмысын талдауда бірінші кезекке болмыстағы көрінетін орны мен мақсатын анықтау арқылы адаздаттың түсініп кетуіне ықпал еткен. «Өзін-өзі тану – әр даналықтың бастауы» [2.–78–б.].

Философиялық жүйелі ойлары мен тұжырымдарын, дүниетанымы мен ұстанымын түсіну үшін, өмір сүрген дәуіріне, әлеуметтік ортасы мен саяси, мәдени жағдайына, өмір сүрген дәуірдің хәл ахуалына мән беруіміз аса қажетті. Мәулана Жәлаладдин Руми дегенде оның интеллектуалдық болмысы төңірегінде үлкен пікірталастар көп туындайды. Ақын, сопы, ғалым деп танысақ та, философ деп танып, сипатталық. Сан түрлі ғылым саласын игерген әмбебап ойшыл, интеллектуалдық ерекшелігі қашанда пікірталас тудыра берері сөзсіз. Философиялық жүйе қалыптастырып, оқырманына ой-толғамдарын қарапайым, әрі түсінікті тілмен жеткізген [3].

Материалдар мен әдістер

Зерттеудің теориялық негіздемесі – философия бойынша отандық және шетелдік әдебиеттер пайдаланылды. Пәннің әдіснамалық қырларын ашуға мүмкіндік беретін еңбектер пайдаланылды. Мысалы, Mustafa Gunay, Abdülbaki Gölpınarlı, Feyzi Halıcı сынды ғалымдардың еңбектері мен Р.Фиш, Ш.С. Майлыбаева, Д.Т. Кенжетеев, Т. Қыдыр, Б. Әбжат сынды отандық ғалымдардың редакциясымен жарық көрген еңбектер мен Жәлаладдин Румидің Мәснауи, Диуан-и Кабир, Мәктубат, Фихи мә фих, Мәжалис-и саба шығармалары пайдаланылды. Жинақтар негізгі теориялық дереккөз ретінде таңдалды. Философияның танымдық, болмыстың қалыпсыз тұжырымдары мен рухани онтологиялық ерекшеліктеріне бағытталған деректер алынды [1].

Ғылыми комментарийге Француз ғалымы Ирэн Меликофф сынды ғалымдар мен жазушылардың пікірлері зерттеу материалы ретінде қолданылды. Талдау барысында контент-талдау (Жәлаладдин Румимен Мәшһүр Жүсіп шығармаларындағы адам, болмыс, құндылықтар және метафизикалық идеяларды талдау. Афоризмдер мен символикалық образдардың мағынасы мен қолданылуын зерттеу), салыстырмалы талдау (адамның рухани және моральдық деңгейін сипаттау арқылы әртүрлі шығармалардағы идеяларды салыстыру), философиялық-метафизикалық интерпретация (адам болмысының құпиясы, рухани даму жолы, ғылым мен метафизика арасындағы байланыс мәселелерін түсіндіру) және синтетикалық әдістер (шығармалар мен деректерді біріктіріп, адам танымы мен дүниетанымының философиялық парадигмасын көрсету) қолданылып, ғылыми тұрғыда философиялық дүниетанымдары қарастырылды.

Нәтижелер және талқылау

Ойшылдардың қатарында болу ерекшелігі – еңбектеріндегі мазмұн тереңдігі мен қолданған әдіс-тәсілдерінің бір қалыпқа симауында. Қарапайым адамға, я жалпыға түсінікті болу үшін аңыздарды, символдарды және астарлы аллегорияны шебер пайдалану арқылы адамның санасы мен рухына тұтас әсер ете алуында. Өмір, дүние және адам танымына қатысты ойларын айқын жеткізе білуінде. Руми дүниетанымында адам болмысы мәселесін көп талқыланады. «Мен кімін?! Неліктен ой-қайшылықтар ішінде жүрмін?! Неліктен әрдайым толқуда жүремін?! Шын мәнінде мен қайдан келдім?!..» – деген сұрақтар оның адам мен жаратылыс сырына көп үңілуінде.

Болмыстағы жаратылысты үш топқа бөліп қарастырады. Олар:

Періштелер – тек ақылға ие;

Жануарлар – тек нәпсіге ие;

Адамдар – әрі ақылға, әрі нәпсіге ие [4].

Ал, адамдар тобын ол рухани және моральдық деңгейіне қарай үшке бөліп қарастырады: Дүние қызығына берілмей, әрекетімен періштелерден кем түспейтін адамдар; Материалдық құмарлыққа ерік беріп, жануарлар дәрежесіне түскен адамдар; Періштелік пен хайуандық сипаттары үнемі арпалыста болатын адамдар [5].

Адам – тылсымға, құпияға толы жаратылыс иесі. Адамды толық тану – ғылыммен келмейді, метафизикалық жолмен диалогқа түскенде танымға қол жеткізуге болады дейді. «Машук-и илахи» адам жаратқанға ғашық болғанда мәңгілік мәнге жалғанады, сонда барып жаратылыс пен болмысты тануға болады. Әдетте адам ғылымдағы үлкен жетістіктерімен масаттанады, бірақ жаратылыстағы ең әуелгі мақсатын білмей, өмірлік жанның сырлық мәнін түсінбейтіндігін сынға алып «Адам барлық дүниенің салмағын білгенімен, өз болмысының салмағын білмейді, барлық құнды дүниенің бағасын білгенімен, өз бағасының құнын білмейді» – деп жазады [6].

Ғылым-білімге ғана иелік қылмай, адамның жаратылыстағы мәнін түсінбейтін жандарды сынап отырып, ішкі болмысын тануды басты назарға алған. Адам – ғаламның кішірейген бейнесі, осыны түсінген адам ғаламның сырын аша алады, деп тұжырымдайды [7].

Өмірін «шикі едім, пістім, жандым» – деп сипаттауы, 1273 жылы дүниеден өтерде, өлімді «Жаңа өмірге қадам басу» – деп қабылдауы және өлім күнін «Шебиарус» – «Алламен қауышу тойы» – деп атауы осыған дәлелі. «Мәснәуи», «Диуан-и Кабир», «Мәктубат», «Фихи мә фих», «Мәжалис-и саба» еңбектерін талдағандағы мақсат – адамдар арасында білімді, ізгілікті, имандылық пен сүйіспеншілікті дәріптеу арқылы адамзатқа тән асыл құндылықтардың сырын ашуға бет бұрғызу. Сырлы ойлары адамзаттың

интеллектуалдық қазынасының және болмысының тылсым ойларына ой саларлық бағыт беретін парадигмаға айналды. Француз ғалымы Ирэн Меликофф: «Егер Мәулананың еңбектері бүкіл халықтардың ана тіліне аударылып оқылған болса, әлемде жауыздық, соғыс, күншілдік, өшпенділік сияқты жаман әдеттер қалмас еді» – деп бағалаған [8].

Адамның өзін-өзі танып, білуінен артық ғылым жоқ. Ізгілікке жету жолында ішкі кедергілерден арылғанда өне бойдағы асыл қасиеттер қалқып еріксіз сыртқа шығады. Кім өз бойындағы асыл қасиеттерінен хабары болмай, ғылымды меңгерсе, зұлымдыққа жақын болады. Адамзат ғылымды ғана меңгеріп қоймай, ғайыптан берілген болмысқа көп мән беруі қажет. Адам – екі дүниесі де бір өзінде жасырылған жаратылыс. Теңізден бейхабар, бірақ теңіздің үстінде тостағандай қалқып тұрған кішкентай болмыс [7, 33–б.].

Мұраларының құндылығы – бір адамның өне бойындағы болмысы мен бітімнің күрделілігінде және қайталанбас сырларға толы болуы. Поэзиямен берілген әрбір өлең жолдарындағы айнымас ойлары терең философиялық, әлеуметтік мазмұнға ие. «Жерде жүргендерге шырақ, аспанда жүргендерге нұр, жаным періштелерге, тәнім жұлдыздарға. Мен көрінбеймін, бірақ мен күнмін, Мен елеусіз болып көрінуім мүмкін, бірақ бар болмыс менің бойымда» [2, 121–б.]

Жаннан аяулы, онан қадірлі не бар?! Дәнемеге қосылмай, жалғыз өзі тұрғанда, ол неменеге жарады?! Бұл екеуі ақыл мен жан және қанмен қосылып еді сонан біз адам болып отырмыз! Дене – бір мейманхана, жан – онда аз күн қонақ. Шама келгенше әркім өз жанын ренжітпей күтіп, жақсы ұстау керек. Адам жанын жалғанда сыйласа, ол жанды ешкім қинамайды. Пенде жанын қинаса, ол жанды ешкім сыйламайды. Әркім өз жанын тірілтуді керек қылса, ғылым-білімге өмірін сарп етсін. Сонда жаны тіріліп, сыйлы болады. Бұл – ғалам жермен, көкпен ғалам болып тұрған жоқ, адаммен ғалам болып тұр, – дейді Мәшһүр Жүсіп өз еңбегінде [9.–3–б.].

Ойшыл, фольклортанушы, этнограф, тарихшы, қазақ мәдениеті мен әдебиетінің белгілі тұлғасы, 1858-1931 жылдары қазақ жерінде өмір сүрген Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының дүниетанымы тым бөлек. Мұсылмандық фәлсафада, я пәлсапада Мәшһүр Жүсіп пен Жәлаладдин Румидің онтологиялық көзқарастары өте жақын. Ойшылдардың еңбектерінде ежелгі арий өркениетіне жақын ұлттық менталитет ерекшеліктері сақталған. Грек философиясын жетік білген және исмаилизмнің өкілі болған Мәшһүр Жүсіп дүниетанымы философиялық мәселелерді шешуде грек ойшылдарының көзқарастарынан да, араб менталитетінен де өзгеше. Тұжырымында, я зерттеулерінде (білімінде) адам – ақылды, әрі ерікті болмыс, субъективті еркіндікке қол жеткізу арқылы логикадан тыс шыға алады [10].

Жәлаладдин Руми – этикалық құндылықтарды дәріптеу арқылы космополит ретінде бүкіләлемдік даңққа ие бола отырып, адамдық болмысты алға шығарған. Мәшһүр Жүсіп дүниетанымын салыстыру барысында айқын көрініс береді. Онтологиялық дүниетанымы ұлттың бірегейлігін іздеу процесінде маңызды. Адам барлық жаратылыстың және құбылыстың өлшемі. Екі ойшылдың пікірінше, қоғамдық, діни, саяси үдерістер мен құбылыстардың шынайы мәні, адам әрекеті арқылы көрініс табады. Руми: – Ей, Құдай жұдырықтай жүрегіме қайғы-мұнды қалай сыйғызып тұрсың?! Құдай: – Әй, Руми көзіңді аш. Түймедей көзінде иненің ұшындай қара нүктеге тұтас ғалам сыйғанда, жүрегің не тәйірі?! [11, 180–б.].

Адамның денесінде осы төрт нәрсе түгел бармақтың көлеміндей көздің ішінен табылады. Көздің ашылып, жабылып тұрғаны – жел, жас аққаны – су, бір нәрсе тисе, жарқ еткені – от, бір арадан қозғалмай тұрғаны – топырақ [9.–16–б.].

Мәшһүр Жүсіптің таным теориясында – дүниені тану процесіндегі сезім мүшелерінің рөлі ерек. Жан мен тәннің арақатынасы және ойшылдың этикалық көзқарастары ерекше талданады. Бұл антропоцентрилік ілімде болмыстың иерархиясы адамның жаратылуымен аяқталады және жаратылыстың түпкі мақсаты – адамның өзі және антропоцентрилік пікірін гуманистік тұрғысынан интерпретациялайды. Құдай жасаған «Адам» деген шаһар ең мықты шаһар және машина. Бір-біріне дұшпан, үйірлігі жоқ төрт нәрсенің басын біріктіріп, сонан жасады. Тоғыз жолдың торабы, сегіз қиыр шартарап, төрт бұрышы түгел 10 түрлі қазына орнатып, 440 жерден бекіту салып, 365 өзен ағызып, 12 жерден даруаза жасап қойды. Құдірет қолымен жасалған шаһар: адам болып жүреді, құс болып ұшады. Он сегіз мың ғаламда болған нәрсе – бәрі бір өзінен табылады. Өзін жасағанда, ұзындығы екі қарыс, жуандығы бір жіліншектей, екі дінгектің үстіне сыйғызды.

9 тоғыз жолдың торабы (1-ші ет, 2-ші қан, 3-ші сүйек, 4-ші жілік, 5-ші сіңір, 6-шы тамыр, 7-тері, 8-май, 9-шы түктер), 8 сегіз қиыр шартарап (1-ші жазба, 2-ші мәске, 3-ші һазыма, 4-ші дафға, 5-ші ғадие, 6-шы мысурра, 7-ші намие, 8-ші мүллада) төрт бұрыш түгел он (1-ші бауыр, 2-ші ми, 3-ші жүрек, 4-ші талақ, 5-ші өт, 6-шы құрсақ, 7-ші өкпе, 8-ші шектер, 9-шы бүйрек, 10-шы екі домалақ) түрлі қазына орнатып, 440 жерден бекіту салып, 365 өзен ағызып (365 сала тамырлар), 12 тесік жолдары (екі құлақ, екі көз, екі танау, ауыз, екі емшек, кіндік, төменгі екі алдыңғы және артыңғы тесік жолдары) жерден даруаза жасап, мешіт те – өзінде, базар да – өзінде, көше орамлар да – өзінде, бау ағаш та – өзінде, жерде не болса, бәрі өзінде; ауызбен айтып болмайтын қылып жасады. Оты да өзінде, желі де өзінде, суы да өзінде, топырағы да өзінде. Ол шаһарда бір патша бар – елі өзінің ішінен шығарып, отырғызып қойды. Патша түзу болса – қара оқыр бәрі түзу. Патша бұзылса

бәрі бұзылатұғын қылып қойды [9.–16–б.]. «Адам – рухани, физикалық және әлеуметтік-мәдени дамудың іздерін бойында сақтайтын кешенді болмыс» – деп көрсетеді. Адамдық құндылықтар – адамдар арасындағы достық, әлеуметтік еркіндік, жақсылық пен жамандық мәселелері талданады. Ғаламда 4 фәсіл бар. Адамның да жаздай жадырап, қыс сықылды шытынап, біресе кеңейіп, біресе тарылып отыратұғын уақыты бар. Адамның бойындағы мінез біткеннің тұқымы: ғақылдан, ашудан, шаһуаттан (еректе де, әйелде де бар) шығады. Ғаламда ай, үйлер болса, адамға – заман. Ғаламда шаһар болса, адамға – мекен. Жерде таулар болса, адамда – сүйектер, жерде ағаш, шөп болса – адамда шаш, сақал-мұрт бар. Жерде 7 ықылым болса, адамда 7 ағза бар. Жерде зіл-зала сағқа бар, адамда – күлмек, жыламақ, түшкірмек, жүгірмеклер бар. Жерде өзен ақса, адамда тамырларынан ағатұғын қан бар. Құдайын осылайша өзін тану арқылы табады [9.–17-20–бб.].

Антика философиясы мен исламдық космографияның орталық назарында болған екі аспан шырақтары – Күн мен Айды қарастыруға ерекше мән береді. «Құдай тағаланың құдіреті күнді шақшитып, жап-жарық қылып, қақ мандайымыздан қадалтып қойды. Ойласақ керек... үлкендігі де бір дөнгелек нандай күн, күллі дүние жүзіне сәулесі бірдей... Екінші – Күн, төртінші – фәләк (аспан әлемі) жарық болғанда төрт мың жылдық жолда болса керек. Сонан келіп түндігімізден түсіп, үстімізде орнап тұрады». Әлемнің геоцентрилік жүйесі – дүниенің ортасында Жер тұрады, ал қалған барлық аспан шырақтары оны айнала қозғалады [12].

Екі ойшылдың философиялық концепциялары ортағасырлық мұсылман ғалымдарының бай философиялық мұрасымен танысуға мүмкіндік береді. Бұл мұра – кейінгі еуропалық философияға елеулі ықпал етті. Қазіргі ұрпақ үшін үлгі және ислам мәдениетін қайта жаңғыртудың негізіне айналуы тиіс. Кемел адам жайлы және қарапайым адамның кемелдік дәрежесіне жетуі туралы концепциялары ортақ. Қос ойшылдың көзқарасы бойынша, адам – өзін-өзі сезіне алатын тіршілік иесі ретінде өмір бойы қайта жаңғыруға және рухани жаңаруға қабілетті жаратылыс иесі. Кемелдікке жету үшін адам ұзақ әрі жүйелі даму/өзгеріс үдерісінен өтуі тиіс. Эволюциялық дамудың барысында адам өзінің ақылын қолданып, сезім мүшелеріне сүйене отырып, әлемді танып-білу арқылы кемелдік деңгейіне жетеді. Дегенмен, бұл үдерісте ақыл рухани жетекшіліктен тыс қалмауы қажет. Екі ойшылдың да пікірінше, адам тән мен жаннан тұрады, алайда адамның сақталуы мен мәнінің негізі – жан. Адам жаратылысының мақсаты – жан, тән жанды тәрбиелеудің құралы. Адам хайуан мен періштенің арасындағы шекте тұрады, бірақ ол періштелік бастауларға ұмтылу арқылы періштеден жоғары дәрежеге көтерілуі тиіс. Жәлаладдин Румимен салыстырғанда Мәшһүр Жүсіп ой-пікірлері мен

тәфсірлерін әлдеқайда ашық баяндайды, дегенмен кей кездері пікірлестеріне: «Ғылымдағы жасырын сырды үйрен, бірақ оны көпшілікпен пікір етіп үйрен» -деп ескертеді [9.–46–47–66.]

«Айтылған сөздің мақсаты пайда әкелу, жанға әсер ету, сонда адам жақсарады және жақсы жаққа өзгереді. Сөздің пайдасы – бір нәрсені қалап, шабыт алуына жол ашады. Барлық ғылымдар, колөнер және өнердің барлық дерлік түрі сөзден тараған сәулелерден – өміршендік, өмірге қызығушылық, өмірден қуат алуды меңгерген» [2.–59–6.].

Сөз не нәрсе?! Оны тану керек. Адамның тағритынманты қайтқанлар хайуан натиқмығы – «Алтыншы хыс» - дейді. Оның мағынасы – адамның ғзыр шырғалық сөзден дүр. Хайуан – сөз өнері болмағаннан хайуан болды. Көңіл дариясында сөз бір гауһар дүр. Бәшірңнәшінде сөз – бір темір дүр. Фалак жемісінің жаны сөз дүр. Бұл дүниенің апхиятыныңзылматы сөз дүр. Қаламфасих өліп қалған көңілді тіргізер (тірілтер). Сөзінің ләззатында адамның жаны рақат алып, меруерт-маржан ғақық дана дана көрегенде, бір тас дүр тісілсе адамдардың көзхінезиба көрінер. «Түз – май қатығы, Өлең жыр – сөз қатығы» [9.–90–6.].

Туу мен өлім арасындағы уақытпен күресіп жеңіске жетпейміз. Уақытты қабылдап, бейімделіп, ұтымды пайдалана аламыз. Өмірге бейкүнә қалпымда келіп, өмір сүре келіп адамдардың бойындағы ең үлкен екі қасиетті байқадым және тәннің астында жанның бар екенін ұқтым. Осы жанның мәңгілік екенін білдім. Көптеген ғалымдардың сауалдарының ең даулысы осы жан мәңгі ме әлде жоқ па, деген сауал үлкен талқыға түсіп көптеген түсіндірмелерге жиі тап келеді. МәуланаРумидің поэтикалық пәлсапаларында жан мәңгілік.

«О, адамзат баласы, Құдай кітабының үлгісі!

О, баталы жан, шах денесінің айнасы!

Әлемдегінің бәрі сен, әлемдегі бәрі сенен тыс емес...

Сіз не іздесеңіз де, өзіңізден іздеңіз, өйткені барлық нәрсе сендерде» [13, 38–6.]

Жан – асыранды құс. Дене – бір қапас. Ол құсқа от, су бермесе қапаста тұрып аштан өліп қалады. Оған қорек керек. Хайуан тамақтан семіреді, адам құлақтан семіреді. Жақсы сөзге жан семіреді. Жанның қорегі – құлақ сүйсінерлік сөз. Адамның жаны асыл жаратылған ғалам қай уақытта болмасын ышық махаббатын арттыру үшін келді. Жан жоғары нұрдан, дене – төмен жерден [9.–99–6.].

Тағы бір космологиясы мен астрономиялық түсініктерінде ежелгі шығыс философиясының және халықтың ғарыш туралы түсініктерінің әсерін былай суреттейді. «Күн – Айдай әлемнің патшасы, басқа жұлдыздар күннің қара бұхара әскері іспетті. Ай – күннің уәзірі, Қығтард (Меркурий) деген жұлдыз-хатшысы, Зәһрә (Шолпан) деген жұлдыз-ойыншы, сырнайшы,

Мәріх (Марс) деген жұлдыз – әскербасы, Міштірі (Юпитер) деген жұлдыз – қазы, биі, төрешісі, Зүхәл (Сатурн) дейтұғын жұлдыз – казначейі – дейді ғұлама. Осы аспан денесінің адам өміріне қалай әсер ететіндігі жайлы толғанады. Ғығтарды немесе Меркурийді хатшыға теңеу арқылы қазақ жас кезде білім алудың маңызды екендігін атап өткен. Қарттық кезеңде адамды қамқорлығына алады дейтін Зүхәл немесе Сатурнды «қазынашы» депті. Қазақтың қартты қазынаға теңейтіні содан болса керек. Араб халқы Ғығтард емес Утәрид, Зәһра емес Зухра, Мәрік емес Миррих, Міштірі емес Мұштари деп атапты ғаламшарларды. [12, 107–6.]. Бала туғанда бірінші болып Ай құшағына енеді, төрт жыл айға шейін Ай бағып қағады. Ай өзі қандай асығыс болса, жас баланы да сондай тез-тез өсіруге ыңғайлайды. Мұнан кейін баланы өз құшағына Ғығтард жұлдызы алады. Он екі жасқа жеткенше бағып қағады, баланы ғылым-білімге, жазушылыққа баулитын көрінеді. «Солай болатұғыны үшін төрт жастан асқан соң, баланы мектепке берудің керегі де сол» – дейді. Дәл осы сөздерді жазып отырған Мәшһүрдің өзі бес жасында мектепке беріліп, алты жасында Шар кітапты мәнісімен жаттап, жұрт аузына ілініп, көп көзіне түскен [14.–18–19–66.]. Он екі жастан асқан соң отыз жасқа жеткенше адам баласын Күн құшағына алады. Күн баққан кісісін көзге түсіруге тырысады. Отыз жаста көзге түсуге жарамаған жаман өмірінде түк кеспейді. Отыздан асқан соң Мәріх жұлдызы құшағына алады. Бұл қайрат, жігер, өткірлікпен алас ұрғызады. Мұнан кейін Міштірі құшағына алады. Бұл күйініп, түйініп, бай болу, әр нәрсесі сай болуды ойлатады. Алпысқа жеткенше бағады, қағады. Алпыстан асқан соң Зүхәл құшағына алады. «Бұл Зүхәл жұлдызы адамды ойға салып, дүниеге харыс қылады». Жұлдыздардың адам тағдырына және мінез-құлқына тигізер әсері жайлы ой пікірлер айтады. Аспан шырақтары Күн мен Айдың адам баласы мен дүниеге тигізер пайдасы жайлы ой топшылайды. Айдың адамдар үшін күнтізбелік қызмет атқаратынын болжайды. «Бірі – Айдың туысын күтіп, күллі дүние жүзінің көзі аспанда болады: басы қай күн, ортасы қай күн, ақыры қай күн болатынын білу үшін». Халықтық астрономияда аспан шырақтарының адам баласына жасайтын ықпалы көрсетіледі. Мысалы: «Айың тусын оңынан, жұлдызың тусын соңыңнан», «Жұлдызы қарсы», жұлдыз аққанда – адамның өлуі т.с.с. [15.–237–243–66.].

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу, салыстырмалы талдау, философиялық-метафизикалық интерпретациялау нәтижесінде жанның болмыста екендігіне көз жүгіртіп, өзін таныса әлемді тани алатындығын және өзін тану үшін ғарыш әлемі мен дене бітіміне ден қою керектігін айшықтадық. Адам шын мәнінде ғасырлар бойы іздеген басты шындықтан алыс емес. Ол үлкен судың қасында

шөлдеп ұйықтап қалған немесе аштықтан ас сұрап өлген бейшараға ұқсайды. Мәулана Руми еңбектерінде – Алланың теңізінде адам өзін жоғалтып алады. Адам баласы онсыз да, көздің өзін көрмегені сияқты, адам да өз қадірін көре алмайды, деп суреттеуінің мәнісін аштық. Адамдардың біріне-бірі ұстаз болып, өзінді тану арқылы жаратқан Құдайынды тануға, оған ұқсауға ұмтылуың қажет деп жазған. Еңбектерінде, әсіресе «Диуан-и Кебирінде» жиі айтылатын ұғымдардың бірі, адамдарды сипаттағанда пайдаланатын элементтерінің бірі – жан немесе рух. Алла адамдарды жаратқанда олардың тәніне жан берген, ал ерек адамдарды жаратқанда арнайы өз рухын үрлеген және «Исра» сүресінде Пайғамбарымыздан жан туралы сұралғанда: «Рух – Алланың құзырында және адамдарға ол туралы аз мәлімет берілген». Жан мен жүрек әлемі Алланың қасында және барлық тіршілік иелері пайда болған ғалам. Тірі заттар сол жерден келіп, сонда барады. Сол ғаламда жандар бір және бірге, яғни барлық жандар шын мәнінде біртұтас. Осы материалдан жаралған дүниеде, аспан күмбезінің астындағы ауада жан тұрақсыз. Бұл жерде белгілі бір уақыт бойы қалады, содан кейін жер денелерден шығады және Мағына әлеміне, жан әлеміне жетіп, оны мекен етеді [16, 145–6.].

Жан Алланың негізгі сипаттарының бірі. Адамдардың жаны – жаратылысқа өмір мен мағына беретін, дүниеге түрлі мақсатты жолмен келген. Өрбір жан өз тәніне толық сәйкес келеді және таниды, бірақ дене жанды танып, біле алмайды. Жан-жарын, теңін, үлгісін, жақсы мен жаманын түсінуге жаралған жан әлемінен шыққан. Тән мен жан қосылса, олар үйлесімді өмір сүреді. Тән жанмен бірге әдемі болып, асқақтайды, Қолдың денеге ғана дағдыланғаны сияқты, денеден үзілсе пайдасыз болып қалады. Бірақ бәрібір жан-тән үйлесіміндегі жанның асқақтығы мен көшбасшылығына назар аудару керек. Әйтпесе, жан тәннің бұйрығын орындайтын күшке айналса, бұл оның өз болмысына қарсы әрекет ететінін білдіреді. Тән мен жан арасындағы үйлесімділіктің сезімталдығына мән берілу қажет, өйткені табиғаты жағынан бір-бірінен өте ерекше жаратылыс/құбылыс. Бойы қысқа болғанымен, «жан тоғыз көктен биік, тоғыз көктен кең» [17, 89–б.]. Белгілі дәрежеде қос ойшылдың дүниетанымындағы адам мәселесіне тоқталып, онтологиялық негізіне объективті баға берілсе, жан мен тәннің өзара байланысына назар аударылса, тән жан арқылы өсу, қоректену, қимылдау және көбею мүмкіндігіне ие болса, жан тән арқылы таным құралына қол жеткізіп, кемелденеді.

Салыстырмалы зерттеудің өзектілігі олардың өмір жолы мен рухани өзгерістері, кемелдікке жету жолы мен тәжірибелік негізге сүйенген концепциялары өте ұқсас болуымен айқындалады. Онтологиялық дүниетанымында түрлі мұсылмандық мектеп өкілдерінің идеялық

айырмашылықтарынан тыс, идеялардың әмбебаптығын да анықтауға мүмкіндік берді. Моральдық-этикалық тәлімде – екеуі де әділет, ізгілік, кішіпейілділік, мейірім сияқты құндылықтарды дәріптейді. Жәлаладдин Румидің «Кемел адам» идеясы мен Мәшһүр Жүсіптің «Иманды адам» бейнесі үндес. Ортақ дүниетанымдық негіздері – Геоцентризм. Екі ойшылдың да дүниетанымында Алла ортақ. Рухани кемелдікке ұмтылыс – жүрек, рух арқылы шынайы мәнге жетеді деп тұжырымдайды. Әлем – Құдайға апарар көпір деп тұжырымдайды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

- 1 **Mustafa Gunay.** Felsefe Tarihinde İnsan Sorunu, 3.Baskı, Karahan Kitabevi, Adana, 2010.
- 2 Маснауи Мағнауи. / түрік тілінен аударған Ш.С. Майлыбаева. Жауапты редактор Д.Т. Кенжетев. Ред.Т. Қыдыр, Б. Әбжат). Кония қалалық әкімшілігі. – Кония, 2009. 1 кітап. – 387–б.
- 3 **Abdülbaki Gölpınarlı,** Mevlana Celaleddin: Hayatı, Eserleri, Felsefesi, 5. Baskı, İnkilapçay., İstanbul, 1999. – P. 34–123.
- 4 **Mevlânâ, FîhiMâFîh.** çev., Meliha Ülker Anbarcıoğlu, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1990. – P. 30.
- 5 **Mevlâna, Mesnevî.** c. IV, çev., Veledîzbudak, MilliEğitimBakanlığıYayınları, İstanbul 1991, s. 123-124
- 6 **Mevlânâ, Mesnevî,** c. III, çev., Veledîzbudak, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991. – P. 215.
- 7 **Джалалад-Дин Руми.** Розовый сад: Избранное из «Диван-и-Кебир»; (пер. С англ. С.В. Константиновна) – Санкт-Петербург, – 2011. – 96 с.
- 8 **Feyzi Halıcı.** «Mevlânâ Dostları», Selçuk Üniversitesi I. Milli Mevlânâ Kongresi. – Konya 1986. – P. 103.
- 9 **Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы.** Шығармалары 20 том. 13 том. – Павлодар, 2013. – 410–б.
- 10 **Нұрмұратов, С. Е., Сатершинов, Б. М., Шағырбаев, А. Д.** Мәшһүр Жүсіп Көпеев. – Алматы : ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, 2013. – 359–б.
- 11 **Фиш, Р.** Джалаледдин Руми. – М., 1985.–267 с.
- 12 **Көпейұлы, М. Ж.** Аспан, Жер және Адам жаратылысы туралы // Қазақ тарихы. – № 2. – 1995. – 24–б.
- 13 МаснауиМағнауи. / түрік тілінен аударған Ш.С. Майлыбаева. Жауапты редактор Д.Т. Кенжетев. Ред.Т. Қыдыр, Б. Әбжат. Кония қалалық әкімшілігі. – Кония, 2009. 4 кітап. – 366–б.)

- 14 Сейфитден, С. Мәшһүр мұрасы. – Павлодар, 2001. – 103–б.
 15 Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы. Шығармалары 20 том. 12 том. – Павлодар, 2013. – 406–б.
 16 Джалалад-Дин Руми. Газели. Притчи. / сост., предисл., прим. Р. Хади-заде; пер. с таджикского В. Державина. – Душанбе, 1988. – 222 с.
 17 Маснауи Мағнауи. / түрік тілінен аударған Ш.С. Майлыбаева. Жауапты редактор Д. Т. Кенжетасев. Ред. Т. Қыдыр, Б. Әбжат. Кония қалалық әкімшілігі. – Кония, 2009. 6 кітап. – 366–б.

REFERENCES

- 1 **Mustafa, Günay**, Felsefe Tarihinde İnsan Sorunu, 3rd ed., Karahan Kitabevi. – Adana, 2010.
 2 **Masnavi Ma‘navi**. / translated from Turkish by Sh.S. Mailibayeva; Chief Editor D.T. Kenzhetayev; Editors T. Kydyr, B. Abzhat. Konya Municipality. – Konya, 2009. Vol. 1. – 387–p.
 3 **Abdülbaki Gölpmarlı**, Mevlana Celaleddin: Hayatı, Eserleri, Felsefesi, 5th ed., İnkılap Yay. – Istanbul, 1999. – P. – 34–123.
 4 **Mevlânâ, Fîhi MâFîh**, trans. Meliha Ülker Anbarcıoğlu, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. – Istanbul, 1990. – P. – 30.
 5 **Mevlânâ, Mesnevî**, vol. IV, trans. Veledîzbudak, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. – Istanbul, 1991. – P. – 123–124.
 6 **Mevlânâ, Mesnevî**, vol. III, trans. Veledîzbudak, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. – Istanbul, 1991. – P. – 215.
 7 **Jalalad-DinRumi**, Rozoviyisad: Izbrannoeiz «Divan-i Kebir» [The Rose Garden: Selections from the «Divan-i Kebir»], trans. From English by S.V. Konstantinovna. – St. Petersburg, 2011. – 96–p.
 8 **Feyzi Halıcı**, «Mevlânâ Dostları», in Selçuk Üniversitesi I. Milli Mevlânâ Kongresi. – Konya, 1986. – P. – 103.
 9 **Mashhur Zhusip Kopeuly**, Works in 20 Volumes, vol. 13. – Pavlodar, 2013. – P. – 410 p.
 10 **Nurmuratov, S.E., Satershinov, B.M., & Shagyrbayev, A.D., Mashhur Zhusip Kopeev**, Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies, Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan. – Almaty, 2013. – P. 359 p.
 11 **Fish, R.**, Dzhalaleddin Rumi. – Moscow, 1985. – P. 267–p.
 12 **Kopeuly, M.Zh.**, «Aspañ, Zher zhane Adamzharatylysy turaly» [On the Creation of Heaven, Earth, and Man], Qazaq Tarihy, no. 2, 1995. – P. 24.

- 13 **Masnavi Ma‘navi**; translated from Turkish by Sh.S. Mailibayeva; Chief Editor D.T. Kenzhetayev; Editors T. Kydyr, B. Abzhat. Konya Municipality. – Konya, 2009. Vol. 4. – P. 366.
 14 **Seyfitteden, S.**, Mashhur Murasî [Mashhur’s Legacy]. – Pavlodar, 2001. – P. 103.
 15 **Mashhur Zhusip Kopeuly**, Works in 20 Volumes, vol. 12. – Pavlodar, 2013. – P. 406.
 16 **Jalalad-DinRumi**, Gazeli. Pritchi [Ghazals. Parables], comp., introd. and notes by R. Khadi-zade; trans. from Tajik by V. Derzhavin. – Dushanbe, 1988. – P. 222.
 17 **Masnavi Ma‘navi**; translated from Turkish by Sh.S. Mailibayeva; Chief Editor D.T. Kenzhetayev; Editors T. Kydyr, B. Abzhat. Konya Municipality. – Konya, 2009. Vol. 6. – P. 366.

18.11.25 ж. баспаға түсті.

03.12.25 ж. түзетулерімен түсті.

17.06.26 ж. басып шығаруға қабылданды.

*М. Т. Баймаханбетова¹, Р. А. Кемербай²

^{1,2}Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилёва, Республика Казахстан, г. Астана.

Поступило в редакцию 18.11.25.

Поступило с исправлениями 03.12.25.

Принято в печать 17.06.26.

АЛЛАХ И ЧЕЛОВЕЧЕСКАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ В МИРОВОЗЗРЕНИИ ДЖАЛАЛАДДИНА РУМИ И МАШҲУРА ЖУСИПА КОПЕЙУЛЫ : СРАВНИТЕЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ

В статье анализируются метафизические и экзистенциальные воззрения выдающегося казахского мыслителя Машиһура Жусипа Копейұлы и персидского философа-мистика Джалаладдина Руми о Боге и человеческом бытии. Несмотря на различие культурных и тарихи контекстов, оба мыслителя сходны в понимании единства Бога и стремления человека к трансцендентному. Для Руми смысл человеческой жизни заключается в тоске по воссоединению с Божественным, где любовь становится путём преображения. Машиһур Жусип, опираясь на исламскую теологию и тюркскую космологию, раскрывает моральную ответственность человека

и его связь с Абсолютом. Оба мыслителя рассматривают человека как зеркало бесконечного Бытия, подчёркивая неделимость самопознания и познания Бога. В их концепциях человеческий микрокосм соотносится с макрокосмом, а душа мыслится как вечный странник между земным и небесным. Сопоставление мистической космологии Руми и космогонических представлений Маашура Жусипа выявляет единую духовную онтологию, в которой человек занимает центральное место в Божественной архитектуре мироздания.

Ключевые слова: Руми, Маашур Жусип, Маулана, душа, галактика, космос, мировоззрение, мечеть, медресе, человек, Маснави, бытие.

*M. T. Baimakhanbetova¹, R. A. Kemberbay²

^{1,2}L. N. Gumilyov Eurasian National University,

Republic of Kazakhstan, Astana.

Received 18.11.25.

Received in revised form 03.12.25.

Accepted for publication 17.06.26.

ALLAH AND HUMAN NATURE IN THE WORLDVIEW OF JALAL AL-DIN RUMI AND MASHHUR ZHUSIP KOPEYULY: A COMPARATIVE STUDY

The article examines the metaphysical and existential views of the prominent Kazakh thinker and poet Mashhur Zhussip Kopeyuly and the renowned Persian philosopher-mystic Jalal al-Din Rumi on God and human existence. Despite emerging from distinct cultural and historical contexts, both thinkers share convergent insights into Divine unity and the human aspiration toward transcendence.

For Rumi, the meaning of human life lies in the yearning to reunite with the Divine, where love becomes a transformative path that dissolves the boundaries of the self. Mashhur Zhussip, drawing on Islamic theology and Turkic cosmology, analyzes the Absolute through the lens of moral responsibility and human ontology. Both view the human being as a reflection of infinite Being, affirming the inseparability of self-knowledge and knowledge of God.

Rumi's mystical cosmology depicts the soul's movement beyond bodily limits as a cosmic journey – an ascent from multiplicity back to

unity. The body is not a prison but a vessel through which the soul learns the path toward divine nearness. Mashhur Zhussip similarly situates the human as the moral and spiritual center of the cosmos, linking the microcosm of body and soul with the macrocosm of the universe, the mosque, and divine order.

By comparing Rumi's symbolic "planet" of the Mathnawi with Mashhur Zhussip's conception of the human organism as a living cosmos, the study identifies a shared spiritual ontology embedded within their respective cultural traditions. The article classifies and interprets how both thinkers position humanity within a grand divine architecture – where the mosque symbolizes cosmic order, the galaxy represents infinite creation, and the soul-body relation forms the axis of existential meaning.

Keywords: Jalal al-Din Rumi, Mashhur Zhussip, Maulana, soul, galaxy, cosmology, worldview, mosque, madrasa, human being, Mathnawi, being.

<https://doi.org/10.48081/BGQF2112>

Г. Г. Барлыбаева¹, *А. С. Садық²

¹ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.;

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1268-0763>

²ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-3739-2536>

*e-mail: serikqzy_resmi@mail.ru

ҚАЗАҚ ХАЛЫҚ ӘН ӨЛЕҢДЕРІНДЕГІ ҰЛТТЫҚ ДҮНИЕТАНЫМ: ТҰЛҒА, ТАҒДЫР ЖӘНЕ УАҚЫТ ФИЛОСОФИЯСЫ

Мақаланың мақсаты – ХХ ғасырдың бірінші жартысындағы қазақтың халық әндеріндегі ұлттық дүниетанымның трансформациясын философиялық-антропологиялық және экзистенциалдық тұрғыдан талдау. Мақалада ХХ ғасыр басында жинақталған фольклорлық деректер зерттеу нысаны ретінде алынып, ән өнерін жай ғана мәдени мұра емес, ұлттың сындарлы тарихи кезеңдегі рухани тәжірибесінің құжаты ретінде қарастырылады. Зерттеудің әдіснамалық негізін М. Бахтиннің хронотоп теориясы, М. Хайдеггердің болмыс философиясы және Я. Ассманның мәдени жад тұжырымдамасы құрайды. Мақалада негізгі базис ретінде 1916 жылғы оқиғалар, ашаршылық және саяси қуғын-сүргін әсерінен қазақ санасындағы дәстүрлі циклдік уақыт ұғымы бұзылып, оның орнын трагедиялық, сызықтық тарих алмастырғаны тұжырымдалады. Сондай-ақ физикалық кеңістіктің – жердің тарылуы немесе одан айырылған жағдайда «ән» феноменінің ұлттық бірегейлікті сақтайтын «онтологиялық баспанаға» айналғаны дәйектеледі. Зерттеу барысында эпикалық «Біз» санасынан – трагедиялық «Мен» санасына өту процесі, шетел асқан қазақтардың әндеріндегі «жат жер» феноменологиясы және әйелдер лирикасындағы гендерлік теңдік пен субъектілік мәселелері жаңа қырынан талданды. Қорытындылай келе, ХХ ғасыр әндері абсурдтық шындыққа қарсы

бағытталған экзистенциалдық қарсылық және тарихи жадыны сақтаудың бірегей механизмі деп бағаланады.

Кілтті сөздер: ұлттық дүниетаным, қазақ ән өнері, хронотоп, экзистенциализм, мәдени жад, қазақ философиясы, гендерлік теңдік.

Кіріспе

XX ғасырдың алғашқы жартысы қазақ халқының тарихында қоғамдық-саяси формация ауысып қана қоймай, ұлттық сана мен дәстүрлі дүниетаным тектоникалық өзгеріске ұшырап, трагедия мен үміт астасқан күрделі кезең ретінде бағалануы тиіс. Бұл кезеңдегі мәдени-антропологиялық өзгерістерді жай ғана бейімделу процесі деп қарастыруға болмайды, бұл – ғасырлар бойы қалыптасқан көшпенділер өркениетіндегі құндылықтар жүйесінің күйреуі мен жаңа, жат парадигманың күштеп енгізілуі арасындағы терең онтологиялық қақтығыс еді. Бұл дәуірдегі рухани сілкініс пен экзистенциалдық дағдарыс ресми тарихтың идеологиялық қатпарларында көмескіленгенімен, халықтың «коммуникативті жады» саналатын ән өнерінде айрықша шынайылықпен, боямасыз таңбаланды.

Отандық фольклортану мен музыкатану ғылымында А. Жұбанов, А. Затаевич, Б. Ерзакович сынды ғалымдардың іргелі еңбектері арқылы ән мәтіндерінің жанрлық, музыкалық-этнографиялық қырлары жан-жақты зерттелген. А.В. Затаевич өзінің әйгілі жинағында қазақ әнінің феноменіне: «Бұл әндерден мен даланың жұпар иісін, табиғаттың тылсым сырын ғана емес, сонымен бірге тағдырдың тауқыметін тартқан халықтың жан айқайын, оның терең философиясын естідім» деп баға берген [1, 12-б.]. Ал академик А. Жұбанов «Ғасырлар пернесі» еңбегінде ХХ ғасыр басындағы музыкалық мұраның табиғатын талдай келе: «Халықтың басынан кешкен ауыр күндері, қуғын-сүргін мен ашаршылық зобалаңы ән мен күйдің сарынына қанмен жазылғандай таңбаланды. Бұл кезеңдегі өнер – жай ғана ермек емес, ұлттың өзін-өзі сақтап қалу жолындағы рухани қаруы еді» деп тұжырымдайды [2, 48-б.]. Дегенмен халық әндерінің философиялық-антропологиялық астары әлі де терең зерделеуді қажет етеді. Мәселен, кеңестік идеология тұсында халық әндері көбіне «таптық күрес» немесе «әлеуметтік теңсіздік» шеңберінде түсіндіріліп, оның терең экзистенциалдық – өмір мен өлім, мағына мен мағынасыздық арасындағы философиялық дискурсы назардан тыс қалып келді. Атап айтқанда, «зар заман» мен тоталитарлық жүйенің қысымы жеке тұлғаның ішкі «Менінің» трансформациясы, тағдыр ұғымының фаталистік сипатының өзгеруі герменевтикалық тұрғыдан арнайы қарастырылмаған. Бұл зерттеудің басты жаңалығы мен ерекшелігі – «Біз», яғни дәстүрлі эпикалық санадан – «Мен», яғни лирикалық-трагедиялық

санаға өту процесін XX ғасырдағы ән мәтіндері арқылы дәйектеу, халық әндерін жай ғана фольклорлық дерек емес, ұлттың сол тарихи кезеңдегі рухани болмысының айнасы, М. Хайдеггерше айтқанда, «болмыстың тілі» ретінде қарастырып [3], ондағы жасырын философиялық кодтарды ашу.

Зерттеу жұмысының өзектілігі бүгінгі жаһандану дәуіріндегі ұлттық бірегейлікті сақтап қалу мәселесімен және фольклорлық мұраны жаңа философиялық парадигмалар аясында қайта пайымдау қажеттігімен тікелей байланысты. Қазіргі таңда ұлттық код пен мәдени сәйкестіктің негізгі тасымалдаушысы ретінде сөз өнерінің, соның ішінде ән мәтіндерінің маңызы артып келеді. Себебі жаһандық унификация процесінде ұлтты жойылып кетуден сақтайтын жалғыз күш – оның тарихи жады мен тілінде қатталған дүниетанымдық матрицасы. XX ғасырдағы қазақ әндері бұрынғыдай тек этнографиялық немесе музыкалық зерттеу нысаны ғана емес, ең алдымен адам рухының дағдарысы мен қайта түлеуін айғақтайтын феноменологиялық кеңістік ретінде қарастырылуы тиіс.

Осы орайда мақаланың негізгі мақсаты ретінде мұрағат деректері мен жинақтарда сақталған халық әндерінің мәтіндеріне сүйене отырып, қазақ дүниетанымындағы уақыт пен кеңістік категорияларының өзгеруін, сондай-ақ тағдыр ұғымының фаталистік сипаты мен ерік бостандығы арасындағы күрделі байланысты ашып көрсету алынды. Бұл жұмыста ән өнері халықтың басынан өткен нәубет жылдарындағы ішкі күйзелісі мен үкілеген үмітін сақтаған рухани құжат ретінде бағаланады және ондағы жасырын, терең мағыналық қабаттар арнайы ғылыми талдау нысанына айналып отыр. Бұл – жай ғана өткенге көз жүгірту емес, бүгінгі ұрпақтың өткен тарихпен диалогы, ұлттық болмыстың үзілген тамырын қайта жалғауға деген талпыныс.

Материалдар мен әдістері

Зерттеу жұмысының әдіснамалық негізін философия, мәдениеттану және фольклортану ғылымдарының пәнаралық синтезі құрайды. Тақырыптың мазмұнын терең ашу және алға қойылған ғылыми міндеттерді шешу мақсатында кешенді әдіс-тәсілдер жүйесі басшылыққа алынды. Атап айтқанда, мұрағатта сақталған ән мәтіндеріндегі астарлы мағыналар мен архетиптік символдарды түсіндіру үшін философиялық герменевтика әдісі қолданылса, тарихи өзгерістер кезеңіндегі адамның ішкі жан дүниесіндегі экзистенциалдық күйлерді сипаттауда феноменологиялық талдау тәсілдері пайдаланылды. Сонымен қатар, М. Бахтиннің хронотоп туралы іліміне сүйене отырып, ән мәтініндегі уақыт пен кеңістік тұтастығының бұзылу динамикасы зерделенді және Я. Ассманның мәдени жад теориясы арқылы фольклордың тарихи сананы қалыптастырудағы коммуникативтік рөлі айқындалды. Бұл әдіснамалық тұғырлар ұлттық мұраны тек этнографиялық дерек ретінде

емес, әлемдік философиялық ой-сана контекстінде қарастыруға, мәселенің онтологиялық түп-төркініне бойлауға және ән өнерін халықтың рухани болмысының шынайы құжаты ретінде ғылыми негіздеуге мүмкіндік береді.

Нәтижелер және талқылау

Көшпелі қазақ өркениетінің онтологиялық негізінде уақыт ұғымы ежелден циклдік сипатқа ие болып, табиғат ырғағымен үндес «мәңгілік қайта оралу» заңдылығына бағынғаны белгілі. Бұл – адам мен ғаламның ажырамас тұтастығына негізделген синкретті түсінік еді. Көшпелілер үшін уақыт түзу сызық бойымен жылжитын прогресс емес, үнемі жаңарып отыратын киелі шеңбер болатын. Алайда XX ғасыр басындағы геосаяси катаклизмдер мен қоғамдық формацияның күштеп өзгертілуі ұлттық санадағы осы үйлесімді күйретіп, оның орнына «үзілген уақыт» және «тарылған кеңістік» дихотомиясын алып келді. М. Бахтиннің хронотоп теориясы тұрғысынан пайымдасақ [4, 121-б.], фольклорлық мәтін – жай ғана көркем кеңістік емес, ол – тарихи шындықтың мағыналық түйіні әрі уақыт ағымының материалданған көрінісі. Осы орайда, ғылыми жинақтарға енген 1916 жылғы көтеріліс кезеңіндегі халық ән өлеңдерінің мәтіндеріне [5, 25-27–бб.] феноменологиялық редукция жасау арқылы «замана» категориясының мифтік-поэтикалық бейнеден нақты тарихи-трагедиялық, тіпті дұшпандық күшке айналуының себебін анық байқаймыз. Яғни, уақыт енді абстрактілі философиялық категория емес, нақты адам өмірін, оның тағдырын ұнтақтайтын «тарих диірменіне» айналады. Бұл кезеңдегі ән өлеңдері – эпикалық тыныштықтың бұзылуы және жеке адам болмысының қатал әрі бұлтартпас тарихпен бетпе-бет келуінің алғашқы айғағы іспетті.

Дәстүрлі дүниетанымда уақыт ағысы табиғи құбылыстармен, мәселен, шөптің шығуы, қардың түсуі сынды құбылыстармен өлшенсе, XX ғасырдың басындағы ән мәтіндерінде бұл гармония «патша жарлығы» атты жасанды әрі суық күштің әсерінен күйрейді. «Мәдени мұра» бағдарламасы аясында жарық көрген «Бабалар сөзі» жинағындағы 1916 жылғы зобалаңға арналған әндер шоғырында [5, 42-б.] «қара қағаз» тіркесі жиі ұшырасады. Бұл жердегі «қағаз» – бюрократиялық құжат қана емес, көшпелілердің ауызша мәдениетіне қауіп төндірген жазбаша өркениеттің, яғни «жат биліктің» үрейлі символы еді. Мәтіндік талдау көрсеткендей, халық әндерінде нақты жыл санау дәл осы трагедиямен байланысты ерекше маңызға ие болады. Мысалы, ел арасына кең тараған:

«Он тоғызыншы жыл – қойдың жылы,

Николай – патшалардың озбыр ұлы...» [5, 45-б.] – деген жолдардағы «қой жылы» тіркесі бұрынғыдай молшылықтың нышаны емес, керісінше, халықтың құрбандыққа шалынуының, яғни «қойша иірілуінің» метафорасы

іспетті қабылданады. Мұнда айқын «семантикалық инверсия» – мағынаның кері айналуы жүзеге асады. Дәстүрлі түсініктегі қой жылы береке мен өмір нышаны болса, жаңа тарихи контексте жаппай қырылу мен өлім символына трансформацияланады. Осылайша, ән мәтініндегі уақыт категориясы мифтік-сакральді сипатынан айырылып, нақты тарихи-әлеуметтік, тіпті эсхатологиялық, яғни ақырзамандық мазмұнға ие болады. Бұл – қазақ фольклорындағы «мамыражай уақыттың» аяқталып, адамның еркінен тыс, сырттан таңылған «мәжбүрлі уақыттың» үстемдік құруы еді.

1916 жылғы әндердегі ең ауыр экзистенциалдық соққы – «аттан түсу» немесе «жаяу қалу» феномені арқылы беріледі. Көшпелі қазақ дүниетанымында ат – көлік құралы ғана емес, ол – адам тәнінің жалғасы, оның кеңістікті игерудегі онтологиялық «қанаты» еді. Мұрағаттық ән мәтіндерінде жиі кездесетін: «*Атымды алып, берді гой қара суды*», «*Жаяулықтың азабы өтті-ау жаннан*» [6, 51-б.] деген сарындар – адамның әлеуметтік және метафизикалық статусының күрт төмендеуін білдіреді. Аттан түсу – биіктен құлаумен, яғни ғасырлар бойы қалыптасқан «кентаврлық» (адам-ат) тұтастықтың бұзылуымен тең. Философиялық тұрғыдан алғанда, майданға жаяу айдалған қазақ – енді «динамикалық субъект» емес, кеңістікке байланған, қорғансыз «статикалық объект». Бұл – көшпенділерге тән рухтың жерге түсіп, қозғалыс еркіндігінен айырылу трагедиясы.

Бұл трагедияның ауқымын 1916 жылғы әндердегі «казарма» кеңістігі де одан әрі тереңдете түседі. Халық санасында казарма – әскери нысан ғана емес, «қайтпас сапардың» басталу нүктесі, яғни адамды индивидуалды қасиеттерінен айыратын сұрқай мекен. Ән мәтіндеріндегі:

*«Казарманың есігі тар дейді гой,
Кірген адам шықпайтын бар дейді гой.
Тәуекел деп басымды тіккеннен соң,*

Жылағанмен не пайда бар дейді гой...» [6, 49-б.] – деген жолдарды талдасақ, мұндағы «тар есік» метафорасы ерекше назар аударуға тұрарлық. Мифтік санада «тар есік» әдетте о дүниеге өту сәтін білдіреді. Алайда дәстүрлі инициацияда адам сынақтан өтіп, қоғамға жаңа мәртебеде оралса, казармаға кірген қазақ жігіті үшін «шығар жол» жоқ. Бұл – тұйық кеңістік. Ән мәтініндегі «жылағанмен не пайда» деген тіркес – фатализмнің, яғни тағдырдың қатал үкіміне шарасыз мойынсұнудың көрінісі. Осылайша, казарма – даланың шексіз еркіндігіне қарама-қарсы қойылған, адамның еркін бұғаулайтын, оны «тірі өлікке» айналдыратын қорқынышты анти-әлем ретінде қабылданады.

Уақыттың сызықтық сипат алуымен қатар, кеңістік ұғымы да түбегейлі метаморфозаға ұшырады. Дәстүрлі қазақ дүниетанымында көш

жолы – өмірдің жалғасы, еркіндік пен жаңарудың символы болса, XX ғасыр басындағы ән мәтіндерінде пайда болған «темір жол» және «пойыз» бейнелері – адамды туған топырағынан күштеп ажырататын «қайтпас сапардың» белгісіне айналды. Бұл – жай ғана көлік құралының ауысуы емес, қозғалыс философиясының өзгеруі деуге болады. Егер ат үстіндегі қазақ кеңістікті өз еркімен бағындырса, вагондағы қазақ сыртқы күш белгілеген, бұрылуға мүмкіндігі жоқ «рельстік» тағдырдың тұтқынына айналды. Халық әндерінің ішіндегі солдат әндерінде [4, 52-б.] «отарба» мен «қара пойыз» – урбанистік-техногендік өркениеттің суық, жат элементі ретінде суреттеледі. Мысалы, «Сарыарқа, қайран жерім, кіндік кескен...» деп басталатын қоштасу әндерінде кеңістік екіге жарылады, бірі – артта қалған, енді қол жетпес сакральді мекен, яғни атамекен болса, екіншісі – пойыз алып бара жатқан, белгісіз әрі қауіпті кеңістік, яғни бөгде жер. Бұл жерде техникалық прогресс құралы философиялық тұрғыдан алғанда «тағдыр дөңгелегінің» қатыгез механизмі ретінде қабылданады.

Техногендік прогрестің символы саналатын паровоз да ән мәтіндерінде визуалды және дыбыстық шок ретінде сипатталады. Пойыздың қозғалысы мен оның шығарған түтіні – туған жер мен адам арасындағы байланысты үзіп тастайтын перде қызметін атқарады. Деректердегі:

*«Паровоздың түтіні-ай бұрқыраған,
Елді ойлап іші-бауырым сырқыраған.
Есігінде патшаның солдат болып,*

Кім біледі, өлем бе, шырқыраған...» [6, 54-б.] – деген шумақтағы «бұрқыраған түтінді» жай ғана физикалық құбылыс деп қабылдау қиын. Философиялық тұрғыдан алғанда, бұл түтін адамның «көру көкжиегін» жауып тастайтын онтологиялық қараңғылық. Адам терезеден даланы, яғни өзінің өткенін көргісі келеді, бірақ түтін оған кедергі жасайды. Бұл жерде «іш-бауырым сырқыраған» деген соматикалық метафора қолданылған. Яғни, жан күйзелісі физикалық ауру деңгейіне дейін жетеді. Пойыздың дүрсілі мен түтіні – қазақ даласындағы табиғи тыныштықты бұзып, хаостың, белгісіздіктің және үрейдің материализацияланған формасына айналады.

Кеңістіктің тарылу процесі әсіресе «Майдан әндері» мен «Окоп жырларында» өзінің шарықтау шегіне жетеді. Эпикалық санадағы «қияға қыран ұшырған» шексіз дала енді адам денесі сыймайтын, дымқыл әрі қараңғы «тар окопқа» алмасады. Ән мәтіндерінде жиі кездесетін:

«Окопқа су кіреді етек жақтан,

Бұл күнде хабар бар ма ел мен жұрттан?» [5, 63-б.] – деген жолдардағы экзистенциалдық дәрменсіздікті байқау қиын емес. Философиялық герменевтика тұрғысынан қарасақ, окоп – соғыс шебі болғанымен, мұнда ол

тірі адам үшін қазылған көр, яғни «өлім кеңістігі». Окоптағы «су», «батпақ» бейнелері – қазақ мифологиясындағы «төменгі әлемнің», яғни хтоникалық кеңістіктің атрибуттары. Майдандағы қазақ өзін тірідей о дүниеге түскендей сезінеді. Адамның кең дүниеден оқшауланып, жер астына түсуі – оның ғарыштық үйлесімнен ажырап, хаостың тұтқынына айналғанын білдіреді. Осылайша, ән – тар қапаста жатқан рухтың кеңістікке деген аңсары мен физикалық шектеуге қарсы метафизикалық наразылығы, қапас дүниені жарып шығатын жалғыз «рухани терезе» ретінде көрінеді.

Осылайша, физикалық кеңістіктің тарылуы мен уақыттың қауіпті ағысқа айналуы ұлттық санада терең эсхатологиялық көңіл-күйді туғызды. Халық ән өлеңдерінің бір шоғырын құрайтын 1916 жылғы көтеріліс әндерін XIX ғасырдағы Шортанбай, Мұрат ақындар жырлаған «Зар заман» философиясының соны, неғұрлым трагедиялық сатысы ретінде бағалауға болады. Егер алдыңғы кезеңде «Зар заман» этикалық-моральдық құлдырау ретінде қабылданса, XX ғасыр басында ол онтологиялық апат сипатын алды. Ән мәтіндеріндегі:

«Замана, қалай қиын зұлым болды,

Бұлт шалып, ай мен күні, тұман болды...» [5, 78-б.] – деген жолдардағы «тұман», «бұлт» метафоралары – тарих көкжиегінің жабылуын, болашақтың бұлдырлығын білдіреді. Адам өзін ұлы тарихи процестердің белсенді субъектісі емес, соқыр долы күштің құрбаны ретінде сезінеді. Бұл – әлемдік экзистенциализм философиясындағы *thrownness*, яғни «тағдыр талқысына тасталған» күйдің далалық нұсқасы еді.

Түйіндей келе, XX ғасырдың алғашқы ширегіндегі қазақ ән өнеріндегі хронотоптық өзгерістер – ұлттың кеңістік пен уақыттан айырылу трагедиясын бейнеледі. Алайда дәл осы «кеңістіксіз қалу» жағдайында ән феноменінің қызметі өзгерді. Жер жау қолында немесе үкімет билігінде қалғанда, халықтың ұлттық бірегейлігін сақтайтын жалғыз сакральді кеңістік ән болып қалды. Яғни, физикалық кеңістіктен ығыстырылған қазақ рухы виртуалды, эстетикалық кеңістіктен – ән әлемінен пана тапты. Бұл ретте, ән – өткен шақ пен зар заман арасындағы үзілген байланысты жалғаушы «алтын көпірге» айналды. Мәдени жад теориясы тұрғысынан алсақ, бұл кезеңдегі әндер – ұлттың өзін-өзі жоғалып кетуден сақтау үшін жасаған интуитивті қорғаныс механизмі [6, 45-б.] болды деуге толық негіз бар.

Енді «Жат жер» және «Сағыныш» феноменологиясына келер болсақ, XX ғасырдағы геосаяси бөліністердің салдарынан туындаған шетел қазақтарының, атап айтқанда Қытай, Моңғолия, Түркиядағы қазақтардың ән мұрасы – ұлттық менталитеттегі «Жер» ұғымының экзистенциалдық мағынасын тереңірек түсінуге мүмкіндік береді. Француз философы Гастон

Башляр өзінің «Кеңістік поэтикасы» атты іргелі еңбегінде «топофилия», яғни жерді сүю ұғымын енгізіп, адамның туған үйімен байланысы физикалық емес, онтологиялық деңгейде болатынын дәлелдеген [6, 47-б.]. «Бабалар сөзі» сериясының 100-томына енген шетел қазақтарының әндерінде [7, 12-б.] дәл осы «онтологиялық үзіліс» айқын көрінеді. Мәселен, Тарбағатай мен Алтайдың арғы бетінде қалған қандастардың әндеріндегі «арғы бет», «бергі бет» дихотомиясы – жай ғана географиялық шекара емес, «өзіміз» және «өзгелер» арасындағы рухани шекара ретінде қабылданады. Туған жерден жырақта жүру – адамның өз болмысының жартысын жоғалтуымен пара-пар трагедия ретінде суреттеледі.

Бұл әндердегі басты лейтмотив – «сағыныш» категориясы. Алайда, мұндағы сағыныш – елдің жоғалған бірегейлігін қалпына келтіруге ұмтылыс. Гарвард университетінің профессоры Светлана Бойм сағынышты екі түрге бөледі: «реставрациялық», яғни өткенді сол қалпында қайтаруға тырысу және «рефлексиялық», яғни өткенмен қоштасу мұңы [8, 41-б.]. Қазақ әндеріндегі сағыныш – нағыз реставрациялық сипатқа ие. Шет елдегі қазақтар ән айту арқылы жат жердегі суық та сұрқия өмірді жоққа шығарып, виртуалды кеңістікте «жоғалған жұмақтай» Атамекенін жасап алады. Халық әніндегі:

«Бұлдыр да бұлдыр, бұлдыр тау,

Бұлдырап тұрған Құндыз тау...» [6, 85-б.] – деген жолдардағы «бұлдыр» эпитеті кеңістіктің қолжетімсіздігін, сағыныштың мұнарға айналғанын білдіреді.

Шекараның физикалық түрде жабылуы босқындар санасында «түс» және «өң» категорияларының арасалмағын өзгертті. Ендігі жерде Түс – адамның Атамекенге орала алатын жалғыз «легитимді» кеңістігі. Халық әндерінің мәтіндеріндегі:

«Түсімде көрем күнде туған жерді,

Оянып, сипаймын мен құр көрпені...» [6, 112-б.] – деген жолдарда терең онтологиялық дуализм жатыр. Күндізгі өңіндегі өмір – шектеулі, еріксіз және азапты болса, түнгі түсіндегі өмір – еркін әрі шынайы. З. Фрейдтің теориясы бойынша түс – орындалмаған армандардың көрінісі болса, қазақ әндеріндегі түс – «рухани репатриация» актісі. Адам денесімен жат жерде болғанымен, рухы түн сайын шекараны кесіп өтіп, туған жерімен қауышады. Ояну сәті – қайтадан түрмеге түсумен бірдей ауыр соққы ретінде суреттеледі.

Шетел асқан қазақтардың ән мұрасындағы тағы бір ерекше құбылыс – «топонимикалық жадының» жаңғыруы. Босқын күй кешкен адам үшін «Алтай», «Тарбағатай», «Іле», «Ертіс» сынды туған жер атаулары сөздері қасиетті, киелі кодтарға айналады. Ән мәтіндерінде лирикалық қаһарман табиғатпен, әсіресе таулармен тірі субъект ретінде диалогқа түседі. Халық әндерінің мәтіндерінде сақталған:

*«Айналайын, Алтайым, алтын панам,
Жер ауып, жат қолында кетіп барам.*

Кіндік кесіп, кір жуған қайран жерім,

Тірілікте көрер күн бар ма, саған?!» [6, 92-б.] – деген жолдарды талдасақ, мұндағы «алтын пана» теңеуі асқар таудың әкенің, қорған болар тұлғаның статусын білдіреді. Адам өзінің дәрменсіздігін сезінгенде, таудан медет сұрайды. Философиялық тұрғыдан бұл – жоғалып бара жатқан бірегейлікті жер атаулары арқылы бекітуге тырысу. Адам өзінің кім екенін ұмытпау үшін, өзі шыққан таудың атын тұмардай қайталай береді. Бұны жат ортадағы жадының өшуіне қарсы қорғаныс реакциясы деуге болады.

«Жат жер» феноменологиясында топонимдер ерекше семантикалық жүк арқалайды. Егер дәстүрлі ортада Іле, Ертіс, Алтай атаулары нақты мекенді білдірсе, шекара асқан соң бұл атаулар мифтік, сакральді символдарға айналады. Ән мәтіндерінде жиі кездесетін «Қайран Елім-ай», «Жерім-ай» деген қаратпа сөздер – адамның жермен диалогы емес, Жер-Анамен қоштасу монологы. Мәтіндік талдау көрсеткендей, шетел қазақтарының әндерінде уақыт тоқтап қалғандай әсер береді. Олар үшін нағыз, шынайы өмір шекараның арғы жағында яки өткен шақта қалып қойған, ал қазіргі жат жердегі тіршілік – «жалған», «уақытша» күй кешу ғана. Бұл – экзистенциалдық вакуум күйі.

Сонымен қатар, «жатыну» мотиві әлеуметтік статустың жоғалуымен де тығыз байланысты. Өз елінде «би», «болыс» немесе «еркін азамат» болған тұлғаның жат жерде «кірме», «босқын» статусына түсуі – тұлға трагедиясын тудырады. Ән өлеңіндегі:

«Басынан Алатаудың асқаным-ай,

Уәдеден амалсыздан қашқаным-ай» [6, 102-б.] – секілді жолдарда амалсыздық, шарасыздық философиясы жатыр. Бұл – тағдырдың үстемдігін мойындау. Адам өз еркінен тыс, қызылдардың келуі, тәркілеу сынды тарихи жағдайлардың қысымымен кеңістік ауыстыруға мәжбүр болды, сол себепті жат жер ешқашан адамның «тұрақты мекеніне» айнала алмайды.

«Жат жер» феноменологиясы адамды психологиялық қорғаныс ретінде «әлеуметтік мимикрияға» да мәжбүрлейді. Бөгде ортада өмір сүру үшін адам өз болмысын жасырып, сырт көзге «риза», «көңілді» кейіп танытуға тиіс болады. Бұл – тұлғаның екіге жарылу трагедиясы. Ән мәтіндерінде жиі ұшырасатын:

«Жат елде күліп жүрем амалсыздан,

Ишім – от, сыртым – бүтін, жаман қызған...» [6, 125-б.] – деген мойындауларда экзистенциалдық жалғыздық көрініс табады. «Амалсыз күлу» – бұл қоғамға киіп шығатын бетперде сынды. Жат жұрттың алдында әлсіздігін көрсетпеуге тырысқан қазақтың нағыз шынайы бейнесі тек оңаша

қалғанда айтылатын мұңлы әнде ғана ашылады. Демек, ән – жалған күлкіден шаршаған жанның өзімен-өзі қалатын жеке аймағына айналады.

Сонымен қатар, эмиграциялық әндердегі «су» және «өзен» архетиптері мифтік «шекара» қызметін атқарады. Ежелгі түсінікте өзеннен өту – бір әлемнен екінші әлемге өтуді білдірсе, ХХ ғасыр әндерінде шекаралық өзендер «өлілер мен тірілер әлемін» бөліп тұрған Стикс өзені секілді мифтендіріледі. Халық әніндегі:

«Ағын су, аққан селдей, өтті дәурен,

Шықпайды, сірә, менің естен тәубем.

Артағы ел, ағайын-жұрт аман болсын,

Біздерге бұйырған жер – осы әурем...» [6, 108-б.] – деген шумақта уақыттың өтуі «аққан сумен» параллель суреттеледі. Мұндағы трагедия судың ағысында емес, оның кері ақпайтынында. Адам өзеннің арғы бетіне өтті, бірақ кері қайтуға тарих рұқсат етпейді. Су – көз жасының, суға ағып кеткен бақыттың және шексіз мұңның сұйық субстанциясы ретінде қабылданады. «Біздерге бұйырған жер – осы әурем» деген жолдан фаталистік көңілдігімен қатар, жат жердің ешқашан «үй» бола алмайтынын, оның азапты тіршілікке толы бос «әуре» мекені екенін мойындауды көреміз.

Зерттеу барысында байқағанымыз, шетел қазақтарының ән фольклорында қаз, аққу, бұлбұл сынды құстар символикасы жиі ұшырасады. Бірақ дәстүрлі лирикада құс – сұлулық пен еркіндік символы болса, эмиграциялық әндерде құс – шекараны еркін кесіп өте алатын, кеңістікті бағындырған идеалды тіршілік иесі.

«Ұшады қаз бен аққу өз еліне,

Қондырған ата-баба өзеніне...» [6, 115-б.] – деген жолдарда адамның құсқа деген қызғанышы мен дәрменсіздігі жатыр. Құс үшін шекара жоқ, ал адам саяси шекараның тұтқыны. Бұл салыстыру адамның «жерге байланған» трагедиялық болмысын одан сайын айқындай түседі.

Түйіндей келе, ХХ ғасырдағы шетел қазақтарының ән мұрасындағы «жат жер» және «сағыныш» феномені – ұлттық бірегейлікті сақтап қалудың стратегиясы. Жат ортаға айналған жаңа кеңістікке сіңісіп, ассимиляцияға ұшырамас үшін, халық санасы «сағыныш» механизмін іске қосады. Атамекен туралы әндерді үнемі шығарып айтып жүру, оны ұрпақтан ұрпаққа жеткізу – жат жердегі рухани иммунитет қызметін атқарды. С. Боймның тілімен айтқанда, бұл әндер – «уақытқа қарсы көтеріліс» [8, 58-б.], өткенді есте сақтай отырып, болашақта ата қонысқа қайта оралуға деген үмітті сөндіреудің жолы.

ХХ ғасыр басындағы қазақ қоғамындағы гендерлік идентификация мәселесін қарастырғанда да, ән өнерінің ерекше «субъективті кеңістік» қызметін атқаратынын аңғаруға болады. Егер эпикалық дәстүр мен билер

сотының ресми дискурсында әйел көбіне «объект» – айттырылатын, берілетін зат ретінде қабылдана, лирикалық әндерде ол алғаш рет толыққанды «субъект» ретінде тіл қатады. Француз экзистенциалисі С. Бовуардың «әйел болып тумайды, әйел болып қалыптасады» деген әйгілі тезисіне сүйенсек [9, 295-б.], қазақ қызының әлеуметтік «Мені» дәл осы «қыз ұзату» мен «сыңсу» жанрларындағы қарсылық арқылы қалыптасқан. «Бабалар сөзі» жинағының 99-томына енген қыз-келіншек әндерінде [5, 180-б.] дәстүрлі патриархалдық нормаларға деген жасырын, кейде ашық наразылық лебі сезіледі. Бұл – феминизмнің батыстық үлгісі емес, бұл – далалық демократия аясындағы тұлғалық еркіндік үшін күрес философиясы.

Әсіресе, «теңдік» және «теңсіздік» категориялары «қалың малға сату» мотивінде айқын көрінеді. Ән мәтіндеріндегі:

«Жылқыдай мені неге сатасыңдар,

Мал болып жат есікті ашасыңдар...» [5, 185-б.] – деген жолдарда адамның тауарға айналуына қарсы онтологиялық бунт жатыр. Мишель Фуконың «билік микрофизикасы» тұрғысынан қарасақ [10, 112-б.], дәстүрлі қоғам әйел денесін «биологиялық ресурс» ретінде бақылауда ұстауға тырысқан. Алайда ән – әйелдің осы бақылаудан сытылып шығып, өз жанының, өз сезімінің иесі екенін жариялайтын жалғыз жолы болды.

Бұл мәселенің тереңіне үңілсек, «қалың мал» дәстүріне қарсы әндерден біз әлеуметтік философиядағы «заттандыру» ұғымының далалық көрінісі аңғарылады. Дәстүрлі патриархалдық дискурста әйелдің құны көбіне оның адамдық қасиеттерімен, ақыл-өрісімен емес, төленетін малдың санымен, құнымен өлшенген сәттер кездеседі. Халық әндерінде кездесетін сыңсу сарындарында:

«Қара мақпал сәукеле шашым басар,

Жылай-жылай көзімнің жасы моншақтар.

Өзімді емес, малымды сүйген екен,

Мал орнына сатқаны-ай, бауыр, достар...» [6, 188-б.] – деген жолдар нағыз экзистенциалдық айқай. Мұнда субъект пен объект орындарын алмастырады. Қыз бала өзінің тірі жан иесі екенін, сезімі бар екенін дәлелдеуге тырысады, бірақ қатыгез нарық заңдары оны «айырбас құралы» ретінде ғана қабылдайды. Бұл жерде «сәукеле» – ұлттық киім ғана емес, философиялық тұрғыдан алғанда, қыздың еркіндігін шектейтін «алтын кісен» немесе «эстетикалық тор» қызметін атқарады. Сырт көзге әдемі көрінгенімен, дәл осы сәукеле қыздың «бас еркінің» сатылғанын айғақтайтын құқықтық атрибутқа айналады. Осы тұста ән – әйелдің өзін «зат» деңгейінен қайтадан «тұлға» деңгейіне көтеруге жасаған жалғыз мүмкіндігі. Ол ән айту арқылы өзінің сатылған «денесінен» бөлек, сатылмайтын, еркін «рухы» бар екенін жеткізеді.

XX ғасырдың басындағы саяси дүрбелеңдер, 1916 жыл болсын, кеңестік реформалар болсын, әйелдер әнінің мазмұнын әлеуметтік тұрғыдан байыта түсті. Ендігі жерде әйел – тек отбасылық құндылықтардың сақшысы ғана емес, тарихи оқиғалардың белсенді қатысушысы. Халық әндерінің ішінде 1916 жылғы оқиғаларға қатысты әйелдер шығарған жоқтаулар мен мұңлы әндерде [4, 192-б.] ер-азаматтар майданға немесе түрмеге кеткенде, елдің тұтастығы мен шаңырақтың киесін сақтап қалушы – әйел образы алдыңғы қатарға шығады. Бұл әндерден біз ежелгі түркілік «Ұмай ана» архетипінің жаңа тарихи жағдайда қайта жаңғырғанын көреміз. Империялық күштерге қарсы тұрар қауқары жоқ аналардың жалғыз қаруы – «қарғыс» пен «зар» болды. «Қарғадым, Николай, мен жатырымнан» деген белгілі фольклорлық мотив – саяси жүйеге бағытталған метафизикалық соққы еді. Бұл жерде гендерлік рөлдердің ауысуы байқалады. Нәзік жандылар тарихтың ауыр жүгін өз иығына алып, «зар заманның» шежірешісіне айналады.

«Жат жұрттық» концептісі – қазақ әйелінің тағдырындағы ең күрделі экзистенциалдық драма. Туған үйден кету мекен ауыстыру ретінде ғана емес, өзінің «әлемінен» айырылып, бөтен, қауіпті ортаға ену ретінде көрініс табады. Әндердегі:

«Есіктің алды, ана-ау, қара су-ды,

Кеткен соң кім тыңдайды менің датымды...» [5, 201-б.] – деген жолдарда «дауыс» пен «үнсіздік» дихотомиясы жатыр. Г. Спивактың «Бағыныштылар сөйлей ала ма?» (Can the Subaltern Speak?) деген сұрағына қазақ мәдениеті осы әндер арқылы жауап береді. Әйел қоғамдық жиындарда үнсіз қалғанымен, поэтикалық кеңістікте ән арқылы ең қуатты, ең әсерлі дауысқа ие болды. Әйелдің даусы – оның өмір сүріп жатқанының жалғыз онтологиялық дәлеліне айналды. Егер ол ән айтпаса, оның ішкі трагедиясын, «Менің» ешкім естімес еді және ол тарихтың шаңына көміліп қалар ма еді.

Ән өнеріндегі «теңдік» мәселесі де тек әлеуметтік статуспен шектелмейді, сезім бостандығы дәрежесіне көтеріледі. Қазақ халқының ғашықтық әндерінде қыз бала өз сезімін білдіруге жігіттермен тең дәрежеде, кейде одан да батыл қадамдарға баратыны байқалады. Бұл – этикалық нормалар мен жүрек қалауы арасындағы қайшылықта жеке тұлғаның жеңісі. Ән – әйелге қоғам таңған «ұят» шекарасын бұзып өтпей-ақ, өз шындығын эстетикалық формада жеткізуге мүмкіндік беретін қауіпсіз аймақ.

Бұдан бөлек, ғашықтық әндердегі әйел образын тек лирикалық кейіпкер деп қарастыру аздық етеді. З. Фрейдтің психоанализіне сүйенсек, қоғамдағы тыйымдар қыспағында қалған энергия шығармашылыққа, яғни әнге трансформацияланады, мұны сублимация деп есептеуге болады. XX ғасыр басындағы қыз-жігіт айтыстары мен қайым өлеңдердегі қыздың сөз

саптауы оның «виталистік қуатын» көрсетеді. «Өлсем де, сүйгенімді алып өлем» немесе «Қосылмай арманыммен, неге өлемін?» [6, 205-б.] деген мотивтер – өлім инстинктіне және әлеуметтік шектеулерге қарсы тұрған өмірге құштарлықтың жеңісі іспетті. Қыз бала ән арқылы өзінің тек «ана» немесе «келін» ғана емес, ең алдымен сүйеге және сүйікті болуға құқылы толыққанды «адам» екенін дәлелдейді.

Қорыта айтқанда, XX ғасыр басындағы ән мәтіндері қазақ әйелінің құрбандыққа толы тағдыр иесі емес, керісінше, күрделі тарихи және мәдени жағдайда өз орнын табуға ұмтылған рухы биік тұлға екенін дәлелдейді. Әйелдер әні – патриархалдық логоцентризмге қарсы бағытталған, нәзік, бірақ жойқын күшке ие мәдени манифест және ұлттың гендерлік жадысын сақтаушы бірегей философиялық құжат қызметін атқарды деуге болады.

Қаржыландыру туралы ақпарат

Бұл зерттеуді Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырған (Грант АР26199931 «Түркі-қазақ философиялық дәстүрі: қазіргі қазақстандық қоғамның трансформациялану үдерісіндегі негізгі идеялар мен басымдылықтары»).

Қорытынды

Зерттеу жұмысын қорытындылай келе, XX ғасырдың алғашқы жартысындағы қазақ халық әндері музыкалық-поэтикалық мұра болып қана қоймай, ұлттың сындарлы тарихи кезеңдегі рухани болмысын, экзистенциалдық тәжірибесі мен дүниетанымдық трансформациясын айғақтайтын бірегей философиялық мәтін болды деген тұжырымға келеміз. «Бабалар сөзі» сериясымен жарияланған халық әндерінің мәтіндеріне жүргізілген герменевтикалық талдау нәтижесінде мынадай іргелі ғылыми нәтижелер нақтыланды.

Біріншіден, XX ғасырдағы саяси катаклизмалар қазақ дүниетанымындағы уақыт пен кеңістік (хронотоп) категорияларын түбегейлі өзгертті. Дәстүрлі «ашық дала» кеңістігі «тұйықталған казарма» мен «тар окопқа» алмасып, адамның еркіндік көкжиегі шектелді. Зерттеу барысында анықталған «паровоз түтіні» мен «қара қағаз» символдары – тарихи детальдар ғана емес, болашақты көлегейлеген және ауызша өркениетті ығыстырған жат, техногендік күштің онтологиялық көрінісі ретінде бағаланды. Физикалық кеңістіктен, туған жерінен айырылған ұлттық рух өзінің сакральді панасын, яғни «онтологиялық қауіпсіздігін» тек «ән» феноменінен тапты.

Екіншіден, ән мәтіндеріндегі «тұлға» концепциясы эпикалық «Біз» санасынан трагедиялық «Мен» санасына ауысу процесін көрсетті. Шетел асқан қазақтардың әндеріндегі «топонимикалық жадының» жаңғыруы, мәселен тау-тасқа мұң шағу – жат ортадағы рухани амнезияға

қарсы иммунитет қызметін атқарды. Сағыныш әндері мен «Зар заман» лирикасындағы тағдырға көну біртіндеп экзистенциалдық қарсылыққа ұласты. Адамның өлім мен жоқ болу қаупі алдында ән шырқауы – оның абсурдты жеңуге және өз болмысын сақтап қалуға жасаған талпынысы еді.

Үшіншіден, гендерлік аспектіні талдау барысында әйелдер шығарған әндердің (сыңсу, жоқтау) қоғамдық теңсіздікке қарсы бағытталған манифест екендігі дәлелденді. Әсіресе, «қалың мал» салтына қарсы әндердегі «заттандыру» процесіне, яғни адамды тауарға айналдыруға қарсы наразылық – қазақ әйелінің жоғары тұлғалық санасын көрсетті. Ән кеңістігінде ол пассив объектіден өз тағдырын, сезімін және азаматтық позициясын ашық білдіретін белсенді субъектіге айналды.

Төртіншіден, ән – өткен шақ пен осы шақ арасындағы үзілген байланысты жалғаушы «алтын көпір» қызметін атқарды. Мәдени жад теориясының негізін салушы Ян Ассманның пайымдауынша [11, 45-б.], жазбаша тарихы жоқ қоғамдарда фольклор ұлттық бірегейлікті сақтап қалудың басты құралына жатады. Біздің зерттеуіміз қазақ әндерінің осы функциясын дәлелдеуге басымдық берді. Ән айту – халықты жойылып кетуден сақтайтын ұжымдық психотерапия және тарих алдындағы ақталу актісі болды.

Қорытындылай келе, «Тарихи жадының қайта жаңғыруы – мәдени бірегейліктің көрінісі ретінде ұлттың өзін-өзі тануына және рухани құндылықтарын сақтауына қызмет етеді» [12, 65-б.]. XX ғасыр басындағы қазақ әні де дәл осы тарихи жадыны жоғалтпаудың және ұлттық бірегейлікті сақтаудың қуатты құралы болды. Болашақта бұл тақырыпты музыкалық антропология және психоанализ тұрғысынан тереңірек зерттеп, XX ғасырдағы күй өнері мен айтыс жанрындағы философиялық кодтармен салыстыра қарастыру – отандық гуманитарлық ғылымның маңызды міндеттерінің бірі болмақ.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

- 1 **Затаевич, А. В.** Қазақ халқының 1000 әні. – Алматы: Дайк-Пресс, 2004. – 496–б.
- 2 **Жұбанов, А.** Ғасырлар пернесі. – Алматы: Жазушы, 1975. – 400–б.
- 3 **Heidegger, M.** Being and Time. – New York: Harper & Row, 1962. – 589 p.
- 4 **Бахтин, М. М.** Эпос и роман. – СПб.: Азбука, 2000. – 304 с.
- 5 **Бабалар, сөзі: Жүз томдық.** 99-том: Халық әндері. – Астана: Фолиант, 2013. – 438–б.
- 6 **Бабалар сөзі: Жүз томдық.** 100-том: Халық әндері (2-кітап). – Астана: Фолиант, 2013. – 448–б.

- 7 **Bachelard, G.** The Poetics of Space. – Boston: Beacon Press, 1994. – 241 p.
 8 **Boym, S.** The Future of Nostalgia. – New York: Basic Books, 2001. – 404 p.
 9 **Beauvoir, S.** The Second Sex. – New York: Vintage Books, 1989. – 776 p.
 10 **Foucault, M.** The History of Sexuality. Vol. 1: An Introduction. – New York: Pantheon Books, 1978. – 168 p.
 11 **Assmann, J.** Cultural Memory and Early Civilization. – Cambridge: Cambridge University Press, 2011. – 319 p.
 12 **Matkerim, D. A., Zhaksylykova M. B., Boldykov Zh. B.** Қазақстандық кинодағы тарихи жадтың қайта жаңғыруы мәдени бірегейліктің көрінісі ретінде // Адам әлемі. – 2024. – №4(102). – Б. 64–73.

REFERENCES

- 1 **Zataevich, A.V.** Qazaq halqynyn 1000 ani [1000 songs of the Kazakh people]. – Almaty: Dajk-Press, 2004. – 496 b. (in Kaz)
 2 **Zhubanov, A.** Gasyrlar pernesi [The string of centuries]. – Almaty: Zhazushy, 1975. – 400 b. (in Kaz)
 3 **Heidegger, M.** Being and Time. – New York: Harper & Row, 1962. – 589 p. (in Eng)
 4 **Bahtin, M. M.** Jeps i roman [Epic and Novel]. – SPb.: Azbuka, 2000. – 304 s. (in Russ)
 5 **Babalar sozi: Zhuz tomdyq.** 99-tom: Halyq anderi [Words of the Ancestors: One Hundred Volumes. Vol. 99: Folk Songs]. – Astana: Foliant, 2013. – 438 b. (in Kaz)
 6 **Babalar sozi: Zhuz tomdyq.** 100-tom: Halyq anderi (2-kitap) [Words of the Ancestors: One Hundred Volumes. Vol. 100: Folk Songs (Book 2)]. – Astana: Foliant, 2013. – 448 b. (in Kaz)
 7 **Bachelard, G.** The Poetics of Space. – Boston: Beacon Press, 1994. – 241 p. (in Eng)
 8 **Boym, S.** The Future of Nostalgia. – New York: Basic Books, 2001. – 404 p. (in Eng)
 9 **Beauvoir, S. de.** The Second Sex. – New York: Vintage Books, 1989. – 776 p. (in Eng)
 10 **Foucault, M.** The History of Sexuality. Vol. 1: An Introduction. – New York: Pantheon Books, 1978. – 168 p. (in Eng)
 11 **Assmann, J.** Cultural Memory and Early Civilization. – Cambridge: Cambridge University Press, 2011. – 319 p. (in Eng)
 12 **Matkerim, D. A., Zhaksylykova, M. B., Boldykov, Zh. B.** Qazaqstandyq kinodagy tarihi zhadtyн qaita zhangyruy madeni biregeiliktin korinisi retinde [The revival of historical memory in Kazakhstani cinema as a manifestation of cultural identity] // Adam alemi. – 2024. – № 4(102). – B. 64–73. (in Kaz)

29.01.26 ж. баспаға түсті.
 31.01.26 ж. түзетулерімен түсті.
 20.03.26 ж. басып шығаруға қабылданды.

Г. Г. Барлыбаева¹, *А. С. Садық²

¹Институт философии, политологии и религиоведения
 КН МНВО РК, Республика Казахстан, г. Алматы;

²Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
 Республика Казахстан, г. Алматы.

Поступило в редакцию 29.01.26.

Поступило с исправлениями 31.01.26.

Принято в печать 20.03.26.

НАЦИОНАЛЬНОЕ МИРОВОЗЗРЕНИЕ В КАЗАХСКИХ НАРОДНЫХ ПЕСНЯХ: ФИЛОСОФИЯ ЛИЧНОСТИ, СУДЬБЫ И ВРЕМЕНИ

Целью статьи является философско-антропологический и экзистенциальный анализ трансформации национального мировоззрения в казахских народных песнях первой половины XX века. В статье в качестве объекта исследования взяты архивные фольклорные данные, собранные в начале XX века; песенное искусство рассматривается не просто как культурное наследие, а как документ духовного опыта нации в критический исторический период. Методологическую основу исследования составляют теория хронотопа М. Бахтина, философия бытия М. Хайдеггера и концепция культурной памяти Я. Ассмана. В статье в качестве основного базиса формулируется тезис о том, что под воздействием событий 1916 года, голода и политических репрессий традиционное понятие циклического времени в казахском сознании было нарушено, и его место заняла трагическая, линейная история. Также обосновывается, что в условиях сужения физического пространства – земли – или ее утраты, феномен «песни» превратился в «онтологическое убежище», сохраняющее национальную идентичность. В ходе исследования были по-новому проанализированы процесс перехода от этической сознания «Мы» к трагическому сознанию «Я», феноменология «чужбины» в песнях зарубежных казахов, а также вопросы гендерного равенства и субъектности в женской лирике. В заключении песни XX века оцениваются как форма экзистенциального сопротивления абсурдной реальности и уникальный механизм сохранения исторической памяти.

Ключевые слова: национальное мировоззрение, казахское песенное искусство, хронотоп, экзистенциализм, культурная память, казахская философия, гендерное равенство.

G. Barlybayeva¹, *A. Sadyk²

¹Institute for Philosophy, Political Science and Religious Studies of the RK MHES CS, Republic of Kazakhstan, Almaty;

²Al-Farabi Kazakh National University, Republic of Kazakhstan, Almaty.

Received 29.01.26.

Received in revised form 31.01.26.

Accepted for publication 20.03.26.

NATIONAL WORLDVIEW IN KAZAKH FOLK SONGS: PHILOSOPHY OF PERSONALITY, FATE, AND TIME

The aim of the article is a philosophical-anthropological and existential analysis of the transformation of the national worldview in Kazakh folk songs of the first half of the 20th century. In the article, archival folklore data collected in the early 20th century are taken as the object of research, and song art is considered not merely as cultural heritage but as a document of the nation's spiritual experience during a critical historical period. The methodological basis of the research consists of M. Bakhtin's theory of the chronotope, M. Heidegger's philosophy of being, and J. Assmann's concept of cultural memory. As a fundamental premise, the article formulates that under the influence of the events of 1916, famine, and political repression, the traditional concept of cyclical time in the Kazakh consciousness was disrupted, replaced by a tragic, linear history. It is also substantiated that in conditions of shrinking physical space-land-or its loss, the phenomenon of «song» transformed into an «ontological shelter» preserving national identity. During the research, the process of transition from the epic «We» consciousness to the tragic «I» consciousness, the phenomenology of «alien land» in the songs of the Kazakh diaspora, and issues of gender equality and subjectivity in women's lyrics were analyzed from a new perspective. In conclusion, 20th-century songs are evaluated as a form of existential resistance to absurd reality and a unique mechanism for preserving historical memory.

Key words: national worldview, Kazakh song art, chronotope, existentialism, cultural memory, Kazakh philosophy, gender equality.

МРНТИ 02.71

<https://doi.org/10.48081/BGQF2113>

*М. Ж. Кожамжарова¹, С. С. Аубакирова²,
Г. Г. Ахметова³, А. Ә. Мажитова⁴

^{1,2,3,4}Торайғыров университет, Республика Казахстан, г. Павлодар.

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7812-7114>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7894-6208>

³ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2904-3819>

⁴ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2338-0996>

*e-mail: mayra_2901@mail.ru

РЕЛИГИОЗНАЯ ГРАМОТНОСТЬ, КУЛЬТУРНАЯ ТОЛЕРАНТНОСТЬ И МОДЕРНИЗАЦИЯ ОБЩЕСТВЕННОГО СОЗНАНИЯ: МЕТОДИЧЕСКИЕ РЕКОМЕНДАЦИИ

Статья представляет результат комплексного анализа социокультурного состояния молодежи Республики Казахстан в контексте трех взаимосвязанных плоскостей: религиозной грамотности, межкультурной толерантности и модернизации общественного сознания. Эмпирическую основу исследования составили социологические данные, полученные в двух мегаполисах и трех регионах Казахстана, что обеспечивает сопоставимость городских и региональных контекстов. На основе проведенных исследований, выявлены доминирующие ценностные ориентации, специфика религиозной идентичности и практик, особенности восприятия религии, уровни межэтнической и межконфессиональной толерантности, а также отношение молодежи к современным общественным преобразованиям.

Особое внимание уделено актуальным проблемам и вызовам, влияющим на молодежную среду, среди которых дефицит достоверной информации, риски радикализации, в том числе онлайн-радикализации, распространение деструктивного контента и недостаточность цифровой культуры и медиа-грамотности, влияющие на формирование религиозности и общественных установок.

Рассмотрение данной темы необходимо для конструктивного взаимодействия результатов теоретических и эмпирических

исследований с практикой принятия управленческих решений. Цель настоящей статьи заключается в систематизации теоретико-методических подходов к интерпретации социологических данных для их последующей имплементации в деятельность государственных и местных исполнительных органов, образовательных учреждений и молодежных организаций.

По итогам исследования предложены практические рекомендации для государственных органов, образовательных учреждений и молодежных организаций, по развитию религиозной грамотности и культурной толерантности с учетом цифрового медиа-ландшафта. Материалы статьи могут служить методической основой при проектировании национальных программ духовно-нравственного воспитания молодежи в условиях цифровой эпохи.

Ключевые слова: методологические рекомендации, молодежь, религиозная грамотность, культурная толерантность, общественное сознание, государственные органы, образовательные учреждения.

Введение

В условиях глобализации и стремительной цифровой трансформации вопросы духовно-нравственного воспитания молодежи становятся особенно актуальными. Для многонационального Казахстана, где сосуществуют десятки этносов и религий, именно религиозная грамотность и культурная толерантность выступают ключевыми факторами общественной стабильности и социального доверия [1]. Молодые люди ежедневно сталкиваются с полярной по качеству информацией – от верифицированных знаний до контента, искажающего религиозные смыслы и культурные традиции [2]. Вместе с тем, государство ставит задачи модернизации общественного сознания, стимулируя инновации при сохранении национальной идентичности.

Вместе с тем, как замечает российский исследователь, в настоящее время институционализация системы мониторинга молодежной среды рассматривается как приоритетное направление деятельности государственных органов и образовательных организаций в условиях трансформации глобального социального порядка [3]. Современная управленческая логика смещается от реагирования на последствия кризисов к проактивной модели, предполагающей прогнозирование и предотвращение социальных рисков, которая требует не только накопления статистических данных, но и методологически выверенного инструментария их интерпретации, позволяющего снижать субъективизм и повышать

обоснованность управленческих решений. Представленные в статье рекомендации направлены именно на уменьшение этого разрыва между исследованиями и практикой управления.

Информационно-эмпирическая база исследования носит комплексный междисциплинарный характер и включает такие законодательные акты Республики Казахстан, как Закон Республики Казахстан «О религиозной деятельности и религиозных объединениях» [4], Закон Республики Казахстан «О государственной молодежной политике» [5], государственные программы «Концепция государственной молодежной политики Казахстана на 2023-2029 годы» [6] и др., статистические данные Бюро национальной статистики Республики Казахстан, а также результаты социологических исследований, выполненных авторским коллективом в рамках государственной бюджетной темы № 257 ГФ 24-26/8 ИРН АР23484991 «Повышение культурной толерантности и религиозной грамотности молодежи в условиях модернизации общественного сознания современного Казахстана», что дает возможность обеспечить объективность предлагаемых методических рекомендаций, целостность интерпретации используемого материала и научную строгость анализа.

Исходя из обозначенных вызовов, ключевой задачей является разработка методических рекомендаций для государственных и местных исполнительных органов, неправительственных организаций, учреждений образования, направленных на (1) укрепление у молодежи корректного понимания основ религии и национальных традиций; (2) развитие навыков неконфликтного межэтнического и межконфессионального взаимодействия; (3) формирование современного общественного сознания, сочетающего инновационность с сохранением культурной идентичности в цифровую эпоху.

Материалы и методы

Проведено социологическое исследование, направленное на изучение уровня религиозной грамотности, культурной толерантности и модернизации общественного сознания современной казахстанской молодежи в регионах Республики Казахстан. Эмпирическое поле исследования охватило два мегаполиса (Астана, Алматы) и три региона (Павлодарская, Атырауская, Актюбинская области), что позволило сопоставить урбанизированные и региональные контексты.

Исследование осуществлялось методом количественного опроса молодежи на основе репрезентативной квотной выборки. При формировании которой, учитывались ключевые социально-демографические параметры: пол (сбалансированное представительство мужчин и женщин), возраст (распределение внутри диапазона 18–35 лет для фиксации межпоколенческих

различий в религиозных установках, толерантности в сознании современной молодежи) и этническая принадлежность респондентов (для выявления межэтнических различий в ценностях и социальных практиках). Все эти параметры направлены на обеспечение репрезентативности полученных данных.

Учитывая многонациональный и поликонфессиональный характер казахстанского общества, анкета имела обобщенную, конфессионально нейтральную структуру. Это позволило измерить персональную религиозность респондентов независимо от принадлежности к исламу, христианству или иным вероисповеданиям. Вопросник включал блоки: религиозная грамотность, культурная толерантность и модернизация общественного сознания.

Основным методом сбора первичной информации выступил анкетный опрос в форме стандартизированного интервью face-to-face (лицом к лицу). Опрос проводился на добровольной анонимной основе на казахском и русском языках в зависимости от языковых предпочтений респондентов.

В исследовании приняли участие молодые люди в возрасте от 18 до 35 лет, включая обучающихся колледжей, студентов высших учебных заведений, молодых ученых, самозанятую молодежь, а также представителей городской и сельской местности. Такое разнообразие статусов и сред повышает вариативность наблюдаемых установок и практик.

Обработка и анализ полученных данных проводились с использованием статистического программного пакета IBM SPSS Statistics 27.

Исследование осуществлялось с соблюдением принципов добровольного информированного согласия и конфиденциальности. Организация и проведение полевых работ были предварительно согласованы с соответствующими государственными структурами регионов.

Результаты и обсуждение

В рамках исследования важно было выявить качественный характер религиозной идентичности молодежи, где религия для части респондентов выступает внутренним духовным путем и источником личного смысла, для других – элементом социальной идентичности и культурной принадлежности.

Анализ опросов показывает, что значительная доля молодежи Казахстана идентифицирует себя верующими и представителями религии «ислам», и «православного христианства». В Атырауской и Актыубинской областях большинство респондентов отмечают религию как важную составляющую современной жизни. Вместе с тем при высокой самоидентификации уровень религиозной грамотности оказался невысоким: большинство молодых людей имеют лишь общее представление о религиозных обрядах и учениях, что свидетельствует о формировании их ориентации из традиций семьи или

общины. Также данный показатель косвенно отражает и степень личной вовлеченности: нерегулярное участие в религиозной жизни, избирательное следование нормам и вариативную значимость веры.

В целом религиозность казахстанской молодежи образует подвижный спектр: большая группа по инерции традиции относит себя к «религиозным», меньшая – к «активно верующим», и еще одна – к приверженцам новых религиозных движений, среди которых встречаются и радикальные формы.

Изучение конкретных вопросов, направленных на определение уровня религиозной грамотности свидетельствует о существовании разрыва между декларируемой верой и когнитивной подготовленностью. Например, многие респонденты на знакомы или слабо знакомы с базовыми положениями религиозных учений и практик, что указывает на их поверхностное знание. Отсутствие системного знания о целях и сути самой религии может, по мнению исследователей, стать существенной причиной религиозного фанатизма [7]. Вместе с тем, в ответах респондентов отмечается позитивное отношение к идее религии как источнику духовности и в тоже время выявляется их обеспокоенность в проявлении идей деструктивных религиозных движений. Поэтому формирование критического мышления и медиа-грамотности является ключевым для противодействия дезинформации среди молодежи. Отсюда вытекает приоритет формирования критического мышления и медиаграмотности как инструмента противодействия дезинформации среди молодежи [8].

Результаты исследования выявили, что ключевым источником информации о религии для молодежи являются интернет и социальные сети. Так, данные опроса показывают, что онлайн-платформы в значительной степени формируют представления молодежи о религиозных знаниях, морали и ценностях, создавая пространство, где «виртуальное духовенство» может предлагать альтернативные, порой противоречивые, интерпретации по отношению к традиционному религиозному дискурсу [9]. Как справедливо отмечают казахстанские исследователи, интернет и социальные сети существенно расширили распространение экстремистских идеологий [10]. Это означает, что образовательные инициативы по религиозной грамотности должны целенаправленно учитывать влияние и специфику таких цифровых медиа.

Феномен толерантности в восприятии молодежи выступает как устойчивая социальная ценность, поддерживающая общественную стабильность и взаимопонимание. Это подтверждается преимущественно позитивными установками респондентов по отношению к культурной и религиозной разнородности.

Результаты исследования показали, что при достаточно высокой оценке молодежью роли религии в жизни общества, молодые люди не демонстрируют

склонности к религиозному максимализму и не выражают нетерпимости к представителям других конфессий. Напротив, вера воспринимается преимущественно как личный выбор и частная сфера ответственности, что коррелирует с высокой степенью декларируемой толерантности.

В целом, результаты опросов, показывают высокий уровень поддержки культурного многообразия. Практически все респонденты отмечают отсутствие в собственном окружении эпизодов открытых межнациональных конфликтов, что указывает на низкую конфликтогенность повседневных межэтнических взаимодействий.

Возможно, данные результаты обусловлены двумя причинами: во-первых, относительной стабильностью межэтнических отношений в Казахстане, во-вторых, институциональной состоятельностью модели полиэтничного государства. Оба фактора способствуют одновременному переживанию молодежью принадлежности как к своему этносу, так и единому казахстанскому народу.

По результатам социологических исследований, в определении значимости этнической, религиозной и гражданской идентичности, этнический компонент занимает лидирующее место по всем обследованным регионам. Религиозная и гражданская идентичности варьируются и могут подниматься на вторую позицию в отдельных локациях. При этом признаки этнической диффузии и размывания национального самосознания не проявляются: ценность этнокультурной принадлежности остается высокой даже в условиях открытости к глобализационным влияниям.

Следует отметить, что данные результаты также обусловлены влиянием государственной политики, нацеленной на межкультурный диалог и укрепление межэтнического согласия в стране.

Так, в ходе проведенного исследования установлено, что в целом, молодому поколению Казахстана характерно позитивное восприятие и принятие процессов модернизации. Молодежь поддерживает экономические, политические и образовательные реформы как ключевые драйверы обновления.

В вопросах модернизации общественного сознания молодое поколение казахстанцев, в первую очередь, ощущает свою общность с гражданами Казахстана, с жителями своего города и области, и с людьми своей национальности и этнокультурной группой. Это показывает, что этническая идентичность является их самостоятельным осознанным выбором границ культурной преемственности: что следует сохранить, а что – адаптировать к современности.

В целом, результаты исследования показывают, что процессы модернизации сознания молодежи ориентированы на укрепление установок

толерантности и чувства единства народа Казахстана, сочетая гражданскую солидарность с уважением к культурной специфике.

Вместе с тем, полученные по результатам исследования данные свидетельствуют о неоднозначном положении. С одной стороны, наблюдается прочная основа межэтнического согласия и благоприятное отношение к процессам модернизации. С другой стороны – выявляется дефицит, недостаточность системной духовно-нравственной подготовки в религиозной сфере, что требует продолжения и углубления политики развития толерантности, гармоничного сосуществования и сохранения национальных традиций и культурной идентичности в условиях религиозного и культурного многообразия казахстанского общества.

Проблематика религиозной грамотности и культурной толерантности в условиях модернизации сознания молодежи современного Казахстана носит комплексный характер. Следовательно, скоординированные усилия государства, образовательной системы, института семьи и общества должны быть направлены на максимальное снижение рисков раскола государственной целостности, минимизацию рисков фрагментации общественного единства и ослабления культурной идентичности при одновременном поддержании открытости к модернизационным изменениям.

Исходя из полученных результатов, сформулирован комплекс рекомендаций, сгруппированный по уровням ответственности и логике внедрения.

1. Государственная политика и межведомственная координация

– обеспечить устойчивое присутствие государственных программ в цифровом пространстве (социальные сети, мессенджеры), создавая доступный контент о религиозной грамотности и толерантности на казахском и русском языках; использовать форматы коротких видео, карточек и интерактивов;

– разработать межведомственную комплексную программу формирования устойчивой медиакультуры (MIL) с упором на отечественную культуру и позитивные истории казахстанцев, как инструмент укрепления уважения к традициям и межкультурного взаимопонимания;

– утвердить комплексный план духовнонравственного воспитания молодежи с участием профильных ведомств (образование, культура, молодежная политика, правоохранительные органы) и НПО; предусмотреть публичную отчетность и независимую экспертную оценку;

– обеспечить устойчивое финансирование программ подготовки и повышения квалификации специалистов в сферах религиозной грамотности.

2. Образование (школы и вузы)

– включить в школьную программу модули по критическому мышлению и медиаграмотности, ориентированные на распознавание и умение отличать фейковую информацию от достоверной, понимание рисков воздействия деструктивных религиозных движений через интернет-пространство, развитие уважения к иным культурам и конфессиям через воспитательный потенциал предметов;

– в вузах, в рамках концепций «Толық Адам» и «Жаңа Қазақстан», внедрить элективы/майнорпрограммы по религии и религиоведческому образованию, межкультурному диалогу и толерантности; обеспечить междисциплинарный подход (социология, культурология, право, ИКТ);

– обеспечить повышение квалификации педагогов гуманитарного цикла в части ИКТкомпетенций и МП, чтобы они могли целенаправленно формировать интернеткультуру молодежи и противостоять дезинформации.

3. Местные исполнительные органы и молодежная политика

– Департаментам по делам молодежи, по вопросам религии регулярно проводить межконфессиональные дискуссионные площадки и творческие проекты (конкурсы эссе, артфестивали), где молодежь совместно осваивает темы толерантности и гражданской солидарности;

– при учебных заведениях формировать поколенческие площадки (волонтерские инициативы, клубы по интересам), объединяющие разные возрастные группы для диалога о религии, толерантности и трансформации общественного сознания.

4. Гражданское общество и НПО

– проводить тренинги по критическому мышлению и распознаванию деструктивных религиозных идеологий; применять reeducation (молодые лидеры обучают сверстников) и мягкие форматы «цифрового детокса»;

– вовлекать молодежных лидеров и НПО в совместные информационнопросветительские кампании, нацеленные на повышение религиозной грамотности, культурной толерантности и развитие уважительного отношения к инаковости.

5. Научноэкспертное сопровождение

– совместно разработать государственным органам и научному сообществу методологические ориентиры гармоничного сосуществования религиозных, светских, этнических, традиционных и постмодернистских идентичностей; предусмотреть этические стандарты и механизмы общественного обсуждения.

6. Мониторинг и оценка

– государственным и местным исполнительным органам, учреждениям образования и НИИ вести регулярный мониторинг религиозной грамотности

и установок толерантности на основе тестов «до/после» образовательных программ, наблюдения за динамикой межнациональных инцидентов, а также анализа активности в цифровых платформах и сетях. Проводить независимые опросы 1–2 раза в год по ключевым индикаторам (доверие к источникам, толерантность, базовые религиозные знания);

– использовать результаты мониторинга для итеративной корректировки программ и публичной отчетности.

Выводы

Проведенный анализ показывает, что молодежь Казахстана устойчиво демонстрирует позитивные установки в сфере межэтнического и межрелигиозного согласия, однако одновременно нуждается в углублении знаний и развитии «духовного иммунитета» - совокупности когнитивных и ценностных навыков, позволяющих распознавать и нейтрализовать деструктивные религиозные идеологии и практики нетерпимости. Представленные методические рекомендации учитывают национальную специфику и опираются на отечественный опыт, что повышает их применимость в реальной управленческой и образовательной практике. Реализация предложенных мер позволит не только повысить религиозную грамотность и толерантность, но и вовлечь молодежь в созидательную модернизацию общества. Комплексный подход – сочетание образовательных модулей, развития цифровой и медиа-грамотности, а также проектов общественного участия – будет способствовать формированию у молодого поколения сбалансированного мировоззрения, соответствующего вызовам современной эпохи и основанное на уважении к культурному многообразию.

Представленные материалы могут служить содержательной основой для проектирования государственных программ и учебных курсов по духовно-нравственному воспитанию молодежи Казахстана. Важно, чтобы выводы и рекомендации были учтены в управленческой и практической деятельности государственных и местных исполнительных органов, организаций образования всех уровней, учреждений культуры и неправительственных организаций с последующим регуляторным мониторингом результатов и корректировкой практик на основе полученных данных.

Информация о финансировании

Данное исследование финансировалось Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (АР 23484991 «Повышение культурной толерантности и религиозной грамотности молодежи в условиях модернизации общественного сознания современного Казахстана»)

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Логинова, А. А., Атаева, Л. И.** Толерантность молодёжи в современном обществе // Актуальные вопросы современной педагогики: Материалы IV Международной научной конф. – Уфа: Лето, 2013. – С. 92-94

2 **Грудина, Т. Н.** Религиозность и ее интерпретация: многообразие методов социологического измерения. Вестник Московского университета. Серия 18. Социология и политология. – Т. 28. – № 3. – 2022. – С. 186-210

3 **Ивлева, М. Л., Курилов, С. Н., Россман, В. И.** Религиозные ценности глазами молодежи: опыт социологического исследования // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Социология. – Т. 18. – № 3. – 2018. – С. 481-493

4 Закон Республики Казахстан «О религиозной деятельности и религиозных объединениях» от 11 октября 2011 года № 483-IV. – [Электронный ресурс]. – <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000483>

5 Закон Республики Казахстан «О государственной молодежной политике» от 9 февраля 2015 года № 285-V ЗРК. – [Электронный ресурс]. – <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000285>

6 Об утверждении Концепции государственной молодежной политики Республики Казахстан на 2023-2029 годы, от 28 марта 2023 года № 247. – [Электронный ресурс]. – <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000247>

7 Методические рекомендации по совершенствованию профилактических мер в сфере противодействия распространению идей экстремизма и терроризма в интернет-ресурсах, предупреждение экстремистских взглядов в молодежной среде. – Караганда, 2021. – 25 с.

8 **Баймуканов, А. К.** Опыт Республики Казахстан в регулировании межконфессиональных отношений // Социальная интеграция и развитие этнокультур в евразийском пространстве. – 2(10) – 2021. – С. 40-45.

9 **Муканова, А. К.** Этническая и религиозная идентичность казахстанской молодежи (опыт социально-философского анализа). Диссертация на соискание степени доктора философии (PhD). – Караганда, 2025. – 139 с. – [Электронный ресурс]. – https://up.buketov.edu.kz/ds/2024/%D1%84%D0%B8%D0%BB%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%8F/mukanova/%D0%94%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F_%D0%9C%D1%83%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%90%D0%9A.pdf

10 Методические рекомендации по выявлению обучающихся, подверженных идеологии терроризма и экстремизма в образовательных

учреждениях, и мерам совершенствования организации форм противодействия. – Караганда, 2020. – 50 с.

REFERENCES

1 **Loginova A. A., Ataeva L. I.** Tolerantnost` molodyozhi v sovremennom obshchestve [Tolerance of youth in modern society] [Text] // Aktual`ny`e voprosy` sovremennoj pedagogiki: Materialy` IV Mezhdunarodnoj nauchnoj konf. – Ufa: Leto, 2013. – P. 92-94

2 **Grudina T. N.** Religioznost` i ee interpretaciya: mnogoobrazie metodov sociologicheskogo izmereniya [Religiosity and its interpretation: a variety of methods of sociological measurement] [Text]. Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya 18. Sociologiya i politologiya. – Vol. 28. – № 3. – 2022. – P. 186-210

3 **Ivleva M. L., Kurilov S. N., Rossman V. I.** Religiozny`e cennosti glazami molodezhi: opy`t sociologicheskogo issledovaniya [Religious Values through the Eyes of Young People: A Sociological Study] [Text] // Vestnik Rossijskogo universiteta družby` narodov. Seriya: Sociologiya. – Vol. 18. – № 3. – 2018. – P. 481-493

4 Zakon Respubliki Kazaxstan «O gosudarstvennoj molodezhnoj politike» [On religious activities and religious associations] [Text] ot 9 fevralya 2015 goda № 285-V ZRK. – E`lektronny`j resurs: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000285>

5 Zakon Respubliki Kazaxstan «O gosudarstvennoj molodezhnoj politike» [On State Youth Policy] [Text] ot 9 fevralya 2015 goda № 285-V ZRK. – [Electronic resource]. – <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000285>

6 Ob utverzhenii Konceptii gosudarstvennoj molodezhnoj politiki Respubliki Kazaxstan na 2023-2029 gody`, [On approval of the Concept of State Youth Policy of the Republic of Kazakhstan for 2023-2029] [Text] ot 28 marta 2023 goda № 247. – [Electronic resource]. – <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000247>

7 Metodicheskie rekomendacii po sovershenstvovaniyu profilakticheskix mer v sfere protivodejstviya rasprostraneniyu idej e`kstremizma i terrorizma v internet-resursax, preduprezhdenie e`kstremistskix vzglyadov v molodezhnoj srede [Methodological recommendations for improving preventive measures in the field of countering the spread of extremist and terrorist ideas on Internet resources, and preventing extremist views among young people] [Text]. – Karaganda, 2021. – 25 p.

8 **Bajmukanov, A. K.** Opy`t Respubliki Kazaxstan v regulirovanii mezhkonefessional`ny`x otnoshenij. Social`naya integraciya i razvitie e`tnokul`tur v evrazijskom prostranstve [The Republic of Kazakhstan`s Experience in Regulating Interfaith Relations. Social Integration and Ethnic Cultural Development in the Eurasian Space] [Text]. – 2(10). – 2021. – P. 40-45.

9 **Mukanova A. K.** E`tnicheskaya i religioznaya identichnost` kazaxstanskoj molodezhi (opy`t social`no-filosofskogo analiza) [Ethnic and religious identity of Kazakhstani youth (an attempt at socio-philosophical analysis)] [Text]. Dissertaciya na soiskanie stepeni doktora filosofii (PhD). – Karaganda, 2025. – 139 p. – E`lektronny`j resurs: https://up.buketov.edu.kz/ds/2024/%D1%84%D0%B8%D0%BB%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%8F/mukanova/%D0%94%D0%B8%D1%81%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F_%D0%9C%D1%83%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%90%D0%9A.pdf

10 Metodicheskie rekomendacii po vy`avleniyu obuchayushhixsya, podverzhenny`x ideologii terrorizma i e`kstremizma v obrazovatel`ny`x uchrezhdeniyax, i meram sovershenstvovaniya organizacii form protivodejstviya [Methodological recommendations for identifying students susceptible to the ideology of terrorism and extremism in educational institutions, and measures to improve the organization of counteraction forms] [Text]. – Karaganda, 2020. – 50 p.

Поступило в редакцию 26.04.26.

Поступило с исправлениями 11.06.26.

Принято в печать 17.06.26.

*М. Ж. Кожамжарова¹, С. С. Аубакирова², Г. Г. Ахметова³, А. Ә. Мажитова⁴

^{1,2,3,4}Торайғыров университеті, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

26.04.26. ж. баспаға түсті.

11.06.26. ж. түзетулерімен түсті.

17.06.26. ж. басып шығаруға қабылданды.

ДИНИ САУАТТЫЛЫҚ, МӘДЕНИ ТОЛЕРАНТТЫЛЫҚ ЖӘНЕ ҚОҒАМДЫҚ САНАНЫ ЖАҢҒЫРТУ: ӘДІСТЕМЕЛІК ҰСЫНЫСТАР

Мақала Қазақстан Республикасындағы жастардың әлеуметтік-мәдени жағдайын өзара байланысты үш қыр аясында кешенді талдаудың нәтижесін ұсынады: діни сауаттылық, мәдениетаралық толеранттылық және қоғамдық сананы жаңғырту. Зерттеудің эмпирикалық негізін Қазақстанның екі мегаполисі мен үш өңірінде алынған әлеуметтік сауалнама деректері құрады, бұл қалалық және өңірлік контекстерді салыстырып қарастыруға мүмкіндік береді. Жүргізілген зерттеулер негізінде құндылықтық бағдарлардың басым бағыттары, діни бірегейлік пен тәжірибенің ерекшеліктері,

дінді қабылдау сипаттары, этносаралық және конфессияаралық толеранттылық деңгейлері, сондай-ақ жастардың заманауи қоғамдық өзгерістерге қатынасы айқындалды.

Жастар ортасына әсер ететін өзекті мәселелер мен сын-қатерлерге ерекше назар аударылған. Олардың қатарында сенімді ақпараттың тапшылығы, радикалдану қаупі, соның ішінде онлайн-радикалдану, деструктивті контенттің таралуы, сондай-ақ діни көзқарастар мен қоғамдық ұстанымдардың қалыптасуына ықпал ететін цифрлық мәдениет пен медиа сауаттылықтың жеткіліксіздігі қарастырылады.

Аталған тақырыпты зерделеу теориялық және эмпирикалық зерттеулер нәтижелерін басқарушылық шешімдер қабылдау тәжірибесімен тиімді ұштастыру үшін қажет. Осы мақаланың мақсаты – әлеуметтанулық деректерді түсіндірудегі теориялық-әдістемелік тәсілдерді жүйелеп, оларды мемлекеттік және жергілікті атқарушы органдардың, білім беру мекемелерінің және жастар ұйымдарының қызметіне енгізуге негіз қалыптастыру.

Зерттеу қорытындысы бойынша мемлекеттік органдарға, білім беру мекемелеріне және жастар ұйымдарына цифрлық медиа кеңістіктің ерекшеліктерін ескере отырып, діни сауаттылық пен мәдени толеранттылықты дамытуға бағытталған практикалық ұсынымдар берілді. Мақала материалдары цифрлық дәуір жағдайында жастардың рухани-адамгершілік тәрбиесіне арналған ұлттық бағдарламаларды әзірлеуде әдістемелік негіз ретінде қызмет ете алады.

Кілтті сөздер: әдістемелік ұсыныстар, жастар, діни сауаттылық, мәдени толеранттылық, қоғамдық сана, мемлекеттік органдар, білім беру мекемелері.

*M. Zh. Kozhamzharova¹, S. S. Aubakirova², G. G. Akhmetova³, A. A. Mazhitova⁴

^{1,2,3,4}Toraighyrov University, Republic of Kazakhstan, Pavlodar.

Received 26.04.26.

Received in revised form 11.06.26.

Accepted for publication 17.06.26.

RELIGIOUS LITERACY, CULTURAL TOLERANCE AND MODERNIZATION OF PUBLIC CONSCIOUSNESS: METHODOLOGICAL GUIDELINES

This article presents the results of a comprehensive analysis of the sociocultural state of youth in the Republic of Kazakhstan in the context of three interrelated dimensions: religious literacy, intercultural tolerance and the modernization of public consciousness. The empirical basis of the study is sociological data obtained in two metropolitan areas and three regions of Kazakhstan, ensuring comparability across urban and regional contexts. Based on the research, dominant value orientations, specific religious identities and practices, characteristics of religious perceptions, levels of interethnic and interfaith tolerance and youth attitudes toward contemporary social transformations are identified.

Particular attention is paid to current problems and challenges affecting the youth environment, including a lack of reliable information, risks of radicalization, including online radicalization, the spread of destructive content and the lack of digital culture and media literacy, which influence the formation of religiosity and social attitudes.

Consideration of this topic is necessary for constructive interaction between the results of theoretical and empirical research and the practice of management decision-making. The purpose of this article is to systematize theoretical and methodological approaches to the interpretation of sociological data for their subsequent implementation in the activities of state and local executive bodies, educational institutions, and youth organizations.

The study offers practical recommendations for government agencies, educational institutions and youth organizations on developing religious literacy and cultural tolerance taking into account the digital media landscape. The article's findings can serve as a methodological basis for developing national programs for the spiritual and moral education of youth in the digital age.

Keywords: methodological recommendations, youth, religious literacy, cultural tolerance, public consciousness, government agencies, educational institutions

МРПТИ 02.41.41

<https://doi.org/10.48081/BGQF2114>

A. K. Муканова¹, *М. М. Манасова²

¹Қарағандинский технический университет имени А. Сагинова, Республика Казахстан, г. Караганда;

²Қарағандинский национальный исследовательский университет имени академика Е. А. Букетова, Республика Казахстан, г. Караганда.

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0002-2651>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6562-7854>

*e-mail: miramanassova@mail.ru

УРБАНИЗАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ КАК ФАКТОР ТРАНСФОРМАЦИИ СОЦИАЛЬНЫХ РЕЖИМОВ СОЛИДАРНОСТИ

В статье рассматривается урбанизация в Казахстане как механизм модернизации, который особым образом перестраивает социальную связность. Высокая плотность контактов сочетается с анонимностью, конкуренцией за ресурсы и зависимостью от инфраструктуры. Центральный вопрос, который обсуждается в статье, ведут ли агломерации к распаду общинной взаимности или переизобретают солидарность в логике инфраструктурной взаимозависимости. Теоретико-концептуальный анализ показывает, что родственно-соседские формы не исчезают, но теряют универсальность, уступая место сетевым, профессиональным и платформенным режимам. «Слабые связи» и репутационные механизмы обеспечивают масштабируемую взаимность, в то время как сервисная зависимость повышает институциональные ожидания и формирует солидарность вокруг стандартов и процедур. Фиксируется, что агломерация в Казахстане производит классовые стили и культурные границы, усиливая символические конфликты и фрагментацию локальных зон солидарности. Методологически работа опирается на концептуализацию, идеал-типологизацию, герменевтическую интерпретацию и диалектическую фиксацию противоречий. Сопоставление с международными кейсами уточняет казахстанскую специфику урбанизации, заключающуюся в высокой внутренней мобильности и медиальной плотности. Предлагается

новое понятие «инфраструктурного гражданства» для более точного сравнительного описания конкурирующих режимов солидарности.

Ключевые слова: урбанизация, агломерации, социальная солидарность, режимы солидарности, слабые связи, платформенная солидарность, инфраструктурное гражданство, репутационная солидарность, культурные границы.

Введение

Урбанизация в Казахстане представляет собой структурный механизм общественной трансформации, затрагивающий экономику, культуру, образование, политическую коммуникацию и повседневные практики. Рост и укрупнение агломераций усиливают концентрацию рабочих мест, университетов, медицинских и культурных сервисов, а также формируют новые маршруты внутренней мобильности и новые стандарты повседневной жизни. Вслед за этим меняется способ, которым общество удерживает связность. Город задаёт высокую плотность контактов, но одновременно производит анонимность, конкуренцию за ресурсы и зависимость от инфраструктурных узлов.

Актуальность исследования определяется тем, что урбанизация становится ключевым контекстом современной казахстанской модернизации, поскольку именно в городах наиболее остро проявляются неравенства доступа, символические конфликты и кризисы доверия.

С одной стороны, ослабевают привычные формы взаимности, основанные на родстве, соседстве и локальной общинности. Они не исчезают, но теряют универсальность, перестают автоматически охватывать городскую среду. С другой стороны, возникают новые режимы солидарности (сетевые, профессиональные, платформенные), где взаимность поддерживается репутационными механизмами и ожиданием справедливых процедур. Центральный аналитический вопрос, таким образом, формулируется так: является ли урбанизация процессом распада общественной связности или это переизобретение солидарности в логике инфраструктурной взаимозависимости?

Цель работы состоит в том, чтобы проанализировать урбанизационные процессы как фактор трансформации социальных режимов солидарности в Казахстане и выявить механизмы, через которые агломерации перенастраивают режимы социальных практик.

Научная новизна статьи состоит в том, что социальная солидарность рассматривается как институционально-инфраструктурный эффект.

Материалы и методы

Методология исследования строится как теоретико-концептуальный анализ урбанизации в логике трансформации социальных режимов солидарности и опирается исключительно на спекулятивные процедуры. В качестве базового метода применяется концептуализация, то есть, уточнение дефиниций ключевых понятий.

Далее используется аналитическая реконструкция теоретических связей между урбанизацией, инфраструктурной взаимозависимостью и институтами.

Метод идеал-типологизации позволяет построить модель конкурирующих режимов солидарности и описать их структурные признаки.

Через сравнительно-историческую интерпретацию прослеживается смена модусов солидарности от общинной к агломерационной в контексте модернизации.

Герменевтический анализ применяется для выявления смысловых режимов городского опыта жизни.

Также используется диалектическая постановка противоречий для комплексного охвата динамических процессов урбанизации.

Результаты и обсуждение

Урбанизационная агломерация – это качественная перестройка социальной ткани. Плотность контактов возрастает, но их структура становится иной. В классической дюркгеймовской оптике можно сказать, что механическая солидарность уступает место органической [1]. В агломерации эта органичность приобретает сетевую форму, люди становятся связаны не столько близостью, сколько узлами инфраструктуры и обмена, в результате чего солидарность перестаёт быть исключительно моральным фактом («мы должны друг другу») и всё чаще становится эффектом коммуникационных маршрутов («мы соединены»), включающих транспорт, рынок труда, цифровые сервисы и пр. [2]. Это особенно замечено в больших казахстанских городах и их пригородных поясах, где ежедневная мобильность и интеграция рынков превращают разнотипные районы и поселения в единую социально-экономическую машину.

Ключ к пониманию нового типа солидарности – феномен «слабых связей» [3]. В агломерации множество контактов являются ситуативно-функциональными, а не устойчиво-лонгитюдными. Именно такой тип связей оказывается продуктивным, поскольку через них циркулирует информация о работе, возможностях, услугах, образовательных траекториях, словом, через них формируются микросети взаимопомощи («подскажите мастера», «порекомендуйте врача», «кто сдаёт квартиру»), которые нельзя свести к

старым формам соседской общинности, но и нельзя объявить социальным распадом. Слабая связь не требует сильной моральной ответственности, тем не менее она расширяет горизонт возможностей и создаёт специфическую городскую взаимность, в рамках которой вы помогаете не потому, что вы «свой», а потому что вы участник общего обменного режима и завтра помощь может понадобиться вам.

Следующий слой – профессиональные сообщества. Для агломерации характерна концентрация сложных видов занятости и разнообразие специализаций от высокотехнологичных отраслей до сервисной экономики. Профессиональная среда порождает корпоративную солидарность (нормы коллегиальности, репутационные механизмы, неформальные стандарты справедливости внутри отраслей). Важная особенность состоит в том, что эта солидарность не совпадает с территорией и не совпадает с родством; она пересекает районы и социальные группы, формируя горизонтальные связи, которые могут компенсировать дефицит доверия на уровне города в целом. Профессиональная идентичность становится источником признания и взаимных обязательств, а иногда и языком коллективного действия.

Третий слой – платформенная солидарность, подразумевающая сообщества, возникающие вокруг цифровых сервисов и инфраструктуры повседневности. В агломерации «социальное» буквально встраивается в приложение (логистика, платежи, доставка, такси, маркетплейсы, цифровые госуслуги, локальные чаты и каналы). Платформы создают парадоксальный эффект: с одной стороны, они индивидуализируют взаимодействие (вам не нужно знать соседа, чтобы вызвать помощь или услугу); с другой стороны они резко повышают взаимозависимость (любая системная поломка немедленно переживается как социальная проблема, потому что уязвимость становится массовой и синхронной). В результате возникает новый тип инфраструктурной солидарности, в рамках которой граждане начинают воспринимать качество сервиса как коллективное благо и требуют его поддержания. При этом формируется специфическая публичность – жалобы, отзывы, рейтинги. Как следствие, цифровая репутация превращается в инструмент дисциплины и координации.

Здесь можно зафиксировать принципиальный момент, а именно – феномен сервисной зависимости. В традиционной общине взаимопомощь часто компенсировала слабость институтов и бедность инфраструктуры, в агломерации, напротив, зависимость от систем растёт, и именно это переформатирует ожидания. Солидарность начинает включать в себя институциональный компонент (граждане мыслят себя как пользователей и налогоплательщиков, имеющих право на качество). Возникает солидарность

вокруг стандарта, когда справедливость понимается как равный доступ к нормальным услугам, а не моральная поддержка от ближних. Наблюдается довольно очевидная тенденция: чем больше город, тем заметнее смещение от установки «помогать своему» к императиву «требовать правил для всех».

В казахстанском контексте это часто проявляется как рост чувствительности к муниципальной эффективности, к прозрачности распределения ресурсов, к предсказуемости процедур. Агломерация порождает особый тип гражданина-пользователя, для которого стандарты качества – ожидаемая базовая опция. В этом уже проявляется изменение режима солидарности, поскольку поддержка и взаимность начинают мыслиться не в терминах личных отношений, а в терминах институциональных гарантий.

Это не означает, что люди стали хуже или лучше, это означает, что архитектура взаимозависимости изменилась, а вместе с ней изменились и моральные интуиции. Когда жизнь ежедневно проходит через инфраструктурные узлы, то забота о справедливости неизбежно превращается в заботу о качестве институтов, и солидарность неизбежно становится политизированной.

Агломерация – это машина дифференциации. Она производит новые культурные границы (кто где живёт, где учится, на каком языке говорит, какие медиа потребляет). Здесь продуктивной оказывается концептуальная оптика Бурдье, согласно которой социальная стратификация выражается в первую очередь в стилях жизни (телесных привычках, вкусах, образовательных траекториях) [4].

В казахстанских городах это особенно видно, потому что урбанизация идёт ускоренно и часто через миграцию, то есть через встречу разных культурных режимов в одном пространстве. Районы, школы, торговые и культурные пространства в таких условиях становятся картой социальных различий. Район проживания в этом отношении – первый, наиболее наглядный маркер. Городская карта распределяет статусы (престижные кварталы и новые жилые комплексы, старый центр и периферия, районы с хорошей/плохой инфраструктурой и т.д.). Принципиально важно, что район отражает доступ к социальным связям и качеству институтов. Например, если рядом хорошие школы, значит, вы попадаете в другие образовательные сети; если рядом нормальный транспорт, значит, вы живёте в другом временном режиме. Таким образом, территориальная сегрегация превращается в сегрегацию жизненных шансов и форм солидарности. Люди чаще помогают тем, кто оказывается в их жизненном мире, в пределах их маршрутов, школ, дворов, чатов, сервисов.

Потребление в агломерации тоже становится языком в смысле символической классификации (где вы пьёте кофе, какие бренды носите, как проводите досуг). Всё это показывает принадлежность к определённому слою и типу культурного капитала.

Образование – второй мощный генератор границ. Агломерация концентрирует лучшие школы, университеты, а также формирует конкурентный режим обучения, в результате чего образовательная траектория становится механизмом селекции и производства солидарности, когда выпускники определённых школ и вузов образуют плотные сети взаимной поддержки, рекомендаций и трудоустройства. Образование создаёт то, что можно назвать «клубной солидарностью», солидарностью внутри группы, которая обладает сходными ресурсами и кодами. При этом усиливается разрыв между теми, кто имеет доступ к языкам, цифровым навыкам и универсальным компетенциям, и теми, кто включён в менее ресурсные траектории. Этот разрыв переживается как культурная дистанция, предполагающая разные способы говорить, разные критерии успеха, в конечном счете, разные «картины мира».

Язык и медиа в Казахстане – еще один фактор производства культурных границ. Многоязычие само по себе не проблема. Проблема возникает, когда язык превращается в маркер легитимности и распределения символического статуса. В городах языковые режимы часто расслаиваются по сферам (дом, работа, медиа). Агломерация усиливает это расслоение, потому что она создаёт множество параллельных форм публичности, в рамках которых разные аудитории потребляют разные каналы, живут в разных информационных мирах, имеют разные наборы авторитетов и источников доверия. Так возникает феномен медиа-пузырей, состояния информационной изоляции, при котором алгоритмы соцсетей и поисковых систем показывают пользователю только контент, соответствующий его интересам и взглядам, в результате чего человек видит искаженную, однобокую картину мира, получая постоянное подтверждение своего мнения и избегая альтернативных точек зрения.

Важно подчеркнуть, что агломерация не только разделяет, но и создаёт новые формы. В частности, в городах распространены гибридные идентичности. Человек может быть одновременно носителем традиционных семейных норм и участником глобальной культурной индустрии; может сочетать религиозную практику с предпринимательской рациональностью; может говорить на разных языках в разных контекстах без ощущения внутреннего противоречия.

Принципиальный вывод состоит в том, что солидарность сегодня всё чаще организуется вокруг культурных кодов и стилей, а не вокруг

общей территории или общего происхождения. При этом общегородская солидарность становится более хрупкой; она требует общих правил игры и общей минимальной справедливости, иначе город распадается на множество «клубов», каждый из которых защищает собственные стандарты и претензии.

Вышесказанное можно интерпретировать как переход от солидарности сходства к солидарности взаимозависимости с принципиально новым медиатором – материальной и цифровой инфраструктурой. В классическом дюркгеймовском словаре это выглядело бы как усиление органической солидарности, однако казахстанский материал показывает, что «органическое» сегодня не равно «профессионально-цеховое» или «корпоративное» в старом смысле; оно все чаще является сетевым и платформенным.

Эта перестройка объясняет феномен роста институциональных ожиданий. В агломерации гражданин мыслит себя не только членом сообщества, но и пользователем стандарта. Солидарность в таком режиме приобретает форму «мы должны друг другу» лишь опосредованно; напрямую же она проявляется как «нам должны работающие правила». В этом смысле справедливость в городе перестает быть только моральной категорией и становится технико-административной (недоверие в больших городах часто выражается на языке процедур: «не работает», «несправедливо распределено», «для своих», «без связи не решишь» и т.д.).

Далее, слабые связи производят возможности, потому что расширяют социальный горизонт и ускоряют циркуляцию информации, но специфика агломераций в Казахстане добавляет к этому существенную поправку – слабые связи становятся устойчивыми лишь тогда, когда их усиливает инфраструктура доверия (рейтинги, отзывы, рекомендательные чаты). Здесь уместно говорить о репутационной солидарности, в рамках которой: взаимность обеспечивается ожиданием повторяемости взаимодействий и страхом репутационных потерь. Такой механизм «холоднее» традиционной общинной морали, но он масштабируем и функционален для большой города.

Последний важный момент касается дифференциации классовых стилей и культурных границ. Город воспроизводит неравенства через различия капиталов (экономического, культурного, социального) и через «вкус» как форму символической власти, однако важный казахстанский нюанс состоит в том, что эти границы часто наслаиваются на языковые и медиальные режимы, что делает символические конфликты особенно чувствительными. Солидарность таким образом становится «зонтичным» понятием, внутри которого конкурируют разные моральные грамматики (семейная, профессиональная, гражданская). Конфликт здесь не обязательно

разворачивается по сценарию «традиция vs современность», чаще это конкуренция режимов авторитета (семья, государство, инфлюенсеры).

Если сравнивать с международными кейсами, то казахстанская картина выглядит как часть глобального тренда агломерационной модернизации, характерного для постсоциалистических и «догоняющих» урбанизаций [5].

Во многих странах наблюдается одинаковая базовая триада:

- концентрация возможностей в нескольких центрах;
- ускоренная внутренняя миграция;
- сегрегация по районам и услугам [6].

Например, мегаполисы Восточной Азии демонстрируют, как инфраструктурная эффективность и жесткая регуляция городской среды могут переводить индивидуализацию в функциональную кооперацию, при которой высокий уровень сервисов снижает конфликтность доступа [7].

В ряде мегаполисов Латинской Америки или Южной Азии, напротив, дефицит инфраструктуры усиливает зависимость от неформальных сетей, что закрепляет партикулярную солидарность и делает универсализм правил слабым [8].

Постсоциалистические города дают близкий Казахстану паттерн. Разрушение советской универсалистской инфраструктуры (или ее износ), рост рынка жилья, усиление территориальной сегрегации, формирование новых классовых стилей – во многих таких контекстах общий вопрос звучит одинаково: как перейти от солидарности, основанной на прошлом типе государства (всеобщие обещания), к солидарности, основанной на новых институтах (процедуры, стандарты, равный доступ)? Казахстанская специфика здесь заключается в высокой роли внутренней мобильности как механизма перераспределения населения и в особой «медиальной плотности» (многоязычие, параллельные информационные миры), что делает символические конфликты более вероятными при равном материальном фоне.

Отдельного внимания заслуживает феномен платформенной урбанизации [9]. В разных странах города все чаще функционируют как «сборки» сервисов и приложений. Казахстан, судя по описанной динамике, демонстрирует ускоренную версию этого процесса. Это сближает казахстанские агломерации с глобальными центрами по форме повседневности, но не всегда по качеству институтов и равномерности доступа, и именно эта асимметрия производит напряжение.

Урбанизацию часто описывается как распад коллективных связей, но это объяснение слишком прямолинейно и потому ошибочно в главном [10]. Урбанизация не уничтожает солидарность, она меняет её устройство. И это изменение несет в себе ряд парадоксов.

Первый парадокс – рост автономии при росте взаимозависимости. Он раскрывает саму логику агломерации. Горожанин действительно становится свободнее, однако эта свобода держится на непрерывной работе сложных систем, и чем больше у человека вариантов, тем сильнее он зависит от того, чтобы эти системы продолжали работать. Автономия субъекта оказывается возможной лишь как эффект коллективного порядка, производимого системами (институтами и технологиями).

Второй парадокс – укрепление локальной солидарности на фоне городской анонимности. Агломерация делает маловероятной солидарность, основанную на общем происхождении, но одновременно город резко усиливает значимость микросред (жилищных комплексов, профессиональных кругов). Микроуровень обеспечивает своеобразную локальную солидарность, чье главное преимущество состоит в дееспособности, поскольку люди быстрее самоорганизуются вокруг конкретных задач. Существует и слабая сторона локальной солидарности – фрагментация, при которой та или иная группа замыкается в свои интересы, пренебрегая интересами города как целого.

Третий парадокс – двойственная роль неформальных сетей. Для мигрантов и уязвимых групп родственные и земляческие связи выполняют фундаментальную функцию, они снижают неопределённость, дают информацию, помогают с жильём, работой, первичной адаптацией. Это рациональный механизм выживания в ситуации, где формальные институты часто воспринимаются как сложные, медленные или недоступные. В условиях дефицита услуг и перегруженности инфраструктуры те же сети способны закреплять опасную норму «без своих ничего не решается». Тогда солидарность превращается в партикуляризм, а доверие к правилам в цинизм. Важнейшее возражение здесь очевидно и справедливо: если институты плохо работают, люди неизбежно полагаются на связи. Вот почему обсуждение солидарности не может быть морализаторским. Проблема не в «нравственности» людей и не в «культуре связей» как таковой; проблема в конфигурации дефицитов, процедур и доступа. Неформальные сети становятся разрушительными не потому, что они существуют, а потому, что они начинают заменять собой универсалистские механизмы справедливости.

Четвёртый парадокс – обострение символических конфликтов даже при росте благосостояния.

Экономический рост не производит автоматически социальную гармонию. Урбанизация расширяет возможности, улучшает инфраструктуру, но одновременно усиливает конкуренцию за статус и легитимность. Когда у людей появляется больше ресурсов и сценариев жизни, борьба смещается с «выживания» на «признание». мВ условиях культурного разнообразия и

разных траекторий модернизации вопрос «кто задает и определяет норму» становится центральным. Это означает, что символический порядок города становится ареной конфликтов, где сталкиваются разные культурные коды. Эти конфликты – теневая структурная особенность урбанизации.

Главный урок урбанизационных парадоксов состоит в том, что солидарность в агломерации суть меняющаяся архитектура взаимозависимости.

Предложенная интерпретация позволяет описать казахстанскую модернизацию как смену режима солидарности от преимущественно родственно-общинной и патерналистской к смешанной системе, где солидарность распределена между (а) сетями слабых связей, (б) клубными и профессиональными сообществами, (в) институтами и сервисами, (г) цифровыми платформами. Главный теоретический вклад здесь – понятие «инфраструктурного гражданства». То есть, принадлежность к городской общности выражается через доступ к стандартам и через ожидание справедливых процедур.

Исследование вносит вклад и в более общий спор об урбанизации. Главная идея здесь – город не уничтожает солидарность, а переизобретает ее (слабые связи, платформенная координация, локальные сообщества и институциональные ожидания образуют новую архитектуру).

Если принять эту перспективу, то исследовательская и практическая повестка становится ясной: устойчивость агломерации определяется способностью институтов превращать конкуренцию за ресурсы в справедливую процедуру, а культурное разнообразие в основание интеграции.

Информация о финансировании

Статья подготовлена в рамках научного проекта по гранту AP25795571 «Социокультурные факторы трансформации казахстанского общества в контексте глобальных трендов современности» (2025–2027) (Комитет науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан).

Выводы

Урбанизация в Казахстане выступает как глубокая перенастройка общественной связности.

При этом город не уничтожает солидарность и не сводит её к атомизации. Он производит новый режим солидарности, где старые формы взаимности сохраняются, но перестают быть универсальными. Родственно-общинная поддержка, землячество, соседские практики взаимопомощи никуда не исчезают, однако в агломерации они превращаются в частный, локальный механизм, важный для выживания и адаптации, но недостаточный для регулирования сложной городской взаимозависимости.

Новая солидарность в агломерации имеет преимущественно инфраструктурно-институциональную природу. Это выражается в том, что в городе справедливость переживается как право на качественные и поддерживаемые стандарты будь то работающий транспорт, предсказуемые правила, доступ к школе и поликлинике, уровень коммунальных услуг. В результате солидарность приобретает процедурное измерение, когда доверие формируется и разрушается не столько в пространстве личных отношений, сколько в опыте взаимодействия с институтами.

В целом, солидарность в городе держится на «слабых связях», через которые циркулируют информация и рекомендации. Например, в профессиональных сообществах поддерживается репутация и коллегиальность; в платформенной среде координация осуществляется через рейтинги и отзывы. Это приводит к тому, что городская взаимность становится менее эмоционально теплой и обязательной, но зато более функциональной, способной объединять людей, которые не принадлежат к одному кругу. Таким образом, солидарность меняет механизм своего функционирования.

Наряду с этим урбанизация усиливает культурные границы. Район, тип жилья, образовательная траектория, язык, медиапотребление становятся маркерами принадлежности, а значит основаниями символического различия «своих» и «чужих». Солидарность укрепляется внутри отдельных групп, но становится менее очевидной на уровне города в целом.

Урбанизация способствует росту индивидуализации, автономии и свободы, но вместе с тем парадоксальным образом растет зависимость от обслуживающих городских систем. И чем более индивидуализирована жизнь, тем сильнее зависимость от инфраструктуры и процедур.

Урбанизация перепрошивает солидарность по двойному контуру.

Во-первых, она перераспределяет моральную нагрузку от обязанностей перед «своими» к требованию «правил для всех».

Во-вторых, она меняет архитектуру связности от территориально-родственной общности к сетевой и инфраструктурной взаимозависимости, где профессиональные и платформенные сообщества, репутационные механизмы и институциональные стандарты становятся равноправными элементами общественного клея.

В общем, урбанизация переводит солидарность по причине общего происхождения в солидарность по причине общей взаимозависимости. Не отменяя старые формы взаимности, она подчиняет их логике агломераций.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 **Дюркгейм, Э. О** разделении общественного труда / пер. с фр. А. Б. Гофмана; примеч. В. В. Сапова. 2-е изд. Текст. – М. : Канон, 1996. – 432 с.
- 2 **Castells, M.** The rise of the network society / M. Castells. 2nd ed., with a new preface Text. – Chichester; Malden, MA : Wiley-Blackwell, 2010. – 656 p.
- 3 **Грановеттер, М.** Сила слабых связей Текст // Экономическая социология. – 2009. – Т. 10. – № 4. – С. 31–50.
- 4 **Bourdieu, P.** Distinction: a social critique of the judgement of taste Text. – Cambridge, MA : Harvard University Press, 1984. – 613 p.
- 5 OECD Yearbook 2017: Bridging the Divides Text. – Paris : OECD Publishing, 2017. – 88 p.
- 6 The World Bank. World development report 2009: reshaping economic geography Text. – Washington, DC : World Bank, 2009. – 408 p.
- 7 United Nations Human Settlements Programme (UN-Habitat); United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific (ESCAP). The state of Asian and Pacific cities 2015: urban transformations shifting from quantity to quality Text. – 2015. – 204 p.
- 8 United Nations Human Settlements Programme (UN-Habitat). The challenge of slums: global report on human settlements Text. – London : Earthscan Publications, 2003. – 310 p.
- 9 **Barns, S.** Platform urbanism: negotiating platform ecosystems in connected cities Text. – Singapore : Springer Nature Singapore, 2020. – 232 p.
- 10 **Wellman, B.** The Community Question: The Intimate Networks of East Yorkers // American Journal of Sociology. – 1979. – Vol. 84, No. 5. – P. 1201–1231.

REFERENCES

- 1 **Durkheim, E. O** razdelenii obshchestvennogo truda The division of labour in society / A. B. Gofman, Trans.; V. V. Sapov, Notes; 2nd ed. Text. – Kanon, 1996. – In Russian.
- 2 **Castells, M.** The rise of the network society / 2nd ed., with a new preface Text. – Wiley-Blackwell, 2010.
- 3 **Granovetter, M.** Sila slabyykh svyazei The strength of weak ties Text // Ekonomicheskaya sotsiologiya Economic Sociology. – 2009. – 10(4). – С. 31–50. – In Russian.
- 4 **Bourdieu, P.** Distinction: A social critique of the judgement of taste Text. – Harvard University Press, 1984.

- 5 OECD. OECD yearbook 2017: Bridging the divides Text. – OECD Publishing, 2017.
- 6 World Bank. World development report 2009: Reshaping economic geography Text. – World Bank, 2009.
- 7 United Nations Human Settlements Programme (UN-Habitat), & United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific (ESCAP). The state of Asian and Pacific cities 2015: Urban transformations shifting from quantity to quality Text. – UN-Habitat & ESCAP, 2015.
- 8 United Nations Human Settlements Programme (UN-Habitat). The challenge of slums: Global report on human settlements 2003 Text. – Earthscan Publications, 2003.
- 9 **Barns, S.** Platform urbanism: Negotiating platform ecosystems in connected cities Text. – Springer Nature Singapore, 2020. – <https://doi.org/10.1007/978-981-32-9725-87>.
- 10 **Wellman, B.** The community question: The intimate networks of East Yorkers Text // American Journal of Sociology. – 1979. – Vol. 84(5). – P. 1201–1231. – <https://doi.org/10.1086/226906>.

Поступило в редакцию 19.02.26.

Поступило с исправлениями 12.03.26.

Принято в печать 17.06.26.

А. К. Муканова¹, *М. М. Манасова²

¹Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.;

²Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық зерттеу университеті, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.

19.02.26. ж. баспаға түсті.

12.03.26. ж. түзетулерімен түсті.

17.06.26. ж. басып шығаруға қабылданды.

УРБАНИЗАЦИЯЛЫҚ ҮДЕРІСТЕР ӘЛЕУМЕТТІК ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ РЕЖИМДЕРІНІҢ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫНЫҢ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ

Мақалада Қазақстандағы урбанизация әлеуметтік байланысты ерекше түрде қайта құратын жаңғырту тетігі ретінде қарастырылады. Байланыстың жоғары тығыздығы анонимділікпен, ресурстар үшін бәсекелестікпен және инфрақұрылымға тәуелділікпен

үйлеседі. Мақалада талқыланатын орталық мәселе-агломерациялар коммуналдық өзара қарым-қатынастың бұзылуына әкеліп соқтырады ма немесе инфрақұрылымдық өзара тәуелділік логикасында ынтымақтастықты қайта ойлап табады ма. Теориялық және тұжырымдамалық талдау көрсеткендей, туыстық формалар жойылмайды, бірақ желілік, кәсіби және платформалық режимдерге жол беріп, әмбебаптығын жоғалтады. «Әлсіз байланыстар» және беделді механизмдер ауқымды өзара қарым-қатынасты қамтамасыз етеді, ал қызметке тәуелділік институционалдық үміттерді арттырады және стандарттар мен процедуралар төңірегінде ынтымақтастықты қалыптастырады. Қазақстандағы агломерация символдық қақтығыстар мен жергілікті ынтымақтастық аймақтарының бөлшектенуін күшейте отырып, таптық стильдер мен мәдени шекараларды шығаратыны тіркеледі. Әдістемелік тұрғыдан жұмыс концептуализацияға, идеал-типологияға, герменевтикалық интерпретацияға және қарама-қайшылықтарды диалектикалық бекітуге негізделген. Халықаралық жағдайлармен салыстыру жоғары ішкі ұтқырлық пен медиальды тығыздықтан тұратын урбанизацияның қазақстандық ерекшелігін нақтылайды. Бәсекелес ынтымақтастық режимдерін дәлірек салыстыру үшін «инфрақұрылымдық азаматтық» жаңа тұжырымдамасы ұсынылады.

Түйінді сөздер: урбанизация, агломерация, әлеуметтік ынтымақтастық, ынтымақтастық режимдері, әлсіз байланыстар, платформалық ынтымақтастық, инфрақұрылымдық азаматтық, беделді ынтымақтастық, мәдени шекаралар.

A. K. Mukanova¹, *M. M. Manasova²

¹Abylka Saginov Karaganda Technical University,
Republic of Kazakhstan, Karaganda;

²Karaganda National Research University,
Republic of Kazakhstan, Karaganda.

Received 19.02.26.

Received in revised form 12.03.26.

Accepted for publication 17.06.26.

URBANIZATION PROCESSES AS A FACTOR OF TRANSFORMATION OF SOCIAL SOLIDARITY REGIMES

The article examines urbanization in Kazakhstan as a modernization mechanism that rebuilds social connectivity in a special way. High contact density is combined with anonymity, competition for resources, and dependence on infrastructure. The central question discussed in the article is whether agglomerations lead to the disintegration of communal reciprocity or reinterpret solidarity in the logic of infrastructural interdependence. Theoretical and conceptual analysis shows that sibling-neighbor forms do not disappear, but lose their versatility, giving way to network, professional and platform modes. Weak ties and reputational mechanisms provide scalable reciprocity, while service dependency raises institutional expectations and builds solidarity around standards and procedures. It is recorded that agglomeration in Kazakhstan produces class styles and cultural boundaries, reinforcing symbolic conflicts and fragmentation of local solidarity zones. Methodologically, the work is based on conceptualization, ideologization, hermeneutical interpretation, and dialectical fixation of contradictions. Comparison with international cases clarifies the Kazakhstani specifics of urbanization, which consists in high internal mobility and medial density. A new concept of «infrastructural citizenship» is proposed for a more accurate comparative description of competing solidarity regimes.

Keywords: urbanization, agglomerations, social solidarity, solidarity regimes, weak ties, platform solidarity, infrastructural citizenship, reputational solidarity, cultural boundaries.

<https://doi.org/10.48081/BGQF2115>

Г. Б. Нұрадин¹, Б. М. Аташ², *Ә. А. Құранбек³

¹М. Х. Дулати атындағы Тараз университеті,
Қазақстан Республикасы, Тараз қ.

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

³Калифорния университеті, АҚШ, Дэвис қ.

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4067-9831>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1893-3506>

³ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3801-0752>

*e-mail: akuranbek@ucdavis.edu

ПРАКТИКАЛЫҚ ФИЛОСОФИЯНЫҢ ҚОЛДАНБАЛЫ ӨРІСІ: ҚАЗАҚ ДҮНИЕТАНЫМЫНДАҒЫ «АЙНАЛАЙЫН» КОНЦЕПТИСІ МЫСАЛЫНДАҒЫ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ

Бұл мақалада қазақ дүниетанымына сай, басқа халықтарда кездеспейтін өзіндік төлтума ұғымдар бар екеніне шолу жасалды. Оны ішінде, «Айналайын» концепт ретінде ғана емес, философиялық этикалық категория ретінде қарастырылды және «практикалық философияның практикасы» ретінде қолданбалылығы ұсынылды. Бұл ұғымға логикалық-семантикалық, құрылымдық-функционалдық талдаулар жүргізілді, халқымыздың тарихындағы қолданылу тәжірибесінің үлгілері негізге алынды. Айналайын ұғымының мағынасын ашып көрсететін негізгі ерекшеліктері ұсынылды: әйгіленбейтіндігі, императивтілігі, андрагогикалық келбеті, қолданылу ауқымы, кесірлерге ғана арналатындығы, адамның табиғи болмысын өзгерпейтіндігі, еріктілігі, эмоционалдылығы, перспективаға бағдарланғандығы, абсолютті шынайылығы мен айдентикалықлығы, антиподының астарында эмоционализм жататындығы, айналатын объект объективті бағаланудан тыс болатындығы, Айналу үрдісінде элеуметтік айырмашылықтар талғауға салынбай, олардан абсолют тәуелсіз екендігі, эмоционализмнің сыртқа шығарылған көрінісі болып табылатындығы т.б. Сондай-ақ оның қазіргі заманға

трансформациялануының, сақталуының, сабақтасуының өзіндік келбетіне шолу жасалды.

Кілтті сөздер: практикалық философия, айналайын, әдет-ғұрып пен салт-дәстүр, эмоция, ұғым т.б.

Кіріспе

Философия ғылымындағы интеграциялық пәндер аясында қарастырыла бастаған, әлемде ХХ ғасырда қолға алынған «Практикалық философия» атты бағыт қазіргі таңда қарқынды дамып келеді. Ол философияның қолданбалылығына аса маңыз береді. Әлемдік философиялық кеңістіктегі «Практикалық философия» бағытының өкілдерінің немесе практикалық философия туралы толғаған философтардың пікірлері мен тұжырымдамалары әрқилы болғандығына қарамастан, негізгі мақсаты – философияның практикалықлығын арттыру және оны түсіндіру мен оқыту мәселелеріне айрықша назар аудару болатын. Атап айтқанда, Л. Е. Балашовтың «Практикалық философия», Жил Делөздің «Спиноза. Практикалық философия», Дарио Салас Соммердің «Адамның құндылығы неде?», Юрген Хабермастың «Практикалық ақылға сын», Пьер Адоның «Philosophy as a way of life», Александр Чумаковтың «Практикалық философия», Марио Бунгенің «Практикалық философия», Т. Айраксинен мен В. Гаспарскийдің «Практикалық философия және әрекет теориясы» еңбектері, М. П. Желтовтың «Практикалық философия» атты оқу құралы, Стефани Панкенің «Білім берудегі дизайн ойлау: перспективалар, мүмкіндер және қиындықтар» мақаласы т.б.

Аристотельдің көзқарасынша философияның теориялық мақсаты «білім – білім үшін», практикалық мақсаты «білім қызмет үшін», нойетикалық (шығармашылық) мақсаты «білім шығармашылық үшін» болып саналады. Теориялық философия: физикалық-математикалық және алғашқы философияға бөлінеді. Практикалық философияға этика мен саясат, нойетикалыққа шешендік өнер мен саясат жатады. Логика жеке дара ғылым емес, ал пропедевтика барлығының жиынтығынан құралады. Байқап отырғанымыздай, этиканың практикалық философия деп пайымдалуының өзі оның күнделікті өмірге тікелей қатысты емес, адам қалыптастырудағы шарттарымен келіп үндесетіндігінде болып отыр. Біз, келесі кезекте, осы практикалық философия аясында қазақ этикасының теориясы ғана емес, оның қолданбалылығына да айрықша назар аударатын боламыз.

Ұлттық философия – әлемдік философияның құрамдас бөлігі. Жалпыадамзаттық дүниетаным баршаға ортақ болғанмен, әрбір халықтың, ұлттың өзіне тән діні, ділі, әдет-ғұрпы және дүниеге көзқарас ерекшелігі болатындығы сөзсіз. Осыдан әрбір ұлттың, халықтың өзіндік

этнофилософиясы қалыптасады. Мұнда да жалпы философиялық дүниетаным негіз ретінде алынады, бірақ қазіргі философия ғылымы көбінесе Еуропа орталықтық бағдарда қалыптасқан.

Қазіргі кезде қазақтардың дүниеауи-танымдық ұғымдары мен түсініктер жүйесіндегі іргелі және кең мағыналы концептілерді талдау да ұлттың тұтас болмысын ашып беруге жөн сілтейтін ұстанымдардың біріне айналды. Соған орай, қазақ дүниетанымындағы философемдердің біреуіне арнайы тоқталып талдау, оның ішкі мағынасына үңілуге қарай бетбұрыстар басталды. Біз ұсынып отырған мақала да осы сатының аясында өрлейді.

Ұлттық философияның негізгі сүйенері, өзегі және айқын дәйектеушісі өзіне ғана тән болатын философемдер. Мысалы, философиялық ұғымдар ретінде қалыптасып қалған – «құт», «бақыт», «заман», «жалған дүние», «он сегіз мың ғалам» деген сияқты түсініктерді атап өтуге болады. Қазақ философиясының идеялық өзегі этика, адамшылық, мораль, руханилық болғандықтан да бұл салада халқымыздың сөздік қорында басқа халықтарда кездесе бермейтін концепті, жалпы ұғым, категория дәрежесіне дейін көтерілген деп айтуға болатындай түсініктер бар: «Парыз», «Намыс», «Құт» т.б.

Материалдар мен әдістері

Зерттеу барысында тіл философиясы мен аналитикалық философиялық, психоаналитикалық тұрғы, когнитивтік лингвистикалық талдау, герменевтика мен феноменология, тарихилық қағидасы қолданылды.

Нәтижелер және талқылау

Қазақ дүниетанымында этикоцентризмнің басты орынға шығарылатындығы туралы пайымдаулар мен ондағы төлтума ұғымдар жүйесінің мәні көп жағдайда ұлттық философияны зерделеушілер қауымдастығы тарапынан мойындалғанымен, қоғамдық қарапайым санада және әлемдік руханияттық сахнада әйгіленбеген үдерістерді қамтитын тұтас дүниетанымдық ареалды құрайтындығы жасырын емес. Сондықтан да қазақ этикасының платформасы болып табылатын ұғымдар мен түсініктер жүйесінің әу бастан бойына сіңірілген өмірмәнділік-философиялық мағынасын ашып көрсету оның «шексіз» проблемалық алаңын тудырады. Соның бірі «Айналайын» ұғымының семантикалық-логикалық, генетикалық-құрылымдық мағынасын ашу, оны концепті ретінде қарастыруды керек етеді. «Айналайын» концептісі қазақ этикасындағы көнеден келе жатқан, экзистенциал мәні терең, әдет-ғұрып пен салт-дәстүр институтындағы маңызды элементтердің бірі, «еркелету» үдерісінің құрамдас бөлігі, кейде оны ырымдарға да жатқызады. Еркелету – субъектінің жақсы көрген адамына сол сәтте де ықпал ете алатындай, әрқилы ерікті әрекеттері мен сөздердің жиынтығынан тұратын эмоционал-эмпатияға толы эстетикалық

мәнді құбылыс деп пайымдай аламыз. Еркелету «айналуға» қарағанда кең мағыналы түсінік болғандықтан, ол еркелету элементтерінің бір ғана бөлігі болғанмен, объектіге бағытталған эмоционал қуаты жағынан тең немесе кем болуы мүмкін.

«Айналайын» ұғымының шығу тегі туралы көзқарастар да әрқилы: отты айналудан туындаған зәрдүш элементі, бақсылықтағы ритуал кезіндегі «айналу» салтымен байланысты философиялық мәні бар құбылыс т.б.

«Айналайын» тура мағынасында да, қарапайым түрде объектіні шеңбер жасап қоршап бір бағытта ғана жүретін қайталамалы қозғалыс, ол ұжымдық емес, тек екі субъект қатынасады: айналған адам мен айналдырылған адам. Бұл тұста, физиологиялық «айналу» – шындығында, «айналған адамға» да, «айналайын» деп айтқан адамға жамалатын мағыналарды да қоса қамтиды. Яғни, оларды көбінесе, тілде жай ғана «айналу» деп атап, семантикалық астарында тереңірек мағына жамайды.

Айналудың алғышарты: айналатын объектіні қатты жақсы көру, тіпті шектен тыс жақсы көру. Қазақтарда махаббат арнасы тар мағынада қолданылады, болашақ ерлі-зайыпты, оны кейде басқа махаббаттардан ажырату үшін «сүйіспеншілік» деп те атайды, яғни, отбасылық жұптар арасында; ананың балаға деген махаббаты, отанға деген махаббат т.б.

«Айналайын» да осындай: жақсы көрудің, симпатиялық дәрежесі, эмпатиялық қуаты, эмоционал күші тым жоғары, максимал деңгейде болып келеді. Міне, «Айналу» жақсы көрудің осындай ішкі сезімдік қуатынан туындайды, тіпті, сол объекті үшін өзін құрбан ете алатындай деңгейде жетеді, ал айналайын соның бірден-бір өлшемі болып табылады. Бірақ ол басқа нәрсеге қатысты, адамның кез келген объектіні жай механикалық айналуынан мүлде басқа құбылыс, біз оны мүлде қарастырмаймыз. Сондықтан біз проблема ретінде қойып отырған құбылысты, басқа да, қоғамдық өмірдегі, тұрмыстағы, кездейсоқ, мақсатсыз жай, механикалық айналулардан ажырату үшін, оны «Этикалық-эмоционалдық «Айналу» деп түсінген дұрыс шығар.

Ол көп жағдайда жансыз объектіні емес, субъектіні айналатын, белгілі бір объект ретінде алынған адамды айналатын физикалық әрекет. Негізгі мағынасы – сол объектінің бойындағы, тұтас физиологиялық, психологиялық болмысындағы кездейсоқ тап болған барлық «кесірлерінен» (ауру, мүгедектік, жолы болмаушылық, тиген көз бен тіл т.б. барлық бақытсыздық) арылтудың терапиясы ретінде қолданылатын халықтық медициналық қызметтің түрі, демек, физиологиялық айналу – терең мәнді, өмірлік бағдарлы, сакрал, ерекше, этнотөлтума этикалық құндылыққа айналады. Әрине, бастапқыда, бұл шамандық сенімдегі эзотериялық терапия

болуы мүмкін, кейіннен, көптеген жылдық эволюцияның нәтижесінде ол жалпы ізгі тілектер мен ұмтылыстардан туындаған этикалық категория ретінде құрылымданған баршаға ортақ, баршаға қолжетімді дәстүр ретінде «институттанған» экзотериялық үрдіске өткен. Бұл үрдіске екі субъект ғана қатынасады: белсенді – айналушы, айналып жүрген, айналған адам және белсенді емес – айналдырушы, айналушының объектісі болып отырған жан. Үрдіс қарапайым түрде қозғалыссыз объектіні (отырған, тұрған, жатқан адам) шеңбер жасап, екінші адамның бір бағытта физикалық айналуы арқылы (бір рет немесе үш рет) жүзеге асады.

Бақытсыздыққа ұшыраған жанның бойындағы барлық «кесірден» арылту сәтінде айналушы субъект, оны тұтастай өзінің бойына, физиологиялық-анатомиялық денесіне, тіпті психикасына да, рәміздік, образды түрде айтқанда, «көшіріп» алады, тасымалдайды. Мәселен, жолы болмайтын баланың, сол жолы болмаушылық кесірін айналушы адам (бейне бір материалдық нәрсе сияқты түрде) өзінің бойына сіңіріп алып, сол бала бұл кесірден толықтай азат болады, «айығады», керісінше, сол сәттен бастап, «жолы болғыш» адамға да айналуы мүмкін.

Өйткені ол кесірлер өздігінен жоғалмайды немесе басқа кеңістікке «ауысып» өтіп кетпегендіктен, міндетті түрде, амалсыздан, басқа тәсіл болмағандықтан, ол кесірлерді басқа объектіге көшіру керек болған, себебі ол кесірлер бейне бір материалдық нәрсе сияқты ұғынылған, «пайда болмайды және жоғалмайын» қасиетке ие болады деп түсінілген. Өйткені ол адамның өзінің ағзасында өздігінен пайда болмайды, сырттан келетін зиянды әлдеқандай «материалданған нәрсе» (мәселен, ғылыми тілмен айтқанда, зиянды микробтар) деген сияқты ерекше бір төлтума дүниетанымды білдіреді. Мәселен, қазақтарда сырттан таңылатын «пәле жабысты», «кесір жабысты» деген медициналық-терапиялық түсініктер бар. Шамандық сенімде, ауру және басқа кесірлер кездейсоқ «ағзаға жабысқан», «ағзаға сіңірілген» бөгде жағымсыз мәндегі әлдеқандай бір «субстанция» ретінде түйсініледі де, оны басқа бір жанды объектіге де, мәселен, ит, мысық сияқты үй жануарларына «көшіреді» және ол уақытша көшірілмейді, ағзаға енді қайтып келмейтіндей болып мәңгілікке «аластатылады» (алысқа жіберіледі). Сол кесір көшірілген жануар, кейін аурудан өлуі немесе жоғалып кетеді-мыс [1, 110-б.].

Этнографиялық сөздіктерде: «Айналмақ – сауап үшін жасалатын, сирек кездесетін байырғы рәсім. Шоқан Уәлихановтың [2, 52-б.] айтуынша, айналмақ рәсімі бойынша өзін құрбандық, садақа қидым деген адам ауырып жатқан адамды үш рет айналып шығуы керек. Мысалы, жан дегенде жалғыздың беті бері қарамайтын болып, демі енді үзілер сәтте әкесі,

не анасы жаратқан иеге жалбарынып, «Жалғызымның орнына өзімді ал, басымды соның жолына құрбандыққа шалдым» деп жалбарынады. Дәстүрлі ортада бұл қайғылы адамның ең соңғы әрекеті, ақырғы амал-қимылы. Қазақ басқа біреудің үйін айналмайды. Айналса сол үйдің пәлесі жабысады немесе өзіне қонуға тиісті бақ адасады деп ырымдайды. Отырған адамды айналуға балаға да, басқаға да рұқсат етпейді. Олай істесе, әлгі адамның ауруы жабысады, соның салдарынан бақытсыздыққа душар болады деп ырымдайды. Қазақтың «адамды айналма», «үйді айналма» деген тиым сөзі осы үрдіске байланысты қалыптасса керек. Қолға құс түсіп қалса, оны да бастан үш рет айналдырып, жөніне жібереді. Мұның астарында ауруды екінші бір нәрсеге көшіру жатыр. Тарихи жазбаларда Үгедей хан сырқаттанғанда, кенже інісі Төле айталу рәсімін жасап, соның жолында өзін құрбандыққа шалғаны туралы айтылады. Нұрсан Әлімбаидың айтуынша, айналайын сөзі бақсының ауруды айналып емдеу үрдісінің семантикалық контаминациялық түрленіске түскен когнитивтік бейнесі» [3, 107-б.], – деп баяндалады.

Бақытсыздыққа ұшыраған жанның бойындағы барлық ауыртпалықты тұтастай саналы, тұрақты (уақытша ғана емес) түрде өз бойына көшіру ниетінен туындаған этиканың терең экзистенциал мәні – бір қарағанда, альтруизм сияқты болып көрінсе де, айналдырылған адам үшін таза абсолют адалдықтың кепілі болып табылатын ырым, Иммануил Канттың этикасында ұқсатсақ, «үзілді-кесілді бұйрық» [4, 150-170-б.], «Өзге үшін өзін құрбан ету» арқылы гуманизмнің ең шеткі параметрін көрсететін өлшем (одан басқа өлшем болуы да мүмкін емес).

«Өзіне көшіру үдерісі» негізінен алғанда, қайтымсыз, мәңгі, сол сәтте жүзеге асатын, тұрақты экзистенциал мән. Оны Карл Ясперстің адамның қиын сәттердегі жалған келбетінен (маскасынан) шынайы келбетіне амалсыздан өтетіндігі туралы «шекаралық жағдайлы» үрдісі [5, 58-60 б.] арқылы да ашып көрсетуге болады. Мәселен, өмірлік сюрреализмдік оқиғаны бейнелейтін Қорқыт атаның «Дели Домрул әнгімесінің баяны» жырындағы Өзірейілдің «сенің жаныңды алам, болмаса басқа бір жан тауып бер» деген қыспағымен әке-шешесінің жанын сұрап барған Домрулға, олардың бар малымды берсем де жанымды бере алмаймын, «жан тәтті» деп жауап қатуы, оқиға шиеленісінде, әйелінің өз жанына беруге келісуі [6, 56-б.] – осы шекаралық жағдаймен түсіндіріледі.

Ендеше, «Айналайын» да, осындай шекаралық жағдай арқылы шешімін табатын, сол айналған объектіге деген мүлтіксіз таза ниетінің көрінісі, өз (айналған адам) өмірінің құндылығынан өзгенің (айналдырылған адам) өмірінің құндылығынан жоғары қоятын биік бағдар мен перспектива, асқақтық пен ерлік категориясына алып келетін эстетикалық мән.

Осындай биік, асқақ, ешбір халықта, ешқандай дінде кездеспейтін көне тәңірлік дүниетаным мен салт-дәстүр институтындағы этикалық бұйрық, ол өзіне-өзі ерікті түре тағайындаған бұйрық, «айналған адамның» заң, ар-ұят, борыш, идеология т.б. да биік тұратын, ол институттардан барынша тәуелсіз, өзіне-өзі белгілейтін, ешнәрседен тәуелсіз болатын өмірмәнділік шешімі болып ұғынылған. Сондықтан да «Айналайын» қазақ дүниетанымындағы қасиетті, қастерлі, киелі және философиялық мағынасы терең өмірлік мәнге де айналған ырымдардың бірі.

Айналудың мағынасын толығырақ аша түсу үшін оның өзіндік ерекшеліктерін жүйелеп көрсеткініміз жөн:

– әйгіленбейді. «Айналу» ритуал ретінде өзгелер немесе дүйім жұрт алдында әйгіленіп жарияланбайды, қайталамалы түрде айтылады, тіпті, қайталамалық қасиет оның атрибуты болып саналады, Уәде сияқты кесімді емес, бір рет кесіп айтуға бағына бермейді, іспен дәлелдеуді қажет етпейтіндей, «өзге кеңістіксіз әлемде» «жүзеге аса беруі де» мүмкін.

– императив түрінде, «айтылған сөз атылған оқпен тең» қағидасына сүйеніледі, айтылған кезден-ақ «сөздің эмоционал-экспрессивті мәніне» ие болып, өздігінен өз (автоматты түрде) күшіне еніп кетеді, «әзілдеп» немесе «сөз арасына кірістіріп, жай ғана айта салу», «абайламай айта салу» т.б. сәттерде қолданылмайды. Кешірім сұрау сияқты қайтарымды емес және түзетулер мен толықтырулар жасауға келмейді. Дегенмен халқымызда немере-шөберелері тізе бүгіп отырған әжесінен ойын ретінде жүгіріп айналған сәтте, әжесі оларға жекіп, неше рет айналса, сонша рет кері айналдыратын ырымдар кездеседі, яғни, ол «жаман ырымдар» санатына жатады.

– андрагогикалық. көп жағдайда жасы ұлғайған, ата-әжелердің тілінің лексиконында жиі пайдаланылады, өйткені «мен жасарымды жасап, асарымды асап болдым», «бір аяғым төрде, бір аяғым көрде» тұрған шағымда, туыстары арасындағы барлық пәле-жәлені, барлық бақытсыздықты, кесірлерді өзімен бірге ала кетейін, ұрпақтарым қиналмасын, сол үшін өзімді құрбан етуге де бармын» деген өлім мен өмір мәселесінің философиялық толғанысы арқылы жүзеге асатын геронтологиялық мәселе. Жасы кіші адам өзінен жасы үлкенге «айналайын» деп айтпайды, яғни, айналмайды, тіпті орта жастағы адамдар да «айналмайды» (Айналайын деп айтпайды), бірақ жалпылама түрде тым сиректеу кездесуі де ықтимал.

– қолданылу ауқымы шектеулі. Әскери-саяси істерде, ресми мемлекеттік-құқықтық мекемелер мен институттарда қолданылмайды, әйтсе де, тұрмыстық-отбасылық этикада белсенді пайдаланылады. Мәселен, екі оттың ортасынан өткізіп тазару, аластау т.б. байырғы түрік даласында шет

елдік елшілерді қарсы алу сәтінде қолданылатын кезіндегі саяси «ритуал» ретінде ресмиленген кездер де болған.

– кесірлерге ғана арналады. Айналу тек бақытсыздық пен кесір жағымсыздықтарына ғана арналған. Айналған сәтте сол объектінің барлық «жақсы-жаман» қасиеттерін тұтастай көшіріп алатындығы туралы логикалық құрылымға жатпайды. Мәселен, танымал әнші, батыр, жырау, шешен т.б. айналып, осы қасиеттер мен сапаларды өзгелердің өз бойына көшіру салты кездеспейді, бірақ оларға жас балалардың аузына «түкірту» сияқты дәстүрлер түрінде көрініс тапқан. Яғни, «айналайын» ешқандай да өзіне позитивтіні көшіруге емес, тек негативтіні көшіруге тағайындалған. Бұл үрдістің, ырымның мәніндегі тағы бір ерекшелік: негативтілікпен қатар, позитивтілік те бірге ілесіп басқаға, «басқа әлемге» «көшіп» кетпейді, олай болуы да мүмкін емес. Сондықтан оның магиялық мағынасы мен тәжірибесін іздестірсек, ізеттілік магиясына (ақ магия) жатқызуға болады.

– табиғи болмысты өзгертпейді. Адамның туа біткен жағымсыз мінез-құлқы, табиғи болмысындағы физиологиялық-психологиялық кемшіліктер т.б. жағымсыз мәндегі тумысындағы, қанына сіңірілген, генетикалық керітартпа әдеттер үшін қолданылмайды. Тек «жүре пайда болған» жағымсыз әдет, тағдыр тәлкегіндегі көріністер, ауру, барлық «жабысқан кесірлер» т.б. ғана арылтуға бағдарланған перспективалық «жоба».

– еріктілік. «Айналайын» ерікті түрде қолданылатын сөз, ол айтушының ішкі психологиялық сезімі арқылы эмоционалданып барып, өзіне-өзі айту арқылы да жүзеге аса береді, оның объектісі, мәселен, немере, шөбересі бұл сөзді естуі де міндетті емес, өйткені халықтық дүниетаным бойынша: Тәңрі бар, оның Тәңрі алдында айтып отырғандығы аса маңызды, тіпті «іштей сөйлеу», өзі ғана еститіндей «күбірлеп сөйлеу» түрінде де айтылуы мүмкін. Кесірге ұшыраған адамды өзге күшпен, әлдеқандай сыртқы құқықтық ережелермен, ата-дәстүрімен, патриархал институттың бұйрықтарымен еріксіз түрде айналдыру кездеспейтін жайт, сәйкесінше, белсенді емес, өзін айналдырушыға да (объектіге) осы жағдаят қолданылмайды.

– терең эмоционалдылық. Тым көне дәуірдегі ритуалдық қыры, мүмкін, ұмыт болғандықтан, «айналайын» айтылуы жағынан да терең эмоционал күймен жабдықталған өз сырын ішіне бүккен, жалпы имманенттелген, «еміреніп», «емексіндей» ерекше экстаздық күймен (толғану) айтуды қалайтын әрекет. Сондықтан ол кейде «айналып-толғанып» деген мағынада да қолданылады. Ендеше, «айналайын» дыбысталуы (интонациямен) жағынан ішкі жан-дүниесімен беріліп, «айнааалайын» деп айтылуы қажет. Қазіргі таңдағы «Айналайын-ау», «(Әй), Айналайын» т.б. деген қатқыл,

керісінше мағына беретін айтылулар негізгі «Айналайынның» антиподы болып табылады.

– перспективаға бағдарланады. «Менен кейін топан су жайласа да бәрібір» деген нигилизмге түбегейлі қарама-қарсы түсінік. Бұл үдеріс болашақ ұрпақтарының бақытты өмір сүруін тілеу мен аңсаудан туған, мазмұны қайтыс болған адамның ритуалдары сияқты өткенге емес, келешекке, жастарға, ұрпақтарға бағдарланатын оптимистік «үндеу» іспеттес.

– абсолют шынайылық пен айдентикалық. Өз өмірін құрбан етуге дейін тәуекелденетін адамсүйгіштіктің кемелденген үлгісін береді, екіжүзділікке, алдамшылыққа, алаяқтыққа, жалғандыққа түбегейлі қарсы, өйткені ол Өзіне онтологиялық жауапкершілік жүктеуге тағайындалған, максимал гуманизммен таза айдентикалы болып келеді. Сондықтан оның басқа баламасы, аналогтары, изоморф көріністері болмайды.

– антиподының астарында да эмоционализм жатады. Айналатын объектіні айналып отырған субъектінің оған деген эмпатиялық көзқарасы, сезімі үздікті емес, қуаты динамикалы (бірде аздап жақсы көріп, бірде қатты емес) да емес, ауытқып кете бермейді, ол барынша тұрақты психологиялық құбылыс. Қазақтардағы осындай адресатқа арналатын алғыс, бата, тілек іспетті жағымды эмоционал-эксперессив сөздердің антиподы – қарғыс. Осыған орай, қазақтарда жақсы көрген адамына қарғыстың басқаша, қарама-қарсы мағынадағы сөздері қолданылады да, ол форматы қарғыс тәрізді болғанмен, осы сәтте «қарғыстық» мағынасынан айрылады: «көбейгір», «тұқымың жайылғыр» (өсіп-өніп көп ұрпақ қалдыр деген мағынада) т.б. Демек, кей сәттерде, айналайынның адресатына да осы сөздер қолданылатын жағдаяттар кездесуі ықтимал.

Айналатын объект объективті бағаланудан тыс. Айналудың эмпатиясы мен эмоционалдылық қуаты ең жоғарғы шекке жететіндей аса жоғары болғандықтан, айналатын объекті тек қана орындаушы субъектінің ешкімге қатыссыз, яғни, объектінің басқа да қоғамдық көзқарастар мен бағалуларынан тыс жүзеге асады. Ол объект адресатына айтылатын басқа адамдардың немесе қоғамдық пікірдің «жаман адам» деген сияқты жағымсыз бағлауларын, жалпы махаббат пен жақсы көру сияқты, мүлде ескермейді.

Айналу үрдісінде әлеуметтік айырмашылықтар талғауға салынбайды, олардан абсолют тәуелсіз. Айналу үрдісі барынша еркін болғандықтан, объекті – гендерлік-жыныстық, рулық-ұлттық, жас ерекшелік-отбасылық, әлеуметтік таптық-топтық қабаттарға бөлінушілік т.б. тыс, бұларға бағынбайтын құбылыс.

Эмоционализмнің сыртқа шығарылған көрінісі. Айналу үрдісі, алдымен, айналатын кез келген субъектінің кім болса да бір объектіге деген терең

сезімінің сыртқа шығарылуы жүзеге асатын психологиялық құбылыс. Өзгеге аффект (ашулану) сияқты сыртқа шығарылуы тиіс психологиялық жеңілденудің де бір түрі, әрине, бұл тек айналу үрдісін орындаушы үшін ғана жүзеге асады.

Эмоционал-эксперессив ғана емес, перформатив және илокутив түсініктерін негізге алсақ [7, 353-355-б.] айтылған сөздің өзі орындалған іс болып саналады. Яғни, физикалық тұрғыдан белгілі бір адамды айналуы міндетті емес, тек адресатты нақтылап алып, айтқанның өзі жеткілікті болып шығады. Ал тілдің иллокутивтілігі теориясына [8, 1-5-б.], сүйенсек, ол өздігінен-ақ илокутивтенетіндігіне көз жеткізе аламыз. Тіпті, көп жағдайда илокутив актіге айналады. Ол перформатив антиномия [9, 302-303-б.] туғызбайды.

Қазіргі таңда, қазақтар арасында осы Айналу арнайы рәсім ретінде тәжірибе жүзінде жоқ деуге де болады. Объектіні (баланы) шеңбер жасап, физикалық түрдегі айналып әрекет жасау қолданыстан шығып қалған (мүмкін, еліміздің кейбір аймақтарында қолға алынып та жатқан шығар), бірақ «Айналайын» сөз, ұғым, ноумен ретінде қолданылады.

Өзірге «Айналайын» концептісінің ғылыми негіздемелері жоқ, тәжірибе жүзінде зерттеліп, тексерілмеген шартты құбылыс, тек мистикалық, сакрал, қасиетті этикалық құндылық ретінде этноархетиптерде жоғары бағаланады. Сондықтан, астары мен түпкі себебі «ғылыми емес» болғандықтан, салт-дәстүр мен әдет-ғұрып институтындағы ырымдардың бірі болып саналады.

Сондай-ақ оның «Айналайынға» қатынасы жоқ, онымен мүлде шатастыруға болмайтын, түбегейлі басқа мағынаға ие, формал аналогиялары да бар: жай механикалық табиғи құбылыс – «Шырқ көбелек айналу»; аурудың түріне қатысты – «айналшық жеген», «айналма»; діни салттар – «Қағбаны айналу», исламдағы діни сопылық ағымдағы зікір элементі болған айналу т.б. түсініктер кездеседі. Бірақ бұлар, біз қарастырып отырған «Айналайынға» тікелей қатысты емес, тіпті оның баламасы да бола алмайды, тек сыртқы механикалық формасы ғана ұқсайды. «Шырқ көбелек айналу» тілдің бейнелеу қызметі бойынша айтылады, шындықтағы көбелектің түнде шамды, отты т.б. «тоқтаусыз» ұшып жүріп айналуын бейнелейді және адамға қатысты айтылғанда, этикетке жатпайтын негатив мағынада қолданылады: «шырқ көбелек айналма», «шырқ көбелек айналып не болады» т.б. табулар.

«Айналшық жеген», «Айналма» – тоқты, торпақ, тайынша т.б. әсіресе, қой малында кездесетін ауру, оны сол аурудың белгілерінің бірі – бір орында, бір бағытта басын төмен салып айнала беретін сыртқы қозғалысына қарап айтқан.

«Қағбаны айналу – исламдағы үлкен және кіші қажылық кезіндегі, қағбаны сағат тіліне кері бағытта бірнеше рет шеңбер жасап, қайталап, жайлап қана жүріп қозғалатын ұжымдық діни ритуал» [10, 44-б.]

(Дүйсенбаев, 2018:44) болса, сопылықтағы кезіндегі айналу, қандай-ма бір объектіні негізге алмай, зікір әуенімен ұжымдық түрде жүзеге асатын діни-ритуалдық үдеріс [11, 44-65-б.] (Суфии, 2002:44-65). Біздіңше, оның да генезисі, кейіннен ұмыт болған тым байырғы замандағы шамандық сенімнің элементтері болуы ықтимал. Бұл әрине, өз алдына зерттеуді қажет ететін бөлек мәселе.

«Айналайын» ұғымының қашан пайда болғандығы әрине, белгісіз. Дегенмен бірнеше жүз жылдан бері, қазақтың өмір салты мен дәстүріндегі қолданылып келе жатқан бұл ұғым жоғары бағаланатын құндылық және күні бүгінге шейін дейін халқымыздың қоғамдық санасында, этноархетиптерінде барынша өз мағынасында үздіксіз сақталып келеді.

Қаржыландыру туралы ақпарат

Мақала AP23485390 «Практикалық философия – әлеуметтік-гуманитарлық пәндерді оқытудағы интегралды білім беру мен дизайн-ойлау тұжырымдамалық метамоделі» гранттық қаржыландыру жобасы аясында дайындалған.

Қорытынды

Қазақ дүниетанымындағы төлтума этикалық түсініктердің өзіндік этикалық, этикеттік, эстетикалық мағынасы бар концептілер ретінде қарастырылуы оның рухани құндылықтық бағдарларын айқындайды. Біз қарастырып отырған «Айналайын» сөзі, негізінен, әдеби көркемдік танымда неғұрлым толығырақ түсінілетін, түйсінілетін, ұғынылатын лирикалық-поэтикалық мәнді ұғым. Сондықтан мысал ретінде, еліміздегі танымал ақын Оралбай Сатудың «Айналайын» атты өлеңінен үзінділер келтіре кеткенді жөн көрдік: «Жақсы көріп барамын барған сайын, Оқу оқып білімнің ішкен майын, Елімнің парасатты ұрпақтары, Ержүрек ұлдарымнан а й н а л а й ы н! Алыстан көз ұялтқан алтындайын, Жарқырап толықсыған толған айым. Елімнің ерке сұлу арулары, Қылықты қыздарымнан а й н а л а й ы н! Ойлаған ертелі кеш елдің жайын, Жайлауда ойнақтатқан, құлын тайын, Еңбегімен еліне аты шыққан, Ардагер ағалардан айналайын!» (13.01.2024 ж. Автордың фейсбук парақшасынан алынды)

Біз бұл тұста, эмоционал-эмпатия беретін түсінікті логикалық, құрылымдық-функционал, семантикалық-когнитив негізде талдап түсіндірдік. Бұл түсіндірмелер бір қарағанда, қоғамдық санаға өзінен-өзі интуитив түрде түсінікті болуы ықтимал. Әйтсе де, біздің келесі тағы бір мақсатымыз – осындай төлума ұғымдарды өзге тілдерге аударып, әлемдік этикадағы ұлттық этиканың озық, ерекше үлгілерін таныту болғандықтан, бұл мақаладағы түсіндірмелер басқа халық өкілдеріне ұғынылатындай деңгейде сараланды. «Айналайын» тек жай ғана қазақ халқы этикасындағы

концепті емес, ол қолданбалы болғандықтан, практикалық философия мәселелері болып саналады. Өйткені Айналайын жай ғана концепті емес, ол перформатив, илокутив, эмоционал-экспрессивтілік. Мәселен, Айналайын вербал түрде кез-келген адресатқа айтылса, онды үдеріс өздігінен-ақ жүзеге асады, ол үшін арнайы әрекет те қажет емес, сондықтан лингвистикалық философия тұрғысынан алғанда, ол перформатив, яғни, жай ұғым емес, айтылу арқылы іс-әрекет болып табылады.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

- 1 Қазақ бақсы-балгерлер / Құрастырған Ж. Дәуренбеков, Е. Тұрсынов. – Алматы : Ана тілі, 1993. – 224-б.
- 2 **Валиханов, Ч.** Тенгри // Собр. сочинении. – Т.1. – Алматы : Каз-Советская энциклопедия, 1984.
- 3 Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. – Алматы : ТОО «Алем. Даму. Интеграция», 2017. – 856-б.
- 4 **Кант, И.** Основы метафизики нравственности. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2023. – 384 с.
- 5 **Ясперс, К.** Разум и экзистенция / К. Ясперс; пер. А. К. Судакова. – М. : «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2013. – 336 с.
- 6 Қорқыт ата кітабы. Түрік тілінен аударған Б. Ысқақов. – Алматы: Жазушы, 1994. – 160-б.
- 7 Аналитическая философия. – М. : РУДН, 2005. – 765 с.
- 8 **Belnap, N.** Declaratives Are Not Enough // Philosophical Studies. 1990. – Vol. 59. – № 1. – P. 1–5.
- 9 **Апель, Карл-Отто.** Трансформация философии. Перевод с немецкого / Перевод В. Куренной, Б. Скуратов. – М. : Издательство «Логос», 2001. – 344 с.
- 10 **Дүйсенбаев, А. Қ.** Дінтану: анықтамалық сөздік / А.Қ. Дүйсенбаев. – Алматы : Отан, 2021. – 202-б.
- 11 Суфии: Собрание притч и афоризмов. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2002. – 640 с.

REFERENCES

- 1 Kazak baksy balgerleri [Kazakh shaman-balger] / Kurastyrgan Zh. Daurenbekov, E. Tursynov. – Almaty : Ana tili, 1993. – 224 p.
- 2 **Valixanov, Ch.** Tengri [Tengri] // Sobr. sochinenii. – T.1. – Almaty : Kaz-Sovetskaya enciklopediya, 1984.

3 Kazaktyn etnografiyalık kategoriyalar, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Enciklopediya [The traditional system of Kazakh ethnographic categories, concepts and names. Encyclopedia]. – Almaty : TOO «Alem. Damu. Integraciya», 2017. – 856 p.

4 **Kant, I.** Osnovy metafiziki npravstvennosti [Fundamentals of the Metaphysics of Morality]. – Moscow : OOO «Izdatelstvo AST», 2023. – 384 p.

5 **Yaspers, K.** Razum i ekzistenciya [Reason and Existence] / K. Yaspers; per. A. K. Sudakova. – Moscow : «Kanon+» ROOI «Reabilitaciya», 2013. – 336 p.

6 Korkyt ata kitabı [Grandfather Korkyt's book]. Turik tilinen audargan B. Yskakov. – Almaty : Zhazushy, 1994. – 160 p.

7 Analiticheskaya filosofiya [Analytical philosophy]. – Moscow : RUDN, 2005. – 765 p.

8 **Belnap, N.** Declaratives Are Not Enough // Philosophical Studies. 1990. – Vol. 59. – № 1. – P. 1–5.

9 **Apel, Karl-Otto.** Transformaciya filosofii. Perevod s nemeczkogo [The Transformation of Philosophy. Translation from German] / Perevod V. Kurennoj, B. Skuratov. – Moscow : Izdatel'stvo «Logos», 2001. – 344 p.

10 **Duisenbaev, A. K.** Dintanu: anyktamalyk sozdik [Religious Studies: A Dictionary] / A. K. Duisenbaev. – Almaty : Otan, 2021. – 202 b.

11 Sufii: Sbranie pritch i aforizmov [Sufis: A Collection of Parables and Aphorisms]. – Moscow : EKSMO-Press, 2002. – 640 p.

26.02.26. ж. баспаға түсті.

27.04.26. ж. түзетулерімен түсті.

17.06.26. ж. басып шығаруға қабылданды.

Г. Б. Нурадин¹, Б. М. Аташ², *А. А. Куранбек³

¹Таразский университет имени М.Х. Дулати,

Республика Казахстан, г. Алматы;

²Казахский национальный университет имени аль-Фараби,

Республика Казахстан, г. Алматы;

³Калифорнийский университет в Дэйвисе, США, г. Дэвис.

Поступило в редакцию 26.02.26.

Поступило с исправлениями 27.04.26.

Принято в печать 17.06.26.

ОБЛАСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ ПРАКТИЧЕСКОЙ ФИЛОСОФИИ: ИНТЕРПРЕТАЦИЯ НА ПРИМЕРЕ КАЗАХСКОЙ МИРОВОЗРЕНЧЕСКОЙ КОНЦЕПЦИИ «АЙНАЛАЙЫН»

В данной статье рассматриваются понятия уникальные в казахском мировоззрении и не встречающиеся в других народах. Среди которых «Айналайын» выступает и в роли понятия, и как философско-этическая категория, являя собой «область применения прикладной философии». Проведен логико-семантический, структурно-функциональный анализ этого понятия на примерах его использования в истории казахского народа. Представлены основные черты, раскрывающие смысл концепции Айналайын: конфиденциальность, императивность, андрагогический характер, сфера применения, исключительное предназначение для нуждающихся, неизменная человеческая природа, добровольность, эмоциональность, ориентация на перспективу, абсолютная искренность, уникальность, эмоционализм как антипод, необъективность к объекту вращения, абсолютная независимость от социальных различий в процессе вращения, внешнее проявление эмоциональности и др. Также рассмотрены специфические особенности трансформации, сохранения и преемственности концепции в современную эпоху.

Ключевые слова: практическая философия, айналайын, обычаи и традиции, эмоция, концепция и др.

G. B. Nuradin¹, B. M. Atash², *A. A. Kuranbek³

¹M.Kh. Dulati Taraz Regional University Republic of Kazakhstan, Taraz;

²Al-Farabi Kazakh National University, Republic of Kazakhstan, Almaty;

³University of California, Davis США, US, Davis.

Received 26.02.26.

Received in revised form 27.04.26.

Accepted for publication 17.06.26.

DOMAIN OF PRACTICAL PHILOSOPHY: USING «AINALAIYN» KAZAKH WORLDVIEW CONCEPT

This article examines concepts unique to the Kazakh worldview and not found in other nations. Among these, «Ainalaiyn» functions both as a concept and as a philosophical and ethical category belonging to domain of practical philosophy. There is a logical-semantic, structural and-functional analysis of this concept, using examples of the way it's used in our history. Aynalaiyn concept meaning is revealed through the following key features: confidentiality, imperative nature, andragogical character, scope of application, applied for those in need exclusively, unchanging human nature, voluntariness, emotionality, future perspective, absolute sincerity, uniqueness, emotionalism as an antipode, the rotated is beyond objective assessment, circling is far from social inequalities, emotional manifestation, etc. There is also an analysis of Ainalaiyn's specific features for its being transformed, preserved and continued in the modern era.

Keywords: Practical philosophy, Aynalaiyn, customs and traditions, emotion, concept, etc.

FTAMP 15.81.29

<https://doi.org/10.48081/BGQF2116>

А. Омирбекова¹, *Ә. Оралқұл²

^{1,2}Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,

Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6243-0175>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7170-2008>

*e-mail: Ali.Oralkul@kaznu.edu.kz

БАЛА ТӘРБИЕСІ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕ РЕТİNДЕ: ДӘСТҮРЛІ ТӘЖІРИБЕЛЕР МЕН ҚАЗІРГІ ӘДІСТЕРДІ САЛЫСТЫРУ (ҚАЗАҚСТАН МЕН ҚЫРҒЫЗСТАН НЕГІЗİNДЕ)

Балалар тәрбиесі – символдар, ұрпақаралық қатынастар, әлеуметтік нормалар және ұлттық идентификация қалыптасатын кеңістік. Бұл мақалада Қазақстан мен Қырғызстандағы мәдени трансформация жағдайында балалар тәрбиесі мәселесі философиялық және мәдениеттанулық талдау негізінде қарастырылады. Зерттеуде екі елдің дәстүрлі дүниетанымдық жүйелері, тәрбиелік құндылықтары мен әлеуметтік институттары тарихи-мәдени контекстте зерделеніп, олардың қазіргі қоғамдағы өзгерістермен өзара ықпалы жан-жақты сипатталады. Мақалада қазақ және қырғыз дәстүрлі қоғамдарындағы отбасы құрылымының ерекшеліктері, қауымдастыққа тән тәрбие модельдері, рухани-адамгершілік бағдарлар және ортақ түркілік дүниетанымның тәрбиеге әсері терең талданады. Сонымен қатар жаһандану, урбанизация, медиамәдениет және цифрлық коммуникацияның күшеюі нәтижесінде балалар тәрбиесінде орын алған құндылықтық ығысулар, мәдени кодтардың әлсіреуі немесе жаңаша қалыптасуы, жаңа әлеуметтік рөлдер мен идентификация түрлерінің пайда болуы қарастырылған. Авторлар мәдени трансформация жағдайында дәстүрлі этно-мәдени элементтердің қандай деңгейде сақталып, қандай формада қайта интерпретацияланып жатқанын көрсетеді. Мақалада сондай-ақ қазіргі отбасылардағы тәрбиелік қатынастардың өзгеруі, ата-ана мен бала арасындағы мәдени алшақтық, жаңа моральдық дилеммалар мен құндылықтық

ишеленістер арнайы талданады. Осы тұрғыдан алғанда, тәрбие кеңістігі тек әлеуметтік тәжірибе ғана емес, мәдени жадты жеткізетін және болашақ ұрпақтың құндылықтық бағдарын айқындайтын маңызды феномен ретінде түсіндіріледі.

Кілтті сөздер: рухани құндылық, балалар тәрбиесі, дәстүрлі дүниетаным, мәдени код, ұлттық идентификация.

Кіріспе

Баланың тұлғалық дамуы аса маңызды кезең, өйткені дәл осы уақытта оның когнитивтік, әлеуметтік және эмоционалдық қабілеттерінің негізі қаланады. Баланың ақыл-ойының өсуі, қоршаған ортамен қарым-қатынасының күрделенуі және өзін-өзі сезіну қабілетінің дамуымен ерекшеленетін өтпелі кезең. Осы кезеңде бала тек білім алып қана қоймай, сонымен қатар қоғамдағы орнын түсінуге, өзін жеке тұлға ретінде қалыптастыруға және әлеуметтік нормаларды игеруге бағытталған маңызды қадамдар жасайды. Тәрбие процесі осы даму траекториясын айқындауда шешуші рөл атқарады, себебі ол баланың болашақтағы мінез-құлқына, құндылықтарына және әлеуметтік бейімделуіне тікелей әсер етеді. Осы тұрғыдан алғанда, тәрбиенің әдістері мен тәсілдері баланың дамуын қолдаудағы басты құрал ретінде қарастырылады.

Қазақстан мен Қырғызстан сияқты тарихи және мәдени тамырлары ұқсас елдерде тәрбие процесі ерекше сипатқа ие. Бұл екі мемлекет Орталық Азия аймағында орналасқан және ғасырлар бойы қалыптасқан дәстүрлі құндылықтар мен әдет-ғұрыптардың ортақ мұрасын бөліседі. Бірақ сонымен бірге, қазіргі заманның жаһандану үрдістері мен білім беру саласындағы инновациялар бұл елдердің тәрбие жүйесін жаңа талаптарға бейімдеуге итермелейді. Осылайша, тәрбие процесі дәстүрлі құндылықтар мен заманауи білім беру стандарттарының тоғысуымен ерекшеленеді. Бұл тоғысу әсіресе 8-9 жастағы балалардың тәрбиесінде айқын байқалады, себебі бұл кезеңде бала дәстүрлі ортадан алған тәжірибені заманауи мектеп жүйесіндегі біліммен ұштастыра бастайды. Мұндай күрделі динамика екі елдің тәрбиелік тәжірибелерін салыстыруды және олардың тиімділігін бағалауды қажет етеді.

Дәстүрлі тәрбие Қазақстан мен Қырғызстанда отбасылық құндылықтарға, ұжымдық жауапкершілікке және халықтық педагогикаға негізделген. Қазақ және қырғыз мәдениеттерінде отбасы бала тәрбиесінің орталығы ретінде қарастырылады, онда балаға үлкенді сыйлау, қауымдастықпен байланысты нығайту және ұлттық дәстүрлерді сақтау сияқты құндылықтар сіңіріледі. Халықтық педагогика, мысалы, ауызша әңгімелер, ертегілер, мақал-мәтелдер және салт-дәстүрлер арқылы баланың моральдық және рухани дамуына

ықпал етеді. Бұл тәсілдер баланың жеке мүддесінен гөрі қоғамдық игілікті бірінші орынға қоятын ұжымдық сананы қалыптастыруға бағытталған. Мысалы, Қазақстанда балаға еңбекке баулу және қонақжайлылық сияқты құндылықтар үйретілсе, Қырғызстанда «Манас» эпосы арқылы патриотизм мен батылдық сияқты қасиеттерді дарытуға баса назар аударылады. Осылайша, дәстүрлі тәрбие баланың әлеуметтік ортаға бейімделуіне және ұлттық бірегейлікті сақтауына негіз болады.

Ғарифолла Есім «Дін өркениеті» деген мақаласында Қазақ этносының бүгінгі тұрмысын және болашағын исламнан тыс қарастыру мүмкін емес дейді. Ислам діні онымен бірге енген ислам мәдениеті дүниетанымы тіптен фәлсафасы біздің әдет-ғұрпымызға, ұлттық ойлау жүйемізге, дүниетанымызға мольна сінген. Сондықтан қазақтардың діни жүйесін бірін бірі ауыстыратын типтер деп қарастыруға болмайды, яғни діни жүйелер тарихи кезеңдерде бір бірімен синкретизмде пайда болды. Оған Ғабитовтың да ойлары дәлел келтіріледі оған тәңіршілдік пен аруақтарға құрмет мұсылмандықпен жан-жақты мәдени құрылыс болып кетті. Ғалымдардың ойын тұжырымдай келе, біз қазақ халқындағы дін мен дәстүрдің бір бірімен сұхбаттаса, үйлесе дамағандығы туралы толық айта аламыз. Себебі, қазақ халқы ғасырлар өзінің тілін, дінін, мәдениетін жоғалтпай осы діннің арқасында бір біріне деген сүйіспеншілігін, бірлігін, ұлттық дәстүрін сақтап келеді.

Қазақ халқы қыз бала тәрбиесіне де көп көңіл бөлген, себебі қыз ол болашақ ана, халықтың айнасы. «Қызға қырық үйден тыйым» деп қыз баласының жасауға болмайтын ұстанымдары туралы айтылады. «Қыз өссе елдің көркі, гүл өссе жердің көркі» демекші, қыз баласы халқымыз үшін ең қадірлісі. Мұхтар Әуезов «Қыздарыңа үлгі болыңдар, өздеріңнің кемшіліктеріңді түзеңдер, оның көзінше дұрыс жүріп тұрыңдар. Келіндеріңе қомқор, жарларыңа сыйластықты, аналарыңа ізетті болыңдар» – деп болашақ ұрпаққа ізгі ниет қалдырған. Халқымыз қыз баласын сыйлап оны әрқашанда төрге шығарады. Қыздың қабағы күлімдесе – құт келеді деп есептейді. «Әйел – бір қолымен бесікті, екінші қолымен әлемді тербетеді», «Ерді ер қылатын да, жер қылатын да әйел» бұл дегеніміз өміріміздің сәні мен мәні қыздар қауымы. Қазақ халқы баланы әрқашанда тура жолға, дұрыс жолға бағыттап тәрбиелейді. Салт-жоралар мен ырым-тыйымдардың көпшілігі үлкен моральдық құндылықтарға ие десекте болады.

Ал заманауи тәрбиелік әдістер психологиялық дамуды, технологиялық инновацияларды және жеке тұлғаға бағытталған тәсілдерді басшылыққа алады. Қазіргі білім беру жүйесінде баланың жеке қабілеттерін ашуға, оның шығармашылық әлеуетін дамытуға және қазіргі заманның цифрлық ортасына бейімделуіне көбірек көңіл бөлінеді. Мысалы, мектептерде қолданылатын

интерактивті технологиялар, психологиялық қолдау және жеке оқыту бағдарламалары баланың когнитивтік және эмоционалдық дамуын қолдауға бағытталған. Бұл тәсілдер дәстүрлі әдістерден айырмашылығы, баланың жеке ерекшеліктерін ескеріп, оның дербес дамуына басымдық береді. Қазақстан мен Қырғызстанда заманауи әдістердің енгізілу деңгейі әртүрлі болғанымен, екі ел де жаһандық білім беру стандарттарына бейімделу жолында қадамдар жасап келеді. Осылайша, дәстүрлі және заманауи тәсілдердің қатар қолданылуы тәрбие процесінде күрделі де қызықты динамиканы қалыптастырады.

Материалдар мен әдістері

Осы зерттеудің негізгі мақсаты – Қазақстан мен Қырғызстандағы балалардың тәрбиесінде қолданылатын дәстүрлі және заманауи әдістердің тиімділігін салыстыру және олардың балалардың дамуына тигізетін әсерін жан-жақты бағалау. Бұл мақсатқа жету үшін екі елдің тәрбиелік тәжірибелері эмпирикалық деректер, сауалнамалар, сұхбаттар және бақылаулар негізінде талданады. Зерттеу барысында дәстүрлі әдістердің әлеуметтік бейімделуге және ұжымдық санаға ықпалы, ал заманауи әдістердің когнитивтік даму мен жеке тұлғалық еркіндікке әсері зерттеледі. Сонымен қатар, осы әдістердің балалардың академиялық жетістіктері мен эмоционалдық әл-ауқатына қалай әсер ететіні қарастырылады. Зерттеу нәтижелері екі елдің тәрбие жүйесіндегі ортақ және ерекше белгілерді анықтап, оларды жетілдіру бойынша практикалық ұсыныстар әзірлеуге негіз болады. Осылайша, бұл зерттеу Орталық Азиядағы тәрбиелік тәжірибелерді түсінуге және оларды заманауи контексте дамытуға үлес қосуды көздейді.

Зерттеу сұрақтары:

1. Қазақстан мен Қырғызстанда дәстүрлі тәрбиелік әдістердің негізгі ерекшеліктері қандай?
2. Заманауи тәрбиелік әдістердің екі елдегі қолданылуы қалай жүзеге асырылады?
3. Дәстүрлі және заманауи әдістердің балалардың әлеуметтік бейімделуі мен академиялық жетістіктеріне әсері қандай?

Зерттеу әдістері:

Зерттеу аралас әдістемені қолданады, яғни сапалық және сандық тәсілдердің үйлесімін пайдаланады. Бұл тәсіл зерттеу тақырыбының күрделі сипатын толық ашуға және әртүрлі деректерді біріктіріп, жан-жақты талдау жүргізуге мүмкіндік береді. Деректерді жинау процесі бірнеше кезеңнен тұрды және әртүрлі құралдардың көмегімен жүзеге асырылды.

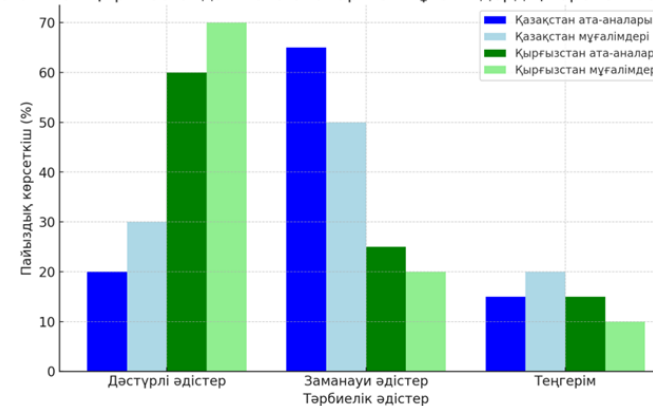
Алдымен, сауалнама әдісі қолданылды. Бұл әдіс арқылы Қазақстан мен Қырғызстандағы ата-аналар мен мұғалімдердің пікірлері мен тәжірибелері

жиналды. Нақтырақ айтсақ, әр елден 100 ата-ана және 50 мұғалім қатысты, яғни жалпы алғанда 200 ата-ана мен 100 мұғалім сауалнамаға жауап берді. Сауалнамалар тәрбиелік әдістердің қолданылуы, олардың тиімділігі және балалардың дамуына әсері туралы ақпарат алуға бағытталды. Бұл процесс екі елдің тәрбие жүйесіндегі ортақ үрдістер мен айырмашылықтарды анықтауға негіз болды.

Сонымен қатар, тереңдетілген сұхбаттар жүргізілді. Бұл сұхбаттар 8-9 жастағы балалардың тәрбиесіне қатысты отбасылардың көзқарастары мен тәжірибелерін тереңірек түсінуге арналды. Жалпы алғанда, 20 отбасымен сұхбат өткізілді, оның 10-ы Қазақстаннан, қалған 10-ы Қырғызстаннан таңдалды. Сұхбат барысында ата-аналардың дәстүрлі және заманауи тәрбиелік тәсілдерді қалай қолданатыны, олардың артықшылықтары мен кемшіліктері туралы ойлары егжей-тегжейлі талқыланды. Бұл әдіс сандық деректерді толықтырып, жеке тәжірибелерді ашып көрсетуге мүмкіндік берді.

Зерттеудің тағы бір маңызды бөлігі ретінде бақылау әдісі қолданылды. Бақылау екі елдің мектептеріндегі сабақ барысын және отбасылық ортаны қамтыды. Мектептерде оқу процесі, мұғалімдердің балалармен қарым-қатынасы, сондай-ақ дәстүрлі және заманауи әдістердің сабақ барысында қалай қолданылатыны зерделенді. Отбасылық ортада балалардың күнделікті өмірі, ата-аналармен өзара әрекеттестігі және тәрбиелік тәсілдердің практикалық көрінісі бақыланды. Бұл әдіс теориялық деректерді нақты өмірлік жағдайлармен салыстыруға және зерттеудің шынайылығын арттыруға көмектесті.

Қазақстан мен Қырғызстандағы ата-аналар мен мұғалімдердің тәрбиелік басымдықтары

1-сурет – Қазақстан мен Қырғызстандағы ата-аналар мен мұғалімдердің сауалнама бойынша тәрбиелік басымдықтарының нәтижелері

Сонымен қатар, әдебиеттерді талдау жүргізілді. Бұл бөлімде халықтық педагогиканы және заманауи білім беру тәжірибелерін зерттеген ғылыми еңбектер мұқият сараланды. Қазақстан мен Қырғызстандағы тәрбие дәстүрлеріне қатысты тарихи және қазіргі зерттеулер, сондай-ақ халықаралық педагогикалық тәжірибелер қарастырылды. Бұл талдау зерттеуге теориялық негіз қалыптастырып, эмпирикалық деректерді кеңірек контексте түсіндіруге мүмкіндік берді. Зерттеу 2024 жылдың қыркүйек айынан желтоқсан айына дейінгі кезеңде жүргізілді. Бұл уақыт аралығында деректерді жинау және талдау процесі толық аяқталды. Зерттеу аумағы ретінде Қазақстаннан Алматы және Астана қалалары таңдалды, себебі бұл қалалар елдің ірі білім және мәдени орталықтары болып саналады. Ал Қырғызстаннан Бішкек пен Ош қалалары зерттеуге қосылды, өйткені олар да осы елдің әлеуметтік және білім беру саласындағы негізгі аймақтарын білдіреді. Осылайша, таңдалған қалалар екі елдің тәрбиелік ортасын салыстыруға қолайлы негіз болды.

Нәтижелер мен талқылау

Зерттеудің нәтижелері мен оларға жасалған талдау Қазақстан мен Қырғызстандағы 8-9 жастағы балалардың тәрбиесінде қолданылатын дәстүрлі және заманауи тәрбиелік әдістердің ерекшеліктерін, олардың балалардың дамуына әсерін және екі елдің тәжірибелерінің ұқсастықтары мен айырмашылықтарын ашып көрсетеді. Төменде осы бөлімнің негізгі бағыттары кеңінен талданады.

1. Дәстүрлі тәрбиелік әдістер

Қазақстан: Қазақ отбасында 8-9 жастағы балаларды тәрбиелеу процесі дәстүрлі құндылықтарға негізделген және бұл тәсіл ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан халықтық педагогиканың элементтерін қамтиды. Мұнда «үлкенді сыйлау» принципі маңызды орын алады, яғни балаға ерте жастан бастап ата-анасына, ата-әжесіне және жалпы үлкендерге құрметпен қарауға үйретіледі. Сонымен қатар, «отбасылық жауапкершілік» ұғымы да басым рөл атқарады: бала отбасының бір бөлшегі ретінде өз міндеттерін сезінуге және оларды орындауға баулынады. «Халықтық салт-дәстүрлерді үйрету» де маңызды, бұл процессте бала ұлттық мәдениетпен танысып, оны күнделікті өмірде қолдануды үйренеді. Мысалы, қонақжайлылыққа баулу баланың әлеуметтік ортада өзін дұрыс ұстауына және қоғамда өз орнын табуына ықпал етеді. Еңбекке баулу да ерекше назар аударарлық: ауылдық жерлерде балалар мал шаруашылығына көмектесуге, үй шаруасына қатысуға тартылады, бұл олардың еңбекқорлық пен жауапкершілік сияқты қасиеттерін қалыптастырады.

Қырғызстан: Қырғыз отбасында дәстүрлі тәрбиелік әдістердің негізі Қазақстандағыдай ұқсас құндылықтарға сүйенеді, бірақ өзіндік ерекшеліктерімен көзге түседі. «Үлкенді құрметтеу» және «қауымдастықпен

байланыс» сияқты принциптер мұнда да маңызды рөл атқарады, бірақ Қырғызстанда «манасшылдық» және эпостық жырлар арқылы тәрбиелеу ерекше орын алады. «Манас» эпосы – қырғыз халқының рухани мұрасы ғана емес, сонымен қатар тәрбиенің құралы ретінде кеңінен қолданылады. Балаларға осы эпос арқылы батылдық, патриотизм, адалдық және моральдық құндылықтар үйретіледі. Мысалы, ата-аналар мен ата-әжелер балаларға «Манас» жырын оқып, оның кейіпкерлерінің іс-әрекеттерін талқылау арқылы олардың рухани және әлеуметтік дамуына ықпал етеді. Бұл тәсіл ұжымдық сана мен ұлттық бірегейлікті нығайтуға бағытталған.

Салыстыру: Қазақстан мен Қырғызстандағы дәстүрлі тәрбиелік әдістер ұжымдық құндылықтарға негізделгенімен, олардың қолданылу тәсілдерінде айырмашылықтар бар. Қырғызстанда ауызша әдебиет пен эпостық дәстүрлердің рөлі басым болса, Қазақстанда отбасылық еңбек дәстүрлері мен практикалық дағдыларға көбірек көңіл бөлінеді. Екі елде де дәстүрлі тәрбие баланы қоғамның ажырамас бөлігі ретінде қалыптастыруға бағытталғанымен, Қырғызстанда рухани-идеологиялық аспектілер, ал Қазақстанда күнделікті өмірдегі практикалық тәжірибе басымдыққа ие.

Заманауи тәрбиелік әдістер

Қазақстан: Қазақстанда заманауи тәрбиелік әдістер білім беру жүйесінде және отбасылық тәрбиеде кеңінен қолданылады. Мектептерде интерактивті технологиялар, мысалы, смарт-тақталар мен онлайн-платформалар, оқу процесін жаңа деңгейге көтеруде маңызды рөл атқарады. Бұл технологиялар балалардың ақпаратты тез қабылдауына, шығармашылық қабілеттерін дамытуға және цифрлық ортаға бейімделуіне ықпал етеді. Сонымен қатар, мектеп психологтары арқылы психологиялық қолдау көрсету де кең таралған, бұл балалардың эмоционалдық және әлеуметтік дамуын нығайтуға бағытталған. Зерттеу барысында ата-аналардың 65%-ы балаларының цифрлық дағдыларын дамытуға басымдық беретіні анықталды, бұл Қазақстанның заманауи әлемнің талаптарына бейімделу жолындағы ұмтылысын көрсетеді. Бұл тәсілдер баланың жеке тұлға ретінде дамуына және оның болашақта бәсекеге қабілетті болуына негіз қалайды.

Қырғызстан: Қырғызстанда заманауи тәрбиелік әдістердің енгізілуі баяу жүріп жатыр, бірақ соңғы жылдары белгілі бір прогресс байқалады. Бішкек сияқты ірі қалаларда технологиялық білім беру және жеке тұлғаға бағытталған оқыту тәсілдері енгізілуде. Мектептерде смарт-тақталар сияқты құралдар қолданыла бастады, бірақ бұл процесс әлі де толық қамтылмаған. Ата-аналардың 52 %-ы баланың жеке қызығушылығын дамытуға мән беретіні анықталды, бұл заманауи тәсілдердің біртіндеп қабылданатынын көрсетеді. Дегенмен, Қырғызстанда дәстүрлі әдістер әлі де басым болғандықтан,

заманауи технологиялар мен психологиялық қолдау жүйесі толыққанды енгізілмеген. Бұл жағдай ауылдық жерлерде айқын байқалады, онда ресурстардың шектеулі болуы инновациялардың таралуын тежейді.

Салыстыру: Қазақстанда технологиялық әдістер кеңірек таралған және білім беру жүйесінде жүйелі түрде қолданылады, ал Қырғызстанда заманауи тәсілдер әлі де даму үстінде. Қазақстанда цифрлық дағдылар мен жеке дамуға баса назар аударылса, Қырғызстанда заманауи әдістер дәстүрлі тәсілдермен қатар қолданылып, теңгерім сақталуға тырысады. Екі елдің арасындағы бұл айырмашылық инфрақұрылымның даму деңгейіне және әлеуметтік-экономикалық факторларға байланысты.

Әлеуметтік бейімделу: Дәстүрлі әдістер екі елде де балалардың қауымдастықпен байланысын нығайтуда маңызды рөл атқарады. Қазақстанда отбасылық жауапкершілік пен қонақжайлылыққа баулу баланың әлеуметтік ортаға бейімделуін жеңілдетсе, Қырғызстанда «Манас» эпосы арқылы қалыптасатын ұжымдық сана қоғамдағы бірлікті арттырады. Ал заманауи әдістердің әсері Қазақстанда айқын байқалады: технологиялар мен психологиялық қолдау балалардың жеке тұлғалық еркіндігін және өзін-өзі тану қабілетін дамытады. Бұл баланың өзін қоғамда жеке тұлға ретінде сезінуіне және өз пікірін еркін білдіруіне мүмкіндік береді. Қырғызстанда мұндай әсер әлі де шектеулі, себебі дәстүрлі тәсілдер басымдыққа ие.

Академиялық жетістіктер: Қазақстандық балалардың академиялық жетістіктері заманауи технологиялардың арқасында жоғары деңгейде. PISA (Халықаралық білім сапасын бағалау бағдарламасы) деректері бойынша, Қазақстан балалары математика және оқу дағдыларында Қырғызстанға қарағанда жақсы нәтижелер көрсетеді. Бұл смарт-тақталар, онлайн-ресурстар және интерактивті оқыту әдістерінің кең қолданылуымен байланысты. Ал Қырғызстанда дәстүрлі әдістердің басымдығы академиялық көрсеткіштерді шектейді, себебі технологиялық ресурстар мен заманауи оқыту тәсілдері әлі де толық енгізілмеген. Бұл жағдай әсіресе ауылдық мектептерде айқын байқалады, онда оқу процесі негізінен дәстүрлі әдістерге сүйенеді (1-кесте).

1-кесте – Дәстүрлі және заманауи тәрбиелік әдістердің салыстырмалы талдауы және балалардың дамуына әсері

Категория	Қазақстан	Қырғызстан	Салыстыру	Балалардың дамуына әсері
Дәстүрлі тәрбиелік әдістер				
- Негізгі құндылықтар	«Үлкенді сыйлау», «отбасылық жауапкершілік», «халықтық салт-дәстүрлерді үйрету»	«Үлкенді құрметтеу», «қауымдастықпен байланыс», «манасшылық» және эпостық жырлар арқылы тәрбие	Екі елде де ұжымдық құндылықтар басым, бірақ Қырғызстанда ауызша әдебиет, Қазақстанда еңбек дәстүрлері басым	- Әлеуметтік бейімделу: Екі елде де қауымдастықпен байланысты нығайтады
- Мысалдар	Қонақжайлылыққа баулу, еңбекке баулу (мал шаруашылығына көмектесу)	«Манас» эпосы арқылы батылдық пен патриотизмді үйрету	Қырғызстанда рухани тәрбие басым, Қазақстанда практикалық дағдыларға көңіл бөлінеді	- Академиялық жетістіктер: Дәстүрлі әдістердің басымдығы академиялық көрсеткіштерді шектейді (Қырғызстанда айқын)
Заманауи тәрбиелік әдістер				
- Негізгі тәсілдер	Интерактивті технологиялар (смарт-тақталар, онлайн-платформалар), психологиялық қолдау	Технологиялық білім беру, жеке тұлғаға бағытталған оқыту (негізінен Бішкекте)	Қазақстанда технология кең таралған, Қырғызстанда дәстүрлі әдістермен қатар қолданылады	- Әлеуметтік бейімделу: Қазақстанда жеке еркіндік пен өзін-өзі тану қабілетін дамытады
- Ата-аналардың басымдығы	65 % цифрлық дағдыларды дамытуға мән береді	52 % жеке қызығушылықты дамытуға басымдық береді	Қазақстанда цифрландыруға баса назар, Қырғызстанда жеке дамуға біртіндеп көшу	- Академиялық жетістіктер: Қазақстанда жоғары (PISA бойынша), Қырғызстанда шектеулі
Балалардың дамуына әсері				

- Әлеуметтік бейімделу	Дәстүрлі әдістер қауымдастықпен байланысты нығайтса, заманауи әдістер жеке еркіндікті дамытады	Дәстүрлі әдістер қауымдастықпен байланысты нығайтады, заманауи әдістердің әсері шектеулі	Қазақстанда жеке және ұжымдық даму теңдестіріледі, Қырғызстанда ұжымдық басым	Екі елде де әлеуметтік бейімделуге ықпал етеді, бірақ Қазақстанда жеке дамуға көбірек көңіл бөлінеді
- Академиялық жетістіктер	Математика және оқу дағдылары жоғары (заманауи технологиялардың арқасында)	Дәстүрлі әдістердің басымдығы академиялық көрсеткіштерді шектейді	Қазақстанда технологиялық қолдау нәтиже береді, Қырғызстанда дәстүр сақталады	Заманауи әдістер академиялық жетістіктерді арттырады (Қазақстанда айқын)

Қорытынды

Зерттеу нәтижелері бойынша, Қазақстан мен Қырғызстандағы 8-9 жастағы балалардың тәрбиесінде дәстүрлі және заманауи әдістердің үйлесімі екі елде әртүрлі нәтижелерге әкелетіні анықталды. Бұл айырмашылықтар екі елдің әлеуметтік-мәдени ерекшеліктеріне, білім беру жүйесінің даму деңгейіне және тәрбиелік тәсілдердің қолданылу тәжірибесіне байланысты туындайды. Зерттеу барысында жиналған деректер мен талдаулар осы екі тәсілдің балалардың дамуына тигізетін әсерін жан-жақты ашып көрсетті, сонымен қатар олардың артықшылықтары мен шектеулерін айқындады. Қазақстандағы тәрбие жүйесінде заманауи технологиялар мен психологиялық қолдаудың басымдығы байқалады. Мектептерде қолданылатын смарт-тақталар, онлайн-платформалар және басқа да инновациялық құралдар балалардың когнитивтік қабілеттерін дамытуға, ақпаратты тез қабылдауға және цифрлық ортада еркін жұмыс істеуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, мектеп психологтары арқылы қамтамасыз етілетін қолдау баланың эмоционалдық және әлеуметтік дамуына оң ықпал етеді. Бұл тәсілдер баланың жеке тұлға ретінде қалыптасуына, өзін-өзі тану қабілетін арттыруға және болашақта қазіргі заман талаптарына бейімделуіне негіз қалайды. Осылайша, Қазақстандағы заманауи әдістер баланың дербес дамуына және оның әлемдік бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етуге бағытталған деп айтуға болады.

Ал Қырғызстандағы тәрбие процесі негізінен дәстүрлі тәсілдерге сүйенеді, бұл баланың әлеуметтік байланыстарын нығайтуда маңызды рөл атқарады. «Манас» эпосы сияқты халықтық педагогикалық құралдар және ұжымдық құндылықтарға негізделген отбасылық тәрбие балалардың қоғаммен тығыз байланысын қалыптастырады. Бұл әдістер арқылы балаға

үлкенді құрметтеу, қауымдастыққа жауапкершілікпен қарау және ұлттық бірегейлікті сақтау сияқты құндылықтар сіңіріледі. Дәстүрлі тәсілдердің басым болуы Қырғызстандағы балалардың әлеуметтік ортаға бейімделуін жеңілдетеді және олардың қоғамның ажырамас бөлігі ретінде сезінуіне ықпал етеді. Дегенмен, заманауи технологиялар мен инновациялық әдістердің шектеулі қолданылуы академиялық жетістіктердің толыққанды дамуына кедергі келтіруі мүмкін екені байқалды. Осы зерттеудің нәтижелері екі елдің тәжірибесіндегі күшті және әлсіз тұстарды анықтап, оларды біріктірудің әлеуетін көрсетеді. Қазақстанның технологиялық және психологиялық қолдауға негізделген тәжірибесі мен Қырғызстанның дәстүрлі құндылықтарға негізделген тәсілі бір-бірін толықтыра алады. Осыған байланысты, дәстүрлі құндылықтарды сақтай отырып, инновациялық әдістерді кеңейту ұсынылады. Бұл ұсыныс екі елдің тәрбие жүйесінде теңгерімді және тиімді тәсілдерді қалыптастыруға бағытталған. Мысалы, Қазақстандағы мектептерде халықтық педагогиканы технологиялық платформалармен біріктіру балалардың рухани және интеллектуалдық дамуын қатар дамытуға мүмкіндік береді. Сол сияқты, Қырғызстанда заманауи әдістерді біртіндеп енгізу дәстүрлі құндылықтарды сақтай отырып, балалардың академиялық әлеуетін арттыра алады.

Қорытындылай келе, зерттеу Қазақстан мен Қырғызстандағы тәрбиелік тәсілдердің әртүрлілігі олардың әлеуметтік-мәдени және экономикалық контекстіне байланысты екенін көрсетті. Екі елдің тәжірибесін үйлестіру арқылы балалардың жан-жақты дамуын қамтамасыз ететін оңтайлы модель құруға болады. Бұл модель дәстүрлі құндылықтардың рухани байлығын сақтай отырып, заманауи әлемнің талаптарына сай білім мен дағдыларды беруге негізделуі тиіс. Осылайша, тәрбие жүйесін жетілдіру екі елдің болашақ ұрпақтарының әлеуметтік және интеллектуалдық әлеуетін толық ашуға ықпал етеді деп болжауға болады.

Ұсыныстар

Зерттеу нәтижелеріне сүйене отырып, Қазақстан мен Қырғызстандағы 8-9 жастағы балалардың тәрбиесін жетілдіру мақсатында бірқатар ұсыныстар әзірленді. Бұл ұсыныстар дәстүрлі және заманауи тәрбиелік әдістердің әлеуетін тиімді пайдалануға, олардың теңгерімін қамтамасыз етуге және балалардың жан-жақты дамуын қолдауға бағытталған. Төменде осы ұсыныстар толық және егжей-тегжейлі түрде баяндалады.

Біріншіден, екі елде де мектептерде халықтық педагогиканы заманауи технологиялармен интеграциялау қажет. Бұл ұсыныс дәстүрлі құндылықтардың рухани байлығын сақтай отырып, қазіргі заманның талаптарына сай білім беру әдістерін енгізуді көздейді. Қазақстанда мектептерде смарт-тақталар мен онлайн-платформалар кеңінен қолданылады,

бірақ олар көбінесе академиялық білім беруге бағытталған. Осыған байланысты, осы технологияларды пайдалана отырып, қазақтың халықтық салт-дәстүрлерін, мысалы, қонақжайлылық, еңбекке баулу сияқты құндылықтарды оқытуға арналған интерактивті бағдарламалар әзірлеуге болады. Мысалы, балаларға арналған ойын форматындағы цифрлық сабақтар арқылы ұлттық мәдениетті таныстыруға және оны заманауи контексте қолдануды үйретуге болады. Ал Қырғызстанда «Манас» эпосы сияқты дәстүрлі құралдарды цифрлық форматқа көшіріп, мультимедиялық презентациялар немесе виртуалды сабақтар арқылы оқушыларға ұсыну тиімді болмақ. Бұл тәсіл дәстүрлі тәрбиенің мәнін сақтай отырып, балалардың қызығушылығын арттырып, олардың технологиялық дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді. Осылайша, екі елдің білім беру жүйесі дәстүр мен инновацияның үйлесімді синтезіне негізделген модельге көше алады.

Екіншіден, ата-аналар мен мұғалімдерге дәстүрлі және заманауи әдістердің теңгерімін сақтау тақырыбына арналған тренингтер ұйымдастыру ұсынылады. Зерттеу барысында ата-аналар мен педагогтардың тәрбиелік тәсілдерді қолданудағы тәжірибелері әртүрлі екені және кейде олардың білімдері мен дағдылары жеткіліксіз болатыны анықталды. Қазақстанда ата-аналардың көпшілігі цифрлық дағдыларға басымдық берсе, Қырғызстанда дәстүрлі тәсілдерге көбірек көңіл бөлінеді. Осыған байланысты, тренингтер екі тәсілдің артықшылықтарын түсіндіруге және оларды баланың жеке ерекшеліктеріне қарай бейімдеуге үйретуге бағытталуы керек. Мысалы, ата-аналарға баланың жеке қызығушылығын дамыту үшін технологияны қалай қолдану керектігін, сонымен қатар дәстүрлі құндылықтарды қалай сіңіру керектігін үйрететін семинарлар ұйымдастыруға болады. Мұғалімдерге арналған тренингтерде халықтық педагогиканы сабақ жоспарына енгізу және оны заманауи оқыту әдістерімен біріктіру бойынша практикалық дағдыларды дамытуға көңіл бөлінеді. Бұл тренингтерді жергілікті білім беру мекемелерімен бірлесіп, тұрақты негізде өткізу ұсынылады, себебі бұл ата-аналар мен мұғалімдердің кәсіби және жеке біліктілігін арттырып, тәрбие процесін тиімді етеді.

Үшіншіден, балалардың әлеуметтік және академиялық дамуын бағалау үшін ұзақ мерзімді зерттеулер жүргізу қажет. Бұл зерттеу бірнеше аймен шектелгендіктен, дәстүрлі және заманауи әдістердің балаларға ұзақ мерзімді әсерін толық бағалау мүмкін болмады. Сондықтан, бірнеше жылға созылатын бақылаулар мен талдаулар арқылы осы әдістердің тиімділігін тереңірек зерттеу ұсынылады. Мысалы, 8-9 жастағы балаларды мектепті бітіргенге дейін бақылап, олардың әлеуметтік бейімделуі, академиялық жетістіктері және эмоционалдық дамуы сияқты көрсеткіштерді талдауға

болады. Қазақстанда PISA сияқты халықаралық бағалаулардың деректері бар болғанымен, бұл зерттеулерді жергілікті контекске бейімдеп, Қырғызстандағы жағдайды да қамту қажет. Ұзақ мерзімді зерттеулер арқылы әдістердің қай аспектілері балалардың дамуына ең көп әсер ететінін анықтап, тәрбие жүйесін одан әрі жетілдіру бойынша нақты ұсыныстар әзірлеуге болады. Бұл зерттеулерді мемлекеттік және халықаралық ұйымдардың қолдауымен жүргізу екі елдің білім беру саясатын дамытуға үлкен үлес қосады деп күтіледі. Осы ұсыныстардың жүзеге асырылуы Қазақстан мен Қырғызстандағы тәрбие жүйесін жетілдіріп, балалардың әлеуметтік, академиялық және жеке дамуын қолдауға мүмкіндік береді. Бұл шаралар дәстүрлі және заманауи әдістердің теңгерімін қамтамасыз етіп, екі елдің тәжірибесін тиімді біріктіруге бағытталған.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

- 1 **Gnams, T., Hawrot, A.** The development of social, gender, and migration-related disparities in digital competencies during adolescence [The development of social, gender, and migration-related disparities in digital competencies during adolescence] // *Computers in Human Behavior*. – 2025. – Vol. 173.
- 2 **Lee, J.** Rethinking quality and accessibility of universal publicly funded prekindergarten from families' perspectives [Rethinking quality and accessibility of universal publicly funded prekindergarten from families' perspectives] // *Children and Youth Services Review*. – 2025. – Vol. 179.
- 3 **Kim, E.** Competing Discourses in the Child Protection System in Kyrgyzstan: Implications for Redressing Gender Violence Against Girls [Competing Discourses in the Child Protection System in Kyrgyzstan: Implications for Redressing Gender Violence Against Girls] // *Child Indicators Research*. – 2022. – Vol. 15, No. 4. – P. 1209–1232.
- 4 **Haub, C.** Population change in the former Soviet Republics [Population change in the former Soviet Republics] // *Population Bulletin*. – 1994. – Vol. 49. – P. 1–52.
- 5 **Сатыбалдиев, М. М.** Влияние элементов народной педагогики на воспитание подрастающего поколения кыргызстанцев [The influence of elements of folk pedagogy on the upbringing of the younger generation of Kyrgyzstanis] // *Науки об образовании*. – 2021. – № 2. – С. 122–126. – <https://doi.org/10.24412/2308-7196-2021-2-122-126>.
- 6 **Бекбоев, И. Б.** Таалим-тарбиянын сегиз ачкычы [The Eight Keys to Learning] // *Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары*. – 2008. – № 2. – С. 48–54.

7 **Байбосунов, К. С.** Нациогенез кыргызов новой эпохи (интегральное исследование современного нациообразования) [The national genesis of the Kyrgyz of the New era (an integral study of modern nation formation)]. – Бишкек: Турар, 2012. – 32 с.

8 **Абрамзон, С. М.** Некоторые стороны быта киргизской молодежи (XIX–XX вв.) [Some aspects of the life of Kyrgyz youth (XIX–XX centuries)] // Семья и семейные обряды у народов Средней Азии и Казахстана. – М.: Наука, 1978. – С. 109.

9 **Каныбекова, А. К.** Семья как важнейшая ценность в традиционном кыргызском обществе [Family as the most important value in traditional Kyrgyz society] // Вестник науки и образования. – 2020.

10 **Жарыкбаев, Қ.** Қазақтың халықтық педагогикалық ойлары [Kazakh folk pedagogical thought]. – Алматы: Рауан, 2010. – 320 б.

11 **Выготский, Л. С.** Психология развития ребенка [Psychology of child development]. – Москва: Эксмо, 1984. – 512 б.

12 **Нурпеисов, А. К.** Қазақ педагогикасының тарихы [History of Kazakh pedagogy]. – Алматы: Білім, 2005. – 280 б.

13 **Садиков, Т.** Қырғыз халық педагогикасы [Kyrgyz folk pedagogy]. – Бішкек: Кыргызстан, 1998. – 245 б.

14 **Подласый, И. П.** Педагогика: Новый курс. Книга 2: Процесс воспитания [Pedagogy: A new course. Book 2: The Parenting Process]. – Москва: ВЛАДОС, 2001. – 256 б.

15 **Байбатырова, Г. К.** Заманауи білім беру технологиялары [Modern educational technologies]. – Алматы: Эверо, 2018. – 180 б.

16 **Рожков, М. И., Байбородова, Л. В.** Организация воспитательного процесса в школе [Organization of the educational process at school]. – Москва: Просвещение, 1999. – 320 б.

17 **Токсанбаева, Ж. С.** Патриотическое воспитание молодежи в Казахстане [Patriotic education of youth in Kazakhstan]. – Шымкент: Южно-Казахстанская государственная фармацевтическая академия, 2010. – 150 б.

18 **Абдыкадыров, А.** Кыргызстандагы билим берүү жана тарбия системасы [The education and upbringing system in Kyrgyzstan]. – Бишкек: Илим, 2015. – 200 б.

REFERENCES

1 **Gnambs, T., Hawrot, A.** The development of social, gender, and migration-related disparities in digital competencies during adolescence // Computers in Human Behavior. – 2025. – Vol. 173.

2 **Lee, J.** Rethinking quality and accessibility of universal publicly funded prekindergarten from families' perspectives // Children and Youth Services Review. – 2025. – Vol. 179.

3 **Kim, E.** Competing Discourses in the Child Protection System in Kyrgyzstan: Implications for Redressing Gender Violence Against Girls // Child Indicators Research. – 2022. – Vol. 15, No. 4. – P. 1209–1232.

4 **Haub, C.** Population change in the former Soviet Republics // Population Bulletin. – 1994. – Vol. 49. – P. 1–52.

5 **Satybaldiev, M. M.** Vliyanie elementov narodnoj pedagogiki na vospitanie podrastayushchego pokoleniya kyrgyzstantsev [Influence of elements of folk pedagogy on the upbringing of the younger generation of Kyrgyzstan] // Nauki ob obrazovanii. – 2021. – No. 2. – P. 122–126. – <https://doi.org/10.24412/2308-7196-2021-2-122-126>.

6 **Bekboev, I. B.** Taalim-tarbiyanyn segiz achkychy [Eight keys of education and upbringing] // Kyrgyz bilimberuu akademiyasynyn kabarlary. – 2008. – No. 2. – P. 48–54.

7 **Baibosunov, K. S.** Natsiogenez kyrgyzov novoj epokhi (integral'noe issledovanie sovremennogo natsioobrazovaniya) [Nation genesis of the Kyrgyz of the new era (an integral study of modern nation formation)]. – Bishkek: Turar, 2012. – 32 p.

8 **Abramzon, S. M.** Nekotorye storony byta kirgizskoj molodezhi (XIX–XX vv.) [Some aspects of the everyday life of Kyrgyz youth (19th–20th centuries)] // Sem'ya i semejnye obryady u narodov Srednej Azii i Kazakhstana [Family and family rituals among the peoples of Central Asia and Kazakhstan]. – Moscow: Nauka, 1978. – P. 109.

9 **Kanybekova, A. K.** Sem'ya kak vazhnejshaya tsennost' v traditsionnom kyrgyzskom obshchestve [Family as the most important value in traditional Kyrgyz society] // Vestnik nauki i obrazovaniya. – 2020.

10 **Zharyqbaev, Q.** Qazaqtyn khalyktyq pedagogikalıq oilary [Kazakh folk pedagogical ideas]. – Almaty: Rauan, 2010. – 320 p.

11 **Vygotskij, L. S.** Psikhologiya razvitiya rebenka [Child developmental psychology]. – Moscow: Eksmo, 1984. – 512 p.

12 **Nurpeisov, A. K.** Qazaq pedagogikasynyn tarihy [History of Kazakh pedagogy]. – Almaty: Bilim, 2005. – 280 p.

13 **Sadykov, T.** Kyrgyz khalyk pedagogikasy [Kyrgyz folk pedagogy]. – Bishkek: Kyrgyzstan, 1998. – 245 p.

14 **Podlasyj, I. P.** Pedagogika: Novyj kurs. Kniga 2: Protsess vospitaniya [Pedagogy: New course. Book 2: The educational process]. – Moscow: VLADOS, 2001. – 256 p.

15 **Baibatyrova, G. K.** Zamanaui bilim beru tekhnologiyalary [Modern educational technologies]. – Almaty: Evero, 2018. – 180 p.

16 **Rozhkov, M. I., Bajborodova, L. V.** Organizatsiya vospitatel'nogo protsessa v shkole [Organization of the educational process at school]. – Moscow: Prosveshchenie, 1999. – 320 p.

17 **Toksanbaeva, Zh. S.** Patrioticheskoe vospitanie molodezhi v Kazakhstane [Patriotic education of youth in Kazakhstan]. – Shymkent: Yuzhno-Kazakhstanskaya gosudarstvennaya farmatsevticheskaya akademiya, 2010. – 150 p.

18 **Abdykadyrov, A.** Kyrgyzstandagy bilim beruu zhane tarbiya sistemasy [Education and upbringing system in Kyrgyzstan]. – Bishkek: Plim, 2015. – 200 p.

Поступило в редакцию 17.12.25.

Поступило с исправлениями 19.02.26.

Принято в печать 17.06.26.

A. Omirbekova¹, *A. Oralkul²

^{1,2}Казахский национальный университет имени аль-Фараби,

Республика Казахстан, Алматы.

17.12.25 ж. баспаға түсті.

19.02.26 ж. түзетулерімен түсті.

17.06.26 ж. басып шығаруға қабылданды.

ВОСПИТАНИЕ ДЕТЕЙ КАК ФИЛОСОФСКАЯ ПРОБЛЕМА: СРАВНЕНИЕ ТРАДИЦИОННЫХ ПРАКТИК И СОВРЕМЕННЫХ МЕТОДОВ (НА БАЗЕ КАЗАХСТАНА И КЫРГЫЗСТАНА)

Воспитание детей – это пространство, в котором формируются символы, межпоколенческие отношения, социальные нормы и национальная идентичность. В данной статье рассматривается проблема воспитания детей в условиях культурной трансформации в Казахстане и Кыргызстане на основе философско-культурологического анализа. В исследовании изучаются традиционные мировоззренческие системы, воспитательные ценности и социальные институты двух стран в историко-культурном контексте, всесторонне описывается их взаимодействие с изменениями в современном обществе. В статье глубоко анализируются особенности структуры семьи в казахском и кыргызском традиционных обществах, модели общестроительного воспитания, духовно-нравственные ориентации и влияние общего

Тюркского мировоззрения на воспитание. Также рассматриваются ценностные сдвиги, происходящие в воспитании детей в результате глобализации, урбанизации, медиакультуры и усиления цифровой коммуникации, ослабление или новое формирование культурных кодов, появление новых социальных ролей и форм идентичности. Авторы указывают, на каком уровне сохраняются и в какой форме переосмысливаются традиционные этнокультурные элементы в условиях культурной трансформации. В статье также специально анализируются изменения воспитательных отношений в современных семьях, культурный разрыв между родителями и детьми, новые моральные дилеммы и ценностная напряженность. С этой точки зрения пространство воспитания трактуется не только как социальный опыт, но и как важнейшее явление, передающее культурную память и определяющее ценностную ориентацию будущих поколений.

Ключевые слова: духовная ценность, воспитание детей, традиционное мировоззрение, культурный код, национальная идентичность.

A. Omirbekova¹, *A. Oralkul²

^{1,2}Al-Farabi Kazakh National University,

Republic of Kazakhstan, Almaty.

Received 17.12.25.

Received in revised form 19.02.26.

Accepted for publication 17.06.26.

PARENTING AS A PHILOSOPHICAL PROBLEM: COMPARISON OF TRADITIONAL PRACTICES AND MODERN METHODS (BASED ON KAZAKHSTAN AND KYRGYZSTAN)

Children's education is a space where symbols, intergenerational relations, social norms and national identity are formed. This article discusses the problem of raising children in the context of cultural transformation in Kazakhstan and Kyrgyzstan on the basis of philosophical and cultural analysis. The study examines the traditional worldview systems, educational values and social institutions of the two countries in a historical and cultural context, and describes their interaction with changes in modern society in detail. The article analyzes in depth the features of the family structure in Kazakh and Kyrgyz traditional

societies, models of community-specific upbringing, spiritual and moral orientations and the influence of the common Turkic worldview on upbringing. It also considers the value shifts that have occurred in the upbringing of children as a result of globalization, urbanization, media culture and the strengthening of digital communication, the weakening or new formation of cultural codes, the emergence of new social roles and forms of identity. The authors show at what level traditional ethno-cultural elements are preserved and reinterpreted in what form in the context of cultural transformation. The article also specifically analyzes the change in educational relations in modern families, the cultural gap between parents and children, new moral dilemmas and value tensions. In this sense, the educational space is interpreted not only as a social experience, but as an important phenomenon that conveys cultural memory and determines the value orientation of future generations.

Keywords: spiritual value, education of children, traditional worldview, cultural code, national identity.

МРНТИ 02.61.31

<https://doi.org/10.48081/BGQF2117>

*М. П. Попандопуло¹, Д. Р. Мукатова², Г. П. Мусобекова³

^{1,2,3}Торайғыров университет, Республика Казахстан, г. Павлодар

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5467-405X>

²ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-9148-5511>

³ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-8902-487X>

*e-mail: mihkostas@mail.ru

ЭСТЕТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ АБАЯ КУНАНБАЕВА: ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ ТВОРЧЕСТВА ПОЭТА

В статье рассматриваются философско-эстетические взгляды казахского просветителя, поэта и мыслителя Абая Кунанбаева. Особое внимание уделяется анализу взаимосвязи эстетических представлений поэта с его мировоззрением, сформировавшимся в условиях социально-культурных преобразований казахского общества XIX века. Показано, что художественное творчество Абая является не только литературным явлением, но и важной формой философского осмысления действительности, отражающей духовные и нравственные поиски эпохи.

Цель исследования заключается в выявлении особенностей формирования эстетических взглядов Абая и определении их значения в развитии национальной философско-эстетической мысли. В статье рассматривается процесс становления эстетических представлений поэта в контексте эволюции общественного сознания, а также развития художественной культуры казахского народа.

В ходе исследования анализируются основные категории эстетики, присутствующие в творчестве Абая, такие как прекрасное, художественная правда, нравственный идеал, духовная гармония и общественное назначение искусства. Подчеркивается, что в эстетической концепции Абая искусство выступает не только средством художественного выражения, но и важным фактором духовного просвещения общества, формирования эстетического сознания личности и развития нравственных ценностей.

Исследование опирается на анализ поэтического и назидательного наследия Абая Кунанбаева, в котором нашли отражение природа

Казахстана, духовная жизнь народа и его культурные традиции. Отмечается, что поэт широко использовал элементы устно-поэтического народного творчества, обогащая художественный язык и развивая национальную литературную традицию. В результате его творчество стало важным этапом формирования эстетических вкусов общества и развития философско-эстетических представлений казахской культуры.

Ключевые слова: эстетика, эстетические взгляды, философский анализ, художественное творчество, художественное наследие, казахские просветители.

Введение

Искусство и представления о красоте формируются в культуре каждого народа на всех этапах его исторического развития. Однако философское осмысление этих явлений возникает лишь тогда, когда художественная культура достигает определённой степени зрелости и начинает играть заметную роль в духовной жизни общества. В этом контексте особое значение приобретает наследие казахских просветителей XIX века – Чокана Валиханова, Ибрая Алтынсарина и Абая Кунанбаева, в трудах и художественных произведениях которых эстетические представления казахского народа впервые получили теоретическое осмысление и системное выражение. Их творчество стало важным этапом в становлении национальной философско-эстетической мысли, поскольку позволило соединить традиционные культурные ценности с идеями просветительского гуманизма и рационального познания мира [7].

Эстетические взгляды Абая Кунанбаева неразрывно связаны с его мировоззрением и социально-философскими представлениями. Такая взаимосвязь обусловлена историческими условиями второй половины XIX века – периода интенсивных культурных и общественных преобразований в казахской степи. В своих произведениях Абай поднимает широкий круг проблем, связанных с природой прекрасного, назначением искусства и духовным развитием личности. Его размышления об эстетических ценностях выступают не изолированно, а как часть целостной системы взглядов на человека, общество и культуру, что позволяет рассматривать творчество поэта в русле философской традиции гуманистической мысли.

Показательно, что многие эстетические идеи Абая созвучны положениям европейской философии XIX века. Так, Н. Г. Чернышевский утверждал, что «истинная, высочайшая красота есть именно красота, встречаемая человеком в мире действительности, а не красота, создаваемая искусством» [12].

Сходную мысль можно обнаружить и в «Словах назидания» Абая, в частности в сорок третьем слове, где поэт призывает человека не ограничиваться пассивным усвоением традиционных представлений, а подвергать их критическому осмыслению. По мнению Абая, способность анализировать увиденное и услышанное, отделять существенное от второстепенного является важнейшим признаком духовно развитой личности. Тем самым поэт подчеркивает необходимость активного взаимодействия человека с реальностью и рассматривает духовное развитие личности как процесс диалектического постижения окружающего мира [1].

Формирование философских и эстетических взглядов Абая происходило в процессе его художественного творчества, поэтому они не были оформлены в виде строго систематизированной теории. Тем не менее анализ его поэтических произведений и философских размышлений позволяет выявить устойчивое ядро эстетических идей, в центре которых находятся проблемы природы прекрасного, взаимосвязи искусства и реальной жизни, а также общественной роли художественного творчества. Несмотря на изменение отдельных оценок под влиянием исторических обстоятельств и идейных течений эпохи, основные положения его эстетического мировоззрения демонстрируют внутреннюю целостность и отражают стремление поэта осмыслить искусство как важнейший фактор духовного и нравственного развития общества [5].

Материалы и методы

В статье использованы основные принципы философско-эстетического анализа. В качестве методологических основ были выбраны культурологический, историко-социальный и общественно-политический методы. Для более широкого изучения темы был применен метод междисциплинарных связей. Также использовались методы сравнительного анализа и обобщения, характерные для философско-эстетического анализа. В статье использованы труды известных ученых, сделавших значительный вклад в изучение наследия Абая, таких как: М. Ауэзова, Б. Кенжебаева, К. Бейсембина, Б. Габдуллина, К. Нурбекова.

Результаты и обсуждение

Художественное творчество Абай Кунанбаев рассматривал не только как форму эстетического самовыражения, но и как важнейший инструмент духовного и нравственного просвещения общества. Поэзия в его понимании выступает средством формирования общественного сознания и художественного воспитания народа. Именно поэтому в своих произведениях поэт неоднократно обращается к размышлениям о роли поэзии в жизни общества и о нравственной ответственности поэта перед народом.

В отличие от сторонников концепции «чистого искусства», Абай исходил из убеждения, что художественное творчество не может быть изолировано от общественной жизни и должно отражать актуальные социальные проблемы своего времени. В этом смысле искусство в его понимании выполняет не только эстетическую, но и социально-просветительскую функцию. Показательна мысль Абая о значении культурного и духовного взаимодействия народов: «Знание чужого языка и культуры делает человека равноправным с этим народом, он чувствует себя вольно, а если забота и борьба этого народа ему по сердцу, то он не может остаться в стороне». Данная идея свидетельствует о его стремлении рассматривать культуру как пространство диалога и взаимного обогащения, что сближает его взгляды с гуманистическими традициями мировой философской мысли.

Исторический опыт развития искусства свидетельствует о том, что подлинно прогрессивное художественное творчество в разные эпохи в той или иной степени выражало интересы народа и отражало социальные стремления своего времени. В этом контексте творчество казахских просветителей-демократов – Чокана Валиханова, Ибрая Алтынсарина и Абая Кунанбаева – представляет собой важный этап становления национальной эстетической мысли. Их деятельность была тесно связана с демократическими и просветительскими идеями XIX века, что обусловило стремление раскрывать эстетическую ценность самой жизни, ее социальных и нравственных оснований. Таким образом, в их мировоззрении искусство выступает не как замкнутая художественная система, а как форма познания реальности и одновременно как средство духовного преобразования общества. Подобный подход отражает историческую преемственность в развитии представлений о прекрасном и демонстрирует связь национальной эстетической традиции с общечеловеческими гуманистическими ценностями [7].

Особое место в философско-эстетическом наследии Абая занимает его стремление раскрыть социально-нравственное содержание художественного творчества. Поэт активно реагировал на противоречия общественной жизни своего времени, подвергая критике социальную несправедливость, духовную пассивность и моральное разложение части правящей элиты. В его произведениях последовательно утверждается идея социальной ответственности личности, основанная на принципах справедливости, трудолюбия и стремления к знаниям. Через художественные образы Абай формирует нравственный идеал человека, для которого труд, образование и духовное совершенствование являются основой подлинного человеческого достоинства. Именно поэтому его творчество позволяет рассматривать поэтическое наследие не только как художественное явление,

но и как своеобразное философское отражение социально-культурного состояния казахского общества XIX века. Как справедливо отмечается в исследовательской литературе, произведения Абая дают возможность получить целостное представление о социально-экономических, моральных и культурных процессах эпохи [4].

Важным аспектом культурно-просветительской деятельности Абая стала его переводческая работа. Обращаясь к произведениям А. С. Пушкина, М. Ю. Лермонтова и И. А. Крылова, он стремился познакомить казахское общество с достижениями мировой литературы и тем самым расширить духовный горизонт национальной культуры. Переводы Абая не являлись простым воспроизведением оригинала: они представляли собой творческую интерпретацию, направленную на адаптацию универсальных гуманистических идей к культурному контексту казахского общества. В этом проявляется его понимание искусства как средства культурного посредничества и духовного обновления общества. Характеризуя значение Абая для национальной культуры, М. О. Ауэзов отмечал, что поэт стал «духовным оком своего народа», сумев выразить его исторические устремления и показать перспективы дальнейшего культурного развития [4].

В поэтическом наследии Абая эта идея получает яркое художественное воплощение. Его лирика нередко приобретает характер нравственного призыва, обращённого к современникам. Поэт стремится вывести человека из состояния духовной пассивности и призывает народ осознать собственную ответственность за историческую судьбу. В данном контексте показательным стихотворением, в котором Абай выражает тревогу за будущее народа и подчеркивает необходимость активной жизненной позиции:

*Всякий подлый, чванливый и мелкий сброд
Изуродовал душу твою, народ.
Не надеюсь на исправленье твое,
Коль судьбу свою в руки народ не берет.*

*Разве можешь ты быть спокоен душой,
Если горки не в силах взять небольшой?
Если стойкости нет, если твердости нет,
Разве можешь ты быть спокоен душой.*

В данном поэтическом обращении проявляется характерная для Абая философская установка на активное преобразование действительности. Поэт рассматривает народ не как пассивный объект исторических обстоятельств,

а как субъект собственного развития. В этом проявляется просветительский характер его мировоззрения, ориентированный на формирование гражданского самосознания и нравственной ответственности личности перед обществом.

Значение эстетического наследия Абая выходит далеко за пределы его собственной эпохи. Его художественные принципы и гуманистические идеи оказали значительное влияние на развитие казахской литературы и культуры последующего времени. Многие поэты и писатели Казахстана обращались к его творческому опыту, воспринимая его как фундамент национальной художественной традиции. Особенно ярко это влияние проявилось в творчестве Мухтара Ауэзова, который посвятил значительную часть своей научной и художественной деятельности исследованию жизни и наследия Абая. В своей автобиографии Ауэзов отмечал: «Абай – зрячее око, Абай – отзывчивое сердце, Абай – мудрость народа...», подчеркивая тем самым, что образ поэта воплощает духовную сущность и исторические стремления казахского народа.

Абай Кунанбаев в своих произведениях стремился всесторонне осмыслить жизнь общества, раскрывая как социальные противоречия эпохи, так и духовную красоту человека и природы. В его творчестве органично соединяются изображения повседневной жизни народа, философские размышления о нравственных ценностях и тонкое лирическое восприятие окружающего мира. Используя художественный материал не только казахской действительности, но и культурный опыт других народов, Абай создал произведения, отличающиеся высокой художественной выразительностью и глубиной содержания. Его наследие демонстрирует многогранность творческой личности поэта, проявившего себя не только как выдающийся лирик и мыслитель, но и как прозаик и музыкант, что свидетельствует о синтетическом характере его эстетического мировоззрения.

Исключительно значительное место в творчестве Абая занимает тема любви, которая в его поэзии приобретает не только лирическое, но и философско-эстетическое содержание. Любовь у Абая выступает не просто как личное чувство, а как особая форма духовного переживания, раскрывающая глубину человеческой природы и её стремление к гармонии и совершенству. Именно поэтому нежность, искренность и внутреннее благородство являются характерными чертами таких произведений, как «Ғашықтық, құмарлықпен – ол екі жол», «Айттым сәлем, Қаламқас», «Онегиннің Татьянаға жазған хаты», «Көзімнің қарасы». В этих стихотворениях любовь осмысливается как проявление высших эстетических ценностей, соединяющих в себе красоту человеческой души и нравственную чистоту. Не случайно исследователь И. Л. Сосонкин отмечал, что «у Абая любовь эстетически осмысливается

как важнейшее, своего рода синтезированное проявление и выражение человеческой красоты, а поэтому и как высшее воплощение добра, то есть единство этического и эстетического» [11]. Тем самым поэт формирует оригинальную концепцию любви, в которой эстетическое переживание красоты неотделимо от нравственного начала.

Вместе с тем Абай сознательно отходит от традиционных канонов восточной любовной лирики, часто характеризующейся избыточной декоративностью и условностью художественных образов. Он критически относился к распространённым в восточной поэзии «ювелирным» сравнениям женской красоты с золотом, драгоценными камнями и другими внешними атрибутами богатства. Для Абая подлинная красота заключалась не в внешнем блеске, а во внутренней духовной гармонии человека. Подобная позиция свидетельствует о стремлении поэта приблизить художественное изображение к реальной жизни и раскрыть эстетическую ценность человеческой личности через её нравственные качества и душевную глубину [13].

Одним из важнейших назначений литературы Абай видел правдивое отражение объективной действительности, а творческую миссию поэта связывал с служением обществу и народу. В его произведениях нашли отражение различные стороны жизни казахского общества – от социально-нравственных проблем до тончайших проявлений человеческих чувств и красоты природы. В эстетической системе Абая природа выступает не только как предмет художественного изображения, но и как источник духовного переживания, способствующий формированию гармоничного мировосприятия человека. Показательным примером подобного поэтического видения является изображение вечерней степи, в котором спокойствие и величие природного мира созвучны внутреннему состоянию человека:

*На воде, как челнок, луна,
Тишина ясна, глубока.
Лишь в овраге полночь черна
Да шумит в тишине река.
Вверху и внизу глубина,
Лунный свет в лепестках цветка.
Пробежит по деревьям волна –
И затих порыв ветерка [2].*

В данном поэтическом фрагменте раскрывается характерная для Абая способность видеть в повседневных явлениях природы особую эстетическую ценность. Природа предстает как пространство гармонии и внутреннего

равновесия, где человек ощущает связь с окружающим миром. Подобное художественное восприятие отражает философскую установку поэта на единство человека и природы, что является одной из важных особенностей его эстетического мировоззрения.

Обладая тонким чувством прекрасного, Абай умел находить эстетическое содержание даже в тех явлениях, которые на первый взгляд лишены внешней привлекательности. Так, в его поэзии дождливая осень становится источником глубокого художественного переживания и предметом философского созерцания. Поэт не просто описывает природный пейзаж, но передает особое эмоциональное состояние мира, в котором ощущается тихая меланхолия и одновременно скрытая красота природного бытия:

*Тучи серые, хмурые, дождь недалек,
Осень. Голую землю туман заволок.
То ль от сырости, то ль, чтоб согреться, режься,
Стригунка догоняет в степи стригунок.
Ни травы, ни тюльпанов. И всюду затих
Звонкий гомон детей, смех парней молодых,
И деревья, как нищие старцы, стоят
Оголенные, листьев лишившись своих [2].*

Здесь особенно ярко проявляется эстетический принцип Абая, согласно которому красота заключена не только в ярких и праздничных проявлениях природы, но и в её тихих, сдержанных состояниях. Такое понимание прекрасного свидетельствует о философской глубине поэтического мировосприятия Абая, для которого эстетическая ценность мира раскрывается через его естественность и жизненную правдивость.

Особое место в эстетической концепции Абая занимает размышление о назначении поэзии и общественной роли поэта. Поэт рассматривал художественное слово как мощное средство духовного воздействия на человека и общество. В его понимании истинная поэзия должна не только доставлять эстетическое наслаждение, но и пробуждать мысль, формировать нравственные ориентиры и способствовать духовному развитию личности. Эту мысль Абай выразил в следующих строках:

*Мастерство и правда – в этом цель певца,
Чтоб раскрыть не только очи, но сердца,
Дать примеры юным, просветить невежд,
Даже нет и в мыслях забавлять глупца! [2].*

Много внимания Абай уделял размышлениям о роли поэта в жизни общества и о значении художественного творчества в духовном развитии народа. Показательно, что стихотворение «Адамнын кейбір кездері» («Бывает иногда время») в значительной степени является творческим и свободным переводом произведения М. Ю. Лермонтова «Журналист, читатель и писатель». Однако обращение к этому тексту не сводится к простому заимствованию: Абай отбирает и интерпретирует те идеи, которые созвучны его собственному пониманию общественной миссии поэта. В результате возникает своеобразный диалог культур, в котором идеи русской литературной традиции получают новое осмысление в контексте казахской духовной культуры.

Самым важным назначением поэта Абай считал правдивое отражение объективной действительности, а главной творческой задачей – служение народу и обществу. В его эстетическом мировоззрении поэзия выступает не только художественной формой самовыражения, но и особым способом духовного познания мира. По мнению Абая, подлинное поэтическое произведение должно выражать интересы народа и содержать общечеловеческие ценности, благодаря чему художественное слово становится понятным и близким широкому кругу читателей и слушателей [8]. Таким образом, эстетический идеал поэта формируется на основе органического соединения народности, нравственной направленности и художественной выразительности. Эти взгляды находят яркое выражение в следующих строках Абая:

*Поэзия – властитель языка,
Из камня чудо высекает гений.
Теплеет сердце, если речь легка,
И слух ласкает красота речей,
А если речь певца засорена
Словами, чуждыми народному духу, –
Такая песня миру не нужна.
Невежды голос люб дурному слуху [2].*

В данном поэтическом высказывании раскрывается характерное для Абая понимание языка как основного инструмента художественного творчества. Поэт подчеркивает, что истинная поэзия рождается из гармоничного соединения мысли, чувства и художественной формы. Язык в его представлении является не только средством передачи содержания, но и носителем национального духа, культурной памяти и эстетических

ценностей народа. Именно поэтому Абай особенно остро реагирует на засорение поэтической речи искусственными или чуждыми народной культуре элементами.

Высоко оценивая значение поэтического творчества, Абай призывал поэтов осознавать высокую нравственную ответственность своего призвания. С этой позиции он обращается к современным ему поэтам с призывом сохранять верность истинному назначению поэзии и не превращать её в средство развлечения или угождения богатым покровителям:

*Не для забавы я слагаю стих,
Не выдумками наполняю стих,
Для чутких слухом, сердцем и душой,
Для молодых я свой рождаю стих.
Для чутких слухом, сердцем и душой,
Кто сердцем прозорлив и чуток, тот
Поймет, что в каждый я влагаю стих [2].*

*Тебя молю, о песнопевец брат,
Пускай слова пустые не прельстят
Твоей души. Что пользы в них тебе?
Твой дар исчезнет, не вернешь назад.
Что в людях доброго, скажи, таких
Как бабник, и хвастун, и верхогляд? [2].*

В этих строках отчетливо проявляется нравственно-этический характер эстетики Абая. Поэт рассматривает художественное творчество как форму духовного служения, требующую внутренней честности, ответственности и искренности. Подобное понимание искусства сближает его взгляды с просветительской традицией, в рамках которой литература воспринималась как средство нравственного воспитания общества и формирования общественного сознания.

Абай подвергал резкой критике тех поэтов, которые, пренебрегая высоким назначением искусства, стремились к легкой славе и материальной выгоде, создавая произведения, лишенные глубокого содержания и художественной ценности [3]. Подобная позиция свидетельствует о том, что для Абая эстетическая ценность произведения неразрывно связана с его идейной и нравственной наполненностью. Искусство, лишенное духовного содержания, по его мнению, утрачивает свою подлинную культурную и общественную значимость.

Подчеркивая роль поэзии в эстетическом развитии человека, Абай обращает внимание и на значение воспринимающей стороны художественного процесса – читателя и слушателя. Он считал, что подлинное восприятие искусства возможно лишь при наличии развитой духовной культуры и способности различать истинные художественные ценности. Только в этом случае поэзия может выполнять свою воспитательную и просветительскую функцию. Эту мысль поэт выразил в следующих строках:

*Только песню не всякому сила дана,
И бывает, что музыка чувств лишена.
Где-то сердце, чтоб, слушая страстный напев,
Волновалось, ему отвечая сполна?
Песня, нотой высокой начавшись, парит
И как будто бы «слушай меня» говорит,
И тогда не услышишь ты звуков иных...
Вникни в музыку, сердцем с мелодией слит [2].*

Размышляя о природе эстетического восприятия, Абай обращается и к проблеме формирования художественного чувства у человека. В одном из своих назиданий он отмечает: «Дитя стремится ко всему, что видят глаза и слышат уши: тянется к блестящему предмету, пробует его на ощупь и на вкус, ищет сближения с домброй или свирелью, услышав их необычные звуки...» [1]. В данном высказывании поэт фактически формулирует мысль о естественной природе эстетического восприятия, которое зарождается в раннем возрасте и развивается через непосредственное чувственное взаимодействие человека с окружающим миром.

Абай высоко ценил художественное творчество своего народа и рассматривал его как важнейшую форму духовной самореализации общества. В его философско-эстетическом мировоззрении просвещение занимает центральное место, поскольку именно развитие сознания и культуры, по его убеждению, открывает человеку возможность осмыслить и по достоинству оценить категорию прекрасного как в самой действительности, так и в художественном творчестве.

Подчеркивая значение духовного развития личности, Абай отмечает, что стремление к прекрасному является естественной потребностью человека, возникающей в процессе его интеллектуального и нравственного становления. В одном из своих назиданий он писал: «Умный человек стремится принести пользу людям; уши его открыты советам, а память – кладовая светлой грусти. Он постоянно ищет в мире удивительное, необычное, и дни этих

поисков представляются ему потом самым прекрасным временем его жизни» [1]. В данном высказывании отчетливо проявляется философская установка Абая на активное духовное познание мира, где эстетическое переживание тесно связано с интеллектуальным поиском и нравственным самосовершенствованием личности.

Значительное место в эстетическом мировоззрении Абая занимает также осмысление роли музыки в духовной жизни общества. Музыку и поэзию он рассматривал как мощные средства эстетического воздействия, способные формировать мировоззрение человека, воздействовать на его эмоциональную и психологическую сферу, а также способствовать развитию нравственного сознания. В этом проявляется характерная для Абая философская идея о синтетическом характере искусства, в котором различные формы художественного выражения объединяются для более глубокого воздействия на духовный мир человека. В этой связи поэт подчеркивает высокую общественную значимость песни и певца, рассматривая их как носителей духовных и эстетических ценностей народа. Эти идеи находят выражение в следующих строках:

*Не для забавы я слагаю стих,
Не выдумками наполняю стих,
Для чутких слухом, сердцем и душой,
Для молодых я свой рождаю стих.
Кто сердцем прозорлив и чуток, тот поймет,
Что в каждый я влагаю стих [2].*

В данном поэтическом высказывании раскрывается характерная для Абая философия художественного творчества, в которой поэзия выступает как форма духовного служения обществу. Поэт рассматривает художественное слово не как средство развлечения, а как способ нравственного воздействия на человека, направленный на формирование его духовных ценностей и эстетического идеала.

Абай ясно осознавал ответственность поэта перед будущими поколениями и понимал сложность своей духовной и просветительской миссии в условиях патриархально-феодального уклада казахского общества XIX века. Его творчество формировалось в условиях глубоких социальных противоречий, что придавало его художественному слову особую философскую и нравственную напряженность. Обращаясь к будущим поколениям, поэт выражает надежду на понимание своей жизненной борьбы и духовных исканий:

*Пойми меня сердцем своим –
Для тебя загадкой предстану.
С бесправьем боролся, в бездорожии
С тысячью один бился – не осуждай [9].*

Данные строки свидетельствуют о глубоком историческом самосознании поэта, который воспринимал свою творческую деятельность как часть более широкого процесса культурного и духовного развития народа.

Сознавая необходимость культурного и эстетического развития казахского общества, Абай стремился формировать вокруг себя своеобразную интеллектуальную и художественную среду. Он постоянно общался с талантливыми поэтами, певцами, рассказчиками и сказочниками, которые играли важную роль в распространении его идей и произведений среди народа. Подобная форма культурного взаимодействия отражает традиционный для казахской культуры механизм передачи духовных ценностей через устную художественную традицию [10].

Исследователи казахской дореволюционной литературы отмечают, например, деятельность талантливого рассказчика Баймагамбетова, который передавал содержание прочитанных произведений слушателям с особой выразительностью. Перед выступлениями он тщательно готовился, работал над мимикой, жестами и интонацией, стремясь усилить художественное воздействие повествования на аудиторию. Таким образом, художественное слово превращалось в своеобразный акт эстетической коммуникации, объединяющий автора, исполнителя и слушателей в едином культурном пространстве.

Способствуя формированию эстетических взглядов и вкусов таких рассказчиков и сказочников, Абай с их помощью сумел распространить в казахской степи не только собственные произведения, но и произведения русских и западных классиков. Именно таким путем казахский народ познакомился с «Тремя мушкетерами», «Генрихом Наваррским» Александра Дюма, «Записками Шерлока Холмса» Конан Дойля, поэмами Лермонтова, стихами Пушкина, восточными поэмами «Шах-наме», «Лейли и Меджнун», «Тысяча и одна ночь». Таким образом, Абай активно содействовал эстетическому развитию не только рассказчиков и поэтов, но и формированию эстетических взглядов и вкусов широких масс народа.

Творческое наследие Абая Кунанбаева стало важнейшим этапом формирования новой казахской национальной литературы. Его произведения послужили своеобразной школой художественного мастерства и духовного мышления для последующих поколений писателей. Эстетические принципы, сформулированные в его поэзии, получили дальнейшее развитие в творчестве

таких представителей казахской литературы, как С. Кубеев, С. Торайғыров, С. Донентаев и других.

К неисчерпаемому духовному источнику его творчества обращались и продолжают обращаться как ученые, так и деятели культуры и искусства. Поэтическое наследие Абая обладает значительным философским и эстетическим потенциалом, поскольку в нем органически соединяются художественная выразительность, глубина нравственной мысли и стремление к постижению сущности человеческого бытия. Его произведения, наполненные гармонией художественной формы и богатством идейного содержания, способствуют формированию эстетического чувства, развивают духовную культуру личности и пробуждают стремление к нравственному совершенству.

Таким образом, эстетические взгляды Абая представляют собой важную часть его философского мировоззрения. В его произведениях категории прекрасного, нравственного идеала и духовной гармонии образуют целостную систему эстетических представлений, в которой искусство рассматривается как мощный фактор духовного развития человека и общества [6].

Выводы

Творческое наследие Абая Кунанбаева представляет собой значительное явление не только в истории казахской литературы, но и в развитии национальной философско-эстетической мысли. Проведённый анализ показывает, что эстетические взгляды поэта формируют целостную систему представлений, в которой категории прекрасного, нравственного идеала, художественной правды и духовной гармонии находятся в органическом единстве. Для Абая искусство выступает не только формой художественного выражения, но и способом философского осмысления действительности, средством духовного просвещения и нравственного совершенствования личности. Именно поэтому его поэзия, созданная в условиях патриархально-феодалного общества XIX века, значительно опередила свою эпоху и обрела глубокое значение для последующего культурного развития. Как отмечал М. О. Ауэзов, «Абай намного опередил свою эпоху и многими мощными струями своего творчества замечательно перекликается с нашей великой беспримерной в истории человечества современностью» [4].

Эстетическая концепция Абая оказала существенное влияние на формирование художественного сознания казахского народа и развитие национальной литературной традиции. Его произведения способствовали развитию эстетического вкуса общества, утверждению гуманистических ценностей и укреплению просветительских идеалов. Продолжателями духовного и художественного наследия Абая стали такие прогрессивные представители казахской литературы, как Мухамеджан

Сералин, Султанмахмуд Торайғыров, Сабит Донентаев и Спандияр Кубеев, чья творческая и просветительская деятельность содействовала дальнейшему развитию эстетических взглядов и культурного самосознания народа. Таким образом, философско-эстетическое наследие Абая Кунанбаева занимает особое место в системе духовной культуры Казахстана и продолжает сохранять свою актуальность в современном гуманитарном и философском дискурсе.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 **Кунанбаев, А.** Слова назидания [Текст]. – Алма-Ата : Жалын, 1970. – 128 с.
- 2 **Кунанбаев, А.** Собр. соч. в одном томе [Текст]. – Москва, 1954. – 413 с.
- 3 **Ахметов, Р.** Социальная критика в произведениях Абая [Текст]. – Шымкент : Орда, 2018. – 230 с.
- 4 **Ауэзов, М.** Мысли разных лет [Текст]. – Алма-Ата : Жалын, 1961. – 540 с.
- 5 **Бейсембина, К.** О философских взглядах Абая Кунанбаева : Жизнь и творчество Абая [Текст] // Сборник статей. – 1954. – № 2. – С. 38.
- 6 **Габдуллин, Б.** Этические воззрения Абая [Текст]. – Алма-Ата : Жалын, 1970. – 105 с.
- 7 **Каскабасов, С.** Философские взгляды Абая : монография [Текст]. – Алматы : Ғылым, 2004. – 312 с.
- 8 **Кенжебаев, Б.** Абай: мораль и общество : монография [Текст]. – Караганда : Болашак, 2013. – 198 с.
- 9 **Нурбеков, К.** Политическое наследие Абая : монография [Текст]. – Астана : Фолиант, 2010. – 278 с.
- 10 **Нурпеисов, Ж.** Культурные взгляды Абая : традиции и новаторство [Текст]. – Нур-Султан : ЕНУ, 2019. – 312 с.
- 11 **Сосонкин, И. Л.** Из истории эстетической мысли в Туркменистане [Текст] // Педагогика. – 1969. – № 3. – С. 26.
- 12 **Чернышевский, Н. Г.** Полн. собр. Соч., т. 11 [Текст] // Сборник статей. – 1949. – № 2. – С. 141.
- 13 **Калдыбаев, Т.** Абаеведение [Текст]. – Алматы : Арыс, 2012. – 256 с.

REFERENCES

- 1 **Kunanbaev, A.** Slova nazidaniya [Words of Edification] [Text]. – Alma-Ata : Zhalyn, 1970. – 128 p.

2 **Kunanbaev, A.** Sobr. soch. v odnom tome [Collected Works in One Volume] [Text]. – Moscow, 1954. – 413 p.

3 **Akhmetov, R.** Socialnaya kritika v proizvedeniyah Abaya [Social Criticism in Abai's Works] [Text]. – Shymkent : Orda, 2018. – 230 p.

4 **Auezov, M.** Mysli raznyh let [Thoughts of Different Years] [Text]. – Alma-Ata : Zhalyln, 1961. – 540 p.

5 **Beisembina, K.** O filosofskikh vzglyadah Abaya Kunanbaeva : Zhizn i tvorchestvo Abaya [On the philosophical views of Abai Kunanbaev : Life and Works of Abai] [Text]. In Collection of articles. – 1954. – No. 2. – P. 38.

6 **Gabdullin, B.** Eticheskie vozzreniya Abaya [Ethical Views of Abai] [Text]. – Alma-Ata : Zhalyln, 1970. – 105 p.

7 **Kaskabasov, S.** Filosofskie vzglyady Abaya : monografiya [Philosophical Views of Abai : monograph] [Text]. – Almaty : Gylym, 2004. – 312 p.

8 **Kenzhebaev, B.** Abai : moral i obschestvo : monografiya [Abai : Morality and Society : monograph] [Text]. – Karaganda : Bolashak, 2013. – 198 p.

9 **Nurbekov, K.** Politicheskoe nasledie Abaya : monografiya [Political Heritage of Abai : monograph] [Text]. – Astana : Foliant, 2010. – 278 p.

10 **Nurpeisov, Zh.** Kulturnye vzglyady Abaya : tradicii i novatorstvo [Cultural Views of Abai : Traditions and Innovation] [Text]. – Nur-Sultan : ENU, 2019. – 312 p.

11 **Sosonkin, I. L.** Iz istorii esteticeskoi mysli v Turkmenistane [From the history of aesthetic thought in Turkmenistan] [Text]. In Pedagogy. – 1969. – No. 3. – P. 26.

12 **Chernyshevsky, N. G.** Poln. sobr. soch., t. 11 [Complete Works, Vol. 11] [Text]. In Collection of articles. – 1949. – No. 2. – P. 141.

13 **Kaldybaev, T.** Abaevdenie [Abai Studies] [Text]. – Almaty : Arys, 2012. – 256 p.

Поступило в редакцию 18.03.26.

Поступило с исправлениями 20.05.26.

Принято в печать 17.06.26.

*М. П. Попандонуло¹, Д. Р. Мукатова², Г. П. Мусобекова³

^{1,2,3}Торайғыров университет, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

18.03.26 ж. баспаға түсті.

20.05.26 ж. түзетулерімен түсті.

17.06.26 ж. басып шығаруға қабылданды.

АБАЙ ҚҰНАНБАЕВТЫҢ ЭСТЕТИКАЛЫҚ КӨЗҚАРАСТАРЫ: АҚЫН ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНА ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ТАЛДАУ

Мақалада қазақтың көрнекті ағартушысы, ақын және ойшылы Абай Құнанбаевтың философиялық-эстетикалық көзқарастары қарастырылады. Ақынның эстетикалық ұстанымдарының оның дүниетанымымен өзара байланысын талдауға ерекше назар аударылады. Бұл дүниетаным XIX ғасырдағы қазақ қоғамының әлеуметтік-мәдени өзгерістері жағдайында қалыптасты. Абайдың көркем шығармашылығы тек әдеби құбылыс қана емес, сонымен қатар дәуірдің рухани-адамгершілік ізденістерін бейнелейтін шындықты философиялық тұрғыдан пайымдаудың маңызды формасы екені көрсетіледі.

Зерттеудің мақсаты – Абайдың эстетикалық көзқарастарының қалыптасу ерекшеліктерін айқындау және олардың ұлттық философиялық-эстетикалық ойдың дамуындағы маңызын анықтау. Мақалада ақынның эстетикалық түсініктерінің қалыптасу үдерісі қоғамдық сананың эволюциясы және қазақ халқының көркем мәдениетінің дамуы контекстінде қарастырылады.

Зерттеу барысында Абай шығармашылығында көрініс тапқан эстетиканың негізгі категориялары – сұлулық, көркемдік шындық, адамгершілік идеал, рухани үйлесім және өнердің қоғамдық қызметі талданады. Абайдың эстетикалық тұжырымдамасында өнер тек көркемдік бейнелеу құралы ғана емес, сонымен қатар қоғамды рухани ағартудың, тұлғаның эстетикалық санасын қалыптастырудың және адамгершілік құндылықтарды дамытудың маңызды факторы ретінде қарастырылатыны атап өтіледі.

Зерттеу Абай Құнанбаевтың поэтикалық және гақлиялық мұраларын талдауға негізделген. Бұл мұраларда Қазақстан табиғаты, халықтың рухани өмірі мен мәдени дәстүрлері көрініс тапқан. Ақынның ауызша поэтикалық халық шығармашылығы элементтерін кеңінен пайдаланып, көркем тілін байытып, ұлттық әдеби дәстүрді дамытқаны көрсетіледі. Соның нәтижесінде Абай шығармашылығы қоғамның эстетикалық талғамын қалыптастыруда және қазақ мәдениетінің философиялық-эстетикалық түсініктерін дамытуда маңызды кезең болды.

Кілтті сөздер: эстетика, эстетикалық көзқарастар, философиялық талдау, көркем шығармашылық, көркем мұра, қазақ ағартушылары.

*M. P. Popandopulo¹, D. R. Mukatova², G. P. Musobekova³

^{1,2,3}Toraighyrov University, Republic of Kazakhstan, Pavlodar.

Received 18.03.26.

Received in revised form 20.05.26.

Accepted for publication 17.06.26.

AESTHETIC VIEWS OF ABAI KUNANBAYEV: PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF THE POET'S WORK

This article examines the philosophical and aesthetic views of the Kazakh educator, poet, and thinker Abai Kunanbayev. Particular attention is paid to analyzing the relationship between the poet's aesthetic concepts and his worldview, which developed amid the socio-cultural transformations of 19th-century Kazakh society. It is demonstrated that Abai's artistic work is not only a literary phenomenon but also an important form of philosophical understanding of reality, reflecting the spiritual and moral quests of the era.

The purpose of this study is to identify the characteristics of the formation of Abai's aesthetic views and determine their significance in the development of national philosophical and aesthetic thought. The article examines the development of the poet's aesthetic concepts in the context of the evolution of social consciousness and the development of the artistic culture of the Kazakh people.

The study analyzes the main categories of aesthetics present in Abai's work, such as beauty, artistic truth, moral ideal, spiritual harmony, and the social purpose of art. It is emphasized that in Abai's aesthetic concept, art is not only a means of artistic expression but also an important factor in the spiritual enlightenment of society, the formation of individual aesthetic consciousness, and the development of moral values.

The study is based on an analysis of Abai Kunanbayev's poetic and didactic legacy, which reflects the nature of Kazakhstan, the spiritual life of the people, and its cultural traditions. It is noted that the poet made extensive use of elements of oral poetry, enriching the artistic language and developing the national literary tradition. As a result, his work became an important stage in the formation of public aesthetic tastes and the development of philosophical and aesthetic concepts in Kazakh culture.

Keywords: aesthetics, aesthetic views, philosophical analysis, artistic creativity, artistic heritage, Kazakh enlighteners.

МРНТИ 21.00.00

<https://doi.org/10.48081/BGQF2118>

**Н. Л. Сейтахметова¹, Р. Ш. Сабирова²,
*Ж. Ж. Турганбаева³**

^{1,3}Институт философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК, Республика Казахстан, г. Алматы;

²Карагандинский национальный исследовательский университет имени академика Е. А. Букетова, Республика Казахстан, г. Караганда.

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6297-7317>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6676-1986>

³ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5309-1677>

*e-mail: zhanara_turganbayeva@mail.ru

ТРАНСГЕНЕРАЦИОННЫЕ КОНТЕКСТЫ ПОСТКОЛОНИАЛЬНОГО ПЕРЕОСМЫСЛЕНИЯ ИСЛАМСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

Настоящая статья посвящена изучению механизма трансгенерационной передачи коллективного культурно-религиозного и чувственного опыта, детерминирующего проявления исламской идентичности. Последняя, являясь полисемантическим социокультурным феноменом, может и должна быть подвержена постколониальному переосмыслению в условиях современных вызовов. Цель исследования заключается в выявлении механизмов передачи, трансформации и реинтерпретации исламских ценностей, норм и представлений в условиях постколониального и постсекулярного общества. Особое внимание в исследовании уделяется анализу межпоколенческой динамики, в рамках которой религиозная идентичность формируется под воздействием исторической памяти, представлений о справедливости, коллективной травмы и культурного наследия, требующих реконтекстуализации в условиях современных гибридных вызовов.

Методологическую основу исследования составляет междисциплинарный подход, включающий постколониальную теорию, трансгенерационную теорию, исламоведческую феноменологию, социокультурный анализ.

Авторы приходят к выводу, что трансгенерационная передача культурно-религиозного и чувственного опыта, связанного с историческими этапами становления исламской идентичности на территории Казахстана, выступает ключевым фактором устойчивости национальной идентичности, которая является множественной. Авторы также обосновывают, что реинтерпретация исторической событийности и связанной с ней исламской идентичности через призму трансгенерационной и постколониальной теорий является необходимым условием развития мусульманского интеллектуализма.

Ключевые слова: исламская идентичность, множественная идентичность, трансгенерационная травма, коллективная память, казахстанское общество, постколониализм, исламское сознание.

Введение

Актуальность изучаемых в данном междисциплинарном исследовании понятий трансгенерационной феноменологии и психологии применительно к межцивилизационному диалогу, в котором участвует Исламский Мир, а также к формированию и проявлению исламской идентичности, заключается в практической ориентированности этих знаний. Так, межпоколенческие феномены коллективной травмы, такие как чувство лояльности, чувство несправедливости и сопряженного с ними комплекса вины выжившего, семейный миф и другие – могут быть использованы для дестабилизации региона как инструмент воздействия внешних политических сил, эксплуатирующих ресурсы и стремящихся регулировать политическую и социально-экономическую ситуацию в странах Исламского Мира в соответствии со своими политическими интересами. Для казахстанского общества, в формировании идентичности которого участвует также исламская идентичность, разработки в данной сфере могут служить дальнейшей концептуализации духовной и религиозной безопасности от явлений радикализации исламского и националистического дискурса.

Осмысление феноменологического содержания исламского мировоззрения, апеллирующего к чувствам, эмоциональной сфере исламского религиозного сознания, а также осмысление необходимости интеграции и ресурсирования коллективного травматического опыта Исламского Мира способствует более глубокому пониманию психологической природы исламистской риторики и несет перспективу преодоления обуславливающих ее причин. Под последними понимается комплекс вытесненных предками и впоследствии перенятых потомками чувств, признание и символическое

проживание которых способствуют их преодолению. Безусловно, в практике психотерапевтического консультирования наиболее привычным и распространенным форматом выступает индивидуальная работа. Но научная концептуализация религиозной психотерапии, исламской психотерапии – направлений, подобных таким междисциплинарным отраслям знания, как историческая психология, социальная психология, клиническая психология, когнитивистика, психосоматика и пр., в перспективе могут предоставить широкие возможности психотерапии религиозных масс, ведущейся подспудно, во время этико-религиозных проповедей, коррекционной работы с учениками религиозных сект, а также может положить начало масштабной подготовке соответствующих кадров психологических служб правоохранительных и исправительных органов.

Понимание интернальных переживаний носителей определенной идентичности имеет практическое значение для выстраивания внутреннего и внешнего политического курса, стабилизации социальной жизни, консолидации общества через преодоление конфликтов и эмоциональной напряженности между его представителями. Междисциплинарный характер подобных исследований несет потенциал расширения теоретико-методологических рамок социально-гуманитарных наук для использования этих интегративных знаний в синергии для развития сфер национальной и духовной безопасности, ментального здоровья, стратегического планирования геополитической жизни.

Материалы и методы

В настоящем исследовании авторы применили междисциплинарный подход, включающий постколониальную теорию, трансгенерационную теорию, исламоведческую феноменологию, социокультурный анализ.

Результаты и обсуждение

Механизм формирования межпоколенческой травмы: системная лояльность и мировоззренческая преемственность

Вопрос о коллективной трансгендерной травме не получил, на наш взгляд, должного внимания в отечественном академическом, в частности – философском, дискурсе. Растущая осведомленность и внимание к вопросам ментального здоровья должны выходить за рамки личностного контекста и выйти в этнический, социокультурный, этноконфессиональный масштаб, поскольку, как свидетельствует мировая практика, многие проблемы, стоящие на повестке дня у современного человека, тянутся корнями в прошлое, в том числе – в историческую память поколений. Понимание психологических механизмов бессознательной лояльности личности родовым, племенным, этническим сценариям увеличивает шанс общества,

уделяющего должное внимание историческим событиям прошлого и связанной с ними эмоционально-чувственной сфере, осознать и изменить закрепившиеся паттерны поведения. Особый интерес представляет изучение различных аспектов жизни Исламского мира и развития исламоведческого знания через призму теории трансгенерационной травмы.

Важность исцеления коллективного сознания от исторических травматических событий признается в исследованиях по исторической психологии, трансгенерационной теории, системно-феноменологической психологии и других направлений знания.

В соответствии с законами системной психологии (речь о законах иерархии, принадлежности и баланса), самый младший элемент системы – потомки – берет на себя весь невысказанный, непрожитый, забытый, невыплаканный, вытесненный багаж коллективной травмы, имевшей место в прошлых поколениях. Сама природа идентичности предполагает сохранение коллективных воспоминаний, некоторые из которых внушают гордость, другие – чувства стыда и вины, при этом, часть таких чувств вовсе принято игнорировать [1]. В терминологии системно-феноменологической психологии в качестве младшего элемента понимается тот, кто появился в системе (этносе, народе, обществе) позднее всех, и в широком социальном контексте таким элементом общества выступает молодежь. Последняя, беря на себя груз вытесненных чувств и ответственности предыдущих поколений, сталкивается с такими социально-психологическими вызовами, как статистическое увеличение числа разводов, трудности в сохранении стабильного места работы вследствие профессионального выгорания, подвижность религиозной идентичности, устойчивый уровень криминогенности несмотря на растущие правоохранительные меры – как законодательные, так и цифровые, рост числа зависимых людей (лудоманы, алко- и наркозависимости, диагностированные случаи РПП и иных нехимических зависимостей), зафиксированный рост вопиющих случаев антисоциального и девиантного поведения в адрес детей, увлечение сомнительными способами духовного исцеления (находящиеся на повестке дня секты, тета-хилинг, «чистки кокона», работа с женскими энергиями, употребление психоактивных веществ для вхождения в состояние транса и ретрит с употреблением таких веществ), жизнеспособность радикалистских течений и прочее.

Происходящие на современном этапе развития общественного сознания культурные сдвиги – популяризация этнокультурных ценностей и исламских традиций в поведении, внешней атрибутике (одежда, праздники), актуализация и артикуляция трепещущих и замалчиваемых ранее тем через массовую и медиакультуру (кинематограф, музыка, живопись,

художественная литература, группы в социальных сетях): коррупция, исторически болезненные события (массовый голодомор начала прошлого века, нормализация семейного насилия и уязвимого положения женщин и детей, элитарность в отправлении законодательства и др.) – являются попыткой общества исцелить старые непрожитые в истории психологические травмы. Эти наблюдаемые сегодня печальные события, происходящие в жизни общества, могут представлять собой бессознательный механизм ретравматизации – переигрывания старых травм, с целью изменения их концовок. Осознание и стремление к изменениям в социально-политической, экономической жизни как внутри страны, так и на международной арене, является отражением стремлений здоровой психологической части общества, которая в личностном масштабе имеется у каждого человека вследствие травматичного расщепления личности.

Согласно психоаналитической традиции, заложенной З. Фрейдом, непреодоленные, непрожитые чувства предыдущих поколений, могут возвращаться в настоящем времени ныне живущему поколению, неизбежно и «необъяснимо» проживающему вытесненные чувства предков, приобретающие трансгенерационный характер. Такая навязчивость чувственного опыта предшествующих поколений выражается в проявлениях так называемой «тревожащей странности», проявляющейся в соматических, поведенческих и эмоциональных симптомах их потомков: панических атаках, приступах оцепенения, реакциях необъяснимой агрессии и ужаса. Известная психотерапевт, профессор А.А. Шутценбергер, называет в качестве источников таких реакций имевшие место в истории, но не проговариваемые и эмоционально неосознаваемые события: война, отбывание в концентрационных лагерях, геноцид, стихийные бедствия и прочие техногенные, антропогенные и природожденные катаклизмы. Общим в перечисленных событиях является непременно вытеснение порождаемых этими событиями интенсивных чувств ввиду их трагичности и боли в связи с воспоминанием о них [2, с. 24-25].

Трансгенерационная передача травмы обусловлена наследованием чувства несправедливости потомками жертвы и чувства вины у следующих поколений после тех, кто чинил эту несправедливость или допустил ее. Исследователи отмечают, что «с точки зрения отдельных требований ислам возвращается почти на тысячу лет назад, аж к эпохе Крестовых походов». Этим же механизмом объясняются чувства некогда единой страны – СССР. Воспроизведение травматизма принимает форму «межплеменной», межэтнической борьбы культур и религий. Ответной реакцией на пережитую несправедливость в механизме наследования межпоколенческой психотравмы

могут выступать специфические формы поведения стороны, считающейся жертвой, находящие выражение в пассивной (и не только) агрессивности, транслируемой вовне как на индивидуальном, так и на межнациональном, межплеменном, межцивилизационном уровнях [2, с. 44-46].

Еще одним понятием системной психологии, которое имеет место в цивилизационном и межцивилизационном масштабах, выступает несправедливость. Теоретики и практики трансгенерационного подхода системной психологии констатируют, что «людям не удастся простить пережитую несправедливость» [3]. Последняя создает так называемые «долги» по отношению к предкам. Межличностные отношения могут оказаться пропитаны чувством беспредметной вины, источник которой расплывчат, экзистенциален, но способен парализовать коммуникацию между виновными и пострадавшими. Касательно отношений между последними системные трансгенерационные психотерапевты используют понятие объективной реальности, предполагающей отсутствие искажений, обусловленных эмоциями, а также одновременное понимание каждым из коммуникантов потребностей – как собственных, так и другого участника взаимодействия [2, с. 39].

Трансгенерационная лояльность как условие этико-мировоззренческой преемственности в Исламском мире

Замечание таких современных мусульманских интеллектуалов, как М. Аркун, М.Н. Заки, З. Сардар и другие о том, что исламская цивилизация живет воспоминаниями о своем великом прошлом, золотом веке ислама, находясь при этом в состоянии культурной стагнации, сопровождаемой политизацией ислама, исламизацией деструктивного поведения в виде религиозного фанатизма и экстремизма, радикализацией религиозного сознания и прочими неблагоприятными для развития безопасного общества с аутентичными ценностями, является наблюдением переживания современной мусульманской уммой непрожитых чувств предыдущих поколений мусульман (забытых, вытесненных, прожить которые в конкретных исторических условиях прошлого представлялось невозможным): страха, ненависти, растерянности, безысходности, несправедливости, злости и др.

Согласно трансгенерационному подходу к изучению обусловленности событий, симптомов и ментальных состояний настоящего чувствами прошлого, важное значение в определении мировоззрения и носителей культурной идентичности имеет понятие семейной лояльности, детерминирующей идентичность. В этом контексте такой привычный для исламоведческой и религиоведческой научной традиции аксиологический ориентир, как семья, в трансгенерационном преломлении понимается как

условие сохранения лояльности и далее, преемственности установленным в культуре моделям коммуникации. По предположению исследователей данного подхода, носители двойной культуры (например, наследники эмиграции) могут сильнее ощущать трансгенерационное влияние, представляющее собой психоэмоциональную связь с предками, в особенности – родителями родителей. Это объясняется традиционно большой ценностью в культурах происхождения мигрантов семьи, представляющей собой крепкий «социальный атом» и обуславливающей этническую, религиозную и культурную идентичность [2, с. 31-32]. Носители исламской идентичности зачастую имеют в своем культурном коде тесную связь с семьей. В этой связи вполне целесообразным представляется изучение роли семейственности и семейных уз в передаче базовых лояльностей роду, семье, и шире – цивилизации у носителей исламской идентичности.

Риторика о справедливости и несправедливости, которая имеет межпоколенческое звучание, в соответствии с описанным выше психологическим механизмом сохранения идентичности посредством лояльности, вины и семейного мифа, является ядром исламской этики диалога. В попытке увидеть себя глазами другого как раз кроется интенция ислама на диалог с культурным другим. Диалог предполагает стремление понять вторую сторону, участвующую в нем. Это, в свою очередь, требует определения потребностей, обязанностей, обязательств и установок нескольких поколений культурного другого, который выступает вторым участником диалога в цивилизационном контексте. Представители цивилизации, например, исламской или тюркской, согласно трансгенерационной теории, обладают солидарностью и первичной лояльностью этой цивилизации, подобной семье [4, с. 274].

Проигрываемая сегодня ситуация напряженности на Ближнем Востоке, представляющем важную часть Исламского Мира, может быть рассмотрена через призму «трансгенерационного страха», пережитого предыдущими поколениями и требующего определенного поведения от потомков. Объяснение тому кроется в том, что подобно тому, как в семейной системе могут существовать устойчивые роли потомков, обслуживающие заданные эмоциональные потребности предыдущих поколений, в связи с чем неврозы и соматические симптомы воспроизводятся через поколения, в цивилизационном масштабе также можно наблюдать воспроизведение не объяснимых в контексте настоящего времени реакций – эмоциональных и поведенческих – из чувства лояльности системе и солидарной ответственности.

Не менее интересным проявлением трансгенерационной лояльности, наблюдаемым в современном Исламском мире, является проигрываемое во внешнеполитическом взаимодействии более богатых стран с менее

благополучными «чувство вины богача». Последнее понимается как чувство вины того, кто наблюдал смерть братьев, но выжил при этом сам, либо кто видит нищету близких – носителей одной и той же религиозной идентичности, но наделен природными богатствами.

В межкультурном контексте чувство вины (или комплекс вины) сопряжено с чувством несправедливости судьбы и последующим чувством обиды пострадавших, а также вызванным ими чувством вины победителя. Вина, наряду с другими инструментами структурирования лояльности: история социальной общности, внутренняя справедливость, семейные мифы, характер обязательств индивида перед цивилизацией, уровнем его заслуг перед системой – обеспечивает гомеостаз культурно-религиозной идентичности [2, с. 40-42].

В отношении Исламского Мира наблюдения специалистов трансгенерационного подхода представляют интерес с точки зрения значимости Крестовых походов, отголоски которого звучат в современных носителях исламской идентичности. Понимание современными мусульманами событий, имевших место в средние века, как актов бесчеловечности, проживание ими соответствующих чувств: обиды, притеснения, несправедливости в свой адрес со стороны Запада как фигуры агрессора – результативали ответную реакцию. Последняя, представленная обновленческим движением «ан-Нахда» первой половины XIX века и исламским возрождением, берущим начало в XX столетии, несет в себе внушительный межпоколенческий эмоциональный заряд.

Как отмечает Амин Маалуф, Запад воспринимается Исламским Миром как естественный враг вследствие травмы Крестовых походов. В то же самое время исследователь справедливо, на наш взгляд, утверждает, что «слабости» арабского общества были усугублены, но никак не порождены нападением и дальнейшим присутствием франков. Имела место аксиологизация и идеализация достижений прошлого несмотря на превосходство над пришельцами в большинстве областей знания. В качестве слабых сторон и причин угасания культуры арабского общества автор перечисляет делегирование задачи по защите мусульманских земель «иноземцам», преимущественно тюркам; а также несовершенство государственно-административного аппарата, находившегося в полной зависимости от монарха, кончина которого могла провоцировать социально-политическую нестабильность. Вопрос свободы личности, как и внутриполитического спокойствия, Маалуф связывает с легитимностью правящих институтов власти, допускаемым ею земельно-административным княжеским произволом. Относительной нестабильностью правового корпуса, особенно

в сравнении с утвердившимися на землях Иерусалима крестоносцами. Негативизм по отношению к идейному содержанию западной культуры (возникший вследствие травмы, нанесенной Крестовыми походами) не позволило, по замечанию Маалуфа, ссылающегося на средневекового историка Ибн Джубаира, объяснить последующее отставание Исламского Мира от Западного, констатируемое многими современными мусульманскими интеллектуалами. Для европейцев же овладение арабским языком открыло путь к античному философскому наследию, запечатленному арабскими перипатетиками, и собственно арабским знаниям в медицине, астрономии, архитектуре, химии, географии, математике, ремеслах, и впоследствии – к научному, экономическому, культурному прогрессу [5].

Реактуализация исламской идентичности в казахстанском обществе: сквозь призму трансгенерационной травмы

Как отмечают исследователи, развал СССР, в составе которого страны участницы сформировали устоявшийся порядок социально-экономической и политической жизни, спровоцировал пробуждение национализма, этноконфессиональной нетерпимости и даже кровопролитных войн (в случае Югославии) [2, с. 83].

Пример трансгенерационной передачи травмы и ретравматизации присутствует также и в казахстанской истории. Речь идет о непростых отношениях казахского этноса с соседней Россией, которые характеризовались как колониальные в различные периоды отечественной истории.

Актуализация трансгенерационного аспекта исламской идентичности особенно важна для понимания внутренних системно-психологических процессов религиозного возрождения в постсоветских странах, а также возвращения к историко-культурным корням в контексте мусульманской миграции третьего поколения в странах Европы. Описывая механизм лояльности по отношению к семье и занимаемой в обществе роли, Шутценбергер приводит в пример третьего поколения потомков мусульман, мигрировавших во Францию, которые, будучи детьми «офранцузенных» мусульман второго поколения мигрантов, обнаруживают у себя стремление вернуться к собственным изначальным корням и продемонстрировать их отличие. Размывание идентичности усиливается, если потомки-носители исламских и европейских ценностей происходят из межрелигиозных и межкультурных браков: тогда индивид становится в ситуацию выбора системы, к которой он лоялен [2, с. 56-57].

В реалиях Казахстана описанный механизм социокультурной преемственности, обусловленной трансгенерационной лояльностью, объясняет религиозное и национальное возрождение, берущее свой

интернальный импульс в потребности индивида принадлежать своей семье, этносу, культуре, интенсифицированной у миллениалов – третьего поколения потомков граждан СССР. Социальная политика Советского Союза была ориентирована на унификацию идентичности в пользу гражданской, а потому – атеизацию общества, в связи с чем бабушки и дедушки миллениалов, родившиеся в СССР, были помещены в идеологическую рамку атеизма, но сохраняли казахскую языковую и социокультурную традицию. У их детей – родителей миллениалов – происходит нормализация утраты родного языка и закрепляется отсутствие религиозной традиции. Следующее же поколение, собственно, миллениалы, обнаруживают лояльность своим этнокультурным корням, движимую внутренней справедливостью, историей, семейными мифами, виной и обязательствами перед семейно-родовой системой принадлежности: происходит религиозное и этнокультурное возрождение, совпадающее с эпохой постсекуляризма.

Через призму междисциплинарного подхода, включающего совокупность исламоведческих подходов и рассмотренного трансгенерационного подхода, к изучению общественно значимых явлений, коим представляется распространение и идейное утверждение ислама в казахстанском обществе, имеет смысл рефлексия о ментальных и эмоциональных последствиях супрессии ислама в пользу атеистического мировоззрения в советский период истории. В качестве «корневой травмы» в реалиях отечественной истории может рассматриваться насильственное нивелирование традиционных исламских и этнических ценностей и уклада жизни казахов в данный период, а в качестве последствий этой травмы могут выступать современные явления радикализации, фундаментализации религиозной риторики и религиозного сознания.

В академической среде это движение навстречу лояльности приобрело форму постколониальных исследований, которые в отечественном философском дискурсе приобретают все больший научный отклик. Постколониальные исследования представляют собой исторически и психологически закономерную попытку преодоления культурной зависимости, в том числе – эпистемологической. Как отмечают исследователи, проблема центральноазиатских интеллектуалов в том, что, не успев освободиться от навязанных советских дискурсов о цивилизации и развитии с их заикленностью на «отсталости» и «феодализме», они оказались в тисках другого – глобалистского – дискурса с его акцентом на «коррупции», «авторитаризме» и «исламизме» [6].

Ранее было упомянуто о роли семьи в обусловленности событий, симптомов и ментальных состояний современников чувствами прошлых поколений. Механизм семейной лояльности имеет важное значение,

поскольку он детерминирует культурную идентичность, мировоззрение и поведение ее носителей. Сказанное справедливо и для казахстанского общества, имеющего в своем культурном «анамнезе» традиционно сильную семейственность (семья здесь представляет «спянный клан» и матрицу психосоциальной идентичности, укрепляемую встроенностью ислама в социальную жизнь), можно отметить, что семейные неартикулируемые лояльности, относимые к системному – социальному – уровню, обуславливают мировоззренческую устойчивость представлений о роли женщины в обществе, межпоколенческих отношениях, коммуникации между родителями и детьми, ценности пищи, отношении к празднествам и пр. Например, в разрезе этнокультурного отношения к проведению семейных праздников лояльность предшествующим поколениям сохраняется через масштабность (минимальное количество – 150-200 гостей), количество угощений и подарков (стремление не «потерять лицо» и соответствовать своему социальному статусу, демонстрация уважения к гостям посредством строгого распределения частей жертвенных животных между ними в зависимости от их «ранга»), внимание, оказываемое иностранным гостям при их наличии. Все эти традиционные и не имеющие в современных условиях объяснения «формальности», будто не имеющие на сегодняшний день практической необходимости, у предков, создававших эти правила исходя из конкретных целей: количество приглашаемых гостей и распределение угощений, объяснялось шансами на более высокую жизнеспособность многочисленного и социально иерархизированного клана в суровых климатических, экономических и политических условиях; внимание к гостям, приглашенным из-за рубежа, диктовалось непростым контекстом транзитного геополитического положения, обуславливавшего в различное время необходимость ведения торговли, обеспечения сохранности караванов, вынужденностью взаимодействия с политически более мощным соседом в колониальном ключе. Этнокультурная преемственность, объясняемая психологической системной лояльностью и трансгенерационной памятью, позволила предыдущим поколениям выжить, и потому способствует сохранению и устойчивости традиционных способов коммуникации в современном казахстанском обществе. Такой, казалось бы, неприметный аспект социальной жизни, как праздник, таким образом, имеет глубокий системно-психологический контекст сохранения семейной и шире – национальной – лояльности.

Постколониализм как попытка выхода из трансгенерационной травмы колониального прошлого

Несмотря на общепринятое мнение о пользе и очеловечивающей роли просвещения, нарративы государственного образования не могут идти вразрез с общенациональной идеологией и внутривнутриполитическим курсом: преподавание национальной истории, поддерживающей, наряду с фольклорным корпусом и моделями семейного воспитания, память о жертвах, мучениках и мести, разворачивается в общеполитической канве и закрепляет эмоциональные реакции в коллективной памяти [2, с. 84-85].

Понимая это, некоторые страны вводят в свою внутривнутриполитическую и социокультурную практику праздники, дни памяти о событиях, накапливая опыт возвращения в коллективную память невысказанные стороны истории и ее невидимых акторов и разряжая таким образом эмоциональное пространство общества. Вопрос о том, какое влияние оказывают те или иные праздники, трактовки исторических событий и поддерживаемые обществом образы, остается открытым, поскольку, как замечает Шутценбергер, до появления трансгенерационного подхода внимание исследователей к влиянию коллективной памяти на народы-мученики и жертвы геноцида не было популярным [2, с. 71].

Национальные истории, праздники и «дни памяти», являющиеся продуктами коллективной памяти, выступают одновременно проявлением самосознания. В последнем, понимаемом как уникальная для человека способность к анализу бытия, функционирования и места собственного «Я» во времени и пространстве, видится мощный ресурс для трансформации травматического, в том числе коллективного, опыта и истории и переработки его в потенциал для построения будущего, воплощаемого в моделях поведения, взаимодействия и самопрезентации в системе международных отношений. Саморефлексия и обнаружение своего места в объективной реальности, осознание самого факта наличия коллективной травмы является первым шагом самотерапии и самоисцеления [7].

Реинтерпретация событий, текстов, нарративов, необходимость которой признается большинством современных философов, в том числе – мусульманских, является механизмом осознания обществом скрытых и доселе бессознательных лояльностей, руководящих религиозной идентичностью и обусловленным ею поведением. Осуществление траура по погибшим, признание чувств пострадавших, горевание в связи с трагическими событиями выступают инструментами выхода из трансгенерационной травмы.

Одним из примеров восстановления справедливости для жертв и их потомков выступает практика восстановления правосудия Маори в Новой Зеландии. Она ориентирована на исцеление и восстановление отношений,

диалог между жертвой и правонарушителем, оздоровление социума посредством признания ущерба и чувств пострадавшего, а не только на наказание. Важную роль при этом играет нацеленность на исцеление жертвы после понесенного урона и страданий, представляющая собой осознанную попытку выхода из травмы и предупреждения ее трансгенерационной передачи [2, с. 44; 8].

В качестве рекомендации по результатам настоящего исследования, помимо продолжения изучения данной темы, можно назвать расширение темы семейного древа («шежіре»), изучаемой в рамках национальной программы начальных классов. Эта практика, которая уже имеет место, рассчитана на учеников 9-10 лет, когда начинается процесс самоидентификации, что вкупе с изучаемым материалом призвано способствовать закреплению моделей социокультурной преемственности и закладывать основы для консолидации общества. Углубление знаний о членах рода посредством геносоциограммы, например, предполагающей не просто сухое перечисление имен предков, а сбор информации о роде их деятельности, фактах биографий, наследственных болезнях и историческом контексте их жизни, может способствовать «укоренению», «заземлению» подрастающего поколения в семейных ценностях, пониманию их принадлежности и сопричастности к истории их Родины, укреплению патриотических чувств, расширению горизонтов собственных способностей и мотивов поведения [2, с. 124]. Изучение истории в таком ключе, а не в обезличенном, может предвещать и осуществлять пробуждение интереса к национальной истории собственного народа, являясь вкладом в формирование устойчивого мировоззрения и поведения, актуализируемых турбулентной современностью.

Именно эта преемственность социокультурным ценностям ислама, выступавшего важной составляющей национального культурного кода казахской этничности, позволила сохранить идентичность, которая из религиозной и родоплеменной переросла в национально-гражданскую, а также мировоззренческую аутентичность, позволяющей сегодня эклектично сочетать различные ментальности и этноконфессиональные идентичности в многонациональном социуме страны [9, с. 199-200].

Такое осмысление вопросов наличия коллективной трансгенерационной травмы и поиск путей выхода из нее укладывается к постколониальное направление современной философии. Мусульманские интеллектуалы в процессе когнитивного поиска способов преодоления последствий травмы колониального прошлого стали основоположниками современной теории постколониализма, ключевой характеристикой которого выступает реинтерпретация исламских этических ориентиров, переосмысление исторических реалий прошлого Исламского Мира, реконтекстуализация

доктринальных аспектов ислама к условиям современности, аксиологизация и популяризация гуманистических нарративов ислама, разработка новой эпистемологической рамки исламских учений [10, с. 35].

Выводы

Таким образом, историческое проявление механизма трансгенерационной травмы в Исламском Мире имеет сложный и многослойный характер, поскольку одновременно затрагивает последствия исторических катаклизмов, колониального опыта, политической зависимости, вынужденной миграции и трансформации традиционных форм социальной и религиозной идентичности.

Реализация лояльности социальной группе (идет ли речь о мусульманской умме или казахском этносе, казахстанском обществе) требует интериоризации им запросов, надежд, ожиданий, чувств и установок этой группы, так или иначе связанных с собственной историей, пониманием справедливости и мифами. В этом контексте обращение к теме трансгенерационной травмы не только расширяет теоретическое поле гуманитарных исследований, но и создает предпосылки для более взвешенного диалога между религиозным наследием и современными вызовами глобального мира.

Данное исследовательское направление требует междисциплинарного подхода, сочетающего философский анализ, исламоведение, религиоведение, культурную антропологию, социальную и консультативную психологию, видится актуальным и требует дальнейшей подробной разработки, поскольку исламская цивилизация, подобно цельному организму, обладает внутренним ресурсом к самовосстановлению и уравниванию психической жизни. Игнорирование трансгенерационного травматического опыта, не получившего должной символической проработки, в том числе целенаправленной, сохраняется и воспроизводится в коллективной памяти, передаваясь из поколения в поколение не только через семейные нарративы, но и посредством религиозных символов, культурных кодов и религиозных практик.

Выход из трансгенерационной травмы, обусловленной механизмом межпоколенческой лояльности, как личный, так и коллективный, требует выведения наличия этого механизма «наследования» травмы на уровень осознания. В случае коллективной травматизации, имевшей место как в отечественной истории, так и в истории Исламского Мира, речь идет о трансгенерационной передаче этнорелигиозных конфликтов, называемых в терминологии С. Хантингтона «линиями разлома».

Исламская религиозно-этическая традиция, принявшая участие в конструировании идентичности казахстанского общества, наряду с опытом сакрализации несправедливости, страдания и долга в религиозном сознании мусульманской уммы, одновременно может выступать не только носителем

травматической памяти, но и ресурсом ее преодоления. Это возможно ввиду того, что ислам может предложить механизмы смыслообразования, моральной устойчивости и коллективного участия. Игнорирование данного двойственного потенциала ислама как культуры чревато редуционистскими взглядами на религию как на фактор радикализации или конфликтов по линиям этноконфессионального и межцивилизационного разломов. Преодоление таких конфликтов, выход из позиции пассивного наблюдателя и жертвы исторических событий в позицию их актора и создателя собственной социокультурной реальности в различных сферах жизни общества выступает ориентиром для постколониальных исследований, различные контексты которых, на наш взгляд, могут стать предметом последующей разработки в отечественной гуманитаристике.

Информация о финансировании

Статья подготовлена в рамках научно-исследовательского проекта BR31714927 “Множественные идентичности и общественный консенсус в социетальных контекстах казахстанской динамики: поиск моделей гражданского единства в условиях гибридных вызовов”

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 **Кампенхаут, Д. ван.** Слезы предков. Жертвы и преследователи в коллективной душе. – М.: Институт консультирования и системных решений, 2012. – 240 с.
- 2 **Шутценбергер, А.А.** Синдром предков: трансгенерационные связи, семейные тайны, синдром годовщины, передача травм и практическое использование геносоциогаммы. – М.: Психотерапия, 2011. – 254 с.
- 3 **Boszormenyi-Nagy, I., Spark, G.M.** Invisible Loyalties: Reciprocity in intergenerational family therapy. – NY: Brunnet/Mazel, INC, 1984. – 440 p.
- 4 **Турганбаева, Ж.Ж., Сейтахметова, Н.Л.** Роль диалогического потенциала исламской идентичности в формировании казахстанского пространства толерантности и единства // Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия: Исторические науки. Философия. Религиоведение – 2024. – Т. 148. – №.3. – С. 270-287. – <https://doi.org/10.32523/2616-7255-2024-148-3-270-287>
- 5 **Маалуф, А.** Крестовые походы глазами арабов / пер. с фр. И.Л. Лацук. – М.: Латтес, 2006. – 189 с.
- 6 **Adams, L.** Can We Apply a Postcolonial Theory to Central Asia? // Central Eurasia Studies Review. – 2008. – Vol. 7. – №1. – P. 2-8.

7 **Бажутина, С. В.** Активизация самосознания как способ повышения устойчивости человека к травмам // XXI Национальный конкурс «Золотая Психея» по итогам 2019 года. Материалы к проекту «Травматерапия. Преодоление последствий психотравмирующих событий (монография). [Электронный ресурс]. – URL: <https://psy.su/psyche/project/2363/> (Дата обращения: 24.02.2026).

8 How restorative justice works. [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.justice.govt.nz/courts/criminal/charged-with-a-crime/how-restorative-justice-works/>

9 **Сейтахметова, Н. Л., Сагикызы, А., Турганбаева, Ж. Ж.** Моделирование исламской идентичности казахстанского общества в контексте философии диалога и взаимопонимания А.Н. Нысанбаева // Вопросы философии. – 2025. – № 5. – С. 194–203. – <https://doi.org/10.21146/0042-8744-2025-5-194-203>

10 **Yousaf, F., Ahmad, H.** Muslim Postcolonialism as a Distinct Discipline // Al-Basirah. – 2022. – Vol. 11. – No 01. – P. 35-46. – <https://doi.org/10.52015/albasirah.v11i01.47>

REFERENCES

1 **Kampenhout, D. van.** Slezy predkov. Zherty i presledovateli v kollektivnoj dushe [The Tears of the Ancestors: Victims and Perpetrators in the Tribal Soul]. – М.: Institut konsul'tirovaniya i sistemnyh reshenij, 2012. – 240 p.

2 **Schutzenberger, A. A.** Sindrom predkov: transgeneracionnye svyazi, semejnye tajny, sindrom godovshhiny, peredacha travm i prakticheskoe ispol'zovanie genosociogrammy [The ancestor syndrome: Transgenerational psychotherapy and the hidden links in the family tree]. – М.: Psihoterapiya, 2011. – 254 p.

3 **Boszormenyi-Nagy, I., Spark, G. M.** Invisible Loyalties: Reciprocity in intergenerational family therapy. – NY: Brunnet/Mazel, INC, 1984. – 440 p.

4 **Turganbaeva, Zh. Zh., Seytakhmetova, N. L.** Rol' dialogicheskogo potenciala islamskoj identichnosti v formirovanii kazahstanskogo prostranstva tolerantnosti i edinstva – [The Role of the Dialogical Potential of Islamic Identity in the Formation of the Kazakh Space of Tolerance and Unity]. // Vestnik Evrazijskogo nacional'nogo universiteta imeni L.N. Gumileva. Serija: Istoricheskie nauki. Filosofija. Religiovedenie. – 2024. – T. 148. – No.3. – p. 270-287. – <https://doi.org/10.32523/2616-7255-2024-148-3-270-287>

5 **Maalouf, A.** Krestovoye pohody glazami arabov / per. s fr. I.L. Lashhuk [The Crusades through the Eyes of the Arabs]. – М.: Lattes, 2006. – 189 p.

6 **Adams, L.** Can We Apply a Postcolonial Theory to Central Asia? // Central Eurasia Studies Review. – 2008. – Vol. 7. – №1. – P. 2-8.

7 **Bazhutina, S. V.** Aktivizacija samosoznaniya kak sposob povysheniya ustojchivosti cheloveka k travmam [Activating self-awareness as a way to increase human resilience to trauma] // XXI Nacional'nyj konkurs «Zolotaja Psiheja» po itogam 2019 goda. Materialy k projektu «Travmaterapija. Preodolenie posledstvij psihotravmirujushhijh sobytij» (monografija). [Electronic resource]. – URL: <https://psy.su/psyche/project/2363/> (data obrashhenija: 24.02.2026).

8 How restorative justice works. [Electronic resource]. – URL: <https://www.justice.govt.nz/courts/criminal/charged-with-a-crime/how-restorative-justice-works/>

9 **Seitakhmetova, N. L., Sagikyzy, A., Turganbayeva, Zh. Zh.** Modelirovanie islamskoj identichnosti kazahstanskogo obshhestva v kontekste filosofii dialoga i vzaimoponimaniya A. N. Nysanbaeva [Modeling the Islamic identity of Kazakhstan society in the context of A.N. Nysanbaeva's philosophy of dialogue and mutual understanding] // Voprosy filosofii. – 2025. – № 5. – S. 194–203. – <https://doi.org/10.21146/0042-8744-2025-5-194-203>

10 **Yousaf, F., Ahmad, H.** Muslim Postcolonialism as a Distinct Discipline // Al-Basirah. – 2022. – Vol. 11. – No 01. – P. 35-46. – <https://doi.org/10.52015/albasirah.v11i01.47>

Поступило в редакцию 06.01.26.

Поступило с исправлениями 12.03.26.

Принято в печать 17.06.26.

Н. Л. Сейтахметова¹, П. Ш. Сабирова², *Ж. Ж. Турганбаева³

^{1,3}ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.;

²Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық зерттеу университеті, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ. 06.01.26 ж. баспаға түсті.

12.03.26 ж. түзетулерімен түсті.

17.06.26 ж. басып шығаруға қабылданды.

ПОСТКОЛОНИАЛДЫҚ ҚАЙТА ПАЙЫМДАУ АЯСЫНДАҒЫ ИСЛАМДЫҚ БІРЕГЕЙЛІКТІҢ ТРАНСГЕНЕРАЦИЯЛЫҚ КОНТЕКСТТЕРІ

Осы мақала исламдық бірегейліктің көріністерін айқындайтын ұжымдық мәдени-діни және сезімдік тәжірибенің трансгенерациялық берілу механизмін зерттеуге арналған. Соңғысы полисемантикалық социомәдени феномен бола отырып, қазіргі заманғы сын-қатерлер

жағдайында постколониалдық қайта пайымдауға ұшырауы мүмкін және ұшырауы тиіс. Зерттеудің мақсаты постколониалдық және постсекулярлық қоғам жағдайында исламдық құндылықтар, нормалар мен түсініктердің берілу, трансформациялану және қайта интерпретациялану механизмдерін анықтау болып табылады. Зерттеуде ерекше назар тарихи жадының, әділеттілік туралы түсініктердің, ұжымдық травманың және мәдени мұраның ықпалымен қалыптасатын, қазіргі гибриді сын-қатерлер жағдайында қайта контекстуализацияны талап ететін ұрпақаралық динамиканы талдауға аударылады.

Зерттеудің әдіснамалық негізін постколониалдық теорияны, трансгенерацялық теорияны, исламтанулық феноменологияны, социомәдени талдауды қамтитын пәнаралық тәсіл құрайды.

Авторлар Қазақстан аумағында исламдық бірегейліктің қалыптасу кезеңдерімен байланысты мәдени-діни және сезімдік тәжірибенің трансгенерацялық берілуі көпқырлы болып табылатын ұлттық бірегейліктің тұрақтылығының негізгі факторы болып табылатыны туралы қорытындыға келеді. Сонымен қатар, авторлар тарихи оқиғалылықты және онымен байланысты исламдық бірегейлікті трансгенерацялық және постколониалдық теориялар призмасы арқылы қайта интерпретациялау мұсылмандық интеллектуализмнің дамуының қажетті шарты екенін негіздейді.

Кілтті сөздер: исламдық бірегейлік, көпқырлы бірегейлік, трансгенерацялық травма, ұжымдық жады, қазақстандық қоғам, постколониализм, исламдық сана.

N. L. Seitakhmetova¹, R. Sh. Sabirova², *Zh. Zh. Turganbayeva³

^{1,3}Institute of Philosophy, Political Sciences and Religious Studies of the MSHE of the RK, Republic of Kazakhstan, Almaty;

²Buketov Karaganda National Research University, Republic of Kazakhstan, Karaganda.

Received 06.01.26.

Received in revised form 12.03.26.

Accepted for publication 17.06.26.

TRANSGENERATIONAL CONTEXTS OF THE POSTCOLONIAL REINTERPRETATION OF ISLAMIC IDENTITY

This article is devoted to the study of the mechanism of transgenerational transmission of collective cultural-religious and affective experience that determines the manifestations of Islamic identity. The latter, being a polysemantic sociocultural phenomenon, can and should be subjected to postcolonial reinterpretation under the conditions of contemporary challenges. The aim of the study is to identify the mechanisms of transmission, transformation, and reinterpretation of Islamic values, norms, and representations within postcolonial and post-secular society. Particular attention is paid to the analysis of intergenerational dynamics, within which religious identity is formed under the influence of historical memory, conceptions of justice, collective trauma, and cultural heritage, all of which require recontextualization in the context of contemporary hybrid challenges.

The methodological foundation of the study is an interdisciplinary approach, including postcolonial theory, transgenerational theory, Islamic studies phenomenology, and sociocultural analysis.

The authors conclude that the transgenerational transmission of cultural-religious and affective experience associated with the historical stages of the formation of Islamic identity in the territory of Kazakhstan serves as a key factor in the resilience of national identity, which is multiple in nature. The authors also substantiate that the reinterpretation of historical events and the associated Islamic identity through the prism of transgenerational and postcolonial theories is a necessary condition for the development of Muslim intellectualism.

Keywords: Islamic identity, multiple identity, transgenerational trauma, collective memory, Kazakhstani society, postcolonialism, Islamic consciousness.

«ПОЛИТОЛОГИЯ» СЕКЦИЯСЫ

МРНТИ 11.01.11

<https://doi.org/10.48081/BGQF2119>

***М. А. Алтыбасарова¹, Г. М. Каппасова²,
А. М. Мустафанова³**

^{1,2,3}Торайғыров университет, Республика Казахстан, г. Павлодар.

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0415-339X>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4656-1861>

³ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-7719-744X>

*e-mail: mika_al68@mail.ru

ВЛИЯНИЕ ГЛОБАЛЬНЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ НА ГЕОПОЛИТИЧЕСКУЮ СТРАТЕГИЮ КАЗАХСТАНА

В условиях усиливающихся глобальных трансформаций современный мир переживает глубокие изменения в структуре международных отношений, экономических и политических связей. Казахстан, обладая уникальным географическим положением и статусом государства, соединяющего Европу и Азию, вынужден адаптировать свою геополитическую стратегию к новым реалиям. В статье рассматриваются ключевые вызовы, с которыми сталкивается республика в контексте глобальных процессов: усиление конкуренции мировых держав, технологическая трансформация, изменение энергетических рынков и рост региональной взаимозависимости. Особое внимание уделяется влиянию цифровизации, «зелёной» экономики и глобальных кризисов на внешнеполитические приоритеты страны. Проведен анализ текущих направлений внешней политики Казахстана, включая концепцию многовекторности, участие в международных организациях и развитие интеграционных инициатив на евразийском пространстве. Рассматривается роль Казахстана как посредника и стабилизирующего фактора в Центральной Азии. На основе системного и сравнительного анализа определены перспективные направления совершенствования геополитической стратегии страны, направленные на укрепление ее устойчивости, конкурентоспособности

и глобальной субъектности в условиях трансформирующегося мирового порядка.

Ключевые слова: геополитическая стратегия, Казахстан, глобальные трансформации, внешняя политика, евразийская интеграция, безопасность, многовекторность.

Введение

В последние десятилетия мир переживает поистине масштабные геополитические и социально-экономические преобразования, затрагивающие все сферы международных отношений. Сегодня уже трудно отрицать, что глобальные трансформации оказывают решающее влияние на расстановку сил в мире, формируя новые центры притяжения и изменяя привычную архитектуру международной безопасности. В этом контексте Казахстан, расположенный на пересечении важнейших континентальных маршрутов, закономерно оказывается в центре мировых процессов. Не случайно именно его внешнеполитический курс требует особого внимания – гибкости, взвешенности и продуманной многовекторности [1, с. 2].

Актуальность выбранной темы обусловлена тем, что в условиях усиливающейся взаимозависимости государств Казахстану приходится не только реагировать на глобальные вызовы, но и активно выстраивать собственную стратегию позиционирования в мире. В этом смысле исследование влияния глобальных трансформаций – политических, экономических, технологических и культурных – на геополитическое положение страны приобретает особую значимость.

Следует отметить, что современная система международных отношений характеризуется усилением многополярности, ростом влияния региональных акторов и формированием новых центров силы. Эти процессы напрямую затрагивают Центральную Азию, где Казахстан выступает, по сути, стабилизирующим фактором и посредником между Востоком и Западом. Благодаря своей открытой и предсказуемой политике страна заслуженно воспринимается как надёжный партнёр и посредник в региональных диалогах.

Отдельного рассмотрения заслуживает роль Казахстана в евразийской интеграции, его взаимодействие с Китаем в рамках инициативы «Пояс и путь», а также участие в деятельности ШОС, ЕАЭС и ООН. При этом важно подчеркнуть, что Казахстан стремится поддерживать стратегическое равновесие между Россией, Китаем, США и Европейским союзом, что делает его внешней политикой примером прагматичного и сбалансированного подхода [2, с. 27].

В целом можно сказать, что данное исследование направлено на осмысление влияния глобальных трансформаций на стратегические приоритеты внешней политики Казахстана, а также на анализ факторов, формирующих его международную субъектность. Кроме того, особое внимание уделяется перспективам дальнейшего развития геополитического курса страны в условиях динамично меняющейся мировой системы.

Материалы и методы

Методологической основой данного исследования выступают системный и компаративный подходы, которые позволяют комплексно рассмотреть внешнеполитическую стратегию Казахстана в контексте происходящих глобальных и региональных трансформаций. Следует отметить, что именно сочетание этих подходов даёт возможность выявить внутренние взаимосвязи между национальными интересами страны и изменениями в мировой политике.

В процессе исследования применялись как общенаучные, так и специальные методы – анализ и синтез, историко-генетический, структурно-функциональный и институциональный анализ. Применение этих методов позволило не только проследить эволюцию внешнеполитического курса Казахстана, но и определить закономерности его адаптации к новым геополитическим условиям. Кроме того, использование сравнительного анализа обеспечило возможность сопоставления казахстанского опыта с практиками других государств, находящихся в схожих международных условиях.

Эмпирическую базу исследования составили нормативно-правовые документы Республики Казахстан, официальные выступления и обращения Президента Касым-Жомарта Токаева, а также аналитические материалы Министерства иностранных дел. Наряду с этим, в работе активно использовались публикации отечественных и зарубежных экспертов, посвящённые вопросам международных отношений и геополитики [3, с. 150].

Особое внимание, как представляется, заслуживает анализ трудов таких известных теоретиков, как З. Бжезинский, С. Хантингтон, Дж. Най и Х. Киссинджер. Их концепции способствуют более глубокому пониманию механизмов глобального взаимодействия и роли средних держав в мировой политике. Вместе с тем, значительный вклад в осмысление казахстанской внешнеполитической специфики внесли отечественные исследователи – Б. Султанов, Г. Сапарғалиев и А. Нурпеисов, чьи работы позволяют всесторонне оценить место Казахстана в современной системе международных отношений.

Комплексная методологическая база и широкий спектр источников обеспечивают достоверность и научную обоснованность полученных

результатов, а также создают прочную основу для дальнейшего анализа геополитической динамики Казахстана.

Результаты и обсуждение

На современном этапе развития международных отношений наблюдается очевидное ускорение процессов глобальной трансформации. Эти изменения, безусловно, затрагивают ключевые сферы мировой политики – от цифровизации и энергетического перехода до трансформации архитектуры безопасности и выработки новых механизмов многостороннего управления. Следует подчеркнуть, что все эти процессы взаимосвязаны и формируют качественно иную конфигурацию глобального пространства.

Как показывает анализ, глобальные кризисы последнего десятилетия – пандемия COVID-19, энергетические и продовольственные потрясения, а также обострение геополитических конфликтов – значительно усилили тенденции к формированию новой, по существу, полицентричной системы мира. В этой связи многие исследователи отмечают, что прежняя модель международных отношений, основанная на доминировании ограниченного круга держав, постепенно утрачивает эффективность, уступая место более сложной и многослойной структуре взаимодействий.

В таких условиях, на наш взгляд, Казахстану необходимо не просто реагировать на происходящие изменения, но и активно адаптировать собственную геополитическую стратегию. Это предполагает выработку механизмов, обеспечивающих устойчивость внутреннего развития, а также повышение конкурентоспособности страны на международной арене. Важно учитывать, что именно гибкость и способность к адаптации становятся решающими факторами в мировой политике нового типа.

Как справедливо отмечает Дж. Най, в эпоху глобальной нестабильности ключевое значение приобретает так называемая «умная сила» (*smartpower*) – сочетание мягких и жёстких инструментов воздействия, позволяющее государству эффективно продвигать свои интересы, не прибегая исключительно к принуждению [4, с. 100]. Применительно к Казахстану этот подход открывает возможности для формирования сбалансированной внешнеполитической линии, основанной на диалоге, доверии и рациональном использовании национального потенциала.

С момента обретения независимости Казахстан последовательно придерживается принципа многовекторности – стратегии, ориентированной на выстраивание сбалансированных и взаимовыгодных отношений с различными центрами силы. Следует подчеркнуть, что данный принцип стал фундаментом всей внешнеполитической концепции страны, обеспечивая ей возможность маневра в условиях меняющейся международной конъюнктуры.

Как показывает практика, многовекторность для Казахстана – это не просто внешнеполитический инструмент, а продуманная философия взаимодействия с миром, в основе которой лежат принципы равноправия, прагматизма и взаимного уважения. Не случайно в своих выступлениях Президент К. К. Токаев неоднократно отмечает, что многовекторность выступает также важнейшей гарантией внутренней стабильности и устойчивости государства. Этот подход позволяет стране эффективно балансировать между глобальными центрами влияния, не утрачивая собственного суверенного курса [5, с. 33].

В то же время особое значение приобретает стремление Казахстана развивать равноправные и конструктивные отношения со всеми ключевыми партнёрами. Внешнеполитическая практика последних лет убедительно показывает, что Казахстан последовательно углубляет сотрудничество с Россией, Китаем, странами Центральной Азии, Европейским союзом, Турцией и Соединёнными Штатами Америки. Такой курс, по сути, отражает рациональный и гибкий характер национальной дипломатии, ориентированной на обеспечение безопасности, экономического роста и международного престижа государства.

Важно отметить, что многовекторность в казахстанском исполнении не сводится к нейтралитету или дистанцированию от глобальных процессов. Напротив, она представляет собой активную стратегию включённости, основанную на чётком понимании национальных интересов и реальных возможностей страны. Благодаря этому Казахстану удаётся сохранять позитивный имидж на международной арене и выступать посредником в решении региональных и глобальных вопросов.

Таким образом, можно утверждать, что многовекторность и прагматизм составляют основу современной геополитической стратегии Казахстана, обеспечивая устойчивое развитие государства и укрепление его позиции как самостоятельного и ответственного участника мировой политики.

Особое место в современной геополитической стратегии Казахстана занимает участие в интеграционных процессах на евразийском пространстве. Следует подчеркнуть, что именно этот вектор внешней политики позволяет стране укреплять свои позиции как активного и ответственного участника регионального взаимодействия. Казахстан на протяжении последних десятилетий демонстрирует последовательную линию в поддержке идей евразийской интеграции, видя в ней не только инструмент экономического сотрудничества, но и важный фактор обеспечения региональной стабильности.

Как показывает анализ, Республика Казахстан активно участвует в деятельности таких международных объединений, как Евразийский

экономический союз (ЕАЭС), Шанхайская организация сотрудничества (ШОС) и Организация Договора о коллективной безопасности (ОДКБ). Эти структуры рассматриваются не просто как площадки для политического диалога, но как реальные механизмы, способствующие укреплению экономических связей, повышению уровня региональной безопасности и формированию единого пространства устойчивого развития.

В то же время казахстанское руководство стремится избежать избыточной зависимости от какого-либо одного центра силы, что, безусловно, является проявлением стратегического прагматизма. Подобный подход основывается на принципах взаимной выгоды, равноправия и уважения суверенитета государств-партнёров [6, с. 14]. Тем самым Казахстан последовательно реализует свою политику балансирования, позволяющую сохранять стабильность и предсказуемость во внешнеполитических отношениях.

Особое значение в этом контексте приобретает концепция «евразийского моста», которая символически отражает миссию Казахстана как связующего звена между Европой и Азией. Реализуя данную идею, страна выступает не только в роли транзитного и логистического центра, но и в качестве посредника культурного, экономического и энергетического взаимодействия на пространстве Евразии. Благодаря выгодному географическому положению и активной инфраструктурной политике Казахстан укрепляет свой статус ключевого участника евразийской интеграции, содействуя формированию более связанного и устойчивого континента.

Современные глобальные тенденции оказывают всё более заметное влияние на экономическую и технологическую политику Казахстана. В последние годы страна активно адаптирует свою стратегию развития к вызовам, связанным с переходом к «зелёной экономике», цифровизацией и формированием экономики знаний. Следует отметить, что данные процессы неразрывно связаны с общей геополитической линией государства, направленной на укрепление его международных позиций и повышение конкурентоспособности в мировой системе.

Как показывают наблюдения, экономическая политика Казахстана претерпела существенные изменения под воздействием глобальных трендов устойчивого развития и технологической модернизации. По данным Всемирного банка, Казахстан остаётся одним из региональных лидеров по уровню развития цифровой инфраструктуры, транспортно-логистических сетей и инновационного потенциала. Это, в свою очередь, позволяет стране не только укреплять собственную экономическую устойчивость, но и играть всё более заметную роль в международных производственно-торговых цепочках.

Особое внимание в последние годы уделяется реализации государственных программ «Цифровой Казахстан» и «Национальный проект по развитию зелёной экономики». Эти инициативы направлены, прежде всего, на повышение технологической эффективности, экологической устойчивости и инвестиционной привлекательности страны. В рамках данных программ активно внедряются цифровые сервисы, развиваются электронное управление, альтернативная энергетика и инновационные отрасли промышленности, что формирует основу для перехода к экономике нового типа.

Тем не менее, несмотря на позитивные тенденции, сохраняется ряд серьёзных вызовов. Прежде всего, это вопросы диверсификации экономики, снижения зависимости от экспорта сырьевых ресурсов и адаптации к глобальной энергетической трансформации [7, с. 17]. В этом контексте Казахстану предстоит найти баланс между сохранением традиционных отраслей и активным внедрением инноваций, что требует стратегически взвешенных решений и эффективного государственного управления.

В XXI веке понятие международной безопасности приобретает всё более комплексный и многомерный характер, охватывающий не только военные, но и экономические, экологические, технологические и гуманитарные аспекты. В современном мире безопасность уже не может рассматриваться исключительно как защита от внешней угрозы – она превращается в систему взаимосвязанных механизмов сотрудничества и доверия между государствами.

На этом фоне Казахстан занимает заметное место как инициатор и активный участник международных процессов, направленных на укрепление мира и стабильности. С первых лет независимости страна последовательно выступает за развитие диалога между государствами и поиск мирных путей урегулирования конфликтов. Такая позиция соответствует её общему внешнеполитическому курсу, основанному на принципах равноправия, невмешательства и уважения международного права.

Одним из наиболее значимых направлений деятельности Казахстана в сфере безопасности является развитие площадок доверия. В этом контексте особое место занимают Конференция по взаимодействию и мерам доверия в Азии (СВМДА) и Астанинский процесс по урегулированию конфликта в Сирии. Оба формата стали практическим воплощением идеи Казахстана как нейтрального посредника и площадки для дипломатического диалога. Благодаря этим инициативам страна укрепила свой международный имидж надёжного и ответственного участника мировой политики, способного содействовать деэскалации и взаимопониманию между различными сторонами.

Кроме того, Казахстан активно продвигает идеи глобальной ядерной безопасности и нераспространения оружия массового уничтожения. Наиболее

ярким примером служит инициатива создания банка низкообогащённого урана под эгидой МАГАТЭ, которая была реализована на территории Казахстана. Этот проект стал символом доверия к стране и её ответственности перед международным сообществом. В то же время он подчёркивает стратегическое стремление Казахстана к укреплению режима ядерного нераспространения и формированию новой архитектуры глобальной безопасности.

Современные глобальные кризисы – энергетический, продовольственный, климатический и технологический – оказывают всё более глубокое и комплексное влияние на национальные интересы государств, включая Казахстан. В этих условиях усиливается значимость геоэкономической стратегии, ориентированной на адаптацию к быстро меняющимся мировым тенденциям и укрепление национальной устойчивости.

Казахстан, обладая значительным природно-ресурсным потенциалом, выгодным географическим положением и развитой транспортно-логистической инфраструктурой, стремится использовать новые возможности, открывающиеся в контексте глобальных трансформаций. Одним из ключевых направлений становится интеграция в современные цепочки добавленной стоимости и диверсификация экспортных маршрутов, что способствует укреплению позиций страны на международной арене.

Следует отметить, что в последние годы наблюдается заметное перераспределение потоков мировой торговли в сторону Евразийского континента. В этом контексте роль Казахстана как транзитного, энергетического и коммуникационного узла приобретает особое значение. Программы «Средний коридор» (Trans-Caspian International Transport Route) и развитие портовой инфраструктуры Актау и Курык служат фундаментом для превращения Казахстана в ключевое связующее звено между Европой, Китаем и странами Ближнего Востока [8, с. 27].

Согласно прогнозам Азиатского банка развития, при успешной реализации проектов по цифровизации логистических цепочек и упрощению трансграничных процедур потенциал казахстанского транзитного сектора к 2030 году может увеличиться на 40–45 %. Эти показатели свидетельствуют о растущей роли Казахстана в формировании новой архитектуры международной торговли и транспорта.

Не менее важным направлением геоэкономической политики становится участие страны в энергетической трансформации. В условиях глобального «зелёного перехода» Казахстан активно развивает ветровую, солнечную и гидроэнергетику, стремясь снизить зависимость от углеводородного экспорта и повысить долю возобновляемых источников энергии в общем энергобалансе. Такой курс не только способствует устойчивому

экономическому росту, но и укрепляет международный имидж страны как ответственного участника климатической политики.

Геоэкономическая устойчивость Казахстана во многом зависит от способности выстраивать баланс интересов между ведущими мировыми центрами силы. Взаимодействие с Китаем в рамках инициативы «Один пояс, один путь» обеспечивает приток инвестиций, развитие инфраструктуры и доступ к передовым технологиям. В то же время сотрудничество с Европейским Союзом и Соединёнными Штатами способствует укреплению энергетического партнёрства, а также продвижению принципов устойчивого развития и инновационной экономики.

В условиях усиления многополярных тенденций и трансформации мировой политико-экономической архитектуры особое значение приобретают новые форматы международного сотрудничества. Для Казахстана участие в таких объединениях, как BRICS+, Шанхайская организация сотрудничества (ШОС), Организация тюркских государств (ОТГ) и других региональных платформах, становится важным инструментом укрепления международного статуса, расширения экономических возможностей и продвижения национальных интересов [9, с. 42].

Следует подчеркнуть, что современная внешнеполитическая стратегия Казахстана строится на принципах открытого прагматизма и взаимовыгодного партнёрства. В этом контексте взаимодействие с участниками BRICS+ предоставляет стране дополнительные возможности для интеграции в новые финансово-экономические механизмы, а также для привлечения инвестиций в сферу инфраструктуры, цифровых технологий и устойчивого развития. [18, с. 12].

Не менее значимым направлением остаётся активное участие Казахстана в Шанхайской организации сотрудничества, где республика выступает инициатором диалога по вопросам региональной безопасности, транспортной взаимосвязанности и гуманитарного взаимодействия. Благодаря взвешенной и предсказуемой позиции Казахстан в рамках ШОС воспринимается как стабилизирующий фактор и посредник между различными политическими и экономическими интересами.

Особое место в региональной политике страны занимает Организация тюркских государств (ОТГ), в рамках которой Казахстан продвигает идеи культурной общности, экономического взаимодействия и технологической интеграции на основе исторических и цивилизационных связей. Этот формат позволяет усиливать экономические и гуманитарные связи между странами Центральной Азии, Южного Кавказа и Турции, формируя новый центр притяжения в Евразии.

Переход к цифровой эпохе радикально изменяет характер международных отношений, формируя новые формы коммуникации, взаимодействия и конкуренции между государствами. В этих условиях всё большую актуальность приобретает концепция «умной дипломатии», сочетающей традиционные дипломатические методы с инновационными технологическими инструментами и возможностями цифровой среды [10, с. 17]. Казахстан активно интегрирует эти подходы в систему внешнеполитического управления, адаптируя стратегические приоритеты к требованиям XXI века.

Концепция «умной дипломатии» во многом опирается на идею «умной силы» (smartpower), предложенную Дж. Наем, согласно которой эффективность внешней политики определяется гармоничным сочетанием «жестких» и «мягких» инструментов влияния. В казахстанском контексте это проявляется в развитии дипломатии знаний, цифровых коммуникаций, образовательных инициатив и сетевого взаимодействия с международными институтами. Так, в 2022 году Министерством иностранных дел Республики Казахстан был запущен проект DigitalDiplomacyHub, направленный на цифровизацию внешнеполитических коммуникаций, внедрение аналитических платформ и использование технологий искусственного интеллекта в прогнозировании международных рисков [16, с. 53].

Кроме того, Казахстан активно применяет инструменты мягкой силы, продвигая культурные и гуманитарные инициативы за рубежом. Особое значение имеют образовательные программы, такие как «Болашак», а также деятельность казахстанских культурных центров, которые способствуют укреплению международного имиджа страны и формированию позитивного восприятия Казахстана в мировом сообществе [19, с. 30].

В то же время развитие цифровой геополитики отражает растущее значение технологического фактора в мировой политике. Казахстан стремится укреплять свои позиции через развитие цифровой интеграции, повышение уровня кибербезопасности и создание цифровых платформ для международного взаимодействия. Государственные программы «Цифровой Казахстан» и SmartNation 2030 направлены на внедрение инновационных решений в систему государственного управления, внешнеэкономическую деятельность и дипломатические коммуникации [11, с. 12].

Однако вместе с новыми возможностями цифровая дипломатия порождает и определённые риски и вызовы. К числу наиболее значимых относятся киберугрозы, информационные войны и манипуляции общественным мнением. Осознавая эти угрозы, Казахстан усиливает национальную правовую базу в сфере цифровой безопасности и активно

развивает международное сотрудничество для предотвращения инцидентов в киберпространстве. Показательным шагом в этом направлении стало присоединение республики в 2024 году к Глобальному договору о цифровой безопасности, направленному на формирование этических стандартов и укрепление доверия в цифровой среде [12, с. 21].

Современная геополитическая стратегия Казахстана опирается не только на политические и экономические инструменты, но и на мощный социально-гуманитарный потенциал, который становится неотъемлемой частью внешнеполитического курса страны. В условиях глобальных трансформаций гуманитарная составляющая выступает важным элементом «мягкой силы», направленной на укрепление доверия, развитие диалога и продвижение национального бренда на международной арене [13, с. 37].

Особое место в этом направлении занимает культурная дипломатия, которая служит инструментом формирования позитивного образа Казахстана в мировом сообществе. Через организацию международных культурных форумов, фестивалей и выставок, таких как «Астана – диалог цивилизаций», Казахстан последовательно укрепляет позиции как центр межкультурного взаимодействия. Участие республики в программах ЮНЕСКО по сохранению нематериального культурного наследия подчёркивает приверженность идеям культурного многообразия и устойчивого развития [17, с. 120].

Наряду с этим, важную роль играет образовательная дипломатия, являющаяся одним из ключевых каналов гуманитарного взаимодействия. Программа «Болашак», действующая с 1993 года, стала символом открытости Казахстана и инвестиций в человеческий капитал – за годы реализации она подготовила свыше 14 тысяч специалистов в ведущих университетах мира. Страна активно развивает академическое сотрудничество с образовательными центрами Европы, Азии и Ближнего Востока, участвуя в программах Erasmus+, DAAD и Fulbright. Международные университеты – Nazarbayev University, KazGUU University – способствуют формированию интеллектуального потенциала и интеграции Казахстана в глобальное образовательное пространство [14, с. 15].

Не менее значимым направлением является гуманитарное сотрудничество, реализуемое при поддержке агентства KazAID. Казахстан оказывает помощь странам Центральной Азии, Афганистану, а также государствам Африки и Ближнего Востока, укрепляя свой статус ответственного международного партнёра. Особое внимание уделяется вопросам гендерного равенства, инклюзивного образования и устойчивого развития. Так, в 2023 году был подписан Меморандум о сотрудничестве с UN Women, направленный на расширение прав и возможностей женщин в

общественно-политической жизни страны. Кроме того, в рамках Тюркского совета Казахстан выступает инициатором проектов в области культуры, образования и цифрового наследия [15, с. 24].

В целом, гуманитарная дипломатия становится важным направлением продвижения Казахстана как государства, ориентированного на диалог, мир и сотрудничество. Регулярно проводимый Конгресс лидеров мировых и традиционных религий служит уникальной площадкой для укрепления доверия между представителями различных цивилизаций и подтверждает лидерство Казахстана в формировании глобальной культуры межрелигиозного взаимопонимания. Не менее значимым является и опыт Ассамблеи народа Казахстана, чья модель межэтнического согласия признана ООН и ОБСЕ успешным примером предотвращения этнокультурных конфликтов и укрепления социальной стабильности.

Выводы

Таким образом, результаты проведённого анализа позволяют утверждать, что глобальные трансформации оказывают комплексное и многоплановое влияние на формирование геополитической стратегии Казахстана, изменяя структуру мировой политики и предъявляя новые требования к стратегическому мышлению государства. В этих условиях Казахстан последовательно реализует курс, направленный на гармоничное сочетание национальных интересов с глобальными тенденциями развития, опираясь на принципы многовекторности, прагматизма и стратегической гибкости [20, с. 31].

Участие страны в евразийских интеграционных процессах и международных организациях выступает важным инструментом укрепления её региональной конкурентоспособности и развития диалога между Востоком и Западом. Одновременно экономические и технологические аспекты государственной политики отражают стремление к модернизации национальной экономики, развитию инноваций и повышению устойчивости в условиях глобальной конкуренции.

Значительный вклад Казахстан вносит и в формирование новой архитектуры международной безопасности, выступая посредником между различными центрами силы и продвигая идеи диалога, доверия и мирного урегулирования конфликтов. Геоэкономическая стратегия страны ориентирована на диверсификацию, укрепление энергетической, продовольственной и логистической безопасности, а также активное участие в формирующейся евразийской экономической системе.

Важным направлением остаётся развитие новых форматов международного сотрудничества, а также внедрение инструментов «умной дипломатии» и цифровой геополитики, что позволяет Казахстану

адаптироваться к требованиям современной мировой системы. Существенную роль играет и социально-гуманитарное измерение внешней политики, способствующее укреплению международного имиджа страны, расширению партнёрств и обеспечению долгосрочного устойчивого развития.

В целом геополитическая стратегия Казахстана демонстрирует стремление к стратегической адаптивности, укреплению субъектности и формированию устойчивой модели развития, ориентированной на активное и конструктивное участие в глобальных процессах.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 **Назарбаев, Н. А.** Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания [Текст] // Егемен Қазақстан. – 2017. – № 45. – С. 3.
- 2 **Токаев, К. К.** Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество [Текст]. – Астана, 2022. – 50 с.
- 3 **Султанов, Б. К.** Геополитическая стратегия Казахстана в условиях глобальных изменений [Текст]. – Алматы : КИСИ, 2021. – 156 с.
- 4 **Nye, J. S.** The Future of Power [Текст]. – New York : PublicAffairs, 2011. – 300 p.
- 5 **Kissinger, H.** World Order [Текст]. – New York : Penguin Books, 2014. – 432 p.
- 6 **Brzezinski, Z.** The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives [Текст]. – New York : Basic Books, 1997. – 223 p.
- 7 **Huntington, S.** The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order [Text]. – New York : Simon & Schuster, 1996. – 367 p.
- 8 **Сапарғалиев, Г. К.** Мировые трансформации и Казахстан: вызовы XXI века [Текст] // Центральная Азия и Кавказ. – 2022. – № 4(76). – С. 31.
- 9 **Нурпеисов, А. Р.** Глобализация и безопасность в Центральной Азии [Текст] // Казахстан в глобальных процессах. – 2020. – № 2. – С. 44.
- 10 **Nye, J. S.** Soft Power: The Means to Success in World Politics [Текст]. – New York : PublicAffairs, 2004. – 191 p.
- 11 **Исингарин, Н. Г.** Геополитика Казахстана: стратегия многовекторности [Текст]. – Астана : Институт мировой политики, 2018. – 178 с.
- 12 **Токаев, К. К.** Внешняя политика Казахстана: преемственность и обновление [Текст] // Международная жизнь. – 2021. – № 3. – С. 23.
- 13 **Касенов, У. К.** Национальные интересы Казахстана в условиях глобальной трансформации [Текст] // Казахстан-Спектр. – 2019. – № 2. – С. 39.
- 14 **Mukhtarov, D., Nurgaliyeva, A.** Kazakhstan's Eurasian Integration Strategy [Текст] // Journal of Eurasian Studies. – 2021. – Vol. 12(2). – P. 18.

15 **Laruelle, M.** Russia and Kazakhstan: A Balancing Partnership [Текст] // Central Asian Affairs. – 2020. – Vol. 7(3). – P. 26.

16 **Satpayev, D.** Kazakhstan's Strategic Role in Eurasian Connectivity [Текст] // Asian Journal of Politics. – 2023. – Vol. 11(1). – P. 53.

17 **OECD.** Economic Outlook of Kazakhstan 2024 [Текст]. – Paris : OECD Publishing, 2024. – 120 p.

18 **World Bank.** Digital Economy in Central Asia: Kazakhstan Country Report [Текст]. – Washington D.C., 2023. – P. 12.

19 Министерство цифрового развития РК. Национальный проект «Цифровой Казахстан». – Астана, 2023. – 30с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://digital.gov.kz>.

20 **Nazarbayev University Research Center.** Energy Transition in Kazakhstan: Challenges and Opportunities [Текст]. – Astana, 2023. – P. 34.

REFERENCES

- 1 **Nazarbaev, N. A.** Vzglyad v budushhee: modernizaciya obshhestvennogo soznaniya [A look into the future: modernization of public consciousness] [Text] // Egemen Kazakhstan. – 2017. – № 45. – P. 3.
- 2 **Tokaev, K. K.** Spravedlivoe gosudarstvo. Edinaya naciya. Blagopoluchnoe obshhestvo [A just state. A united nation. A prosperous society] [Text]. – Astana, 2022. – 50 p.
- 3 **Sultanov, B. K.** Geopoliticheskaya strategiya Kazaxstana v usloviyax global'ny'x izmenenij [Kazakhstan's Geopolitical Strategy in the Face of Global Changes] [Text]. – Almaty : KISI, 2021. – 156 p.
- 4 **Nye, J. S.** The Future of Power [Text]. – New York : PublicAffairs, 2011. – 300 p.
- 5 **Kissinger, H.** World Order [Text]. – New York : Penguin Books, 2014. – 432 p.
- 6 **Brzezinski, Z.** The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives [Text]. – New York : Basic Books, 1997. – 223 p.
- 7 **Huntington, S.** The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order [Text]. – New York : Simon & Schuster, 1996. – 367 p.
- 8 **Sapargaliev, G. K.** Mirovy'e transformacii i Kazaxstan: vy'zovy` XXI veka [Global Transformations and Kazakhstan: Challenges of the 21st Century] [Text] // Central Asia and the Caucasus. – 2022. – № 4(76). – P. 31.
- 9 **Nurpeisov, A. R.** Globalizaciya i bezopasnost` v Central'noj Azii [Globalization and Security in Central Asia] [Text] // Kazakhstan in global processes. – 2020. – № 2. – P. 44.
- 10 **Nye, J. S.** Soft Power: The Means to Success in World Politics [Text]. – New York : PublicAffairs, 2004. – 191 p.

11 **Isingarın, N. G.** Geopolitika Kazaxstana: strategiya mnogovektornosti [Geopolitics of Kazakhstan: A Multi-Vector Strategy] [Text]. – Astana : Institute of World Politics, 2018. – 178 p.

12 **Tokaev, K. K.** Vneshnyaya politika Kazaxstana: preemstvennost` i obnovlenie [Kazakhstan's Foreign Policy: Continuity and Renewal] [Text] // International life. – 2021. – № 3. – P.23.

13 **Kasenov, U. K.** Nacional`ny`e interesy` Kazaxstana v usloviyax global`noj transformacii [Kazakhstan's National Interests in the Context of Global Transformation] [Text] // Kazakhstan-Spectrum. – 2019. – № 2. – P. 39.

14 **Mukhtarov, D., Nurgaliyeva, A.** Kazakhstan's Eurasian Integration Strategy [Text] // Journal of Eurasian Studies. – 2021. – Vol. 12(2). – P. 18.

15 **Laruelle, M.** Russia and Kazakhstan: A Balancing Partnership [Text] // Central Asian Affairs. – 2020. – Vol. 7(3). – P. 26.

16 **Satpayev, D.** Kazakhstan's Strategic Role in Eurasian Connectivity [Text] // Asian Journal of Politics. – 2023. – Vol. 11(1). – P. 53.

17 **OECD.** Economic Outlook of Kazakhstan 2024 [Text]. – Paris : OECD Publishing, 2024. – 120 p.

18 **World Bank.** Digital Economy in Central Asia: Kazakhstan Country Report [Text]. – Washington D.C., 2023. – P. 12.

19 **Ministerstvo cifrovogo razvitiya RK.** Nacional`ny`j proekt «Cifrovoy Kazaxstan» [Ministry of Digital Development of the Republic of Kazakhstan. National project «Digital Kazakhstan»]. – Astana, 2023. – 30с[Electronic resource] . – Access mode: <https://digital.gov.kz> .

20 **Nazarbayev University Research Center.** Energy Transition in Kazakhstan: Challenges and Opportunities [Text]. – Astana, 2023. – P. 34.

Поступило в редакцию 23.05.26.

Поступило с исправлениями 15.06.26.

Принято в печать 17.06.26.

*М. А. Алтыбасарова¹, Г. М. Каппасова², А. М. Мустафанова³

^{1,2,3}Торайғыров университеті, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

23.05.26 ж. баспаға түсті.

15.06.26 ж. түзетулерімен түсті.

17.06.26 ж. басып шығаруға қабылданды.

ЖАҒАНДЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯЛАРДЫҢ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ГЕОПОЛИТИКАЛЫҚ СТРАТЕГИЯСЫНА ӘСЕРІ

Бұл мақалада жаһандық трансформациялардың күшеюі жағдайында қазіргі әлем халықаралық қатынастардың, экономикалық және саяси байланыстардың құрылымында терең өзгерістерді бастан өткеруде. Еуропа мен Азияны байланыстыратын мемлекет ретіндегі бірегей географиялық орны бар Қазақстан жаңа шынайылықтарға сәйкес өзінің геосаяси стратегиясын бейімдеуге мәжбүр. Мақалада республика жаһандық үдерістер жағдайында тап болатын негізгі сын-қатерлер қарастырылады: жетекші державалар арасындағы бәсекелестіктің күшеюі, технологиялық трансформация, энергетикалық нарықтардың өзгеруі және өңіраралық өзара тәуелділіктің артуы. Цифрландырудың, «жасыл» экономиканың және жаһандық дағдарыстардың елдің сыртқы саяси басымдықтарына ықпалына ерекше назар аударылады. Қазақстанның сыртқы саясатының негізгі бағыттарына талдау жасалып, оның ішінде көпвекторлы саясат тұжырымдамасы, халықаралық ұйымдарға қатысуы және Еуразиялық кеңістіктегі интеграциялық бастамаларды дамыту мәселелері қамтылады. Сонымен қатар Қазақстанның Орталық Азиядағы делдал және тұрақтандырушы фактор ретіндегі рөлі қарастырылады. Жүйелік және салыстырмалы талдау негізінде жаһандық өзгерістер жағдайында елдің тұрақтылығын, бәсекеге қабілеттілігін және халықаралық субъектілігін нығайтуға бағытталған геосаяси стратегияны жетілдірудің перспективалық бағыттары айқындалды.

Кілті сөздер: геосаяси стратегия, Қазақстан, жаһандық трансформациялар, сыртқы саясат, еуразиялық интеграция, қауіпсіздік, көпвекторлы саясат.

*М. А. Altybasarova¹, G. M. Kappasova², A. M. Mustafanova³

^{1,2,3}Toraigyrov University, Republic of Kazakhstan, Pavlodar

Received 23.05.26.

Received in revised form 15.06.26.

Accepted for publication 17.06.26.

THE IMPACT OF GLOBAL TRANSFORMATIONS ON THE GEOPOLITICAL STRATEGY OF KAZAKHSTAN

In the context of intensifying global transformations, the modern world is undergoing profound changes in the structure of international relations, as well as economic and political interactions. Kazakhstan, possessing a unique geographical position and serving as a bridge between Europe and Asia, is compelled to adapt its geopolitical strategy to new realities. The article examines the key challenges faced by the country in the context of global processes, including increasing competition among major powers, technological transformation, changes in energy markets, and growing regional interdependence. Particular attention is paid to the impact of digitalization, the “green” economy, and global crises on the country’s foreign policy priorities. An analysis of the main directions of Kazakhstan’s foreign policy is conducted, including the concept of multi-vector diplomacy, participation in international organizations, and the development of integration initiatives in the Eurasian space. The role of Kazakhstan as a mediator and stabilizing factor in Central Asia is also considered. Based on systemic and comparative analysis, promising directions for improving the country’s geopolitical strategy are identified, aimed at strengthening its resilience, competitiveness, and global subjectivity in the context of a transforming world order.

Keywords: geopolitical strategy, Kazakhstan, global transformations, foreign policy, Eurasian integration, security, multi-vector policy.

SRSTI 11.15.25

<https://doi.org/10.48081/BGQF2120>

Veli Koç¹, *I. A. Kaliyev², A. Tursynbek³

¹Mugla Sitki Kocman University, Turkiye, Mugla;

²Toraighyrov University, Republic of Kazakhstan, Pavlodar;

³Gumilyov Eurasian National University, Republic of Kazakhstan, Astana.

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1981-0065>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2331-3726>

³ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2416-2488>

*e-mail: kaliyev7719@mail.ru

SOCIO-POLITICAL PROCESSES IN THE BORDER REGIONS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

The article examines the socio-political and ethnopolitical processes in the border regions of the Republic of Kazakhstan as a factor of national security and sustainable development. The high ethnic diversity of Kazakhstan’s border regions, socioeconomic interaction with neighbouring countries, as well as the ongoing migration processes within them, hold strategic significance, which, in turn, determines the relevance of the studied topic.

The methodological framework of the research comprises systems analysis, as well as comparative, historical, and factor analysis methods.

The presented article analyzes the key characteristics of the ethnodemographic structure, the impact of migration processes, economic disparities, and the historical-political legacy on the formation of the contemporary socio-political situation. Particular attention is paid to the role of external factors, including cross-border interaction, migration, and regional instability, as well as their impact on interethnic relations. The paper identifies the main risks of destabilization and proposes state policy directions aimed at strengthening interethnic harmony, developing infrastructure, and increasing the resilience of border territories.

Based on the research results, it has been established that the stable development of the regions depends on reducing socio-economic disparities, improving infrastructural conditions, as well as monitoring and strengthening interethnic harmony.

Key words: border regions of Kazakhstan, ethnopolitical processes, national security, ethnopolitics, interethnicity, migration, cooperation.

Introduction

The issue of ethnopolitical processes in the border regions of the Republic of Kazakhstan is one of the most relevant and complex problem in contemporary political science. Kazakhstan, located at the intersection of Europe and Asia and possessing extensive borders with five states (Russia, China, Uzbekistan, Kyrgyzstan, and Turkmenistan) considers its border regions as important strategic territories in terms of national security and sustainable development. These regions play a significant role in both internal and external processes, influencing the ethnopolitical stability and security of Kazakhstan.

Ethnopolitical processes occurring in border regions are inseparably linked to the peculiarities of Kazakhstan's historical development, its ethnodemographic structure, socioeconomic conditions as well as state-preservation policies. During the Soviet period, a large-scale national policy aimed at integrating various ethnic groups within a unified Soviet identity was implemented on the territory of Kazakhstan. However, the collapse of the USSR led to an intensification of ethnic contradictions, and the importance of the national factor in politics and public life increased. Under these conditions, border areas became arenas for various ethnopolitical processes that can both ensure regional stability and pose threats to the country's national security.

Materials and Methods

The study is based on a comprehensive interdisciplinary approach combining methods of political science, sociology and historical analysis.

The methodological framework of the research includes general scientific and research methods, in particular the methods of system analysis and synthesis, which made it possible to consider border regions as a complex socio-political system. The comparative method allowed for the comparison of the development features of distinctive border territories of Kazakhstan. The historical method was applied to analyse the formation of modern borders and ethnodemographic structure of the regions. Factor analysis made it possible to classify and assess the risks of destabilisation arising from external factors (cross-border crime, religious extremism) and internal conditions (unemployment, social infrastructure).

The source base of the study includes regulatory legal acts of the Republic of Kazakhstan in the field of national security; scientific works of domestic and foreign researchers devoted to issues of ethnopolitical processes and interethnic relations in Central Asian countries; official statistical data and analytical reports reflecting the socioeconomic and demographic development of the border regions of the Republic of Kazakhstan.

Results and Discussion

The socio-political situation in border regions of the Republic of Kazakhstan is characterised by a high level of ethnic diversity and interaction among various

ethnic manifestations. These regions are home to a significant number of ethnic minorities, each possessing their own cultural traditions, language, and ethnic identity. The ethnic diversity of border regions generates numerous social, economic and financial challenges than can be utilised in both domestic and foreign policy of Kazakhstan [1].

At the same time, ethnopolitical processes in border regions also depend on external factors such as migration, cross-border ties, and the foreign policy situation in neighbouring countries. Different ethnic groups residing in these regions maintain kinship ties with adjacent border areas, which, as a consequence, lead to the intensification of ethnopolitical sentiments and an increase in cross-border contacts. Interaction with neighbouring countries, in turn, also plays an important role in shaping changes in the ethnopolitical situation in border regions.

The relevance of studying ethnopolitical processes in border regions of Kazakhstan is determined by the need to ensure national security stable development of the state. In the context of globalisation and the growing significance of interethnic relations in different countries around the world, the ethnopolitical situation in Kazakhstan requires special attention from the state. This is due to the fact that ethnic conflicts in border regions can become a source of destabilisation both within the country and at the interstate level, which makes this issue particularly important for national security.

The analysis of socio-political processes in the border regions of the Republic of Kazakhstan, as well as their impact on the country's national security, constitutes the main object of this study. In this regard, issues such as the ethnodemographic structure, historical legacy, and foreign policy aspects influencing the ethnopolitical situation in border regions are examined. Particular attention is given to the analysis of risk factors of interethnic problems and the development of recommendations on ensuring ethnopolitical stability and national security of Kazakhstan [2].

Thus, the significance of this study lies in comprehensive examination of the ethnopolitical specificity of the border regions of the Republic of Kazakhstan, the development of recommendations for maintaining socio-political stability, and the formulation of specific proposals for minimising threats to national security in the context of the modern multipolar world.

Social structure and ethnodemographic situation in border regions.

The social structure and ethnodemographic situation in the border regions of the Republic of Kazakhstan play a key role in assessing socio-political stability and ethnopolitical processes in the country. The border regions of Kazakhstan are characterised by ethnic diversity shaped by both historical and contemporary migration processes. This diversity creates unique conditions for the formation

of dynamic interaction, while also posing challenges for relevant authorities in managing ethnic relations and preventing potential conflicts.

The ethnodemographic features of Kazakhstan's border regions include a diverse ethnic composition. Depending on the geographical location of the region, different ethnic groups predominate. For example, in the northern border regions adjacent to Russia, a significant number of Russians and Ukrainians reside, whereas in the southern regions bordering to Uzbekistan and Kyrgyzstan, Uzbeks and Uyghurs are more prevalent. In recent years, there has been an increase in the proportion of Kazakh population, which is associated both with the natural growth of the indigenous population and with migration processes, including the repatriation of ethnic Kazakhs from abroad.

Migration issues require a systematic analysis of in studying changes in the ethnodemographic situation in border regions. Internal migration, driven by economic factors, alters the ethnic composition of regions and affects their economic structure. External migration, especially from developing countries, also influences the ethnic situation, which may lead to ethnic instability. At the same time, it is important to note that migration flows can contribute to cultural enrichment and the establishment of interethnic ties, as well as to global competition for resources, jobs, and social welfare [3].

The social structure of Kazakhstan's border regions determines the level of economic development and accessibility of resources. Economic disparities between regions, as well as within them, have a direct impact on the level of stability. In a broader sense, in regions such as northern and western border territories, the economic situation is characterised by a high concentration of industrial enterprises, which ensures a high level of employment and income among the population. At the same time, in southern and eastern regions of the country, the economic situation is less favourable, which leads to regional vulnerability and may provoke migration flows.

The differentiation of living standards across ethnic groups also plays an important role in the social structure. In some cases, ethnic minorities located in economically less developed regions face difficulties in professional advancement and stable earnings, which may create conditions for increasing social instability and interethnic problems. A crucial aspect of maintaining social stability is ensuring employment, including equal access to institutions of education and healthcare systems, as well as the availability of public services. The insufficient development of these sectors may contribute to the emergence of social problems and lead to growing dissatisfaction among the population.

Thus, the social structure and ethnodemographic situation in the border regions of the Republic of Kazakhstan represent a complex and multifaceted phenomenon that influences the country's socio-political stability.

Economic factors and their influence on socio-political processes.

Economic factors play a crucial role in shaping and developing socio-political processes in the border regions of the Republic of Kazakhstan. The interconnection between economics and politics in these regions is particularly significant, given their strategic location, ethnic diversity and historical development patterns. The economic situation in border regions has a direct impact on the standard of living of the population, the nature of interethnic relations, and, ultimately, the overall socio-economic conditions [4].

One of the key aspects of economic development of Kazakhstan's border regions is the uneven distribution of resources and opportunities. Different regions of the country are characterised by varying levels of economic development, which can be explained by geographical, historical, and infrastructural factors. For instance, the northern and western regions, where significant reserves of natural resources such as oil and gas are concentrated, demonstrate higher rates of economic growth, contributing to increased employment and higher income levels among the population [5].

At the same time, in southern and eastern regions, particularly those bordering to Uzbekistan, Kyrgyzstan and China, are characterised by less favourable economic conditions. These areas exhibit lower levels of industrialisation, which leads to higher unemployment and lower income levels among the population. This economic disparity affects migration processes: economically more developed regions attract labour from less prosperous areas, which, in turn, influences the ethnodemographic situation and may exacerbate interethnic relations. Economic migration is often accompanied by social instability, especially in cases where the local population perceives newcomers as competitors for jobs and access to economic resources.

In addition, infrastructural factors such as the availability of social institutions, educational and healthcare services, as well as transport networks, play a decisive role in shaping social activity among the population. A lack of these resources can lead to growing dissatisfaction among the residents of border regions, where infrastructural problems are particularly acute. This, in turn, may intensify social tensions and protest sentiments, creating additional challenges for state authorities in managing the ethnopolitical situation.

Cross-border economic cooperation also has an impact on socio-political situation in border regions. Economic integration with neighbouring states can contribute to regional development, the creation of new jobs, and the improvement

of the population's standard of living. However, such integration may also generate new challenges related to competition over resources and markets, especially in conditions where the interests of Kazakhstan and neighbouring countries do not always coincide. In some cases, this may lead to increased dependence of border regions on the economic situation in developing countries, which, in turn, affects their economy and political stability [6].

Thus, we observe a set of factors exerting a comprehensive influence on socio-political processes in the border regions of the Republic of Kazakhstan. Economic development, migration flows, social infrastructure, and cross-border cooperation all intertwine, shaping the conditions in which ethnopolitical relations evolve. To ensure development and national security, Kazakhstan needs to pay a special attention to eliminating economic disparities and creating conditions for the dynamic development of border regions.

Historical and political aspects of the formation of border regions.

The formation of the border regions of the Republic of Kazakhstan represents a complex historical process that took place over several centuries and was associated with political, ethnic, and geopolitical changes. The historical and political aspects of the formation of these regions directly influence the contemporary socio-political situation, ethnopolitical processes, and national security of the country [7].

The modern borders of Kazakhstan were largely formed as a result of colonial actions of the Russian autocracy and Soviet policies. During the pre-revolutionary period, the territory of Kazakhstan did not have clearly defined borders, while from the end of the nineteenth century the ethnic composition of the population became extremely diverse. The steppe expanses, populated predominantly by Kazakh tribes, constituted a zone of constant interaction among various peoples, creating preconditions for ethnic and cultural integration.

The situation began to change with the expansion of the Russian Empire into Central Asia during the eighteenth and nineteenth centuries. The incorporation of Kazakh lands into Russia was accompanied by changes in administrative-territorial structure and the gradual establishment of borders. However, these borders were often drawn without consideration of the ethnic composition of the population, which later created preconditions for interethnic conflicts.

The Soviet period was marked by radical changes in political and administrative organization of Kazakhstan's territory. In the 1920s, within the framework of national-territorial delimitation in Central Asia, the borders of Kazakh Autonomous Soviet Socialist Republic (KazASSR) were established, which largely determined the modern state borders of Kazakhstan. However, these borders did not always coincide with ethnic boundaries, resulting in the creation of multinational regions characterised by high ethnic diversity.

Soviet national policy played a key role in shaping the ethnopolitical situation in the border regions of Kazakhstan. One of the main instruments of this policy was national-territorial delimitation, the purpose of which was the creation of national republics within the USSR. However, the borders of these republics were drawn without taking into account ethnic composition and historically established ties among peoples, which led to the formation of artificial administrative boundaries.

As a result, regions with a high concentration of ethnic minorities emerged within the territory of Kazakhstan, primarily in border areas. This became a source of potential interethnic conflicts, especially during periods of political and economic instability. The policies of collectivization, industrialization, and deportations also contributed to changes in the ethnic composition of the population in border regions, increasing their ethnopolitical instability.

In addition, Soviet policies, promoting the ideology of internationalism and cultural integration led to the creation of a new form of ethnic identity based on Soviet patriotism. However, the collapse of the USSR in 1991 resulted in the revival of national identities and the intensification of ethnic contradictions in the former Soviet republics, including Kazakhstan.

After gaining independence in 1991, Kazakhstan faced a number of challenges related to the management of ethnopolitical processes in border regions. The new borders became not only symbols of sovereignty, but also sources of numerous problems associated with migration, cross-border crime, and economic and cultural ties with neighbouring countries.

During the post-Soviet period, Kazakhstan sought to establish stable and mutually beneficial relations with neighbouring states, which became an important factor in ensuring the security of border regions. However, the historical legacy, including Soviet administrative borders and the multinational composition of the population, continues to influence the socio-political situation.

Today, the border regions of Kazakhstan are areas of increased attention on the part of the state, as they remain vulnerable to external and internal challenges, including cross-border migration, economic crises, and ethnopolitical conflicts. Under these conditions, Kazakhstan pursues a policy aimed at strengthening national identity, maintaining interethnic harmony, and developing border infrastructure, which contributes to stabilizing the situation in these regions.

The historical and political aspects of the formation of Kazakhstan's border regions exert a long-term influence on their contemporary development. The historical legacy associated with changes in borders and the ethnic structure of the population continues to shape the socio-political dynamics in these regions. It is important that, in the context of globalization and new geopolitical challenges,

Kazakhstan continues to pay special attention to the management of ethnopolitical processes in border regions in order to ensure their stability and security [8].

4. Monitoring external factors of the socio-political situation.

Monitoring external factors affecting the socio-political situation in the border regions of the Republic of Kazakhstan is an important element in ensuring national security and stability. The border regions of Kazakhstan are constantly influenced by various external factors, including economic interaction with neighbouring countries, migration flows, and cross-border crime, as well as political and cultural processes taking place in nearby states. The influence of these factors requires regular monitoring and analysis in order to respond promptly to potential threats and challenges.

One of the key external factors influencing the socio-political situation in border regions is economic cooperation with neighbouring countries. Economic integration within the framework of the Eurasian Economic Union (EAEU) and other international agreements contributes to the development of border regions through the expansion of trade relations, the creation of new jobs, and the attraction of investment. However, economic dependence on external markets and instability in neighbouring countries may also lead to economic crises and social tension in Kazakhstan's border areas.

Migration flows are also an important external factor influencing the socio-political situation in border regions. Kazakhstan serves as a transit country for migrants from Central Asia, which creates additional challenges for social and economic stability in border areas. Illegal migration, especially under conditions of insufficient border control, may lead to the growth of the shadow economy, an increase in crime rates, and rising social tensions, particularly in border districts that are generally characterised by ethnic diversity [9].

Transnational crime, including smuggling, human trafficking, and drug trafficking, constitutes another significant external factor affecting the socio-political situation in border regions. Kazakhstan's geographical location makes it an important link along transit routes, thereby creating conditions conducive to the development of illegal activities. Combating transnational crime requires coordinated efforts at both national and international levels.

In addition, the political situation in neighbouring countries exerts a significant influence on socio-political stability in Kazakhstan's border regions. Political instability, conflicts, and ethnic tensions in neighbouring states can easily spread to Kazakhstan's border areas, especially given the presence of substantial ethnic diasporas maintaining kinship ties with the population of neighbouring countries. This creates the risk of the spread of interethnic conflicts and strengthening of separatist sentiments.

Cultural and religious processes neighbouring countries also influence the socio-political situation in border regions of Kazakhstan. The spread of radical religious ideologies, especially in areas with a high concentration of ethnic minorities, may contribute to the growth of religious extremism and the disruption of social stability. In this regard, it is important to support cultural and religious diversity, as well as to strengthen intercultural and interfaith interaction at the level of local communities.

In the context of globalization and new geopolitical challenges, Kazakhstan must continuously monitor changes in the external environment in order to respond effectively to emerging threats and ensure stability in border regions. This includes both strengthening cooperation with neighbouring countries and developing and implementing internal measures aimed at enhancing socio-political resilience and security.

Socio-political processes in the border regions of the Republic of Kazakhstan are the result of a complex interaction of ethnic, economic and historical factors. The high level of ethnic diversity, shaped by the history of migration and national policy during the Soviet period, forms the unique social structure of these regions. Economic inequality between different border areas exacerbates social challenges, creating conditions for the growth of social tension and interethnic competition.

Migration processes, both internal and external, have a significant impact on the ethnodemographic situation, changing the ethnic composition of the population and increasing demographic pressure on social infrastructure. Under conditions of limited economic opportunities and uneven development, these changes may contribute to the aggravation of interethnic relations and the growth of social discontent [10].

Conclusion

Thus, socio-political stability in the border regions of Kazakhstan depends on a comprehensive and balanced approach that takes into account both internal and external factors. State policy should be aimed at eliminating economic disparities, developing social infrastructure, and maintaining interethnic harmony. This will make it possible to minimize risks of ethnopolitical instability and ensure the sustainable development of border regions in the long term.

An important element in ensuring stability in the border regions of Kazakhstan is the active development of socio-economic infrastructure. Investment in improving roads, creating new transport routes, and developing logistic hubs contributes not only to economic growth but also to the social integration of the population. Investment in social infrastructure, such as schools, healthcare institutions, and cultural centres, will improve the quality of life of the local population and reduce social tension. In addition, support for small and medium-

sized businesses in border regions can become an important tool for job creation and stimulation of the regional economy, which, in turn, contributes to stability and a reduction in unemployment rates.

A policy aimed at strengthening interethnic harmony and preventing conflicts in border regions needs to be developed and implemented. In the context of ethnic diversity, the promotion of the values of tolerance, mutual understanding, and respect for different cultures and traditions plays a particularly important role. An effective instrument in this regard may be the development of educational programs aimed at intercultural dialogue and the formation of civic identity, as well as support for the activities of public organizations dealing with issues of interethnic relations.

It is equally important to strengthen cooperation with neighbouring countries in order to jointly address issues of security and the socio-economic development of border territories. Partnership with Russia, China, Uzbekistan, Kyrgyzstan, and Turkmenistan should include measures to improve border control, coordination in combating cross-border crime and illegal migration, as well as joint projects in the fields of trade, energy, and transport. Such cooperation will make it possible not only to minimize external threats but also to promote sustainable development and strengthen stability in the border regions of Kazakhstan.

REFERENCES

1 **Abdirov, M. H.** Etnopoliticheskie processy v Kazahstane: transformaciya i sovremennye vyzovy [Ethnopolitical processes in Kazakhstan: transformation and modern challenges]. – Almaty : Institut filosofii, politologii i religiovedeniya. – 2018. – P. 112–115.

2 **Atambaeva, G. Sh.** Mezhetnicheskie otnosheniya v Central'noj Azii: Kazahstan i Kyrgyzstan [Interethnic relations in Central Asia: Kazakhstan and Kyrgyzstan]. – Bishkek : Akademiya nauk Kyrgyzstana. – 2019. – P. 89–92.

3 **Dzhunusova, G. A.** Etnicheskie processy v prigranichnyh regionah Kazahstana i Rossii [Ethnic processes in the border regions of Kazakhstan and Russia]. / Izdatel'stvo «Evrazijskij nacional'nyj universitet imeni L. N. Gumileva». – Astana, 2020. – P. 56–59.

4 **Karimov, U. B.** Politika nacional'noj identichnosti v Uzbekistane: vyzovy i perspektivy [National identity politics in Uzbekistan: challenges and prospects]. – Tashkent : Universitet mirovoj ekonomiki i diplomatii. – 2017. – P. 101–104.

5 **Mamytov, B. K.** Migracionnye processy v Central'noj Azii: problemy i resheniya [Migration processes in Central Asia: problems and solutions]. – Bishkek : Kyrgyzsko-Rossijskij Slavyanskij universitet. – 2016. – P. 77–80.

6 **Nasyrova, D. K.** Etnicheskie konflikty na postsovetском prostranstve: prichiny i posledstviya [Ethnic conflicts in the post-Soviet space: causes and consequences]. – Dushanbe : Nacional'nyj universitet Tadjikistana. – 2021. – P. 63–66.

7 **Nurumov A. T.** Granicy i etnichnost': prigranichnye regiony Kazahstana i Turkmenistana [Borders and ethnicity: border regions of Kazakhstan and Turkmenistan]. – Ashkhabad : Institut strategicheskikh issledovanij. – 2018. – P. 95–98.

8 **Satpaeva, A. N.** Nacional'naya politika v Kazahstane: istoriya i sovremennost' [National policy in Kazakhstan: history and modernity]. / Kazahskij nacional'nyj universitet im. al'-Farabi. – Almaty, 2015. – P. 42–45.

9 **Umarov, I. Sh.** Rol' vneshnih faktorov v etnopoliticheskikh processah Central'noj Azii [The role of external factors in the ethnopolitical processes of Central Asia]. – Tashkent : Institut vostokovedeniya AN RUz. – 2020. – P. 84–87.

10 **Yuldashev, H. R.** Etnicheskie otnosheniya v postsovetских stranah: vyzovy i perspektivy [Ethnic relations in post-Soviet countries: challenges and prospects]. – Tashkent : Universitet mirovoj ekonomiki i diplomatii. – 2019. – P. 73–76.

Received 22.05.25.

Received in revised form 15.06.26.

Accepted for publication 17.06.26.

Вели Ков¹, *И. А. Калиев², А. Турсынбек³

¹Мугла Сыткы Кочман университеті, Туркия, Мугла;

²Торайғыров университеті, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.;

³Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,

Қазақстан Республикасы, Астана қ.

22.05.25 ж. баспаға түсті.

15.06.26 ж. түзетулерімен түсті.

17.06.26 ж. басып шығаруға қабылданды.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ШЕКАРА МАҢЫНДАҒЫ АЙМАҚТАРЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК-САЯСИ ПРОЦЕСТЕР

Мақалада Қазақстан Республикасының шекара маңындағы аймақтарындағы әлеуметтік-саяси және этносаяси процестер мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігі мен тұрақты дамуының маңызды факторы ретінде жан-жақты қарастырылады. Қазақстанның шекаралас өңірлерінің жоғары этникалық әртүрлілігі, көршілес елдермен тығыз әлеуметтік-экономикалық өзара іс-қимылы, сондай-ақ осы аумақтарда үздіксіз жүріп жатқан күрделі көші-қон процестері

стратегиялық маңызға ие. Бұл факторлар, өз кезегінде, зерттеліп отырған ғылыми тақырыптың өзектілігін толықтай айқындайды.

Жүргізілген ғылыми зерттеудің әдіснамалық негізін жүйелі талдау, сонымен қатар салыстырмалы, тарихи және факторлық әдістер құрайды.

Ұсынылған мақалада аймақтардың этнодемографиялық құрылымының негізгі сипаттамалары, демографиялық көші-қон процестерінің тигізетін тікелей әсері, аймақтық экономикалық теңсіздіктер мен тарихи-саяси мұраның қазіргі әлеуметтік-саяси жағдайдың қалыптасуына ықпалы терең талданады. Траншекаралық өзара іс-қимылды, заңсыз көші-қонды және өңірлік тұрақсыздықты қоса алғанда, сыртқы факторлардың рөліне, олардың этносаралық қатынастарға тигізетін салдарына ерекше назар аударылады. Жұмыста дестабилизацияның негізгі қауіп-қатерлері анықталып, этносаралық келісімді нығайтуға, әлеуметтік инфрақұрылымды дамытуға және шекара маңындағы аумақтардың тұрақтылығын арттыруға бағытталған мемлекеттік саясаттың негізгі бағыттары ұсынылады.

Зерттеу жұмысының нәтижелері бойынша өңірлердің тұрақты дамуы әлеуметтік-экономикалық диспропорцияларды азайтуға, инфрақұрылымдық жағдайларды жақсартуға, сондай-ақ ішкі этносаралық келісімді тұрақты мониторингілеу мен нығайтуға тікелей байланысты екендігі нақты анықталды.

Кілтті сөздер: Қазақстанның шекара маңындағы өңірлері, этносаяси үдерістер, ұлттық қауіпсіздік, этносаясат, этносаралық қатынастар, көші-қон, ынтымақтастық.

Вели Кош¹, *И. А. Калиев², А. Турсынбек³

¹ Университет Мугла Сыткы Кочмана, Турция, Мугла;

² Торайғыров Университет, Қазақстан, Павлодар;

³ Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, Республика Казахстан, г. Астана.

Поступило в редакцию 22.05.25.

Поступило с исправлениями 15.06.26.

Принято в печать 17.06.26.

СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ В ПРИГРАНИЧНЫХ РЕГИОНАХ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

В статье рассматриваются социально-политические и этнополитические процессы в приграничных регионах Республики Казахстан как фактор национальной безопасности и устойчивого развития. Высокая этническая неоднородность приграничных регионов Казахстана, социально-экономическое взаимодействие с соседними странами, а также происходящие в них миграционные процессы имеют стратегическое значение, что, в свою очередь, обусловило актуальность изучаемой темы

Методологической основой проводимого исследования являются системный анализ, а также сравнительный, исторический и факторный методы анализа.

В представленной статье анализируются ключевые характеристики этнодемографической структуры, влияние миграционных процессов, экономических диспропорций и историко-политического наследия на формирование современной социально-политической ситуации. Особое внимание уделяется роли внешних факторов, включая трансграничное взаимодействие, миграцию и региональную нестабильность, а также их влиянию на межэтнические отношения. В работе выявляются основные риски дестабилизации и предлагаются направления государственной политики, направленные на укрепление межэтнического согласия, развитие инфраструктуры и повышение устойчивости приграничных территорий.

По результатам работы установлено, что стабильное развитие регионов зависит от сокращения социально-экономических диспропорций, улучшения инфраструктурных условий, а также мониторинга и укрепления межэтнического согласия.

Ключевые слова: приграничные регионы Казахстана, этнополитические процессы, национальная безопасность, этнополитика, межэтничность, миграция, сотрудничество.

<https://doi.org/10.48081/BGQF2121>

*К. К. Канафин¹, М. А. Сулейменов²

^{1,2}Инновационный Евразийский университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар.

¹ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-0015-7069>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2146-8705>

*e-mail: mercurof@mail.ru

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ОТНОШЕНИЙ КАЗАХСТАНА СО СТРАНАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ ДО 2030 ГГ.

Данная научная статья посвящена комплексному анализу и прогнозированию векторов стратегического взаимодействия Республики Казахстан с государствами Центрально-Азиатского региона в контексте меняющегося миропорядка.

Период времени до 2030 года выбран не случайно: он совпадает с ключевыми этапами национальных стратегий развития стран «пятерки» и периодом глубокой трансформации глобальных логистических цепочек.

Авторы рассматривают водно-энергетические и транзитные коридоры и пути Астаны со странами Центрально-азиатского региона, подчеркивая переход от прагматичного двустороннего сотрудничества к модели глубокой многосторонней интеграции и региональной консолидации.

В основной части работы детально анализируются три фундаментальных столпа, которые определяют архитектуру региональных отношений в ближайшее десятилетие.

Во-первых, рассматривается формирование Центральной Азии как единого транспортно-распределительного хаба. Особое внимание уделено развитию Транскаспийского международного транспортного маршрута (ТМТМ) и модернизации коридоров «Север – Юг», что позволит Казахстану и соседям диверсифицировать экспортные пути и снизить зависимость от транзитных рисков.

Во-вторых, авторы изучают критически важный аспект водно-энергетической безопасности. В статье обосновывается необходимость создания регионального консорциума для совместного

управления ресурсами трансграничных рек, что станет залогом стабильности в условиях климатических вызовов.

В-третьих, анализируются перспективы сохранения безопасности и промышленной кооперации, создания единого рынка товаров и услуг, способного привлечь крупные прямые иностранные инвестиции.

Ключевые слова: Казахстан, Центральная Азия, Узбекистан, Кыргызстан, Таджикистан, Туркменистан.

Введение

В настоящее время регион Центральной Азии проходит глубокую трансформацию, позиционируя себя самостоятельным субъектом геополитических процессов, в том числе путем интенсификации внутренней интеграции. В данном ключе Казахстан, опираясь на свою многовекторную политику, инициирует и принимает активное участие в решении критических вызовов, таких как дефицит водных ресурсов, изменение климатических условий, разработка новых транзитных коридоров.

Даная тема вызывает интерес не только среди экспертов и ученых стран Центральной Азии, но и является объектом исследования различных европейских научных центров.

Анализ работ В.Иноземцева (Французский институт международных отношений) [1], Н. Контесси (Университет Ca' Foscari, Италия) [2], а также Х. Ву (немецкий институт IDOS) [3] свидетельствует о том, что европейская политическая наука видит Казахстан в качестве ключевой средней державы в регионе Центральной Азии. Исследователи европейских научных центров едины во мнении, что наша страна будет опираться на экономическую диверсификацию и прагматичный регионализм.

В данной статье авторы опираются на имеющиеся текущие стратегии развития государств Центрально-азиатского региона такие как «Казахстан-2050», «Новый Узбекистан», «Национальная стратегия развития КР» и т.д. и т.п., а также на геополитическую динамику в целом [4].

Настоящий период времени в свете изменяющихся геополитических и геоэкономических условий станет определяющим для Центральной Азии. В условиях глобальной нестабильности регион трансформируется из «объекта» большой политики в «субъект».

Казахстан, обладая крупнейшей экономикой, берет на себя роль интеграционного локомотива. Основной тренд развития: переход от деклараций о дружбе к созданию прямой экономико-инфраструктурной и водно-энергетической связи.

Информационно-эмпирическую базу работы составили официальные документы: стратегии национального развития государств региона до 2030-2050 гг., многосторонние договоры, принятые в рамках Консультативных встреч глав государств ЦА, а также нормативно-правовые акты в сфере транзита и энергетики. Статистическую основу составили данные Бюро национальной статистики АСПИР РК, отчеты Евразийского банка развития (ЕАБР), Всемирного банка и Центра интеграционных исследований.

Материалы и методы

Методологическая база данного исследования выстроена на принципах системного и междисциплинарного подходов, что позволило всесторонне оценить динамику отношений Казахстана со странами Центральной Азии.

Математическое моделирование грузопотоков подтвердило, что полноценный запуск Транскаспийского маршрута (ТМТМ) в связке с региональными фидерными линиями позволит сократить время транзита на 30 %. Это создаст «эффект масштаба», при котором внутрорегиональная торговля Казахстана с соседями может вырасти в 1,5 раза к прогнозному сроку.

Выявлено, что внедрение цифрового учета водных ресурсов и совместное строительство ГЭС (например, Камбаратинской ГЭС-1) позволит нивелировать сезонные дефициты электроэнергии, трансформируя регион в экспортера «зеленой» энергии в Южную Азию.

Полученные данные открывают пространство для дискуссии о пределах интеграции. В отличие от европейской модели (ЕС), центральноазиатская интеграция до 2030 года, вероятно, пойдет по пути «гибкого регионализма».

Результаты и обсуждение

Развитие торгово-экономических отношений. Казахстан-Узбекистан: Стратегический дуумвират. Как показывают события, отношения Астаны и Ташкента, двух крупнейших игроков региона, служащих фундаментом региональной стабильности, вполне возможно к 2030 году, перейдут от конкуренции за лидерство к экономическому прагматизму.

Анализ торгово-экономических отношений показывают динамику роста между нашими странами. Так, торговля: цель в 10 млрд долларов товарооборота будет достигнута к 2026–2027 гг. за счет запуска МЦПК «Центральная Азия» на границе [5].

В сфере промышленной кооперации: ожидается создание полноценного кластера автопрома и сельхозмашиностроения. Казахстанские инвестиции потекут в текстильную отрасль Узбекистана, а узбекские – в казахстанский строительный сектор.

В сфере транспорта: завершение строительства ж/д линии Дарбаза – Мактаарал разгрузит действующие переходы и усилит экспортный потенциал обоих государств [6].

Казахстан-Кыргызстан: Союзничество и решение водных узлов. Отношения с Бишкеком до 2030 года будут сфокусированы на преодолении барьеров на границе и совместном управлении ресурсами и логистике.

Энергетика: главный проект – строительство ГЭС Камбар-Ата-1. Казахстан станет не только инвестором, но и гарантированным покупателем электроэнергии, что решит проблему дефицита в южных регионах РК.

Логистика: развитие ТЛЦ вблизи границы и цифровизация таможенных постов «Актилек» и «Карасу» сведут к минимуму, существующие на сегодняшний день, торговые вопросы [7].

Экология: ожидается подписание нового бассейнового соглашения по рекам Чу и Талас с внедрением цифрового учета воды.

Казахстан-Таджикистан: Прорыв к «зеленой» энергии. Таджикистан станет одним из ключевых партнеров Казахстана в вопросах энергетического баланса.

Энергомост: предполагается, что к 2030 году Казахстан планирует активно импортировать излишки гидроэнергии из Таджикистана в летний период, поставляя взамен уголь и газ зимой.

Продовольствие: Казахстан закрепит роль главного поставщика зерна и муки, взамен получая ранние овощи и фрукты через создание совместных оптово-распределительных центров.

IT-сектор: Казахстан будет масштабировать опыт GovTech (E-gov) в Таджикистан, укрепляя свое гуманитарное сотрудничество и соответственно влияние [8].

Казахстан – Туркменистан: газовый транзит и Каспийский узел. Туркменистан останется наиболее долгосрочным партнером, упор в отношениях с которым будет сделан на транзит.

Газовый вопрос: возможный запуск новых веток газопровода «Туркменистан – Китай» через территорию Казахстана и обсуждение поставок газа.

Транспортный коридор «Север – Юг»: ж/д ветка Казахстан – Туркменистан – Иран станет основным маршрутом для выхода казахстанских товаров к портам Персидского залива.

К 2030 году ожидается утроение грузопотока по этому направлению [9].

Портовая инфраструктура: синхронизация работы портов Актау/Курык и Туркменбаши для развития Транскаспийского маршрута (ТМТМ).

Транспортные коридоры: формирование евразийского каркаса

Транспорт (ТМТМ): Развитие «Срединного коридора» свяжет все страны Центрально-азиатского региона в единую логистическую цепь, ориентированную на ЕС и Китай.

В период до 2030 гг. Казахстан планирует инвестировать в транспортно-логистический потенциал около \$20 млрд, чтобы к 2030 году увеличить объем транзитных перевозок до 90 млн тонн и более [10].

К 2030 году Казахстан завершит трансформацию из «транзитной территории» в полноценный транспортно-логистический хаб, связывающий рынки Китая, Юго-Восточной Азии, Европы и Персидского залива. Основной акцент будет сделан на трех ключевых направлениях:

Западный прорыв. Транскаспийский международный транспортный маршрут (ТМТМ) становится главной альтернативой северным путям.

Пропускная способность: Согласно стратегии, мощность маршрута вырастет с текущих 6 млн до 10–11 млн тонн к 2030 году [11].

В портах Актау и Курык до 2030 года планируется строительство контейнерного хаба и новых зерновых терминалов. В скором времени начнется строительство автодороги вдоль маршрута ТМТМ и расширение коридора «Западная Европа – Западный Китай».

Совместно с Азербайджаном и Грузией внедряется единая цифровая платформа для сквозного отслеживания грузов, что сократит время транзита вдвое (до 14–18 дней из Китая в ЕС) [12].

МТК «Север – Юг»: Выход к океану. Восточная ветка коридора (Россия – Казахстан – Туркменистан – Иран) к 2030 году станет основным каналом экспорта казахстанской продукции в страны Персидского залива и Индию.

Рост грузопотока: ожидается увеличение объемов перевозок по восточной ветке до 15 млн тонн в год к 2027–2030 гг. [13].

Соглашения: в 2024–2025 гг. подписана «дорожная карта» между Казахстаном, РФ, Ираном и Туркменистаном, которая предусматривает упрощение таможенных процедур и единый тарифный план.

Центральноазиатский узел: Кооперация и конкуренция. Развитие внутренних коридоров региона потребует от Казахстана гибкости в отношениях с соседями:

Железная дорога «Китай – Кыргызстан – Узбекистан»: Запуск этого проекта возможно создаст конкуренцию казахстанским маршрутам, сокращая путь в обход Республики Казахстан на 15 % [14].

Ответным шагом Казахстана, считается, станет модернизация участка Достык – Мойынты и цифровизация КТЖ для сохранения скорости и надежности перевозок.

Трансграничные хабы: к 2030 году на границах заработают ключевые узлы: МЦПК «Центральная Азия» (с Узбекистаном) и ТЛК «Алатау» (с Кыргызстаном). Это позволит увеличить несырьевой экспорт на 30 %. [15].

Основные целевые показатели к 2030 году:

Объем транзита: 74 млн тонн (рост более чем в два раза по сравнению с 2023 г.) [16].

Контейнерный транзит: до 1,7 млн ДФЭ (двадцатифутовый эквивалент).

Инвестиции: около \$5,5 млрд непосредственно в инфраструктуру Казахстана при общей региональной потребности в \$18,5 млрд [17].

Эта транспортная связка не только укрепит экономическую независимость Казахстана, но и сделает страны Центральной Азии взаимозависимыми, создавая фундамент для долгосрочного мира в регионе.

Водно-энергетические отношения. Центральная Азия исторически разделена на страны т.н. «верховья» куда входят - Кыргызстан и Таджикистан, и «низовья» - Казахстан, Узбекистан, Туркменистан.

Страны «верховья» обладают колоссальным гидропотенциалом (реки Сырдарья и Амударья), который они используют для генерации электричества, особенно зимой.

Страны «низовья», включая Казахстан, нуждаются в этой воде летом для ирригации своего сельского хозяйства.

Как показывает опыт, Казахстан сильно зависит от внешнего стока: около 44 % водных ресурсов страны поступает из сопредельных государств [18].

По прогнозам, к 2030 году дефицит воды в регионе может достичь 30 %, а в Казахстане объем доступной пресной воды может сократиться в разы. Причин несколько: таяние ледников, источники рек сокращаются из-за глобального потепления: строительством канала Кош-Тепе (Афганистан): Начало забора воды Афганистаном из Амударьи серьезно меняет баланс во всем регионе, усиливая давление на Узбекистан и, косвенно, на Казахстан. Также к ним относятся конфликт интересов: Кыргызстану выгодно сбрасывать воду зимой для ГЭС, а Казахстану она нужна летом. Без четких компенсационных механизмов, таких как, поставок угля/газа из Казахстана в обмен на воду, система дает сбой [19].

На сегодняшний день, для преодоления существующих проблем, Казахстан реализует водно-энергетическую стратегию по трем направлениям:

1. Дипломатия и создание Водно-энергетического консорциума

С 2026 года активизировались переговоры о создании регионального консорциума. Его цель - превратить воду в экономический актив, где все страны инвестируют в ГЭС (например, Камбар-Ата-1 в Кыргызстане), чтобы иметь право на управление стоком.

2. Технологическая модернизация

Энергетический переход. Снижение на 10-15 %; переход к режиму жесткой экономии в южных регионах РК. Казахстан поставил цель – к 2030 году снизить водоемкость ВВП и внедрить водосберегающие технологии (капельное орошение) на 50 % поливных площадей.

Одним из ключевых вопросов, которые приобрели критическое значение, являются переговоры между Казахстаном и Китаем, по рекам Или и Иртыш. Успех этих соглашений в дальнейшем определит судьбу наполнения озера Балхаш и обеспечения водными ресурсами промышленности Восточного Казахстана.

Сегодня, водная безопасность – это «вопрос жизни» для региона.

До 2030 года прогнозируется создание Регионального водно-энергетического консорциума где Казахстан будет продвигать автоматизацию ирригационных систем во всем регионе.

Усиление роли «Организации тюркских государств» как площадки для решения споров.

ВИЭ: план – достичь 15 % доли возобновляемой энергии к 2030 году. Мирный атом: после референдума 2024 года Казахстан начал активную фазу подготовки к строительству АЭС, что должно снизить зависимость от гидрогенерации соседей [20].

Выводы: Таким образом, Центральная Азия для Казахстана перестает быть просто географическим окружением и становится ключевым приоритетом внешней политики. В условиях глобальной нестабильности устойчивость региональных связей внутри «пятерки», станет главным фактором сохранения суверенитета.

Дальнейшее сближение Астаны с Ташкентом, Бишкеком, Душанбе и Ашхабадом позволит не только снизить зависимость от внешних игроков, но и превратить Центральную Азию в важнейший мост между Востоком и Западом.

На фоне ситуации в Афганистане страны Центральной Азии усилят военное сотрудничество вне рамок крупных блоков, делая упор на оперативное взаимодействие спецслужб.

К 2030 году Центральная Азия под лидерством Казахстана и Узбекистана имеет все шансы превратиться в единый рынок с населением более 80 млн человек.

Одним из глобальных рисков, является – внешнее давление крупных игроков (РФ, Китай, США, ЕС), однако курс на «региональную субъектность», как нам видится, позволит Казахстану сохранить баланс и обеспечить устойчивый рост.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 **Иноземцев, В.** Central Asia: Making Use of a Historic Opportunity //Russie. Eurasie. Visions. – № 132 . – IFRI. – Франция, 2023. [Electronic resource]. – https://www.ifri.org/sites/default/files/migrated_files/documents/atoms/files/ifri_inozemtsev_central_asia_2023.pdf
- 2 **Контесси, Н.** Status Seeking in the Steppe. Taking Stock of Kazakhstan's Foreign Policy, 1992-2019 // <https://edizionicafoscari.unive.it/media/pdf/books/978-88-6969-377-9/978-88-6969-377-9-ch-10.pdf>
- 3 **Ву, X.** Geopolitics and development in Central Asia: Exploring opportunities for middle powers //IDOS Discussion Paper. – № 2. – 2026 [Electronic resource]. – <https://doi.org/10.23661/idp2.2026>. https://www.idos-research.de/fileadmin/user_upload/pdfs/publikationen/discussion_paper/2026/DP_2.2026.pdf
- 4 Стратегия «Казахстан-2050». – Астана, 2012.
- 5 Концепция развития Нового Узбекистана на 2022–2026 годы. – Ташкент, 2022.
- 6 Национальная стратегия развития Кыргызской Республики 2018–2040. – Бишкек, 2018.
- 7 Бюро национальной статистики Республики Казахстан. Официальные статистические данные. [Electronic resource]. – URL: <https://stat.gov.kz>
- 8 Евразийский банк развития. Отчёты и аналитические обзоры по региональной интеграции. – Алматы, 2023–2025.
- 9 Всемирный банк. Central Asia Economic Update. – Washington, 2024–2025.
- 10 Центр интеграционных исследований ЕАБР. Доклады по развитию транспортных коридоров. – 2023.
- 11 Транскаспийский международный транспортный маршрут. Официальные материалы и аналитика. – 2024.
- 12 Международный транспортный коридор «Север – Юг». Аналитические обзоры. – 2023–2025.
- 13 Министерство индустрии и инфраструктурного развития Республики Казахстан. Развитие транспортно-логистического потенциала РК до 2030 года. – Астана, 2023.
- 14 Программа развития железнодорожной инфраструктуры Казахстана. – АО «Қазақстан темір жолы», 2024.
- 15 Межгосударственные соглашения стран Центральной Азии в рамках Консультативных встреч глав государств ЦА. – 2018–2025.

16 Доклады по проекту ГЭС Камбаратинская ГЭС-1. – Министерство энергетики Кыргызской Республики, 2023.

17 Международное энергетическое агентство. Energy Outlook for Central Asia. – Paris, 2024.

18 Продовольственная и сельскохозяйственная организация ООН. Water Resources in Central Asia. – Rome, 2023.

19 Межгосударственная координационная водохозяйственная комиссия Центральной Азии. Отчёты по водным ресурсам региона. – 2022–2024.

20 Послание Президента Республики Казахстан народу Казахстана. – Астана, 2024.

REFERENCES

1 **Inocemcev, V.** Central Asia: Making Use of a Historic Opportunity // *Russie. Eurasie. Visions.* – № 132. – IFRI. – Franciya, 2023. [Electronic resource]. – https://www.ifri.org/sites/default/files/migrated_files/documents/atoms/files/ifri_inozemtsev_central_asia_2023.pdf

2 **Kontessi, N.** Status Seeking in the Steppe. Taking Stock of Kazakhstan's Foreign Policy, 1992-2019 // [Electronic resource]. – <https://edizionicafoscare.unive.it/media/pdf/books/978-88-6969-377-9/978-88-6969-377-9-ch-10.pdf>

3 **Vu, X.** Geopolitics and development in Central Asia: Exploring opportunities for middle powers // *IDOS Discussion Paper.* – № 2. – 2026. – [Electronic resource]. – <https://doi.org/10.23661/idp2.2026>. https://www.idos-research.de/fileadmin/user_upload/pdfs/publikationen/discussion_paper/2026/DP_2.2026.pdf

4 Strategiya «Kazakhstan-2050». – Astana, 2012.

5 Konceptsiya razvitiya Novogo Uzbekistana na 2022–2026 gody`. – Tashkent, 2022.

6 Nacional'naya strategiya razvitiya Ky'rgy'zskoj Respubliki 2018–2040. – Bishkek, 2018.

7 Byuro nacional'noj statistiki Respubliki Kazaxstan. Oficial'ny'e statisticheskie dannye. – [Electronic resource]. – URL: <https://stat.gov.kz>

8 Evrazijskij bank razvitiya. Otchyoty` i analiticheskie obzory` po regional'noj integracii. – Almaty, 2023–2025.

9 Vsemirny'j bank. Central Asia Economic Update. – Washington, 2024–2025.

10 Centri integracionny'x issledovanij EABR. Doklady` po razvitiyu transportny'x koridorov. – 2023.

11 Transkaspiskij mezhdunarodny'j transportny'j marshrut. Oficial'ny'e materialy` i analitika. – 2024.

12 Mezhdunarodny'j transportny'j koridor «Sever – Yug». Analiticheskie obzory`. – 2023–2025.

13 Ministerstvo industrii i infrastruktornogo razvitiya Respubliki Kazaxstan. Razvitie transportno-logisticheskogo potentsiala RK do 2030 goda. – Astana, 2023.

14 Programma razvitiya zhelezodorozhnoj infrastruktury` Kazaxstana. – АО «Қазақстан темір жолы», 2024.

15 Mezhdunarodny'e soglasheniya stran Central'noj Azii v ramkax Konsul'tativny'x vstrech glav gosudarstv CzA. – 2018–2025.

16 Doklady` po proektu GE'S Kambaratinskaya GE'S-1. – Ministerstvo energetiki Ky'rgy'zskoj Respubliki, 2023.

17 Mezhdunarodnoe energeticheskoe agentstvo. Energy Outlook for Central Asia. – Paris, 2024.

18 Prodoval'stvennaya i sel'skoxyajstvennaya organizaciya OON. Water Resources in Central Asia. – Rome, 2023.

19 Mezhdunarodnaya koordinacionnaya vodoxoyajstvennaya komissiya Central'noj Azii. Otchyoty` po vodny'm resursam regiona. – 2022–2024.

20 Poslanie Prezidenta Respubliki Kazaxstan narodu Kazaxstana. – Astana, 2024.

Поступило в редакцию 22.05.26.

Поступило с исправлениями 16.06.26.

Принято в печать 17.06.26.

*К. К. Канафин¹, М. А. Сулейменов²

^{1,2}Инновациялық Еуразия университеті,

Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

22.05.26. ж. баспаға түсті.

16.06.26. ж. түзетулерімен түсті.

17.06.26. ж. басып шығаруға қабылданды.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ОРТАЛЫҚ АЗИЯ ЕЛДЕРІМЕН ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫН ДАМУДЫҢ 2030 ЖЫЛҒА ДЕЙІНГІ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Бұл ғылыми мақала өзгермелі әлемдік тәртіп контекстінде Қазақстан Республикасының Орталық Азия өңірі мемлекеттерімен стратегиялық өзара іс-қимыл векторларын кешенді талдау мен болжауға арналған.

2030 жылға дейінгі уақыт кезеңі кездейсоқ таңдалмаған: ол «бестік» елдерінің ұлттық даму стратегияларының негізгі

кезеңдерімен және жаһандық логистикалық тізбектердің терең трансформация кезеңімен сәйкес келеді.

Авторлар Астананың Орталық Азия өңірі елдерімен су-энергетикалық және транзиттік дәліздері мен жолдарын қарастырып, прагматикалық екіжақты ынтымақтастықтан терең көпжақты интеграция мен өңірлік шоғырландыру моделіне көшуді атап өтті.

Жұмыстың негізгі бөлігінде алдағы онжылдықта аймақтық қатынастардың архитектурасын анықтайтын үш іргелі тірек егжей-тегжейлі талданады.

Біріншіден, Орталық Азияны бірыңғай көлік-тарату хабы ретінде қалыптастыру қарастырылуда. Қазақстан мен көршілерге экспорттық жолдарды әртараптандыруға және транзиттік тәуекелдерге тәуелділікті төмендетуге мүмкіндік беретін Транскаспий халықаралық көлік бағытын (ТХКБ) дамытуға және «Солтүстік – Оңтүстік» дәліздерін жаңғыртуға ерекше назар аударылды.

Екіншіден, авторлар су-энергетикалық қауіпсіздіктің маңызды аспектісін зерттейді. Мақалада Климаттық сын-қатерлер жағдайында тұрақтылықтың кепілі болатын трансшекаралық өзендердің ресурстарын бірлесіп басқару үшін өңірлік консорциум құру қажеттілігі негізделеді.

Үшіншіден, қауіпсіздік пен өнеркәсіптік кооперацияны сақтау, ірі тікелей шетелдік инвестицияларды тартуға қабілетті тауарлар мен қызметтердің бірыңғай нарығын құру перспективалары талданады.

Кілтті сөздер: Қазақстан, Орталық Азия, Өзбекстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Түрікменстан.

*К. К. Kanafin¹, М. А. Suleymenov²

^{1,2}Innovative University of Eurasia, Republic of Kazakhstan, Pavlodar.

Received 22.05.26.

Received in revised form 16.06.26.

Accepted for publication 17.06.26.

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF KAZAKHSTAN'S RELATIONS WITH CENTRAL ASIAN COUNTRIES UNTIL 2030.

This scientific article is devoted to a comprehensive analysis and forecasting of the vectors of strategic interaction between the Republic of Kazakhstan and the states of the Central Asian region in the context of the changing world order.

The time period up to 2030 was not chosen by chance: it coincides with the key stages of the national development strategies of the Five countries and the period of deep transformation of global logistics chains.

The authors consider the water, energy and transit corridors and routes of Astana with the countries of the Central Asian region, emphasizing the transition from pragmatic bilateral cooperation to a model of deep multilateral integration and regional consolidation.

The main part of the paper analyzes in detail the three fundamental pillars that will determine the architecture of regional relations in the next decade.

First, the formation of Central Asia as a single transport and distribution hub is being considered. Special attention is paid to the development of the Trans-Caspian International Transport Route (TMTM) and the modernization of the North-South corridors, which will allow Kazakhstan and its neighbors to diversify export routes and reduce dependence on transit risks.

Secondly, the authors study a critically important aspect of water and energy security. The article substantiates the need to create a regional consortium for joint management of transboundary river resources, which will ensure stability in the face of climate challenges.

Thirdly, the prospects for maintaining security and industrial cooperation, and creating a single market for goods and services capable of attracting large foreign direct investment are analyzed.

Keywords: Kazakhstan, Central Asia, Uzbekistan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan.

<https://doi.org/10.48081/BGQF2122>

Лю Ци¹, *Т. В. Мармونتова²

¹Пекинский университет, Китайская Народная Республика, г. Пекин;

²Международный университет Астаны, Республика Казахстан, г. Астана.

¹ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-7982-9125>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9162-297X>

*e-mail: marmontova@mail.ru

ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО МЕЖДУ КИТАЕМ И КАЗАХСТАНОМ В КОНТЕКСТЕ ИНИЦИАТИВЫ «ОДИН ПОЯС, ОДИН ПУТЬ»

Китай является одним из крупнейших в мире потребителей зерна, и объем его импорта продолжает расти из года в год. Казахстан, как ключевой участник инициативы «Один пояс, один путь», обладает значительными преимуществами для развития крупномасштабной торговли продовольствием с Китаем. В Казахстане имеются богатые аграрные ресурсы, проводится активная сельскохозяйственная политика, а качество и цена казахстанского зерна соответствуют требованиям китайского рынка. Вместе с тем в торговле продовольствием между Китаем и Казахстаном сохраняются определенные трудности. Производительность сельского хозяйства в Казахстане пока невысока, процедуры внешнеэкономического взаимодействия между двумя странами остаются сложными, а стандарты качества зерна не полностью согласованы. Создание вертикальной модели сотрудничества по принципу «производство в Казахстане – продажа в Китае», развитие партнерства в области агротехнологий и стыковка стандартов качества могли бы значительно активизировать двустороннюю торговлю продовольствием.

Ключевые слова: Китай, Казахстан, торговля пшеницей, продовольственная безопасность, диверсификация, инициатива «Один пояс, один путь».

Введение

Продовольственная безопасность остается одной из важнейших глобальных проблем. В настоящее время Китай является крупнейшим в мире производителем пшеницы, годовой объем производства превышает 140 млн тонн. Китай достиг самообеспеченности в производстве основных зерновых культур. А на фоне изменений структуры потребления продовольствия, роста спроса на корма и снижения международных цен на пшеницу объем импорта пшеницы в Китай продолжает расти.

Казахстан, как важная соседняя страна Китая, входит в число крупнейших производителей и экспортеров пшеницы в мире. По данным ФАО, в 2023 году производство пшеницы в Казахстане достигло 12,11 млн тонн, что позволило стране занять 16-е место в мире, а экспорт пшеницы составил 7,2 млн тонн, заняв 8-е место в мире [1]. Казахстанская пшеница отличается высоким содержанием клейковины и белка, что делает ее идеальной для производства высококачественных хлебобулочных изделий. При выращивании используется минимальное количество пестицидов и удобрений ее «экологичность и органичность» пользуются большим спросом на международных рынках.

Расширение масштабов торговли зерном между Китаем и Казахстаном имеет большое значение для построения сообщества единой судьбы Китая – Центральной Азии: во-первых, содействие диверсификации источников импорта пшеницы в Китай и рынков экспорта пшеницы из Казахстана в целях совместного обеспечения продовольственной безопасности. В настоящее время Китай в значительной степени зависит от импорта пшеницы из таких отдаленных рынков, как Австралия, Канада и США. Нарушения в цепочке поставок, вызванные торговыми конфликтами, изменениями в экспортной политике или экстремальными погодными явлениями, могут напрямую повлиять на стабильность импорта пшеницы для Китая. Покупка пшеницы у Казахстана, страны со стабильными двусторонними отношениями, близким расположением и наземными экспортными маршрутами, может снизить риск зависимости от одного источника импорта. Основными покупателями казахстанской пшеницы являются страны Центральной Азии, Афганистан и Италия. По мере увеличения производства пшеницы рынки потребления традиционных торговых партнеров Казахстана становятся насыщенными, и Казахстан предпринимает усилия по развитию новых международных рынков зерна. Расширение экспорта в Китай будет способствовать расширению каналов сбыта казахстанской пшеницы и увеличению поступлений иностранной валюты.

Во-вторых, обогащение содержания сотрудничества в рамках инициативы «Один пояс, один путь» и повышение качества и эффективности двустороннего экономического и торгового сотрудничества. За десять лет с момента запуска инициативы «Один пояс, один путь» Китай стал крупнейшим торговым партнером Казахстана. В 2024 году объем двусторонней торговли превысил отметку в 40 миллиардов долларов [2], что стало примером сотрудничества в рамках Экономического пояса Шелкового пути. В настоящее время двустороннее экономическое сотрудничество сосредоточено на нефти, полезных ископаемых и машиностроении, а торговля пшеницей может стать новой точкой роста для китайско-казахстанского сотрудничества. Стабилизировав экспорт зерна в соседние страны, Казахстан может еще больше укрепить свою позицию в качестве важного поставщика продовольствия в Евразии. В то же время интеграция Казахстана в цепочку поставок зерна Китая усилит региональную экономическую интеграцию и придаст новый импульс высококачественному развитию инициативы «Один пояс, один путь».

В-третьих, стимулирование модернизации пшеничной промышленности Казахстана и содействие развитию сельских районов. Глубокая интеграция с китайским рынком пшеницы позволит казахстанским производителям пшеницы совершенствовать методы выращивания, усилить контроль качества, улучшить хранение и логистику, тем самым способствуя стандартизации и модернизации сельскохозяйственного производства. Одновременно торговля пшеницей может расширить сотрудничество по всей цепочке, при этом новые направления китайско-казахстанского сотрудничества будут связаны с защитой растений, переработкой зерна, управлением почвенными и водными ресурсами, сельскохозяйственными технологиями, страхованием и финансовыми услугами.

Материалы и методы

В 2024 году импорт пшеницы в Китай достиг 11,01 млн тонн, превысив тарифную квоту в 9,636 млн тонн. Исходя из текущей структуры импорта, Китай в основном закупает пшеницу в Австралии, Канаде, Франции и США. Доля Казахстана, России и других стран остается ниже 10 % (см. Рисунок 1) [3].

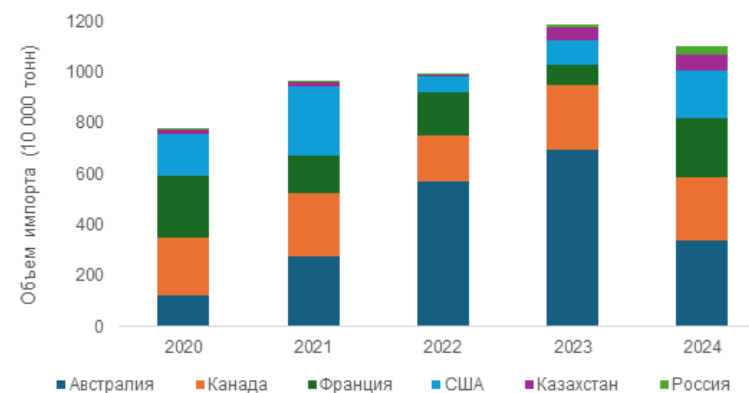

Рисунок 1: Импорт пшеницы в Китай и страны-поставщики, 2020–2024 гг.

По сравнению с условиями производства и торговли в странах-поставщиках пшеницы в Китай, у Казахстана есть некоторые недостатки в экспорте. Из-за ограничений в методах возделывания и сельскохозяйственных технологиях экспорт пшеницы из Казахстана остается ниже, чем у других стран-экспортеров пшеницы, а урожайность на единицу площади также находится на сравнительно низком уровне. Казахстан в основном выращивает пшеницу с высоким содержанием клейковины, в то время как спрос Китая на пшеницу с низким содержанием клейковины по-прежнему удовлетворяется за счет импорта из Австралии, Франции и США. Среднее время таможенного оформления экспорта товаров в Казахстане составляет 116,5 часа, и средние затраты на таможенное оформление также относительно высоки (хотя и ниже, чем в Австралии).

В то же время казахстанская пшеница обладает конкурентными преимуществами и может частично заменить импорт из других источников. Средняя цена казахстанской пшеницы в Китай значительно ниже, чем цена пшеницы из других стран. Высококачественные пшеницы с высоким содержанием клейковины из Казахстана могут частично заменить другие импортные пшеницы. Наземные перевозки по железной дороге Китай-Европа (Азия) значительно сокращают время транзита импортной пшеницы. И по сравнению с частыми изменениями в торговой политике западных стран по отношению к Китаю, Казахстан проводит стабильную и активную торговую политику к Китаю (см. таблицу 1).

На фоне экономической глобализации импорт пшеницы стал важным средством оптимизации структуры внутреннего рынка Китая.

Концентрация импорта пшеницы из западных стран, зависимых от морских перевозок, сопряжена со значительными рисками, в связи с чем создание диверсифицированной системы импорта пшеницы становится основной стратегией для решения «дилеммы стабильности поставок». По мере того, как такие новые экспортеры, как Казахстан, Россия и Украина, повышают свою конкурентоспособность на международном рынке пшеницы, Китай сейчас имеет благоприятную возможность скорректировать структуру источников импорта пшеницы [4, с. 121-128]. Как один из ключевых участников инициативы «Один пояс, один путь» и важный коридор магистрали для грузовых поездов Китай-Европа (Азия), Казахстан обладает неотъемлемыми географическими преимуществами и надежной политической поддержкой для ведения торговли пшеницей с Китаем. Следовательно, комплексная оценка экспортного потенциала Казахстана в области пшеницы и препятствий в двусторонней торговле создает важную основу для расширения масштабов торговли пшеницей между Китаем и Казахстаном.

Таблица 1 Условия стран-экспортеров пшеницы в Китай

Производство				
Страна импорта	Колебания объема экспорта (10 000 тонн)	Колебания цен (CNY/тонна)	Урожайность (кг/га)	Сорта пшеницы
Австралия	2171-2949	2285-2513	2853	Твердая пшеница, мягкая стандартная белая пшеница
Канада	1855-2560	2460-3012	2945	Твердая красная яровая пшеница
Франция	1349-2020	2194-2601	7042	Средняя твердая пшеница, средняя мягкая пшеница.
США	1794-2180	2240-2961	3125	Твердая красная яровая пшеница, мягкая красная озимая пшеница
Казахстан	591-720	1613-2084	1041	Твердая яровая пшеница
Россия	2737-3727	1764-2117	3150	Твердая яровая пшеница
Торговля				
Страна импорта	Вид транспорта	Время транспортировки	Время и затраты на таможенное оформление	Торговая политика

Австралия	Морской транспорт, маршрут «Западная часть Тихого океана – Южно-Китайское море»	Западная Австралия-Восточный Китай 14 дней, Новый Южный Уэльс – Восточный Китай 18 дней	21,5 часа, 515 \$/контейнер	С 2022 года торговля между Китаем и Австралией постепенно вернулась к нормальному уровню
Канада	Морской транспорт, маршрут «Северная часть Тихого океана»	Западное побережье-Восточный Китай 14 дней Восточное побережье – Южный Китай 30 дней	1,5 часа, 161,5 \$/контейнер	В 2024 году были введены взаимные санкции
Франция	Морской транспорт, маршрут «Мыс Доброй Надежды/Суэцкий канал – Индийский океан – Южно-Китайское море»	35 дней	0,5 часа, 0 \$/контейнер	Французское агентство по сельскому хозяйству снизило прогноз экспорта мягкой пшеницы в третьи страны (т. е. страны за пределами ЕС) и увеличило прогноз запасов на 2024/25 маркетинговый год.
США	Морской транспорт, маршрут «Северная часть Тихого океана»	25–30 дней	2 часа, 117,5 \$/контейнер	В апреле 2025 года были введены ответные санкции, в рамках которых импортные пошлины были повышены до 125%.

Казахстан	Железнодорожный транспорт, железнодорожный экспресс Китай–Европа (Центральная Азия)	7–10 дней	116,5 часа, 335 \$/контейнер	В 2024 году Казахстан предложил Китаю увеличить квоту на импорт казахстанской пшеницы, а также был издан указ о предоставлении субсидий на перевозку пшеницы, транзитом проходящей через Китай и экспортируемой в Китай.
Россия	Водный и железнодорожный транспорт, маршрут «Сибирь – Северо-Восточная Азия»	7–10 дней	45,5 часа, 336 \$/контейнер	С 15 февраля по 30 июня 2025 года экспортная квота России на пшеницу и смешанное зерно в страны за пределами Евразийского экономического союза установлена в размере 11 млн тонн.

Результаты и обсуждение

Экспортный потенциал пшеницы Казахстана. Казахстан обладает значительными преимуществами в производстве пшеницы и имеет большой потенциал для увеличения объемов экспорта. Во-первых, Казахстан обладает благоприятными природными условиями для производства пшеницы. Что касается площади пахотных земель, Казахстан располагает сельскохозяйственными угодьями общей площадью 217 млн га, из которых 35 млн га составляют пахотные земли, а около 13 млн га – пары [5], что свидетельствует об исключительно богатых пахотных ресурсах. Одновременно площадь посевов в стране продолжает увеличиваться. В 2024 году общая площадь посевов в Казахстане достигла 23,19 млн га, из которых

16,75 млн га занята пшеницей, что составляет 72,2 % от общей посевной площади (см. Рисунок 2). Являясь землеемким сельскохозяйственным продуктом, пшеница в гораздо большей степени зависит от земли, чем от труда или капитала, поэтому в Казахстане существует значительный потенциал для увеличения урожайности в будущем.

Рисунок 2 – Посевные площади и урожайность сельскохозяйственных культур в Казахстане

С точки зрения пригодности света, тепла, влажности и почвы, основные районы выращивания пшеницы на севере Казахстана характеризуются относительно ровным рельефом, благоприятным для крупномасштабного механизированного земледелия. Пахотные земли северных равнин простираются по черноземному поясу, имея общие условия с «черноземными житницами» как в Украине и России, обладая природными преимуществами для выращивания зерновых культур. Северный Казахстан находится в зоне умеренного континентального климата. По мере потепления климата годовое количество осадков в зоне богарного земледелия имеет тенденцию к увеличению, что еще больше улучшает соотношение водных и почвенных ресурсов. Июль и август являются критическим периодом роста и набора веса пшеницы. В это время степные регионы Казахстана часто получают от 9,3 до 10,1 часа солнечного света в день. Одновременно в этом районе наблюдаются значительные суточные колебания температуры, среднесуточные перепады температуры колеблются от 11,4 °С до 13,3 °С. В этих оптимальных условиях

солнечного света и колебаний температуры зерна пшеницы достигают содержания белка от 14 % до 18 % [6].

Во-вторых, Казахстан проводит активную политику в области производства и экспорта пшеницы. Для обеспечения производства пшеницы правительство ввело ряд льготных мер, систематически увеличивая сельскохозяйственные субсидии и предоставляя льготные кредиты. В 2025 году Министерство сельского хозяйства выделило 30 млрд тенге на финансирование весеннего сева посредством авансовых закупок, при этом на пшеницу было выделено 50 тыс. тенге за тонну в виде предоплаты [7]. Чтобы компенсировать потери доходов фермеров, вызванные падением цен после рекордного урожая пшеницы в 2024 году, Минсельхоз выделил сельскохозяйственные кредиты на общую сумму 700 млрд тенге [8]. Это помогло производителям пшеницы подготовить землю и закупить необходимые сельскохозяйственные ресурсы, тем самым обеспечив урожайность пшеницы. Одновременно запущена программа льготного лизинга сельхозтехники под 5 % годовых, обеспечивающая закуп не менее 6 тыс. единиц техники на сумму 250 млрд тенге для защиты производства [9].

В 2023 году президент Токаев объявил о стратегической цели Казахстана стать одним из ведущих сельскохозяйственных центров Евразии, а также о планах стать региональным продовольственным центром [10]. С этой целью Казахстан постепенно реализует политику диверсификации экспорта пшеницы. Казахстан экспортирует пшеницу в 33 страны, причем традиционными рынками сбыта являются страны Центральной Азии, Афганистан, Китай, Италия и Иран. Экспорт в страны Центральной Азии превышает 5 млн тонн, а поставки в Китай и Афганистан составляют около 500 тыс. тонн (см. таблицу 2). Основные инструменты политики Казахстана по стимулированию экспорта пшеницы включают увеличение транспортных субсидий. Такой подход снижает давление на внутренние склады и стабилизирует цены на внутреннем рынке пшеницы. Правительство выделит 40 млрд тенге на программу субсидирования грузовых перевозок, субсидируя транспортные расходы на экспорт 2 млн тонн пшеницы [11].

Таблица 2 – Экспорт пшеницы из Казахстана, 2020–2024 гг. (в тоннах)

Страны-импортеры	2020	2021	2022	2023	2024
По всему миру	5 198 944	5 748 199	6 325 012	7 202 626	5 906 692
Узбекистан	2 940 878	2 759 382	2 988 933	3 547 060	3 362 716
Таджикистан	1 020 640	967 165	986 634	1 001 829	1 141 612
Китай	243 990	107 499	36 566	540 470	579 245
Италия	141 046	201 002	224 065	528 782	252 632

Афганистан	528 433	571 407	685 023	448 038	251 583
Азербайджан	18 024	89 480	291 621	111 078	170 333
Кыргызстан	55 301	38 185	5 264	19 998	60 147
Туркменистан	53 022	223 803	336 546	540 191	42 354
Латвия	1 190	9 946	16 636	51 721	26 349
Норвегия	2 500	10 500	2 660	4 500	7 791
Грузия	0	2 000	3 705	0	4 270
Россия	155 557	96 973	45 358	6 537	3 685
Великобритания	0	16 800	3 000	0	3 000

В-третьих, пшеница Казахстана в значительной степени соответствует рыночному спросу Китая. С точки зрения требований китайского рынка, небольшая часть импортируемой пшеницы используется для производства продуктов питания премиум-класса, а большая часть служит для пополнения рынка кормов. Что касается пищевой пшеницы, то рынок Китая страдает от несбалансированной структуры сортов, с значительным дефицитом высококачественных и специализированных сортов пшеницы, необходимых для производства хлебобулочных продуктов премиум-класса. В настоящее время годовое производство высококачественной пшеницы с высоким содержанием клейковины в Китае составляет примерно 3,5-4,5 млн тонн, в то время как рыночный спрос достигает около 6-8 млн тонн [12, с. 8-21]. Казахстанская пшеница может эффективно восполнить этот дефицит. Яровая пшеница Казахстана отличается высоким содержанием клейкости и белка. Минимальное использование пестицидов и удобрений при выращивании делает ее экологически чистой и безвредной для окружающей среды, что является ключевым преимуществом на международных рынках. Результаты отбора проб урожая 2024 года показывают, что 57 % пшеницы соответствует стандартам качества 3-го класса или выше, 29 % - 4-го класса и 10 % - 5-го класса [13].

Что касается кормовой пшеницы, то казахстанская пшеница не только отличается более высоким содержанием белка, но и имеет значительное ценовое преимущество. Цены на экспорт пшеницы из Казахстана являются одними из самых низких среди крупнейших мировых экспортеров пшеницы, уступая только Украине и России. С 1,72 га пахотных земель на душу населения, ставки земельного налога или затраты на аренду в Казахстане значительно ниже, чем в европейских странах и США. Некоторые крупные корпоративные фермы могут еще больше снизить удельные затраты. Правительство субсидирует производителей пшеницы с помощью таких мер, как субсидии на производственные ресурсы и низкопроцентные сельскохозяйственные кредиты, тем самым снижая производственные затраты фермеров.

Проблемы в торговле пшеницей между Китаем и Казахстаном. Однако развитие торговли пшеницей между Китаем и Казахстаном по-прежнему сдерживается практическими факторами. Во-первых, производство пшеницы в Казахстане страдает от низкой эффективности и колебания урожайности. По времени производства самый высокий урожай (1660,9 кг/га в 2011 году) превысил самый низкий урожай (733,6 кг/га в 2010 году) более чем в два раза. Низкая урожайность часто совпадает с экстремальными погодными явлениями в период вегетации. Некоторые сельскохозяйственные предприятия применяют ранний посев и уборку урожая, чтобы воспользоваться рыночными возможностями. Это подвергает посевы неблагоприятным условиям, как низкие температуры, заморозки или поздние весенние похолодания, что нарушает нормальный рост. Преждевременная уборка урожая также приводит к недостаточному наполнению зерна и снижению насыпной плотности [14, с.25-31].

Кроме того, норма высева значительно влияет на урожайность пшеницы с единицы площади. Экспериментальные данные сельскохозяйственных практиков показывают, что на землях, засеянных с нормой 90 кг/га, средняя урожайность пшеницы достигала 2700 кг/га, а насыпная плотность зерна составляла от 780 до 800 г/л. В то время как при норме высева 135 кг/га средняя урожайность достигала 3700 кг/га, а насыпная плотность составляла 740–750 г/л (см. Рисунок 3) [15]. И некоторые сельскохозяйственные производители демонстрируют слабое понимание устойчивого развития. Отсутствие устойчивых методов ведения сельского хозяйства привело к снижению плодородия почв. В районах, где сельское хозяйство зависит от осадков, для восстановления плодородия почв в основном используются севооборот и периоды парования, в то время как в орошаемых регионах, как правило, отсутствуют устойчивые методы ведения сельского хозяйства, что приводит к значительному снижению плодородия почв [16, с.95-105].

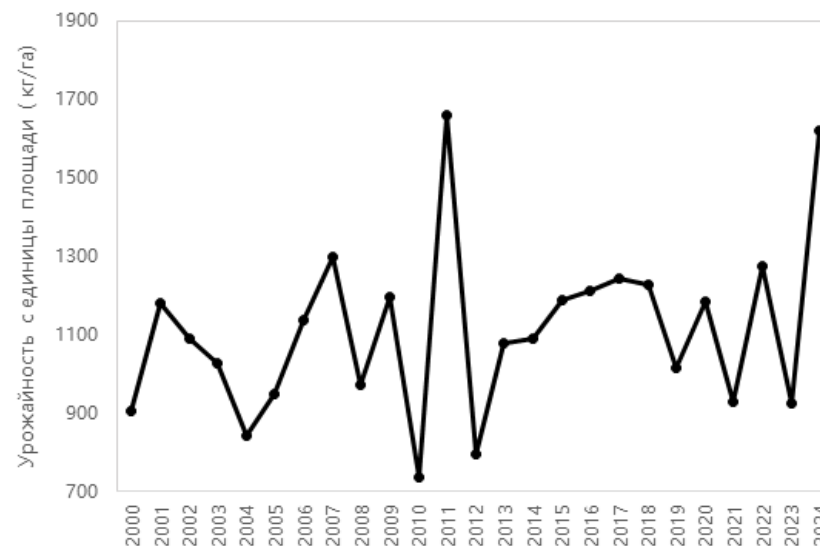

Рисунок 3 – Урожайность пшеницы на единицу площади в Казахстане, 2000-2024 гг.

Во-вторых, Низкий уровень упрощения процедур трансграничной торговли сдерживает рост торговли пшеницей между двумя странами. Железнодорожная сеть Казахстана характеризуется «сильными магистральными линиями, но слабыми ветками». К концу 2022 года общая протяженность железных дорог Казахстана составила 16 005,6 км, средняя плотность – 58,74 км на 10 000 км² – что значительно ниже, чем в Китае (165,2 км на 10 000 км²) [17]. Из-за этого пшеница в Китай требует трех перегрузок: «Автомобильный транспорт - железная дорога - портовая перегрузка».

Одновременно Казахстан сталкивается с серьезной нехваткой железнодорожных вагонов. Спрос резко возрастает в период уборки пшеницы, когда потребность в вагонах увеличивается с 13 500 до более 40 000 в течение уборочного сезона 2022 года [18]. Эта нехватка снижает эффективность экспорта. Кроме того, Казахстан занимает 105-е место в рейтинге Всемирного банка «Ведение бизнеса» по показателю трансграничной торговли [19]. Среднее время и стоимость экспорта товаров из Казахстана значительно выше, чем из других стран. Из-за различий в ширине колеи, требующих смены вагонов, поезда испытывают длительные

задержки на китайско-казахстанской границе. Транзитные расходы в 4,5 раза превышают расходы на границе Казахстана и Узбекистана [20].

В-третьих, существует проблема согласования стандартов на пшеницу в торговле. С точки зрения стандартов качества, Китайский стандарт оценки пшеницы GB 1351-2023 «Пшеница» устанавливает, что показателем качества пшеницы является насыпная плотность. В стандартах классификации пшеницы Казахстана (СТРК 1046-2008 «Пшеница. Технические условия») показателями классификации являются содержание клейковины и белка (см. таблицу 3). Из-за различий в стандартах пшеницы торговля не может осуществляться в рамках единой системы.

В процессе карантина согласно рейтингу болезней пшеницы 2024 года, составленному Центральной семенной лабораторией «Казахстанская Аграрная Экспертиза», наибольшую угрозу для выращивания пшеницы представляют головня и фузариоз [21]. Основные регионы производства пшеницы в Казахстане серьезно поражены головней, что побудило Китай ввести строгие карантинные стандарты для импортируемой казахстанской пшеницы [22].

Таблица 3 – Сравнение стандартов классификации пшеницы в Казахстане и Китае

СТРК 1046-2008 «Пшеница. Технические условия»						
Сорт	Содержание клейковины		Содержание белка			
Уровень продвинутый	≥32 %		≥15 %			
1	28-32 %		13.5-15 %			
2	25-28 %		12.5-13.5 %			
3	23-25 %		11.5-12.5 %			
4	18-23 %		9.5-11.5 %			
5	<18 %		<9.5 %			
GB 1351-2023 Пшеница						
Сорт	Насыпная плотность (г/л)	Несовершенные зерна Общее количество	Примеси		Влага	Цвет, запах
			Неорганические примеси			
1	≥790	≤6.0 %	≤1.0%	≤0.5 %	≤12.5 %	Нормальный
2	≥770					
3	≥750					
4	≥730	≤8.0 %				
5	≥710	≤10.0 %				
Некачественный	<710	-				

Перспективы продовольственного сотрудничества между Китаем и Казахстаном. Следующие меры могут решить существующие проблемы в

торговле пшеницей между Китаем и Казахстаном. Во-первых, балансировка структур спроса и предложения может способствовать углублению сотрудничества. Китайский рынок пшеницы сталкивается со структурным дефицитом качественной продукции, а производственные мощности пшеницы Казахстана служат основой для создания вертикальной модели сотрудничества по принципу «производство в Казахстане – продажа в Китае». Путем установления долгосрочных механизмов ценообразования и заключения контрактов на выращивание пшеницы можно сформировать стабильную цепочку поставок пшеницы между Китаем и Казахстаном. Китайское предприятие Xi'an Aiju Grain and Oil Industrial Group создала Парк логистики и переработки сельскохозяйственной продукции недалеко от Кокшетау, сформировав модель контрактного сельского хозяйства «государственная гарантия + банковские кредиты + выращивание фермерами + переработка предприятием». Такой подход обеспечивает каналы сбыта пшеницы и создает значительные возможности для трудоустройства местного населения.

Во-вторых, Техническое сотрудничество повышает устойчивость производственной цепочки. В настоящее время Казахстан сталкивается с высоким уровнем износа и низким уровнем обновления сельскохозяйственной техники: более 80 % оборудования демонстрирует значительный износ, а уровень обновления остается на уровне всего 3-5% в год [23]. Укрепление двустороннего сотрудничества в области технологий и оборудования может эффективно повысить уровень механизации производства пшеницы, что стабилизирует экспортные поставки пшеницы. В настоящее время Китай обладает передовыми технологиями, как авиационное опрыскивание пестицидами и капельное орошение, которые могут значительно повысить уровень механизации сельского хозяйства Казахстана.

В-третьих, стыковка институтов преодолевает препятствия в трансграничной торговле. В настоящее время торговля пшеницей между Китаем и Казахстаном сталкивается с рядом проблем, включая неэффективную логистику, громоздкие процедуры таможенного оформления и несогласованные стандарты контроля качества. Упрощение процедур таможенного оформления, гармонизация стандартов контроля качества и совершенствование механизмов отслеживания импортируемой пшеницы значительно облегчат торговлю пшеницей между двумя странами. Согласование стандартов остается главным препятствием для создания сельскохозяйственного рынка между Китаем и Казахстаном, что требует совместных усилий правительств обеих стран в рамках инициативы «Один пояс, один путь».

Выводы

На фоне нестабильности на международном рынке зерна диверсификация источников импорта является обязательным условием для обеспечения стабильных поставок пшеницы. Благодаря всестороннему и многогранному развитию торгово-экономического сотрудничества между Китаем и Казахстаном торговля пшеницей стала важным направлением двустороннего торгового сотрудничества. Казахстан обладает богатыми ресурсами пахотных земель с высокосовместимыми почвенными, водными, солнечными и тепловыми ресурсами и входит в число ведущих мировых производителей пшеницы. Активная сельскохозяйственная политика Казахстана обеспечивает надежные гарантии как внутренней продовольственной безопасности, так и экспорта пшеницы. В то же время казахстанская пшеница отличается высоким качеством и конкурентоспособной ценой, удовлетворяя спрос китайского рынка как на пищевую, так и на кормовую пшеницу. Однако в китайско-казахстанской торговле пшеницей по-прежнему существуют проблемы, требующие срочного решения. Низкая урожайность пшеницы с единицы площади и колебания в производстве привели к нестабильности экспорта пшеницы из Казахстана. Относительно низкий уровень упрощения процедур торговли и проблема согласования стандартов качества пшеницы привели к увеличению торговых расходов между двумя странами.

В настоящее время риски в глобальной продовольственной цепочке растут, и напряженный баланс между спросом и предложением на зерно в Китае не изменится в долгосрочной перспективе [24]. Судя по тенденциям импорта пшеницы в последние годы, рынок пшеницы Китая сталкивается с ежегодным дефицитом около 10 млн тонн, в то время как годовой экспорт пшеницы Казахстана составляет от 5 до 8 млн тонн. Спрос на рынке Китая значительно превышает экспортные возможности Казахстана. В то же время традиционные рынки, такие как страны Центральной Азии и Афганистан, сохраняют значительный спрос на казахстанскую пшеницу. Учитывая диверсификацию экспорта, Казахстан вряд ли откажется от этих устойчивых рынков, чтобы поставлять пшеницу исключительно в Китай. Поэтому Казахстану не может полностью заменить Австралию, Канаду и США в качестве основного источника импорта пшеницы в Китай. Тем не менее, по мере раскрытия потенциала производства пшеницы и улучшения условий торговли Казахстан обладает возможностями для диверсификации источников импорта пшеницы в Китай. Торговля пшеницей между Китаем и Казахстаном, по прогнозам, будет продолжаться расти.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 FAOSTAT, [Электронный ресурс]. – <https://www.fao.org/faostat/>
- 2 Торгово-экономическое сотрудничество. [Электронный ресурс]. – <https://www.gov.kz/memleket/entities/mdai/activities/2110?lang=ru&ysclid=m4gh6bjqy934131848>
- 3 Платформа статистических данных Таможенного управления Китая, [Электронный ресурс]. – <http://stats.customs.gov.cn/>
- 4 **Чжан, Цинпин, Чжу, Цзин.** Влияние изменений на мировом рынке экспорта пшеницы на структуру источников импорта пшеницы в Китай // Мировое сельское хозяйство. – 2016. – № 10. – С. 121–128.
- 5 Обзор развития сельского хозяйства в Казахстане. [Электронный ресурс]. – https://halykfinance.kz/download/files/analytics/AC_agriculture_development.pdf?ysclid=m8uyndn32h216054305
- 6 Агроклиматические ресурсы Северо-казахстанской области. Научно-прикладной справочник. Астана, 2017.
- 7 На финансирование закупок зерна по форварду в 2025 году выделят 30 млрд тенге. [Электронный ресурс]. – <https://www.grainunion.kz/ru/article/3471?ysclid=mgao6k7u5n661150453>
- 8 Свыше 6 100 аграриев получили льготное финансирование на весенне-полевые работы. [Электронный ресурс]. – <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa/press/news/details/992778>
- 9 Послание-2024: исполнение поручений Президента в сфере сельского хозяйства. [Электронный ресурс]. – <https://www.gov.kz/memleket/entities/aqmola-selinograd/press/news/details/1060887?lang=ru&ysclid=mffe4vbypg643947380>
- 10 Президент Касым-Жомарт Токаев принял участие в «круглом столе» деловых кругов Казахстана и Германии. [Электронный ресурс]. – <https://www.akorda.kz/ru/prezident-kasym-zhomart-tokaev-prinyal-uchastie-v-kruglom-stole-delovyh-krugov-kazahstana-i-germanii-2983759>
- 11 Об утверждении Правил выплаты субсидий на удешевление стоимости затрат, связанных с перевозкой зерна, и Правил субсидирования расходов национальной компании в сфере агропромышленного комплекса, связанных с перевозкой зерна. [Электронный ресурс]. – <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa/documents/details/803772?lang=ru&ysclid=malxe6nhny854889265>
- 12 **Чжан, Нин.** Анализ торговли продовольствием между Китаем и странами Центральной Азии // Евразийская экономика. – 2019. – № 2. – С. 8-21.
- 13 О качестве зерна урожая 2024 года. [Электронный ресурс]. – <https://kazagrex.kz/tpost/diknao89g1-o-kachestve-zerna-urozhaya-2024-goda>

14 Сулейменов, М. Сроки сева яровой пшеницы // Аграрный сектор. – 2020. – № 1. – С. 25–31.

15 Аграрии обсуждают сроки сева: рекомендованные или ранние? [Электронный ресурс]. – <https://agbz.kz/agrarii-obsuzhdajut-sroki-seva-rekomendovannye-ili-rannie/>

16 Kienzler, K., Lamers, J., McDonald, A. Conservation agriculture in Central Asia-What do we know and where do we go from here? // Field Crops Research. – 2012. – Vol.132. – С. 95-105.

17 Обзор железнодорожной отрасли: нарушение рыночных механизмов мешает развитию. 15 декабря 2023 г. Halyk Research.

18 Зерно в пути: проблемы логистики зернового экспорта Казахстана. [Электронный ресурс]. – https://forbes.kz/articles/zerno_v_puti_problemyi_logistiki_zernovogo_eksporta_kazahstana?ysclid=m6vkmw3yg342205766

19 Ease of Doing Business in Kazakhstan, [Электронный ресурс]. – <https://archive.doingbusiness.org/en/data/exploreconomies/kazakhstan>

20 Strengthening capacity for operationalizing sustainable transport connectivity along the China-Central Asia-West Asia Economic Corridor to achieve the 2030 Agenda. UNESCAP, 2022.

21 Самые опасные болезни зерна в Казахстане. [Электронный ресурс]. – <https://eldala.kz/novosti/zerno/19392-samy-e-opasnye-bolezni-zerna-v-kazahstane?ysclid=m6w5vjdn023320812>

22 Уведомление № 8 от 2016 года Управления по надзору за качеством, инспекции и карантину Китая «Требования к фитосанитарной инспекции и карантину при импорте пшеницы из Казахстана».

23 С какой зерноуборочной техникой фермеры Казахстана начали сбор урожая 2024? [Электронный ресурс]. – <https://baibolsyn.kz/ru/stati/s-kakoj-zernouborochnoj-tehnikoj-fermery-kazahstana-nachali-sbor-urozhaya-2024/>

24 Си, Цзиньпин. О работе в сфере «сельского хозяйства, сельских районов и крестьян»: монография. – Пекин: Издательство Центральной документации, 2022. – 333 с.

REFERENCES

- 1 FAOSTAT, [Electronic resource]. – <https://www.fao.org/faostat/>
 2 Torgovo-e`konomicheskoe sotrudnichestvo. [Electronic resource]. – <https://www.gov.kz/memleket/entities/mdai/activities/2110?lang=ru&ysclid=md4gh6bjqy934131848>
 3 Platforma statisticheskix dannyx Tamozhennogo upravleniya Kitaya, [Electronic resource]. – <http://stats.customs.gov.cn/>

4 Chzhan, Cinpin, Chzhu, Czzin. Vliyanie izmenenij na mirovom ry`nke e`ksporta pshenicy na strukturu istochnikov importa pshenicy v Kitaj [Mirovoe sel`skoe xozyajstvo]. – 2016. – № 10. – P. 121-128.

5 Obzor razvitiya sel`skogo xozyajstva v Kazaxstane. [Electronic resource]. – https://halykfinance.kz/download/files/analytics/AC_agriculture_development.pdf?ysclid=m8uyn2h216054305

6 Agroklimaticheskie resursy` Severo-kazahstanskoj oblasti. Nauchno-prikladnoj spravochnik. Astana, 2017.

7 Na finansirovanie zakupa zerna po forvardu v 2025 godu vy`delyat 30 mlrd tenge. [Electronic resource]. – <https://www.grainunion.kz/ru/article/3471?ysclid=mgao6k7u5n661150453>

8 Svy`she 6 100 agrarijev poluchili l`gotnoe finansirovanie na vesenne-polevy`e raboty`. [Electronic resource]. – <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa/press/news/details/992778>

9 Poslanie-2024: ispolnenie poruchenij Prezidenta v sfere sel`skogo xozyajstva. [Electronic resource]. – <https://www.gov.kz/memleket/entities/aqmola-selinograd/press/news/details/1060887?lang=ru&ysclid=mffe4vbypg643947380>

10 Prezident Kasy`m-Zhomart Tokaev prinyal uchastie v «kruglom stole» delovy`x krugov Kazaxstana i Germanii. [Electronic resource]. – <https://www.akorda.kz/ru/prezident-kasym-zhomart-tokaev-prinyal-uchastie-v-kruglom-stole-delovyh-krugov-kazahstana-i-germanii-2983759>

11 Ob utverzhdenii Pravil vy`platy` subsidij na udeshevlenie stoimosti zatrat, svyazanny`x s perevozkoj zerna, i Pravil subsidirovaniya rasxodov nacional`noj kompanii v sfere agropromy`shlennogo kompleksa, svyazanny`x s perevozkoj zerna. [Electronic resource]. – <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa/documents/details/803772?lang=ru&ysclid=malxe6nhny854889265>

12 Chzhan Nin. Analiz torgovli prodovol`stviem mezhdru Kitaem i stranami Central`noj Azii [Evrazijskaya e`konomika]. – 2019. – № 2. – P. 8-21.

13 O kachestve zerna urozhaya 2024 goda. [Electronic resource]. – <https://kazagrex.kz/tpost/diknao89g1-o-kachestve-zerna-urozhaya-2024-goda>

14 Sulejmenov, M. Sroki seva yarovoj pshenicy [Agrarny`j sektor]. – 2020. – № 1. – P. 25–31.

15 Аграрии обсудят сроки сева: рекомендованные или ранние? [Electronic resource]. – <https://agbz.kz/agrarii-obsuzhdajut-sroki-seva-rekomendovannye-ili-rannie/>

16 Kienzler, K., Lamers, J., McDonald, A. Conservation agriculture in Central Asia—What do we know and where do we go from here? [Field Crops Research]. – 2012. – Vol.132. – P. 95-105.

17 Obzor zheleznodorozhnoj otrasli: narushenie ry`nochny`x mexanizmov meshaet razvitiyu. 15 dekabrya 2023 g. Halyk Research.

18 Zerno v puti: problemy` logistiki zernovogo e`ksporta Kazaxstana. [Electronic resource]. – https://forbes.kz/articles/zerno_v_puti_problemyi_logistiki_zernovogo_eksporta_kazahstana?ysclid=m6vkmsw3yg342205766

19 Ease of Doing Business in Kazakhstan, [Electronic resource]. – <https://archive.doingbusiness.org/en/data/exploreconomies/kazakhstan>

20 Strengthening capacity for operationalizing sustainable transport connectivity along the China-Central Asia-West Asia Economic Corridor to achieve the 2030 Agenda. UNESCAP, 2022.

21 Samy`e opasny`e bolezni zerna v Kazaxstane. [Electronic resource]. – <https://eldala.kz/novosti/zerno/19392-samy-e-opasnye-bolezni-zerna-v-kazahstane?ysclid=m6w5vjdn0233320812>

22 Uvedomlenie № 8 ot 2016 goda Upravleniya po nadzoru za kachestvom, inspekcii i karantinu Kitaya «Trebovaniya k fitosanitarnoj inspekcii i karantinu pri importe pshenicy iz Kazaxstana».

23 S kakoj zernouborochnoj tekhnikoj fermery` Kazaxstana nachali sbor urozhaya 2024? [Electronic resource]. – <https://baibolsyn.kz/ru/stati/s-kakoj-zernouborochnoj-tehnikoj-fermery-kazahstana-nachali-sbor-urozhaya-2024/>

24 **Si Czzin`pin.** O rabote v sfere «sel`skogo xozyajstva, sel`skix rajonov i krest`yan»: monografiya. – Pekin: Izdatel`stvo Central`noj dokumentacii, 2022. – 333 p.

Поступило в редакцию 28.05.26.

Поступило с исправлениями 28.05.26.

Принято в печать 17.06.26.

Лю Цзи¹, *Т. В. Мармونتова²

¹Пекин университеті, Қытай Халық Республикасы, Пекин қ.;

²Астана Халықаралық университеті, Қазақстан Республикасы, Астана қ.

28.05.26. ж. баспаға түсті.

28.05.26. ж. түзетулерімен түсті.

17.06.26. ж. басып шығаруға қабылданды.

«БІР БЕЛДЕУ, БІР ЖОЛ» БАСТАМАСЫ АЯСЫНДА ҚЫТАЙ МЕН ҚАЗАҚСТАН АРАСЫНДАҒЫ АЗЫҚ-ТҮЛІК ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫ

Қытай әлемдегі ең ірі астық тұтынушылардың бірі болып табылады және оның импорты жылдан жылға артып келеді. «Бір белдеу, бір жол» бастамасының негізгі қатысушысы ретінде Қазақстан Қытаймен ауқымды азық-түлік саудасын дамыту үшін елеулі артықшылықтарға ие. Қазақстанда бай аграрлық ресурстар бар, белсенді ауыл шаруашылығы саясаты жүргізілуде, ал қазақстандық астықтың сапасы мен бағасы Қытай нарығының талаптарына сәйкес келеді. Сонымен қатар, Қытай мен Қазақстан арасындағы азық-түлік саудасында белгілі бір қиындықтар сақталуда. Қазақстанда ауыл шаруашылығының өнімділігі әлі де төмен, екі ел арасындағы сыртқы сауда өзара іс-қимыл рәсімдері күрделі болып қалуда, ал астық сапасының стандарттары толық келісілмеген. «Қазақстанда өндіріс - Қытайда сату» қағидаты бойынша ынтымақтастықтың тік моделін құру, Агротехнология саласындағы әріптестікті дамыту және сапа стандарттарын қондыру азық-түліктің екіжақты саудасын айтарлықтай жандандыруы мүмкін.

Кілтті сөздер: Қытай, Қазақстан, бидай саудасы, азық-түлік қауіпсіздігі, әртараптандыру, «Бір белдеу, бір жол» бастамасы.

Liu Qi¹, *T. V. Marmontova²

¹Peking University, People's Republic of China, Beijing;

²Astana International University, Republic of Kazakhstan, Astana.

Received 28.05.26.

Received in revised form 28.05.26.

Accepted for publication 17.06.26.

FOOD COOPERATION BETWEEN CHINA AND KAZAKHSTAN IN THE CONTEXT OF THE “ONE BELT, ONE ROAD” INITIATIVE

China is one of the world's largest consumers of grain, and its import volume continues to grow year after year. Kazakhstan, as a key participant in the “One belt, one road” initiative, possesses significant advantages for developing large-scale food trade with China. Kazakhstan possesses abundant agricultural resources, implements active agricultural policies, and the quality and price of Kazakhstan grain meet the requirements of the

Chinese market. At the same time, certain challenges persist in food trade between China and Kazakhstan. Agricultural productivity in Kazakhstan remains low, foreign trade procedures between the two countries remain complex, and grain quality standards are not fully harmonized. Establishing a vertical cooperation model based on the principle of “production in Kazakhstan–sales in China”, developing partnerships in agricultural technology, and harmonizing quality standards could significantly boost bilateral food trade.

Keywords: China, Kazakhstan, wheat trade, food security, diversification, “One belt, one road” initiative.

МРНТИ 11.01.61

<https://doi.org/10.48081/BGQF2123>

*Б. Т. Смагулова

Торайғыров университет, Республика Казахстан, г. Павлодар.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6332-3534>

*e-mail: bahitsmagulova977@gmail.com

РОЛЬ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В ФОРМИРОВАНИИ ОБЩЕСТВЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ

В данной статье затронута проблема упадка общественных ценностей и морали и в этой связи рассматривается роль гражданского общества в преодолении этого кризиса. Развитие гражданского общества сосредоточено на совместных добровольных действиях граждан по сохранению общества как единого, целого здания. В статье анализируются некоторые направления деятельности такого института гражданского общества как некоммерческие неправительственные организации. Автор утверждает, что роль НПО в общественной жизни все более расширяется и становится необходимой. В сотрудничестве с госорганами и бизнесом НПО влияют на общественные ценности и мораль, поднимая важные социальные проблемы, отстаивая права уязвимых групп и продвигая новые этические нормы. С их помощью гражданское общество в большей степени может противостоять многим вызовам цивилизации.

Ключевые слова: цивилизации, общественные ценности и мораль, некоммерческие неправительственные организации, гражданское общество.

Введение

Общественные ценности формируются многими поколениями, отражают мировоззрение, социально-политическое устройство и традиционную культуру в целом. В работе известного теоретика западной цивилизации С. Хантингтона выражена одна из распространенных идей современного мироустройства.

Сэмюэл Хантингтон в «Столкновение цивилизаций» постулирует: «Куда более важными, чем экономика и демография, являются проблемы

падения нравов, культурного суицида и политической разобщённости на Западе. Среди наиболее часто отмечаемых проявлений морального упадка:

Рост антисоциального поведения – преступность, употребление наркотиков и насилие вообще.

Распад семьи, включая возросший процент разводов, незаконнорождённых детей, подростковой беременности и неполных семей.

По крайней мере в США, упадок в «общественном капитале», то есть сокращение членства в добровольных объединениях и снижение межличностного доверия, связанное с подобным членством.

Общее ослабление «рабочей этики» и рост культа персональных привилегий.

Падение интереса к образованию и к интеллектуальной деятельности, проявляющееся в США в более низких уровнях научной работы» [1].

Таким образом, сравнивая влияние Запада и Востока С. Хантингтон называет определяющим фактором их развития не экономическое превосходство, а влияние и распространение моральных ценностей и сохранение культурной идентичности. Действительно, как мы наблюдаем в современном мире значительным показателем экономического и социального роста стали сохранение общественных ценностей и морали (примером тому служит успешность экономик Китая, Сингапура и других развитых стран).

Не рассматривая как истину апологетическую риторику Хантингтона об угрозе «Будущему процветанию Запада и его влияние на другие страны», мы будем говорить о путях преодоления вышеназванных проблем, перед которыми не устояла Европа. Эти проблемы возникли в сегодняшнем казахстанском и постсоветском обществе. О том как бороться с моральным упадком, ведущим к куда более страшным последствиям для цивилизации.

В современном обществе назрела необходимость разрешения происходящих явлений социокультурной жизни человека, ведущих к кризису общественных ценностей и упадку моральной культуры. В последнее время в нашей стране активно развиваются гражданские объединения, которые в процессе добровольного движения членов общества, в партнерстве с государственными органами и бизнесом поддерживают общественные ценности и мораль. Общее название таких организаций некоммерческие неправительственные организации.

Материалы и методы

Теоретический анализ литературы по проблеме исследования; анализ законодательных и нормативных документов по проблеме общественных объединений; анализ материалов СМИ о некоммерческих неправительственных организациях (НПО) в Казахстане и мире.

Результаты и обсуждение

Некоммерческие неправительственные организации (НПО) – важный элемент гражданского общества. Они действуют вне государственной и коммерческой сфер, объединяя людей вокруг общественно значимых целей: защита прав человека, охрана окружающей среды, социальная поддержка, здравоохранение, образование и пр. Гражданское общество в большей степени может противостоять многим вызовам цивилизации.

Термин «неправительственная организация» (НПО) вошёл в употребление в 1945 году в связи с необходимостью разграничить в Уставе ООН права участия межправительственных специализированных учреждений и права участия международных частных организаций. В ООН практически все типы частных организаций могут быть признаны НПО. Они должны лишь быть независимыми от государственного контроля и не пытаться бросать вызов правительствам ни как политическая партия, ни как узкая специализация на правах человека, некоммерческой деятельности и не связанной с уголовными преступлениями [2].

По данным канала «24KZ» в Казахстане сегодня работает свыше 23 тысяч неправительственных организаций – от волонтерских движений до аналитических центров. Они помогают решать социальные проблемы, поддерживают уязвимые группы населения и продвигают гражданские инициативы. География их деятельности обширна: основные центры активности – Алматы, Астана, Шымкент, Карагандинская и Кызылординская области. Гражданский сектор в последние годы заметно окреп. Только по линии бюджета объём финансирования за пять лет вырос вдвое – с 13 до 35 миллиардов тенге, а число реализуемых проектов увеличилось до более чем двух тысяч. При этом за последние пятнадцать лет государственные инвестиции в НПО выросли почти в тысячу раз, и большая часть этих средств поступает из местных бюджетов. Это свидетельствует о том, что гражданское общество в Казахстане становится надёжным партнёром государства в решении ключевых задач развития [3].

Организации предоставляют прямую помощь уязвимым группам: бездомным, мигрантам, инвалидам, ветеранам. Они заполняют социальные «пробелы», тестируют модели поддержки и формируют стандарты работы с уязвимыми слоями населения.

НПО организуют культурные проекты, образовательные программы, обучение навыкам гражданской активности. Это способствует формированию активного и информированного общества.

Механизмами влияния НПО являются медиа-кампании и публичные акции, которые привлекают внимание к многим проблемам. Также

проводимые исследования и экспертные заключения влияют на решения политиков и бизнес-лидеров.

Таким образом, НПО влияют на общественные ценности и мораль, поднимая важные социальные проблемы, отстаивая права уязвимых групп и продвигая новые этические нормы. Их влияние может быть прямым и косвенным, охватывая как отдельных граждан, так и целые сообщества.

Одним из направлений деятельности НПО является правозащитная деятельность. НПО активно борются за права человека, привлекая внимание к нарушениям и требуя от правительств соблюдения этических и моральных стандартов. Это помогает формировать в обществе ценность человеческого достоинства и справедливости.

Еще одним из важных направлений деятельности НПО является адвокация социальных проблем. НПО часто работают с маргинализированными группами населения (мигрантами, людьми с ограниченными возможностями, жертвами насилия). Они привлекают внимание к их проблемам, создавая эмпатию и побуждая общество к состраданию.

НПО играют ключевую роль в мобилизации граждан, объединяя людей вокруг общих целей и ценностей. Это способствует формированию солидарности, гражданской активности и готовности к коллективным действиям.

Многие НПО проводят образовательные программы и семинары, повышая осведомленность граждан о социальных, экологических и правовых вопросах. Это помогает людям критически мыслить и формировать собственные моральные убеждения.

В повседневной жизни деятельность НПО часто вдохновляет граждан на волонтерство и благотворительность, демонстрируя, что каждый может внести вклад в общее благо. Такие поступки укрепляют общественную мораль и ценности взаимопомощи.

В гражданском обществе постоянно происходит процесс создания новых социальных движений. В некоторых случаях НПО могут стать основой для более масштабных социальных движений, которые добиваются долгосрочных изменений в общественной морали. Пожалуй, самое известное из них это движение «Невада – Семей». Сейчас это различные экологические проекты, волонтерские и молодежные объединения.

Тем не менее, влияние НПО на общественные ценности не всегда воспринимается однозначно. Некоторые критики указывают на следующие проблемы: разногласия в ценностях и зависимость от финансирования. Иногда деятельность НПО может вступать в конфликт с традиционными

ценностями общества, что вызывает споры и разногласия. Например, неформальные движения – «КазФем», «Феминита», ЛГБТ-сообщества.

Также существует проблема зависимости от доноров. Финансирование НПО может влиять на их повестку, что, по мнению некоторых, может компрометировать их независимость и объективность. Так в недавнем времени одна из мажилисвумен заявила, что пришло время пересмотреть статус НПО в Казахстане. Цитата «Пришло время пересмотреть статус целого ряда неправительственных организаций, годами работающих в «серой зоне» и переписать правила игры с иностранными донорами, маскирующими политические интересы под «медиаподдержку», «правозащиту» и повышение толерантности» [4].

В РК обсуждается новое законодательство по регулированию деятельности НПО. Вице-министр культуры и информации Айзада Курманова в своем выступлении во время XIV Гражданского форума в Алматы «Цифровое государство и гражданское общество: партнерство в действии» заявила о создании рабочей группы, по обсуждению совершенствования закона в сфере НПО. «Отдельное внимание на форуме уделили инициативе Президента о разработке отдельного закона о неправительственных организациях. В отличие от политических партий, профсоюзов и религиозных объединений, деятельность НПО сегодня регулируется лишь частично общим законом «О некоммерческих организациях». Новый закон позволит четко определить их статус, права, обязанности и ответственность» отметила она [5].

Выводы

Роль гражданского общества – участие граждан в решении важных общественных проблем в последнее время усилилась. В развитии гражданского общества Казахстана происходит значительный прогресс. Показатель этого рост волонтерских организаций, фондов помощи, фондов развития культуры и просвещения и мн.др. В этом контексте президентские инициативы «Адал азамат», «Закон и порядок» и «Таза Қазақстан» выступают стратегическими ориентирами, направленными на консолидацию общества вокруг принципов законности, экологической ответственности и гражданской морали. Тем самым именно развитие гражданской активности и институционализация общественных объединений становятся ключевыми факторами формирования сильного, ценностно ориентированного гражданского общества, соответствующего задачам модернизации Казахстана.

В целом, НПО – это важный элемент гражданского общества, который активно формирует и изменяет общественные ценности и мораль, побуждая людей к размышлениям, участию и действию.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 Сэмюэл Хантингтон. Столкновение цивилизаций [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://gtmarket.ru/library/basis/3893/3905>
- 2 Peter Willetts. What is a Non-Governmental Organization? [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.gdrc.org/ngo/peter-willetts.html>
- 3 Новости «24KZ» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://24.kz/ru/news/social/735258-svyshe-23-tysyach-npo-zaregistrovali-v-kazahstane>
- 4 Асхат Оразов. Пришло время пересмотреть статус целого ряда НПО в Казахстане [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://inbusiness.kz/ru/last/prishlo-vremya-peresmotret-status-celogo-ryada-npo-v-kazahstane-deputat>
- 5 Еламан Турысбеков. Все НПО в Казахстане предлагают объединить в единую систему [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.inform.kz/ru/vse-npo-v-kazahstane-predlagayut-obedinit-v-edinuyu-sistemu-e69fb6>

REFERENCES

- 1 Se`myue`I Xantington. Stolknovenie civilizacij [The Clash of Civilizations]. Retrieved from <https://gtmarket.ru/library/basis/3893/3905> [in Russian].
- 2 Peter Willetts. What is a Non-Governmental Organization? [What is a Non-Governmental Organization?]. [Electronic resource]. – Retrieved from <https://www.gdrc.org/ngo/peter-willetts.html> [in Russian].
- 3 Novosti «24KZ». [News «24KZ»]. [Electronic resource]. – Retrieved from <https://24.kz/ru/news/social/735258-svyshe-23-tysyach-npo-zaregistrovali-v-kazahstane> [in Russian].
- 4 Asxat Orazov. Prishlo vremena peresmotret` status celogo ryada NPO v Kazaxstane [It is time to reconsider the status of a number of NGOs in Kazakhstan]. [Electronic resource]. – Retrieved from <https://inbusiness.kz/ru/last/prishlo-vremya-peresmotret-status-celogo-ryada-npo-v-kazahstane-deputat> [in Russian].
- 5 Elaman Tury`sbekov. Vse NPO v Kazaxstane predlagayut ob`edinit` v edinuyu sistemu [All NGOs in Kazakhstan are proposed to be united into a single system]. [Electronic resource]. – Retrieved from <https://www.inform.kz/ru/vse-npo-v-kazahstane-predlagayut-obedinit-v-edinuyu-sistemu-e69fb6> [in Russian].

Поступило в редакцию 29.01.26.

Поступило с исправлениями 11.02.26.

Принято в печать 17.06.26.

*Б. Смагулова

Торайғыров университет, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

29.01.26. ж. баспаға түсті.

11.02.26. ж. түзетулерімен түсті.

17.06.26. ж. басып шығаруға қабылданды.

АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМНЫҢ ҚОҒАМДЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ РӨЛІ

Бұл мақалада қоғамдық құндылықтар мен моральдың әлсіреуі мәселесі қарастырылып, осы тұрғыдан азаматтық қоғамның аталған дағдарысты еңсерудегі рөлі талданады. Азаматтық қоғамның дамуы қоғамды біртұтас әлеуметтік құрылым ретінде сақтау мақсатында азаматтардың бірлескен ерікті іс-әрекеттеріне негізделеді. Мақалада азаматтық қоғам институттарының бірі болып табылатын коммерциялық емес үкіметтік емес ұйымдардың қызметінің кейбір бағыттарына талдау жасалады. Автордың пікірінше, үкіметтік емес ұйымдардың қоғамдық өмірдегі рөлі жылдан-жылға кеңейіп, қоғам үшін аса қажетті институтқа айналып келеді. Мемлекеттік органдармен және бизнес құрылымдарымен өзара іс-қимыл жасай отырып, үкіметтік емес ұйымдар қоғамдық құндылықтар мен моральдық нормаларға ықпал етіп, маңызды әлеуметтік мәселелерді көтереді, әлсіз топтардың құқықтарын қорғайды және жаңа этикалық өлшемдерді ілгерілетеді. Осындай өзара әрекеттестік арқылы азаматтық қоғам өркениеттің көптеген сын-қатерлеріне қарсы тұра алады.

Түйін сөздер: өркениет, қоғамдық құндылықтар мен мораль, коммерциялық емес үкіметтік емес ұйымдар, азаматтық қоғам.

*B. Smagulova

Toraighyrov University, Republic of Kazakhstan, Pavlodar.

Received 29.01.26.

Received in revised form 11.02.26.

Accepted for publication 17.06.26.

THE ROLE OF CIVIL SOCIETY IN THE FORMATION OF SOCIAL VALUES

This article addresses the issue of the decline of social values and morality, and in this context examines the role of civil society in overcoming this crisis. The development of civil society is focused on the joint voluntary actions of citizens aimed at preserving society as a unified and integral structure. The article analyzes several areas of activity of such an institution of civil society as non-profit non-governmental organizations (NGOs). The author argues that the role of NGOs in public life is increasingly expanding and becoming essential. In cooperation with government bodies and businesses, NGOs influence social values and morality by raising important social issues, defending the rights of vulnerable groups, and promoting new ethical norms. Through their activities, civil society becomes more capable of responding to many challenges of modern civilization.

Keywords: civilization, social values and morality, non-profit non-governmental organizations, civil society.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ АҚПАРАТ

Абдина Айнур Канапияновна, ф. ғ. д., қауымд. профессор, шақырылған зерттеуші, Миннесота университеті, Білім беру және адам дамуы колледжі, Миннеаполис қ., MN 55455, АҚШ, e-mail: ainur.abdina@astanait.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-1819-7492>

Аташ Берік Мұратұлы, Философия кафедрасының қауымд. профессоры, ф. ғ. д., Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., 050040, Қазақстан Республикасы, E-mail: atash_berik@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-1893-3506>

Аубакирова Салтанат Советовна, PhD докторы, қауымд. профессор, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: aubakur@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7894-6208>

Ахметова Гаухар Галымовна, ф. ғ. к., қауымд. профессор, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: gaukharika@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-2904-3819>

Абылов Тұңғыш Талғатұлы, PhD, аға оқытушы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., 050010, Қазақстан Республикасы, email: t.abyllov@abaiuniversity.edu.kz

Алтыбасарова Мейрамгуль Армияновна, Саясаттану ғылымының кандидаты, профессор, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: mika_al68@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-0415-339X>

Баймаханбетова Молдир Тулепбаевна, «Философия және әдеп» мамандығы бойынша докторант, Журналистика және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., 010000, e-mail: Baimachanbetova.moldir@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0009-5556-371X>

Барлыбаева Гаухар Гиняядовна, философия ғылымдарының докторы, ҚР ҒЖБМ ҒК, Философия, саясаттану және дінтану институты, Алматы қ., Қазақстан, email: gbarlybaeva@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-1268-0763>

Джубатчанова Инкар Тариховна, Философия ғылымдарының магистрі, оқытушы, Astana IT University, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: I.Jubatchanova@astanait.edu.kz, <https://orcid.org/0009-0000-0403-9074>

Елубаев Байнұр Қанатұлы, PhD, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық Университеті, Алматы қ., 050040, Қазақстан Республикасы, email: bainur.yelubayev@gmail.com

Калиев Ильдар Абужанович, саяси ғылымдарының кандидаты, профессор, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, «Торайғыров университеті» КЕАҚ, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, email: kaliyev7719@mail.ru, <https://orcid.org/0000000223313726>

Канафин Канат Кинаятovich, тарих ғылымдарының кандидаты, доцент, Инновациялық Еуразия университеті, Павлодар қ. 140008, Қазақстан Республикасы e-mail: mercufof@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0006-0015-7069>

Каппасова Гульсара Маданиевна, Саясаттану мамандығы бойынша PhD, қауымдастырылған профессор (доцент), Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: gulsara_k@bk.ru, <https://orcid.org/0000-0002-4656-1861>

Кемербай Рауан Амантайұлы, Философия ғылымдарының Доценті, PhD, қауымд. профессор, Журналистика және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., 010000, e-mail: rauan.kemberbay22@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0404-8621>

Кожамжарова Майра Жанайдаровна, философия ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: mayra_2901@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7812-7114>

Кош Вели, саяси коммуникация кафедрасының тәуелсіз зерттеуші, Mugla Sitki Kocman University, Mugla қ., 48000, Türkiye, e-mail: t.veli.koc@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1981-0065>

Құдабаев Амантай Жетписович, философия ғылымдарының кандидаты, профессор, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: 208.kab@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0001-1802-4145>

Құранбек Әсет Абайұлы, Шақырылған ғалым, философия ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессор, Дэвистегі Калифорния университеті, Дэвис қ., 95616, АҚШ, e-mail: akuranbek@ucdavis.edu, <https://orcid.org/0000-0002-3801-0752>

Лю Ци, «Аймақтану» мамандығы бойынша докторант, Шет тілдер институты, Пекин университеті, Пекин қ., 100871, Қытай Халық Республикасы, e-mail: liuqi_kira@stu.pku.edu.cn, <https://orcid.org/0009-0004-7982-9125>

Мажитова Айнаш Әлібайқызы, гуманитарлық ғылымдар магистрі, аға оқытушы, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: nicole_kz@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-2338-0996>

Манасова Мира Манасқызы, PhD докторы, қауымд. профессор, философия және мәдениет теориясы кафедрасының меңгерушісі, философия және психология факультеті, Академик Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық зерттеу университеті, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., 100028, Қазақстан Республикасы, e-mail: miramanassova@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-6562-7854>

Мармونتова Таисия Викторовна, тарих ғылымдарының кандидаты, доцент, Өнер және гуманитарлық ғылымдар Жоғары мектебі, Астана Халықаралық Университеті, Астана қ., 020000, Қазақстан Республикасы, e-mail: marmontova@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-9162-297X>

Муқанова Асель Конуспековна, PhD философия докторы, ҚХА және ӨГП кафедрасының аға оқытушысы, Сәулет және құрылыс факультеті, Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., 100027, Қазақстан Республикасы, e-mail: kudasel26@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-0002-2651>

Мукатова Диана Рахимжановна, «Орындаушылық өнер» кафедрасының аға оқытушы, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: diana.kalelova@inbox.ru, <https://orcid.org/0009-0001-9148-5511>

Мусобекова Галия Полюденовна, «Орындаушылық өнер» кафедрасының оқытушы (ассистент), Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: musobekovagalia@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0009-8902-487X>

Мустафанова Айжан Мейржановна, 7М03103-Саясаттану, мамандығы бойынша 1 курс студенті магистрант, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: m_aizhan00@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0009-7719-744X>

Нұрадин Гүлхан Болатқызы, қауымд. профессор, философия және саясаттану кафедрасының қауымдастырылған профессоры, философия ғылымдарының кандидаты, М. Х. Дулати атындағы Тараз университеті, Тараз қ., 080000, Қазақстан Республикасы, E-mail: gnuradin@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-4067-9831>

Омирбекова Алия Омирбековна, философия ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессор (доцент), Философия және саясаттану факультеті, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., 050040, Қазақстан Республикасы, e-mail: Alya.Omirbekova@kaznu.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-6243-0175>

Оралқұл Әли Саинұлы, «Мәдениеттану» мамандығы бойынша докторант, Философия және саясаттану факультеті, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., 050040, Қазақстан Республикасы, e-mail: Ali.Oralkul@kaznu.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0001-7170-2008>

Попандопуло Михаил Павлович, «Орындаушылық өнер» кафедрасының қауымд. профессоры (доценті), Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: mihkostas@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-5467-405X>

Сабирова Райхан Шайхышевна, Психология кафедрасының профессоры, психология ғылымдарының кандидаты, профессор, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық зерттеу университеті, Қарағанды қ., 100024, Қазақстан Республикасы, e-mail: sabirova.raihan@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6676-1986>

Садық Ақбота Серікқызы, «Әдебиеттану» мамандығы бойынша докторант, Филология факультеті, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы, 050000, e-mail: serikqzy_resmi@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-1268-0763>

Сейтахметова Наталья Львовна, Бас ғылыми қызметкер, философия ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасының Ұлттық Ғылымдар Академиясының Академигі, ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, Алматы қ., 050010, Қазақстан Республикасы, e-mail: natalieseyt@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6297-7317>

Смагулова Бахыт Таскеновна, философия магистрі, аға оқытушы, «Торайғыров университеті», Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: bahitsmagulova977@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6332-3534>

Сулейменов Мурат Алибаевич, тарих ғылымдарының кандидаты, доцент, Инновациялық Еуразия университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: suleymenov_59@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-2146-8705>

Турганбаева Жанара Жанатовна, Аға ғылыми қызметкер, PhD, ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, Алматы қ., 050010, Қазақстан Республикасы, e-mail: zhanara_turganbayeva@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-5309-1677>

Турсынбек Алия, саясаттану мамандағы бойынша философия докторы (PhD), саясаттану кафедрасының аға оқытушы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., 010000, Қазақстан, e-mail: tursynbek_a@enu.kz, <https://orcid.org/0000-0003-2416-2488>

Уызбаева Анар Асановна, PhD докторы, қауымдастырылған профессор, Astana IT University, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: anar.uyzbayeva@astanait.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0003-4354-705X>

Эршахин Сейфеттин, PhD, Анкара университеті Ислам тарихы кафедрасының профессоры, Анкара қ., Түркия Республикасы, email: ersahins@ankara.edu.tr

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Абдина Айнур Канапияновна, доктор философских наук, ассоциированный профессор, приглашенный исследователь, Университет Миннесоты, Колледж образования и развитие человека, г. Миннеаполис, MN 55455, США, e-mail: ainur.abdina@astanait.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-1819-7492>

Аташ Берик Муратулы, ассоц. профессор кафедры философии, доктор философских наук, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, 050040, Республика Казахстан, e-mail: atash_berik@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-1893-3506>

Аубакирова Салтанат Советовна, доктор PhD, ассоц. профессор, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: aubakur@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7894-6208>

Ахметова Гаухар Галымовна, кандидат философских наук, ассоц. профессор, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: gaukharika@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-2904-3819>

Абылов Тунғыш Талгатович, PhD, ст. преподаватель, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, 050010, Республика Казахстан, email: t.abyllov@abaiuniversity.edu.kz

Алтыбасарова Мейрамгуль Армияновна, к. п. н., профессор, Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: mika_al68@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-0415-339X>

Баймаханбетова Молдир Тулепбаевна, докторант по «Философия и этика», Факультет журналистики и социальных наук, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилёва, г. Астана, 010000, e-mail: Baimachanbetova.moldir@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0009-5556-371X>

Барлыбаева Гаухар Гинаядовна, доктор философских наук, Институт философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК, г. Алматы, Казахстан, email: gbarlybaeva@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-1268-0763>

Джубатчанова Инкар Тариховна, магистр философских наук, преподаватель Astana IT University, г. Астана, 010000, Республика Казахстан, e-mail: L.Jubatchanova@astanait.edu.kz, <https://orcid.org/0009-0000-0403-9074>

Елубаев Байнур Канатулы, PhD, преподаватель, Казахский национальный университет имени Аль-Фараби, г. Алматы, 050040, Республика Казахстан, email: bainur.yelubayev@gmail.com

Калиев Ильдар Абужанович, к. п. н., профессор, факультет «Гуманитарных и социальных наук», Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: Kaliev7719@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-2331-3726>

Канафин Канат Кинятович, к. и. н., ассоц. профессор, Инновационный Евразийский университет, г Павлодар 140008, Республика Казахстан e-mail: mercurof@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0006-0015-7069>

Каппасова Гульсара Маданиевна, PhD по специальности политология, ассоц. профессор (доцент), Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: gulsara_k@bk.ru, <https://orcid.org/0000-0002-4656-1861>

Кемербай Рауан Амантаевич, доцент философских наук, PhD, ассоц. профессор, Факультет журналистики и социальных наук, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилёва, г. Астана, 010000, e-mail: rauan.kemberbay22@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0404-8621>

Кожамжарова Майра Жанайдаровна, к. ф. н., ассоц. профессор, Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: mayra_2901@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7812-7114>

Кош Вели, независимый исследователь кафедры политической коммуникации, Mugla Sitki Kocman University, г. Mugla, 48000, Turkiye, e-mail: t.veli.koc@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1981-0065>

Кудабаев Амантай Жетписович, к. ф. н., профессор, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: 208.kab@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0001-1802-4145>

Куранбек Асет Абайулы, приглашенный ученый, к. ф. н., ассоц. профессор, Калифорнийский университет в Дэвисе, г. Дэвис, 95616, США, e-mail: akuranbek@ucdavis.edu, <https://orcid.org/0000-0002-3801-0752>

Лю Ци, докторант по специальности «Регионоведение», Институт иностранных языков, Пекинский Университет, г. Пекин, 100871, Китайская Народная Республика, e-mail: liuqi_kira@stu.pku.edu.cn, <https://orcid.org/0009-0004-7982-9125>

Манасова Мира Манаскызы, доктор философии PhD, ассоц. профессор, заведующая кафедрой философии и теории культуры, факультет философии и психологии, Карагандинский национальный исследовательский университет им. Академика Е.А.Букетова, г. Караганда, 100028, Республика Казахстан, e-mail: miramanassova@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-6562-7854>

Мармونتова Таисия Викторовна, к. и. н., доцент, Высшая школа искусств и гуманитарных наук, Международный Университет Астаны, г. Астана, 020000, Республика Казахстан, e-mail: marmontova@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-9162-297X>

Мажитова Айнаш Әлібайқызы, магистр гуманитарных наук, ст. преподаватель, Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: nicole_kz@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-2338-0996>

Муканова Асель Конуспековна, доктор философии PhD, ст. преподаватель кафедры АНК и СГД, Архитектурно–строительный факультет, Карагандинский технический университет имени А. Сагинова, г. Караганда, 100027, Республика Казахстан, e-mail: kudasel26@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-0002-2651>

Мукатова Диана Рахимжановна, ст. преподаватель кафедры «Исполнительское искусство», Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: diana.kalelova@inbox.ru, <https://orcid.org/0009-0001-9148-5511>

Мусобекова Галия Полоуденовна, преподаватель (ассистент) кафедры «Исполнительское искусство», Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: musobekovagaliamail.com, <https://orcid.org/0009-0009-8902-487X>

Мустафанова Айжан Мейржановна, студент I курса, магистрант по специальности, 7M03103-Политология, Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: m_aizhan00@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0009-7719-744X>

Нурадин Гулхан Болатқызы, ассоц. профессор кафедры философии и политологии, кандидат философских наук, Таразский региональный университет имени М.Х. Дулати, г. Тараз, 080000, Республика Казахстан, e-mail: gnuradin@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-4067-9831>

Омирбекова Алия Омирбековна, к. ф. н., ассоциированный профессор (доцент), Факультет философии и политологии, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, 050040, Республика Казахстан, e-mail: Alya.Omirbekova@kaznu.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-6243-0175>

Оралкул Али, докторант по специальности «Культурология», Факультет философии и политологии, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, 050040, Республика Казахстан, e-mail: Ali.Oralkul@kaznu.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0001-7170-2008>

Попандопуло Михаил Павлович, ассоц. профессор (доцент) кафедры «Исполнительское искусство», Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: mihkostas@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-5467-405X>

Сабирова Райхан Шайхышевна, профессор кафедры психологии, кандидат психологических наук, профессор, Карагандинский научно-исследовательский университет имени Е. А. Букетова, г. Караганда, 100024, Республика Казахстан, e-mail: sabirova.raihan@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6676-1986>

Садык Акбота Серикқызы, докторант по специальности «Литературоведение», Факультет филологии, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Республика Казахстан, 050000, e-mail: serikqyzy_resmi@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-1268-0763>

Сейтахметова Наталья Львовна, главный научный сотрудник, Академик Национальной Академии наук РК, доктор философских наук, профессор, Институт философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК, г. Алматы, 050010, Республика Казахстан, e-mail: natalieseyt@mail.ru, <https://orcid.org/0006-0-0001-6297-7317>

Смагулова Бахыт Таскеновна, магистр философии, ст. преподаватель, «Торайғыров университет, Факультет гуманитарных и социальных наук, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: bahitsmagulova977@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6332-3534>

Сулейменов Мурат Алибаевич, к. ис. н., ассоц. профессор, Инновационный Евразийский университет, г Павлодар 140008, Республика Казахстан, e-mail: suleymenov_59@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-2146-8705>

Турганбаева Жанара Жанатовна, ст. научный сотрудник, PhD, Институт философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК, г. Алматы, 050010, Республика Казахстан, e-mail: zhanara_turganbayeva@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-5309-1677>

Турсынбек Алия, доктор философии (PhD) по специальности «политология», ст. преподаватель кафедры политологии, Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, 010000, Казахстан, г. Астана, e-mail: tursynbek_a@enu.kz, <https://orcid.org/0000-0003-2416-2488>

Уызбаева Анар Асановна, Доктор PhD, ассоц. профессор Astana IT University, г. Астана, 010000, Республика Казахстан, e-mail: anar.uyzbayeva@astanait.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0003-4354-705X>

Эршахин Сейфеттин, PhD, профессор кафедры истории ислама, университета Анкара, Анкара, Турецкая Республика, email: ersahins@ankara.edu.tr

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Abdina Ainur, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor, Visiting Scholar, Minnesota University, College of Education and Human Development, Minneapolis, MN 55455, USA, e-mail: ainur.abdina@astanait.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-1819-7492>

Abylov Tungysh Talgatovich, PhD, Senior Lecturer, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, 050010, Republic of Kazakhstan, email: t.abbylov@abaiuniversity.edu.kz

Akhmetova Gauhar Galymovna, candidate of Philosophical Sciences, professor, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: gaukharika@mail.ru

Altybasarova Meyramgul Armiyanovna, Candidate of Political Sciences, professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: mika_al68@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-0415-339X>

Atash Berik Muratyly, Associate Professor of the Department of Philosophy, Doctor of Philosophical Sciences, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050040, Republic of Kazakhstan, e-mail: atash_berik@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1893-3506>

Aubakirova Saltanat Sovetovna, PhD in Culturology, professor, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: aubakur@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7894-6208>

Baimakhanbetova Moldir Tulepbayevna, PhD Candidate in «Philosophy and Ethics», Faculty of Journalism and Social Sciences, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010000, e-mail: Baimachanbetova.moldir@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0009-5556-371X>

Barlybayeva Gaukhar, Doctor of Philosophical Sciences, Institute for Philosophy, Political Science and Religious Studies of the RK MHES CS, Almaty, Kazakhstan, e-mail: gbarlybaeva@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-1268-0763>

Ersahin Seyfettin, PhD, Professor at the Department of History of Islam, Ankara University, Ankara, Republic of Turkiye, email: ersahins@ankara.edu.tr

Jubatchanova Inkar, Master of Philosophical Sciences, teacher, Astana IT University, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: I.Jubatchanova@astanait.edu.kz, <https://orcid.org/0009-0000-0403-9074>

Kaliyev Ildar Abuzhanovich, Candidate of Political Sciences, Professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: Kaliyev7719@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-2331-3726>

Kanafin Kanat, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Innovative University of Eurasia, Pavlodar, the Republic of Kazakhstan e-mail: mercurof@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0006-0015-7069>

Kappasova Gulsara Madaniyevna, PhD, associate Professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: gulsara_k@bk.ru, <https://orcid.org/0000-0002-4656-1861>

Kemberbay Rauan Amantaily, Associate Professor of Philosophy, PhD, Faculty of Journalism and Social Sciences, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010000, e-mail: rauan.kemberbay22@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0404-8621>

Kozhamzharova Mayra Zhanaydarovna, candidate of Philosophical Sciences, professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: mayra_2901@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7812-7114>

Koç Veli, independent researcher at the department of political communication, Mugla Sitki Kocman University, 48000, Turkiye, Mugla, e-mail: t.veli.koc@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1981-0065>

Kudabayev Amantay Zhetpisovich, Candidate of Philosophical Sciences, Professor, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: 208.kab@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0001-1802-4145>

Kuranbek Asset Abaiyly, Visiting Scholar, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, University of California, Davis, 95616, USA, E-mail: akuranbek@ucdavis.edu, <https://orcid.org/0000-0002-3801-0752>

Liu Qi, doctoral student in «Area Studies», School of Foreign Languages, Peking University, Beijing, 100871, People's Republic of China, e-mail: liuqi_kira@stu.pku.edu.cn, <https://orcid.org/0009-0004-7982-9125>

Manasova Mira Manaskyzy, PhD, Associate Professor, Head of the Department of Philosophy and Theory of Culture, Faculty of Philosophy and Psychology, academician Ye. A. Buketov Karaganda National Research University, Karaganda, 100028, Republic of Kazakhstan, e-mail: miramanassova@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-6562-7854>

Marmontova Taissiya, candidate of historical sciences, associate Professor, School of Arts and Humanities, Astana International University, Astana, 020000, Republic of Kazakhstan, e-mail: marmontova@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-9162-297X>

Mazhitova Ainash Alibaykyzy, M. A., Senior lecturer, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: nicole_kz@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-2338-0996>

Mukanova Assel Konuspekovna, PhD, senior lecturer at the Department of the Assembly of the People of Kazakhstan and Social and Humanitarian Disciplines, Faculty of Architecture and Construction, Abylkas Saginov Karaganda Technical University, Karaganda, 100027, Republic of Kazakhstan, e-mail: kudasel26@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-0002-2651>

Mukatova Diana Rakhimzhanovna, Senior Lecturer of the Department of Performing Arts, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: diana.kalelova@inbox.ru, <https://orcid.org/0009-0001-9148-5511>

Musobekova Galiya Polyudenovna, Assistant Lecturer of the Department of Performing Arts, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: musobekovagalija@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0009-8902-487X>

Mustafanova Aizhan Meirzhanovna, 1st-Year Master's Student, Program: 7M03103 – Political Science, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: m_aizhan00@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0009-7719-744X>

Nuradin Gulkhan Bolatkyzy, Associate Professor, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor of the Department of Philosophy and Political Science, M. Kh. Dulati Taraz Regional University, Taraz, 080000, Republic of Kazakhstan, e-mail: gnuradin@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-4067-9831>

Omirebekova Aliya, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Faculty of Philosophy and Political Science, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050040, Republic of Kazakhstan, e-mail: Alya.Omirbekova@kaznu.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-6243-0175>

Oralkul Ali, PhD student in «Cultural Studies», Faculty of Philosophy and Political Science, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050040, Republic of Kazakhstan, e-mail: Ali.Oralkul@kaznu.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0001-7170-2008>

Popandopulo Mikhail Pavlovich, Associate Professor of the Department of Performing Arts, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: mihkostas@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-5467-405X>

Sabirova Raikhan Shaikhishevna, Professor of the Department of Psychology, Candidate of Psychological Sciences, Professor, Buketov Karaganda National Research University, Karaganda, 100024, Republic of Kazakhstan, e-mail: sabirova.raihan@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6676-1986>

Sadyk Akbota, Doctoral Student in «Literary studies», Faculty of Philology, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Republic of Kazakhstan, 050000, e-mail: serikyqzy_resmi@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-1268-0763>

Seitakhmetova Natalia Lvovna, Chief researcher, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Institute of Philosophy, Political Sciences and Religious Studies of the MSHE of the RK, Almaty, 050010, Republic of Kazakhstan, e-mail: natalieseyt@mail.ru, <https://orcid.org/0006-0-0001-6297-7317>

Smagulova Bakhyt, Master of Philosophy, Senior lecturer Toraighyrov University Faculty of Humanities and Social Sciences Pavlodar 140008 Republic of Kazakhstan, e-mail: bahitsmagulova977@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6332-3534>

Suleymenov Murat, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Innovative University of Eurasia, Pavlodar, the Republic of Kazakhstan, e-mail: suleymenov_59@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-2146-8705>

Turganbayeva Zhanara Zhanatovna, PhD, Senior researcher, Institute of Philosophy, Political Sciences and Religious Studies of the MSHE of the RK, Almaty, 050010, Republic of Kazakhstan, e-mail: zhanara_turganbayeva@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-5309-1677>

Tursynbek Aliya, PhD, in Political Science, Senior Lecturer of the Department of Political Science, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010000, Kazakhstan, e-mail: tursynbek_a@enu.kz, <https://orcid.org/0000-0003-2416-2488>

Uyzbayeva Anar, PhD, Associate Professor, Astana IT University, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: anar.uyzbayeva@astanait.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0003-4354-705X>

Yelubayev Bainur Kanatuly, PhD, Lecturer, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050040, Republic of Kazakhstan, e-mail: bainur.yelubayev@gmail.com

**ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ В НАУЧНОМ ЖУРНАЛЕ
«ВЕСТНИК ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТА.
ГУМАНИТАРНАЯ СЕРИЯ»**

Редакционная коллегия просит авторов руководствоваться следующими правилами при подготовке статей для опубликования в журнале.

Научные статьи, представляемые в редакцию журнала должны быть оформлены согласно базовым издательским стандартам по оформлению статей в соответствии с ГОСТ 7.5-98 «Журналы, сборники, информационные издания. Издательское оформление публикуемых материалов», пристатейных библиографических списков в соответствии с ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

*В номер допускается не более одной рукописи от одного автора либо того же автора в составе коллектива соавторов.

*Количество соавторов одной статьи не более 5.

*Степень оригинальности статьи должна составлять не менее 60 % (согласно решению редакционной коллегии).

*Направляемые статьи не должны быть ранее опубликованы, не допускается последующее их опубликование в других журналах, в том числе переводы на другие языки.

*Решение о принятии рукописи к опубликованию принимается после проведения процедуры рецензирования.

*Двойное рецензирование (слепое) проводится конфиденциально, автору не сообщается имя рецензента, а рецензенту – имя автора статьи.

*Статьи отправлять вместе с квитанцией об оплате. Стоимость публикации в журнале за страницу 1000 (одна тысяча) тенге, включая статьи магистрантов и докторантов в соавторстве с лицами с ученой степенью.

*Оплата за статью не возвращается в случае, если статья отклонена антиплагиатом или рецензентом. Автор может повторно отправить статью на антиплагиат или рецензирования 1 раз.

Редакция не занимается литературной и стилистической обработкой статьи.

Если статья отклонена антиплагиатом или рецензентом, статья возвращается автору на доработку. Автор может повторно отправить статью на антиплагиат или рецензирования 1 раз. За содержание статьи несет ответственность автор.

Статьи, оформленные с нарушением требований, к публикации не принимаются и возвращаются авторам.

Датой поступления статьи считается дата получения редакцией ее окончательного варианта.

Статьи публикуются по мере поступления.

Периодичность издания журналов – четыре раза в год (ежеквартально).

Сроки подачи статьи:

- первый квартал до 01 февраля;
- второй квартал до 01 мая;
- третий квартал до 01 августа;
- четвертый квартал до 01 ноября.

Журнал «Вестник Торайғыров университета. Гуманитарная серия» выпускается с периодичностью 4 раза в год в сетевом (электронном) формате в следующие установленные сроки выхода номеров журнала:

Первый номер выпускается до 30 марта текущего года,

Второй номер – до 30 июня;

Третий номер – до 30 сентября;

Четвертый номер – до 30 декабря.

Статью (электронную версию и квитанции об оплате) следует направлять на сайт: <https://vestnik-humznitar.tou.edu.kz/>. Для подачи статьи на публикацию необходимо пройти регистрацию на сайте.

Лицо, которое внесло наибольший интеллектуальный вклад в подготовку рукописи (при двух и более соавторах), является автором-корреспондентом и обозначается «*».

Для осуществления процедуры двойного рецензирования (слепого), авторам необходимо отправлять два варианта статьи: первый – с указанием личных данных, второй – только содержание статьи.

Статьи должны быть оформлены в строгом соответствии со следующими правилами:

– В журналы принимаются статьи по всем научным направлениям, набранные на компьютере, напечатанные на одной стороне листа с полями 30 мм со всех сторон листа, электронный носитель со всеми материалами в текстовом редакторе «Microsoft Office Word (97, 2000, 2007, 2010) для WINDOWS».

– Общий объем статьи, включая аннотации, литературу, таблицы, рисунки и математические формулы не должен превышать **12 страниц печатного текста**. *Текст статьи: кегль – 14 пунктов, гарнитура – Times New Roman (для русского, английского и немецкого языков), KZ Times New Roman (для казахского языка).*

Структура научной статьи включает название, аннотации, ключевые слова, основные положения, введение, материалы и методы, результаты и обсуждение, заключение, выводы, информацию о финансировании (при наличии), список литературы (используемых источников) к каждой статье, включая романизированный (транслитерированный латинским алфавитом) вариант написания источников на кириллице (на казахском и русском языках) см. ГОСТ 7.79–2000 (ИСО 9–95) *Правила транслитерации кирилловского письма латинским алфавитом.*

Статья должна содержать:

1 **МРНТИ** (Межгосударственный рубрикатор научной технической информации);

2 **DOI** – после МРНТИ в верхнем правом углу (присваивается и заполняется редакцией журнала);

3 **Фамилия, имя, отчество** (полностью) автора(-ов) – на казахском, русском и английском языках (*жирным шрифтом, по центру*);

4 **Ученая степень, ученое звание;**

5 **Аффилиация** (факультет или иное структурное подразделение, организация (место работы (учебы)), город, почтовый индекс, страна) – на казахском, русском и английском языках; ORCID;

6 **E-mail;**

7 **Название статьи** должно отражать содержание статьи, тематику и результаты проведенного научного исследования. В название статьи необходимо вложить информативность, привлекательность и уникальность (*не более 12 слов, прописными буквами, жирным шрифтом, по центру, на трех языках: русский, казахский, английский либо немецкий*);

8 **Аннотация** – краткая характеристика назначения, содержания, вида, формы и других особенностей статьи. Должна отражать основные и ценные, по мнению автора, этапы, объекты, их признаки и выводы проведенного исследования. Дается на казахском, русском и английском либо немецком языках (*рекомендуемый объем аннотации – не менее 150, не более 300 слов, курсив, нежирным шрифтом, кегль – 12 пунктов, абзацный отступ слева и справа 1 см, см. образец*);

9 **Ключевые слова** – набор слов, отражающих содержание текста в терминах объекта, научной отрасли и методов исследования (*формируются на трех языках: русский, казахский, английский либо немецкий; кегль – 12 пунктов, курсив, отступ слева-справа – 1 см.*). Рекомендуемое количество ключевых слов – 5-8, количество слов внутри ключевой фразы – не более 3. Задаются в порядке их значимости, т.е. самое важное ключевое слово статьи должно быть первым в списке (*см. образец*);

10 Основной текст статьи излагается в определенной последовательности его частей, включает в себя:

- **Введение / Кіріспе / Introduction** (*абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов*). Обоснование выбора темы; актуальность темы или проблемы. Актуальность темы определяется общим интересом к изученности данного объекта, но отсутствием исчерпывающих ответов на имеющиеся вопросы, она доказывается теоретической или практической значимостью темы.

- **Материалы и методы** (*абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов*). Должны состоять из описания материалов и хода работы, а также полного описания использованных методов.

- **Результаты и обсуждение** (*абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов*). Приводится анализ и обсуждение полученных вами результатов исследования. Приводятся выводы по полученным в ходе исследования результатам, раскрывается основная суть. И это один из самых важных разделов статьи. В нем необходимо провести анализ результатов своей работы и обсуждение соответствующих результатов в сравнении с предыдущими работами, анализами и выводами.

- **Информацию о финансировании (при наличии)** (*абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов*).

- **Выводы / Қорытынды / Conclusion** (*абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов*).

Выводы – обобщение и подведение итогов работы на данном этапе; подтверждение истинности выдвигаемого утверждения, высказанного автором, и заключение автора об изменении научного знания с учетом полученных результатов. Выводы не должны быть абстрактными, они должны быть использованы для обобщения результатов исследования в той или иной научной области, с описанием предложений или возможностей дальнейшей работы.

- **Список использованных источников / Пайдаланған деректер тізімі / References** (*жирными буквами, кегль – 14 пунктов, в центре*) включает в себя:

Статья и список использованных источников должны быть оформлены в соответствии с ГОСТ 7.5-98; ГОСТ 7.1-2003 (*см. образец*).

Очередность источников определяется следующим образом: сначала последовательные ссылки, т.е. источники на которые вы ссылаетесь по очередности в самой статье. Затем дополнительные источники, на которых нет ссылок, т.е. источники, которые не имели место в статье, но рекомендованы вами читателям для ознакомления, как смежные работы, проводимые параллельно. Объем *не менее 10 не более чем*

20 наименований (ссылки и примечания в статье обозначаются сквозной нумерацией и заключаются в квадратные скобки). В случае наличия в списке использованных источников работ, представленных на кириллице, необходимо представить список литературы в двух вариантах: первый – в оригинале, второй – романизированный (транслитерация латинским алфавитом) вариант написания источников на кириллице (на казахском и русском языках) см. ГОСТ 7.79–2000 (ИСО 9–95) Правила транслитерации кирилловского письма латинским алфавитом.

Романизированный список литературы должен выглядеть следующим образом:

автор(-ы) (транслитерация) → название статьи в транслитерированном варианте → [перевод названия статьи на английский язык в квадратных скобках] → название казахоязычного либо русскоязычного источника (транслитерация, либо английское название – если есть) → выходные данные с обозначениями на английском языке.

11 **Иллюстрации, перечень рисунков** и подрисуночные надписи к ним представляют по тексту статьи. В электронной версии рисунки и иллюстрации представляются в формате TIF или JPG с разрешением не менее 300 dpi.

12 **Математические формулы** должны быть набраны в Microsoft Equation Editor (каждая формула – один объект).

На отдельной странице (после статьи)

В электронном варианте приводятся полные почтовые адреса, номера служебного и домашнего телефонов, e-mail (номер телефона для связи редакции с авторами, не публикуются);

Сведения об авторах

На казахском языке	На русском языке	На английском языке
Фамилия Имя Отчество (полностью)		
Должность, ученая степень, звание		
Организация		
Город		
Индекс		
Страна		
E-mail		
Телефон		

140008, Республика Казахстан, г. Павлодар, ул. Ломова, 64,
НАО «Торайғыров университет»,
Издательство «Toraighyrov University», каб. 137,
 Тел. 8 (7182) 67-36-69, (внутр. 1147).
 E-mail: kereku@tou.edu.kz

Наши реквизиты:

НАО «Торайғыров университет» РНН 451800030073 БИН 990140004654	Приложение kaspі.kz Платежи – Образование – Оплата за ВУЗы – Заполняете все графы (в графе Факультет укажите «За публикацию в научном журнале, название журнала и серии»)
АО «Народный Банк Казахстана» ИИК KZ156010241000003308 БИК HSBKZZKX К6е 16 Код 16 КНП 861	

ОБРАЗЕЦ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ

МРНТИ 04.51.59

DOI xxxxxxxxxxxxxxxx

С. К. Антикеева*, С. К. Ксембаева

Торайғыров университет, Республика Казахстан, г. Павлодар

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-1111-1111>²ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2222-2222>*e-mail: samal_antikeeva@mail.ru**ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ КОМПЕТЕНЦИЙ СОЦИАЛЬНЫХ РАБОТНИКОВ ЧЕРЕЗ КУРСЫ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ**

В данной статье представлена теоретическая модель формирования личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации, которая разработана в рамках докторской диссертации «Формирование личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации». В статье приводятся педагогические аспекты самого процесса моделирования, перечислены этапы педагогического моделирования. Представлены методологический, процессуальный (технологический) и инструментальный уровни модели, ее цель, мониторинг сформированности искомым компетенций, а также результат. В модели показаны компетентностный, личностно-ориентированный и практико-ориентированный педагогические подходы, закономерности, принципы, условия формирования выбранных компетенций; описаны этапы реализации процесса формирования, уровни сформированности личностных и профессиональных компетенций. В разделе практической подготовки предлагается интерактивная работа в системе слушатель-преподаватель-группа, подразумевающая личное участие каждого специалиста, а также открытие первого в нашей стране Республиканского общественного объединения «Национальный альянс профессиональных социальных работников». Данная модель подразумевает под собой дальнейшее совершенствование и самостоятельное развитие личностных и профессиональных компетенций социальных работников. Это позволяет увидеть в модели эффективность реализации курсов повышения квалификации, формы, методы и средства работы.

Ключевые слова: теоретическая модель, компетенции, повышение квалификации, социальные работники.

Введение

Социальная работа – относительно новая для нашей страны профессия. Поэтому обучение социальных работников на современной стадии не характеризуется наличием достаточно разработанных образовательных стандартов, которые находили бы выражение в формулировке педагогических целей, в содержании, технологиях учебного процесса [1, с. 58].

Продолжение текста публикуемого материала

Материалы и методы

Теоретический анализ научной психолого-педагогической и специальной литературы по проблеме исследования; анализ законодательных и нормативных документов по открытию общественных объединений; анализ содержания программ курсов повышения квалификации социальных работников; моделирование; анализ и обобщение педагогического опыта; опросные методы (беседа, анкетирование, интервьюирование); наблюдение; анализ продуктов деятельности специалистов; эксперимент, методы математической статистики по обработке экспериментальных данных [2, с. 48–69].

Продолжение текста публикуемого материала

Результаты и обсуждение

Чтобы понять объективные закономерности, лежащие в основе процесса формирования и развития личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации, необходимо четко представлять себе их модель [8; 9].

Продолжение текста публикуемого материала

Выводы

Таким образом, на основании вышеизложенного можно сделать вывод о том, что теоретическая модель формирования личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации содержит три уровня ее реализации [10].

Продолжение текста публикуемого материала

Список использованных источников

- 1 **Дахин, А. Н.** Педагогическое моделирование : сущность, эффективность и неопределенность [Текст] // Педагогика. – 2003. – № 4. – С. 22.
- 2 **Кузнецова, А. Г.** Развитие методологии системного подхода в отечественной педагогике : монография [Текст]. – Хабаровск : Изд-во ХКИППК ПК, 2001. – 152 с.

- 3 **Каропа, Г. Н.** Системный подход к экологическому образованию и воспитанию (На материале сельских школ) [Текст]. – Минск, 1994. – 212 с.
- 4 **Штофф, В. А.** Роль моделей в познании [Текст] – Л. : ЛГУ, 1963. – 128 с.
- 5 **Таубаева, Ш.** Методология и методика дидактического исследования : учебное пособие [Текст]. – Алматы : Казак университеті, 2015. – 246 с.
- 6 **Дахин, А. Н.** Моделирование компетентности участников открытого образования [Текст]. – М. : НИИ школьных технологий 2009. – 290 с.
- 7 **Дахин, А. Н.** Моделирование в педагогике [Текст] // Идеи и идеалы. – 2010. – № 1(3). – Т. 2 – С. 11–20.
- 8 **Дахин, А. Н.** Педагогическое моделирование: монография [Текст]. – Новосибирск : Изд-во НИПКиПРО, 2005. – 230 с.
- 9 **Аубакирова, С. Д.** Формирование деонтологической готовности будущих педагогов к работе в условиях инклюзивного образования : дисс. на соиск. степ. д-ра филос. (PhD) по 6D010300 – Педагогика и психология [Текст] – Павлодар, 2017. – 162 с.
- 10 **Арын, Е. М., Пфейфер, Н. Э., Бурдина, Е. И.** Теоретические аспекты профессиональной подготовки педагога XXI века : учеб. пособие [Текст]. – Павлодар : ПГУ им. С. Торайгырова; СПб. : ГАФКиСим. П. Ф. Лесгафта, 2005. – 270 с.

References

- 1 **Dahin, A. N.** Pedagogicheskoe modelirovanie: suschnost, effektivnost i neopredelennost [Pedagogical modeling : essence, effectiveness, and uncertainty] [Text]. In Pedagogy. – 2003. – № 4. – P. 22.
- 2 **Kuznetsova, A. G.** Razvitie metodologii sistemnogo podhoda v otechestvennoi pedagogike [Development of the system approach methodology in Russian pedagogy : monograph] [Text]. – Khabarovsk : Izd-vo KhK IPPK PK, 2001. – 152 p.
- 3 **Каропа, Г. Н.** Sistemnyi podhod k ekologicheskomu obrazovaniyu i vospitaniyu (Na materiale selskih shkol) [The systematic approach to environmental education and upbringing (Based on the material of rural schools)] [Text] – Minsk, 1994. – 212 p.
- 4 **Shtoff, V. A.** Rol modelei v poznanii [The role of models in cognition] [Text] – L. : LGU, 1963. – 128 p.
- 5 **Taubayeva, Sh.** Metodologiya i metodika didakticheskogo issledovaniya : uchebnoe posobie [Methodology and methods of educational research : a tutorial] [Text] – Almaty : Kazak University, 2015. – 246 p.
- 6 **Dahin, A. N.** Modelirovanie kompetentnosti uchastnikov otkrytogo obrazovaniya [Modeling the competence of open education participants] [Text] – Moscow : NII shkolnyh tehnologii, 2009. – 290 p.

- 7 **Dahin, A. N.** Modelirovanie v pedagogike [Modeling in pedagogy] [Text]. In Idei i idealy. – 2010. – № 1(3). – Т. 2 – P. 11–20.
- 8 **Dahin, A. N.** Pedagogicheskoe modelirovanie : monographia [Pedagogical modeling : monograph] [Text]. – Novosibirsk : Izd-vo NIPKiPRO, 2005. – 230 p.
- 9 **Aubakirova, S. D.** Formirovaniye deontologicheskoi gotovnosti buduschih pedagogov k rabote v usloviyah inklusivnogo obrazovaniya : dissertaciya na soiskanie stepeni doctora filosofii (PhD) po specialnosti 6D010300 – Pedagogika i psihologiya. [Formation of deontological readiness of future teachers to work in inclusive education : dissertation for the degree of doctor of philosophy (PhD) in the specialty 6D010300- Pedagogy and psychology] [Text] – Pavlodar, 2017. – 162 p.
- 10 **Aryn, E. M., Pfeifer, N. E., Burdina, E. I.** Teoreticheskie aspekty professionalnoi podgotovki pedagoga XXI veka : ucheb. posobie [Theoretical aspects of professional training of a teacher of the XXI century : textbook] [Text] – Pavlodar : PGU im. S. Toraiyrov PSU; St.Petersburg. : GAFKiS im. P. F. Lesgafta, 2005. – 270 p.

С. К. Антикеева*, С. К. Ксембаева

Торайғыров университет, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

БІЛІКТІЛІКТІ АРТТЫРУ КУРСТАРЫ АРҚЫЛЫ ӘЛЕУМЕТТІК ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРДІҢ КҮЗІРЕТТІЛІКТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ МОДЕЛІ

Бұл мақалада «Әлеуметтік қызметкерлердің біліктілігін арттыру курстары арқылы тұлғалық және кәсіби құзіреттіліктерін қалыптастыру» докторлық диссертация шеңберінде әзірленген біліктілікті арттыру курстары арқылы әлеуметтік қызметкерлердің тұлғалық және кәсіби құзіреттілігін қалыптастырудың теориялық моделі ұсынылған. Мақалада модельдеу процесінің педагогикалық аспектілері, педагогикалық модельдеудің кезеңдері келтірілген. Модельдің әдіснамалық, процессуалдық (технологиялық) және аспаптық деңгейлері, оның мақсаты, қажетті құзыреттердің қалыптасу мониторингі, сондай-ақ нәтижесі ұсынылған. Модельде құзыреттілікке, тұлғаға бағытталған және практикаға бағытталған педагогикалық тәсілдер, таңдалған құзыреттерді қалыптастыру заңдылықтары, қағидаттары, шарттары көрсетілген; қалыптасу процесін іске асыру кезеңдері, жеке және кәсіби құзыреттердің қалыптасу деңгейлері сипатталған. Практикалық дайындық бөлімінде тыңдаушы-оқытушы-топ жүйесінде интерактивті жұмыс

ұсынылады, ол әр маманның жеке қатысуын, сондай-ақ елімізде алғашқы «кәсіби әлеуметтік қызметкерлердің ұлттық альянсы» республикалық қоғамдық бірлестігінің ашылуын білдіреді. Бұл модель әлеуметтік қызметкерлердің жеке және кәсіби құзыреттерін одан әрі жетілдіруді және тәуелсіз дамытуды білдіреді. Бұл модельде біліктілікті арттыру курстарын іске асырудың тиімділігін, жұмыс нысандары, әдістері мен құралдарын көруге мүмкіндік береді.

Кілтті сөздер: теориялық модель, құзыреттілік, біліктілікті арттыру, әлеуметтік қызметкерлер.

S. K. Antikeeva*, S. K. Ksembaeva
Toraighyrov University, Republic of Kazakhstan, Pavlodar

THEORETICAL MODEL OF FORMATION COMPETENCIES OF SOCIAL WORKERS THROUGH PROFESSIONAL DEVELOPMENT COURSES

This article presents a theoretical model for the formation of personal and professional competencies of social workers through advanced training courses, which was developed in the framework of the doctoral dissertation «Formation of personal and professional competencies of social workers through advanced training courses». The article presents the pedagogical aspects of the modeling process itself, and lists the stages of pedagogical modeling. The methodological, procedural (technological) and instrumental levels of the model, its purpose, monitoring the formation of the required competencies, as well as the result are presented. The model shows competence-based, personality-oriented and practice-oriented pedagogical approaches, patterns, principles, conditions for the formation of selected competencies; describes the stages of the formation process, the levels of formation of personal and professional competencies. The practical training section offers interactive work in the listener-teacher-group system, which implies the personal participation of each specialist, as well as the opening of the first Republican public Association in our country, the national Alliance of professional social workers. This model implies further improvement and independent development of personal and professional competencies of social workers. This allows you to see in the model the effectiveness of the implementation of advanced training courses, forms, methods and means of work.

Keywords: theoretical model, competencies, professional development, social workers.

Сведения об авторах

На казахском языке	На русском языке	На английском языке
<p>Антикеева Самал Канатовна, «Педагогика және психология» мамандығы бойынша докторант, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар, 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: samal_antikeeva@mail.ru, ORCID https://orcid.org/0000-0001-1111-1111-8-000-000-00-00</p>	<p>Антикеева Самал Канатовна, докторант по специальности «Педагогика и психология», Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: samal_antikeeva@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-1111-1111-8-000-000-00-00</p>	<p>Samal Kanatovna Antikeeva, doctoral student in «Pedagogy and psychology», Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: samal_antikeeva@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-1111-1111-8-000-000-00-00</p>
<p>Ксембаева Сауле Камалиденовна, педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар, 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: saule_K@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2222-2222-8-000-000-00-00</p>	<p>Ксембаева Сауле Камалиденовна, кандидат педагогических наук, профессор, Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: saule_K@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2222-2222-8-000-000-00-00</p>	<p>Saule Ksembaeva, Candidate of pedagogic sciences, professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: saule_K@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2222-2222-8-000-000-00-00</p>

ПУБЛИКАЦИОННАЯ ЭТИКА
научных журналов НАО «Торайғыров университет»
«Вестник торайғыров университета»

Редакционная коллегия научного журнала НАО «Торайғыров университет» «Вестник Торайғыров университета. Гуманитарная серия» в своей профессиональной деятельности придерживается принципов и норм Публикационной этики научных журналов НАО «Торайғыров университет». Публикационная этика разработана в соответствии с международной публикационной этической нормой Комитета по публикационной этике (COPE), этическими принципами публикации журналов Scopus (Elsevier), Кодекса академической честности НАО «Торайғыров университет».

Публикационная этика определяет нормы, принципы и стандарты этического поведения редакторов, рецензентов и авторов, меры по выявлению конфликтов интересов, неэтичного поведения, инструкции по изъятию (ретракции), исправлению и опровержению статьи.

Все участники процесса публикации соблюдают принципы, нормы и стандарты публикационной этики.

Качество научного журнала обеспечивается исполнением принципов участниками процесса публикации: принцип равенства всех авторов, принцип конфиденциальности, принцип однократной публикации, принцип авторства рукописи, принцип оригинальности, принцип подтверждения источников, принципы объективности и своевременности рецензирования.

Права и обязанности членов редакционной коллегии научного журнала НАО «Торайғыров университет» «Вестник Торайғыров университета. Гуманитарная серия» определены СО СМК 8.12.4-23 Управление научно-издательской деятельностью https://tou.edu.kz/ru/?option=com_docs

Права и обязанности рецензентов

Рецензенты научного журнала «Вестник Торайғыров университета. Гуманитарная серия» обязаны руководствоваться принципом объективности.

Персональная критика в адрес автора (-ов) рукописи недопустима. Рецензент должен аргументировать свои замечания и обосновывать свое решение о принятии рукописи или о ее отклонении.

Национальность, религиозная принадлежность, политические или иные взгляды автора (-ов) не должны приниматься во внимание и учитываться в процессе рецензирования рукописи рецензентом (-ами).

Экспертная оценка, составленная рецензентом, должна способствовать принятию решения редакцией о публикации и помогать автору улучшить рукопись.

Решение о принятии рукописи к публикации, возвращение работы автору на изменение или доработку, либо решение об отклонении от публикации принимается редколлегией, опираясь на результаты рецензирования.

Принцип своевременности рецензирования заключается в том, что рецензент обязан предоставить рецензию в срок, определенный редакцией, но не позднее 2-4 недель с момента получения рукописи на рецензирование. Если рассмотрение статьи и подготовка рецензии в назначенные сроки невозможны, то рецензент должен незамедлительно уведомить об этом главного редактора.

Рецензент, который считает, что его квалификация не соответствует либо недостаточна для принятия решения при рецензировании предоставленной рукописи, должен незамедлительно сообщить об этом главному редактору и отказаться от рецензирования рукописи.

Принцип конфиденциальности со стороны рецензента. Рукопись, предоставленная рецензенту на рецензирование, должна рассматриваться как конфиденциальный материал. Рецензент имеет право демонстрировать ее и/или обсуждать с другими лицами только после получения письменного разрешения со стороны главного редактора журнала и/или автора (-ов).

Информация и идеи научной работы, полученные в ходе рецензирования и обеспечения публикационного процесса, не должны быть использованы рецензентом (-ами) для получения личной выгоды.

Принцип подтверждения источников состоит в том, что рецензент должен указать научные работы, которые оказали бы влияние на исследовательские результаты рассматриваемой рукописи, но не были приведены автором (-ами). Также рецензент обязан обратить внимание главного редактора на значительное сходство или совпадение между рассматриваемой рукописью и ранее опубликованной работой, о котором ему известно.

Если у рецензента имеются достаточные основания полагать, что в рукописи содержатся плагиат, некорректные заимствования, ложные и сфабрикованные материалы или результаты исследования, то он не должен допустить рукопись к публикации и должен проинформировать главного редактора журнала о выявленных нарушениях принципов, стандартов и норм публикационной и научной этики.

Права и обязанности авторов

Публикационная этика базируется на соблюдении принципов:

Однократность публикации. Автор (-ы) гарантируют, что представленная в редакцию рукопись статьи не была представлена для рассмотрения в другие издания. Представление рукописи одновременно в несколько журналов /

изданий неприемлемо и является грубым нарушением принципов, стандартов и норм публикационной этики.

Авторство рукописи. Автор, который внес наибольший интеллектуальный вклад в подготовку рукописи (при двух и более соавторах), является автором-корреспондентом и указывается первым в списке авторов.

Для каждой статьи должен быть назначен автор для корреспонденции, который отвечает за подготовку финальной версии статьи, коммуникацию с редколлегией, должен обеспечить включение всех участников исследования (при количестве авторов более одного), внесших в него достаточный вклад, в список авторов, а также получить одобрение окончательной версии рукописи от всех авторов для представления в редакцию для публикации. Все авторы, указанные в рукописи / статье, несут ответственность за содержание работы.

Принцип оригинальности. Автор (-ы) гарантирует, что результаты исследования, изложенные в рукописи, представляют собой оригинальную самостоятельную работу и не содержат некорректных заимствований и плагиата, которые могут быть выявлены в процессе.

Авторы несут ответственность за публикацию статей с признаками неэтичного поведения, плагиата, самоплагиата, самоцитирования, фальсификации, фабрикации, искажения данных, ложного авторства, дублирования, конфликта интересов и обмана.

Принцип подтверждения источников. Автор (-ы) обязуется правильно указывать научные и иные источники, которые он (-и) использовал (-и) в ходе исследования. В случае использования каких-либо частей чужих работ и / или заимствования утверждений другого автора (-ов) в рукописи должны быть указаны библиографические ссылки с указанием автора (-ов) первоисточника. Информация, полученная из сомнительных источников, не должна использоваться при оформлении рукописи.

В случае, если у рецензентов, главного редактора, члена (-ов) редколлегии журнала возникают сомнения в подлинности и достоверности результатов исследования, автор (-ы) должны предоставить дополнительные материалы для подтверждения результатов или фактов, приводимых в рукописи.

Исправление ошибок в процессе публикации. В случае выявления ошибок и неточностей в работе на любой стадии публикационного процесса авторы обязуются в срочном порядке сообщить об этом главному редактору и оказать помощь в устранении или исправлении ошибки для публикации на сайте журнала соответствующей коррекции (Erratum или Corrigendum) с комментариями. В случае обнаружения грубых ошибок, которые невозможно исправить, автор (-ы) должен (-ны) отозвать рукопись / статью.

Принцип соблюдения публикационной этики. Авторы обязаны соблюдать этические нормы, связанные с критикой или замечаниями в отношении исследований, а также в отношении взаимодействия с редакцией по поводу рецензирования и публикации. Несоблюдение этических принципов авторами расценивается как грубое нарушение этики публикаций и дает основание для снятия рукописи с рецензирования и / или публикации.

Конфликт интересов

Конфликт интересов, по определению Комитета по публикационной этике (COPE), это конфликтные ситуации, в которых авторы, рецензенты или члены редколлегии имеют неявные интересы, способные повлиять на их суждения касательно публикуемого материала. Конфликт интересов появляется, когда имеются финансовые, личные или профессиональные условия, которые могут повлиять на научное суждение рецензента и членов редколлегии, и, как результат, на решение редколлегии относительно публикации рукописи.

Главный редактор, член редколлегии и рецензенты должны оповестить о потенциальном конфликте интересов, который может как-то повлиять на решение редакционной коллегии. Члены редколлегии должны отказаться от рассмотрения рукописи, если они состоят в каких-либо конкурентных отношениях, связанных с результатами исследования автора (-ов) рукописи, либо если существует иной конфликт интересов.

При подаче рукописи на рассмотрение в журнал, автор (-ы) заявляет о том, что в содержании рукописи указаны все источники финансирования исследования; также указывают, какие имеются коммерческие, финансовые, личные или профессиональные факторы, которые могли бы создать конфликт интересов в отношении поданной на рассмотрение рукописи. Автор (-ы) в письме при наличии конфликта интересов могут указать ученых, которые, по их мнению, не смогут объективно оценить их рукопись.

Рецензент не должен рассматривать рукописи, которые могут послужить причинами конфликта интересов, проистекающего из конкуренции, сотрудничества или других отношений с кем-либо из авторов, имеющих отношение к рукописи.

В случае наличия конфликта интересов с содержанием рукописи, ответственный секретарь должен известить об этом главного редактора, после чего рукопись передается другому рецензенту.

Существование конфликта интересов между участниками в процессе рассмотрения и рецензирования не значит, что рукопись будет отклонена.

Всем заинтересованным лицам необходимо по мере возможности избегать возникновения конфликта интересов в любых вариациях на

всех этапах публикации. В случае возникновения какого-либо конфликта интересов тот, кто обнаружил этот конфликт, должен незамедлительно оповестить об этом редакцию. То же самое касается любых других нарушений принципов, стандартов и норм публикационной и научной этики.

Неэтичное поведение

Неэтичным поведением считаются действия авторов, редакторов или издателя в случае самостоятельного предоставления рецензии на собственные статьи, в случае договорного и ложного рецензирования, в условиях обращения к агентским услугам для публикации результатов научного исследования, лжеавторства, фальсификации и фабрикация результатов исследования, публикации недостоверных псевдо-научных текстов, передачи рукописи статей в другие издания без разрешения авторов, передачи материалов авторов третьим лицам, условия когда нарушены авторские права и принципы конфиденциальности редакционных процессов, в случае манипуляции с цитированием, плагиатом.

Инструкция по отзыву или исправлению статей

Отзыв, исправление статей, извинения, опровержения осуществляются в соответствии с публикационной этикой.

Теруге 15.06.2026 ж. жіберілді. Басуға 30.06.2026 ж. қол қойылды.

Электронды баспа

2,28 МБ RAM

Шартты баспа табағы 15,5.

Таралымы 300 дана. Бағасы келісім бойынша.

Компьютерде беттеген: А. Б. Шукитова

Корректорлар: А. Р. Омарова, Д. А. Кожас

Тапсырыс № 4558

Сдано в набор 15.06.2026 г. Подписано в печать 30.06.2026 г.

Электронное издание

2,28 МБ RAM

Усл.печ.л. 15,5. Тираж 300 экз. Цена договорная.

Компьютерная верстка: А. Б. Шукитова

Корректоры: А. Р. Омарова, Д. А. Кожас

Заказ № 4558

«Toraighyrov University» баспасынан басылып шығарылған

Торайғыров университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

«Toraighyrov University» баспасы

Торайғыров университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

8 (7182) 67-36-69

e-mail: kereku@tou.edu.kz

vestnik-humanitar.tou.edu.kz